

DE BEWEGING

THE GETTY CENTER LIBRARY

*Why ask for the moon
when we have the stars?*

BIBLIOTHEEK
STUDENTEN SOCIETEIT "PHOENIX"
DELFT.

Digitized by the Internet Archive
in 2017 with funding from
Getty Research Institute

<https://archive.org/details/debeweging54unse>

BIBLIOTHEEK
STUDENTEN SOCIETEIT „PHOENIX“
DELFT.

DE BEWEGING

ALGEMEEN MAANDSCHRIFT
VOOR LETTEREN, KUNST, WETEN-
SCHAP EN STAATKUNDE * * *

VIJFDE JAARGANG

VIERDE DEEL

* * * * REDACTIE: * * * *

H. P. BERLAGE Nz. — T. J. DE BOER

ALBERT VERWEY — IS. P. DE VOOYS

* * * * * UITGEGEVEN DOOR * * * * *

N. V. AMSTERDAMSCH E BOEKHANDEL. - MCMIX

THE GETTY CENTER
LIBRARY

INHOUD

(October 1909. Afl. 10.)

	Bladz.
Robert Browning's Bells and Pomegranates	MAURITS UYLDERT 1
Mythologische Spelen	TH. VAN AMEIDE 53
De Stilte van God	NINE VAN DER SCHAAF 69
Sociale Hygiëne:	
Huisindustrie	IS. P. DE VOOYS 75
Boeken, Menschen en Stroo- mingen:	
J. A. Alberdingk Thijm . . . }	ALBERT VERWEY 107
De Macbeth v. d. Hagespelers }	

(November 1909. Afl. 11.)

Aan de Nagedachtenis van Ferrer	MAURITS UYLDERT 117
Over Carlyle's Geschiedenis van Frederik de Groote	IS. P. DE VOOYS 120
Van het Levensfeest	ALBERT VERWEY 129
Twee Sproken	NINE VAN DER SCHAAF 140
Het Spinstertje van Schoorl. .	MAURITS UYLDERT 153
Kunst en Maatschappij	H. P. BERLAGE NZ. 166
Brentano	ALEX. GUTTELING 187
Een Democratisch Blok	A. P. LEEUWENBURG 193
Boeken, Menschen en Stroo- mingen:	
Fr. van Eeden: Gedenkschrif- ten van Vico Muralto . . .	ALBERT VERWEY 206
Boekbeoordeelingen:	
Werkloosheid . . . . . }	J. MOLENMAKER 214
Intreê-rede van Prof. Nolens }	
Bolland: Het Evangelie . . .	ALBERT VERWEY 221

I N H O U D

(December 1909. Afl. 12.)

	Bladz.
Kunst en Maatschappij (<i>Slot</i>) . H. P. BERLAGE Nz.	229
De Smidse.	JAN PRINS 265
Idealisten, Monologen-spel	MATHIEU SCHOENMAEKERS 268
Liederen	JACOB ISRAËL DE HAAN . 284
Twee Wereldbewegingen	DAAN VAN DER ZEE . . . 289
Heilig en Schijnheilig.	ALEX. GUTTELING 306
Sociale Hygiëne: Een Sociale Taak voor den Geneeskundige	IS. P. DE VOOYS 308
Boekbeoordeelingen:	
Henri de Régnier: La Sandale Ailée	ALEX. GUTTELING 324
Gundolf: Shakespeare II en III.	MAURITS UYLDERT 336

BIBLIOTHEEK
STUDENTEN SOCIETEIT „PHOENIX“
DELFT.

ROBERT BROWNING'S BELLS AND
POMEGRANATES

DOOR

MAURITS UYLDERT.

... if I may trust my own instinct, that
last resource and ultimate reason of
all critics in every case and on every
question.

SWINBURNE.

I

In een harer brieven aan Robert Browning geeft Elisabeth Barrett de indrukken weer die zij van een bezoek aan de Westminster-Abbey ontving. Zij zegt: „Heugt je wat op Spensers grafsteen staat?: Hier rust en verbeidt de terugkomst van Jezus Christus.... Edmund Spenser, die van zijnen goddeliken Geest in zijn gedichten getuigenis gaf —; ongeveer dit; en het trof mij als iets ernstigs en prachtigs en, alsof hij die het schreef, in hem geloofd had. Wij zouden het tegenwoordig niet durven zulke woorden op het monument van een dichter te plaatsen. Wij zouden zeggen: ... schrijver van dit en dat boek — hoogstens.”

„Het scheen, alsof hij die het schreef in hem geloofd had....” Ja, het geloof — dit is het wat onze tijd — die ook Browning's tijd is — ontbeert, het geloof in den geest en in de mystieke, enige vorm zijner uiting: de verbeelding. Het schijnt alsof onze tijd zich voor zijn schoonste en rijkste bezit scháámt en wellicht is deze schaamte een zeer natuurlijk

noodzakelijk verschijnsel. Diepe mensen verborgen ten allen tijde hun teerste en fijnste gevoelens. Christus sprak tot zijn apostelen slechts, en ook tot hen eerst in gelijkenissen die hun veelal raadselen waren. Sluit de negatie die onze tijd voor de scheppingen van den geest toont wellicht de geheime erkenning hunner opperste tederheid en schoonheid in? Wij wilden dat wij het geloven konden want daarmee zouden wij aan onzen tijd geloven en het Geloof ware wederom weerszijds bestaande. Maar er is in de negatie een verborgen spot, een nauwliks weerhouden hoon die zich bezwaarlijk met het begrip „schaamte” verenigen laat. Vooralsnog toont die negatie zich als een uiting van botheid, van wanbegrip, die als een ziekte-verschijnsel tengevolge ener eenzijdige ontwikkeling der menselijke organen — hoe ware een harmoniese ontwikkeling bij onze tegenwoordige, kranke verhoudingen mogelijk! — verklaard en — aanvaard moet worden.

Aanvaardt is evenwel nog niet : zich erbij neerleggen, en zeer duidelijk voelen wij onze, wel zeer wezenlike, schaamte over deze botheid en dit wanbegrip. En zo er een oorzaak voor schaamte is, dan dient deze oorzaak opgeruimd!

2

Onder de botheid en dit wanbegrip van zijn tijd heeft de engelse dichter die in het begin der vorige eeuw geboren werd, Robert Browning, geleden en zijn tijd met hem. Hij heeft zich door miskennis noch door hoon laten weerhouden den weg te begaan die hij de zijne wist; zijn tijdgenoten hebben al het genot en al de vreugde ontbeerd die in zijn werken, hen aangeboden, voor ons behouden bleef. Zo keerde hun bekrompen haat waarmee zij te schenden trachtten zich tegen henzelve.

Ook ten onzent bleef Robert Browning een onbekende. In zijn vaderland werd zijn roem tijdens de laatste jaren van zijn leven gevestigd, hier werd hij niet genoemd. Pierson, die toch wel over „de engelse dichtkunst van den dag” in „De Gids” schreef, George Eliot en Tennyson, ook Swinburne behandelde, spreekt niet over Browning. Huet noemt zijn naam naar aanleiding van een vertaling, maar hij kende zijn oor-

spronkelijk werk niet. Potgieter noemt hem met warmte in een brief aan Huet — hoe zou Potgieter blind voor een zo glanzende verschijning als die van dit engelse dichterschap hebben kunnen zijn — maar hij besprak hem nergens. „De Nieuwe Gids” deed hem ons niet kennen; een beknopt stukje van Eduard Verburgh in de eerste jaargang van „Het Tweemaandelijksch Tijdschrift” was alles wat ik vinden kon.

3.

Een klein versje van Rückert wil ik hier aanhalen.

Dass du so wenig gewirkt aufs Publikum, auf die gemeine
Vornehm lesende Welt, klagst du und klagst du mit Recht;
Lesenswürdiger Freund! ich weiss dein klagen zu schätzen;
Denn im selbigen Fall' find' ich am Ende mich auch.
Nun so trösten wir uns; sind wir auch minder gelesen,
Mindestens lesen uns doch andere gelesene,
Die, was gut ist an uns, schon werden zu nutze sich machen;
Und so unter der Hand liest man in ihnen uns auch.

Grote geesten hebben, ten allen tijde, apostelen bereid gevonden om hun schoonheid te openbaren. De grenslijn tussen de enkele 'groten' en de 'menigte' is niet aangegeven; er zijn geestelike sferen van af de aarde tot diep in den hemel, van wat in de bovenste ontbloeit daalt geleidelik een weinig schijn en geur neer ook tot in de laagste. En hierin mogen de voornamen van hart een troost vinden: indien hun woorden telkens en telkens weer onvernomen blijven, zij zijn slechts in schijnbaarheid vruchteloos gesproken. Wat leeft brengt leven voort, bemiddeld of onmiddelik.

Het is wel een eigenaardig verschijnsel dat de scheppingsdrang ook van een dichter die niet verstaan wordt, onverminderd blijft. Hij levert het ene werk na het andere af, ofschoon zijn uitgever met de voorraad geen weg weet. Deze ziet zich na het tiende het elfde boek aangeboden, terwijl toch zijn magazijnplanken onder een tienduizend onverkoopbare exemplaren dreigen te bezwijken. De dichter stoort zich aan niets, hij werkt aan het twaalfde boek.

Er zou, in dit optreden van dichters, iets zeer aanmatigends

zijn — en voor het publiek is er veel aanmatigends in — zo zij zich rekenschap konden geven van hun scheppingsdrang en deze naar omstandigheden vermochten te regelen. Ondanks dat men niet gediend blijkt van gedichten — beuzelpraat en gefraseer alleen goed voor bakvisjes en verliefde hogereburgerscholieren maar beneden de aandacht van een prakties, dus ernstig, man — blijft de dichter gelijk een handelsreiziger die zich nu eenmaal vast voorgenomen heeft zich niet te laten afwijzen — en welke handelsreiziger neemt zich zulks niet vast voor? — zijn waar met onbeschaamde opdringerigheid aanbieden. En wel ondanks het feit dat dichters niet altijd geheel van trots, bescheidenheid, verstand en fijnheid van gevoel verstoken zijn.

Er zou in dit optreden, zei ik, iets zeer aanmatigends zijn indien wij niet begrepen dat dichters slechts werktuigen zijn die ondanks zichzelf, door een hogere macht bestuurd, bemiddelen tussen een bovenzinnelike schoonheid en een wereld van zinnen-schijn. Het is die Schoonheid die profeten behoeft en een profeet, een dichter, dicht uit innerlike onafwendbare noodwendigheid. Hij verklankt, bijna willoos aan de schoonheid onderworpen, de schone wijsheid en wijze schoonheid die zich aan hem opdringt. Hij is, wat men zou kunnen noemen, bezeten.

4

Bovenal, de Dichter is een ziel die voortdurend in liefde ontgloeid is.

„O world as God has made it!” roept Browning uit in „The Guardian-Angel”:

O world as God has made it! All is beauty:
And knowing this is love, and love is duty.

Liefde en schoonheid, zij zijn de machten die de dichterziel beheersen, verteren, waaraan hij zich onderworpen weet, en jegens welke hij volgzaamheid als een waarachtige plicht boven elke andere plicht voelt. Zij zijn, vereend, en de ene door de andere, de Godheid waarvan de heiligheid hij profeteert.

Hij is een bezetene, zei ik, en gelijk aan zulke middeleeuwse begenadigden die als in de dronkenschap van het christendom,

als in een heiligend delirium op pleinen en markten hun zalige vervoering aan de onverschillige of spotlustige menigte prijsgaven. Wat keerden zij zich aan den aard dier menigte? Er werd bij hen aangeklopt en zij deden open. Waren zij anders dan een instrument voor goddelijke lippen? Een goddelik geheim werd als een fonkelende relikwieënschrijn in de kaminen van hun gemoed gesloten; zij raadden er de glanzen, de fijne schijnen van en hun vreugde om de schoonheid dier schijnen spraken en zongen zij uit. Iedere galm hunner stem was de openbaring ener mystieke ontvangenis. En hun stem klonk — gelijk nu die der Dichters — hetzij er geluisterd werd of niet.

De Natuur, wier kinderen ook de Dichters zijn, is economies en brengt niets voort dat haar niet naar zijn aard dienstig is. Ook de stem van zulken die voor een schijnbaar gehoorloze menigte zongen, had immer haar betekenis, en het schijnt wel dat Dichters dit instinctief beseffen en uit dit besef de kracht putten die hen voor moedeloosheid behoedt. En onder de gehoorlozen was altijd wel een, één enkeling, maar toch een mens, die het woord dat uit de dichterziel oprilde, hoorde, de bedoeling vernam, begreep. Dan won de profeet zich een apostel. En het zijn de apostelen die hem redden, want zij werken op de menigte in, doen den geest daarvan rijpen en uitgroeien, doen zijn bevattingvermogen verruimen en weten op deze wijze het begrijpen van den profeet voor de toekomst te verzekeren.

Ook Robert Browning heeft tijdens de eerste helft van zijn dichter-leven de „andere gelesene” waarvan Rückert spreekt, zeer nodig gehad. Dit mag hem tot een eer gerekend worden; zeker is het dat het voor den adel van zijn geest spreekt. Was ook Shelley niet een tiental jaren na zijn dood nog zozeer onbekend in Londen, dat Browning's moeder zijn werken voor haar zoon zoekend, in Engeland's hoofdstad geen boekhandelaar vond die zelfs maar van zijn naam gehoord had?

Het is schoon een apostel te zijn, een gezondene, zich een zending bewust te weten. Maar zich een profeet te voelen is nog schoner, zelfs al profeteert men voor onwillige oren; want het hart voelt zich gestadig opengaan voor goddelijke aandoening die het over andere harten, naar een geheim gebod,

voelt te moeten uitstorten. Zulk een profeet was Browning, een machtig werker die ondanks een bijna volstrekte negatie zijn werk van liefde voortzette en voor dezelfde mensen die hem door hun miskennis hoonden de schoonheid van zijn hart, de tederheid van zijn gemoed openlei.

5

De vier werken die aan de „Bells and Pomegranates” voorafgingen bezitten grote poëtische eigenschappen, doch tonen ons Browning nog niet als de dichter die hij later wezen zal. Er is daar nog een zekere moeizaamheid in den gang van zijn vers en de klaarte van verbeelding zowel als de zuiverheid zijner geluidsritmiek laat te wensen. Voor hem die slechts Sordello en Paracelsus kent is de kritiek uit Browning's tijd, die zijn dichterschap terugbracht tot de versificatie van weliswaar diepe doch prozais opgevatte wijsgerigheid niet iets verwonderliks. De geluidsstroom die zwelt onder den drang van het bewogen gemoed, verbergt zich achter het weloverwogen opstellen van gedachten. En dit laatste heeft met een dichterschap niets gemeen.

Toch zijn deze werken merkwaardig. Reeds al om den toon van kracht waarmeê deze jonge dichter inzette. Voor het gehoor van den vrouwelik-verfijnden Tennyson was de stoere mannelikheid dezer verzen niet geëigend. De oren door wekere geluiden verwend, miskenden de waarde van deze zwaardere klank. De verhevenheid en de ver het begrip zijner tijdgenoten te boven gaande kracht van zijn zeer persoonlijke ideeën, de originaliteit zijner verbeeldingen, droegen tot deze miskennis het hunne bij. Wat Browning tot een „moeielik” dichter maakt is zeker de uitgebreidheid van zijn gemoeds- en geestes-sfeer. Hij is een grote figuur. Zijn hoofd reikt boven de wolken terwijl hij toch vast op de aarde staat. Zijn poëzie verenigt op een zeer eigenaardige wijze het verhevene met wat men gewoonlijk het „huiselike” noemt. Een misvatting van Browning's betekenis werd daardoor licht mogelijk en is zeer verklaarbaar. Enerzijds voelde men dat hij door een meerdere gemeenzaamheid van uitdrukkingswijze niet aan de grote dichters — Milton, Shelley — gelijkgesteld kon worden.

Terwijl de bewonderaars der kleine poëzie, der huiselijke poëten, zijn nabijheid toch onbehagelijk, overschaduwend, ja „unheimlich” voelen moesten, door de schrikaanjagend onbegrepen geestelike ruimte die zich achter de schijnbaar zo goed-vertrouwde gedaante opent. Maar wien komt hij dan nader dan Shakespeare, die toch in het samenspel van geestelike adel en burgerlike zothed de breedheid van het door hem bestreken geestesgebied aangaf, die gelijk de Antaeus der mythe aan de aarde kracht won om zich te sneller tot den ijlen hemel op te heffen?

6

Het ligt niet in mijn bedoeling hier bij Browning's vroeger werk lang te blijven verwijlen. Slechts een dier werken, het drama „Strafford” dient nauwkeuriger gezien. Vooraf een enkel woord over „Pauline” en „Paracelsus.”

„Pauline” was Browning's eersteling en draagt daar de sporen van; slechts omdat het toch eenmaal gepubliceerd was nam hij het in zijn verzamelde werken op. Het is een adorerend gedicht waarvan de verbeeldingskracht nog weinig eigenheid toont. Verzen als:

And I look to thee and I trust in thee
As in a Northern night one looks always
Unto the East for morn and spring and joy —

bevatten niets opmerkeliks, niets dat treft door nieuwhed of frisheid van verbeelding. Doch niettemin wordt in de toon een diepe aandoening verraden, nog sterker in deze, aan Shelley gerichte verzen:

Thou art gone from us: years go by and spring
Gladdens and the young earth is beautiful,
Yet thy songs come not, other bards arise,
But none like thee: they stand, thy majesties,
Like mighty works which tell some spirit there
Hath sat regardless of neglect and scorn,
Till, its long task completed, it hath risen
And left us, never to return —

„Pauline” was het enige uitgewerkte fragment van een groter, schijnbaar zeer breed opgevat jeugdwerk. Zoiets moeten wij, schijnt het mij, verstaan uit de aantekening die Browning later in een zijner exemplaren bij „Pauline” maakte: Only this crab remains of the shapely tree of life in my fool's paradise. Vooral als zodanig is dit gedicht nog merkwaardig: de zure appel zou hun, wier verhemelte de smaak ervan niet vermocht te waarderen, toch wellicht bij nauwkeuriger doorproeven iets laten weten over den aard van dien levensboom waarvan het brede loof, de krachtige vertakkingen en tedere bloesems in zijn latere werken verschenen zijn.

Adoratie is het karakter dezer poëzie. De vrouwefiguur die hem tot den zang begeestert zowel als de bewonderde dichter Shelley — steeds vinden wij in de slingingering zijner volzinnen de beelden naar welke hij in bewondering opziet. Bewondering en vroomheid, vroomheid in bewondering is het sentiment dat hem hier beheerst. Van zijn verbeelding zegt hij:

— an imagination which
Has been a very angel, coming not
In fitful visions but beside me ever
And never failing me; so, though my mind
Forgets not, not a shred of life forgets,
Yet I can take a secret pride in calling
The dark past up to quell it regally.

A mind like this must dissipate itself,
But I have always had one lode-star; now,
As I look back, I see that I have halted
Or hastened as I looked towards that star —
A need, a trust, a yearning after God:
A feeling I have analysed but late,
But it existed, and was reconciled
With a neglect of all I deemed his laws,
Which yet, when seen in others, I abhorred.

Uitingen als deze zijn zeer belangrijk voor de kennis van de persoonlijkheid die ze uitte, ook voor de kennis van de latere werken van den dichter.

Dit gedicht heeft, in zijn geheel, het karakter van bijna al zijn later werk; analyties is het in hoge mate; het is een

nauwkeurig zelfonderzoek, een nagaan van sentimenten en idealen, en het behoeft niet te verwonderen dat de dichter deze subtiliteit van analyse, zoals uit de gecursiveerde regel van het zoëven aangehaalde ook blijkt, voor zichzelf vreesde.

Dertig jaar later, in de opdracht van „Sordello”, schreef Browning dat weinig anders dan de ontwikkeling ener ziel belangrijk voor hem was (the development of a soul, little else is worth study); zijn hele levenswerk geeft hiervan getuigenis. Bewonderende tijdgenoten noemden zijn geest een gotiese. Ook met deze karakterisering zou men het analytische zijner poëzie kunnen aangeven, daar n.l. het gotiese de stijl-elementen onthult.

I strip my mind bare, wose first elements
I shall unveil —

Doch evenals alle dichters met een diep geestelijk leven, die van uit hun innerlik in de wereld der zinnen treden, rijpte Browning's beeldende gave trager dan van zulken die een zinnelijk leven slechts spiegelen. En bij „Pauline” hoeven wij ons niet langer op te houden dan wenselijk was om er enige grondtrekken van zijn wezen aan op te merken.

7

De ontwikkeling van een ziel geeft ook het drama „Paracelsus”. Het dramatische in dit werk is de strijd tussen liefde-begeerte en kennisdrift, die uit zulk een ontwikkeling hier voortkomt, en de in dien strijd ten ondergaande figuur van een groot en gevoelig mens. Ontwikkeling die een ondergang wordt, grootheid die zichzelf verdeelt en in verdeling zichzelf vernietigt.

„Paracelsus” is veel beeldender, veel reëler dan „Pauline”, de toon ervan is ook krachtiger. Wanneer Paracelsus afscheid van zijn vriend Festus en van diens bruid Michal nemende, hen van de ernst en de uitvoerbaarheid zijner plannen overtuigt en vooral de noodzakelijkheid voelen laat om zich geheel van zijn vrienden los te maken, om zijn werk geheim en den werker *door niemand bemind* te weten, besluit hij:

— And though I spurn
 All adventitious aims, from empty praise
 To love's award, yet whoso deems such helps
 Important, and concerns himself for me,
 May know even these will follow with the rest —
 As in the steady rolling Mayne, asleep
 Yonder, is mixed its mass of schistous ore.
 My own affections laid to rest awhile,
 Will waken purified, subdued alone
 By all I have achieved. Till then — till then...
 Ah, the time-wiling loitering of a page
 Through bower and over lawn, till eve shall bring
 The stately lady's presence whom he loves —
 The broken sleep of the fisher whose rough coat
 Enwraps the queenly pearl — these are faint types!...
 ...Are there not, Festus, are there not, dear Michal,
 Two points in the adventure of the diver,
 One — when, a beggar, he prepares to plunge,
 One — when, a prince, he rises with his pearl?
 Festus, I plunge!
 FESTUS: We wait you when you rise!

En deze verzen hebben een kracht van klank, van beelding en ritme, zoals ieder dichter zich wensen kan.

Toch is dit drama geen sterk werk. Een vergelijking met Goethe's „Faust" dringt zich onwillekeurig op en ongetwijfeld is Browning met de Paracelsus-figuur te vereenzelvigen, gelijk Goethe met die van Faust. Zonder twijfel moet Browning in zichzelf ondervonden hebben dat kennis zonder liefde onvruchtbaar blijven moet en dus geen bevrediging, geen geluk, geen rust schenkt; en dat ieder Weter ten ondergang gedoemd is zo hij niet gelijktijdig en evenzeer Minnaar is; dat alle geestelijk leven, wil het vruchtdragend zijn, in zinnelijk moet opgaan; dat het natuurlijke, gezonde element van leven uit een vereeniging van het mannelike 'begrip' met het vrouwelijke 'sentiment' bestaat; en dat zowel de uitsluitend mannelijke als de uitsluitend vrouwelijke levenssfeer (in Paracelsus en Aprile uitgebeeld) aan dorre verenkeling vrucht-loos ten ondergaan moet. Ongetwijfeld is de psychologische analyse van Paracelsus, een van Browning's eigen gemoed. Maar Browning heeft niet, gelijk Goethe deed, het doorleefde, de ervaring, in beelden aan zijn leven laten

ontgroeien, hij heeft zijn werk niet door de jaren heen vanzelf laten worden, maar heeft de idee, zodra hij haar, het dramatische zielsconflict, vatte, buiten zich gesteld en als onderwerp bewerkt. Daardoor is het drama als geheel niet van die levensadem bewogen, die Goethe's „Faust” eeuwig leven doet, en de beide werken zijn niet gelijk te stellen.

8

Maar nu „Strafford”. Wij zagen hoe Browning's dichterschap zowel uit zijn aanleg voor geestelijke analyse als uit een, synteties, element van bewondering voortkwam. Het drama „Strafford” is uit een gevoel van bewondering ontsproten. In Browning's geest streed de bewondering voor Strafford met die voor zijn grote tegenstander Pym, de toenmalige leider der parlementaire partijen. In de figuur van Strafford strijdt diens liefde voor Engeland met een diepe genegenheid voor den beminden koning, Karel de eerste, wiens staatkunde ook in Straffords ogen de belangen van het vaderland schaadde.

Strafford, sterk eerst in zijn ijver voor Englands heil, voelt zijn kracht breken zodra hij onder de bekoring van Karels genegenheid komt, zodra deze hem „my friend of friends” noemt, en aan zijn liefde voor den koning offert hij de belangen van Engeland. Pym daarentegen laat zijn eenmaligen medestander en vriend Strafford, zonder verzwakkend meedogen ter dood brengen zodra Engeland het eist. Aan het landsbelang offert hij zijn hartsbelangen op.

Browning heeft dit rijke motief van strijd-in-liefde met bijzondere kracht en direktheid en in ontroerende fijnheid uitgewerkt. Ook hier is „the development of a soul”, — het steeds meer opgaan van Strafford's vriendschap voor Karel tot een liefde die zich in zichzelf zo zeer verdiept dat alles er voor geofferd wordt — wat den dichter aantrok en vasthield. De staatsman gaat in den bewonderenden vriend, de geest in het hart op en vernietigt zich. Het motief is in wezen aan dat van „Paracelsus” gelijk, maar van tegengestelde zijde opgevat. Overheerste in „Paracelsus” het mannelijke, hier in „Strafford” het vrouwelijke, maar zowel Paracelsus als Strafford gaan aan hunne eenzijdigheid te gronde.

Dat Browning de figuur van het levensgevoel (Strafford) zoveel krachtiger en schoner dan die van het levensbegrip (Paracelsus) vermocht te beelden, toont aan hoeveel meer Browning een gevoelsmens was dan zijn tijdgenoten erkennen wilden. Strafford is aan Browning even zo nabij als Paracelsus van hem ver bleef.

9

Wat Browning in de eerste acte van „Strafford” doet uitkomen, is het grote vriendschapsvertrouwen dat Pym voor Wentworth (den lateren Strafford) voelt. Wij zijn in den tijd als Karel I, ondersteund door den Aartsbisschop Laud, pogingen aanwendt om de engelse bisschopskerk in het presbyteriaanse Schotland in te voeren; als de koning tegen de oproerige Schotten gewapenderhand wil optreden ondanks dat het engelse parlement hem alle steun ontzegt. Dit vijandige optreden tegen Schotland dreigt, als het drama begint en ons temidden van de opgewonden engelse parlamentsleden brengt; Pym treedt bij hen binnen met het nieuws, dat Karel besloten heeft het Schotse parlement te ontbinden en Wentworth uit Ierland ontboden is. Nog vol vertrouwen in zijn eenmaligen boezemvriend en geestverwant zegt hij:

— — — — — Then I believe,

Spite of the past, Wentworth rejoins you, friends!

VANE AND OTHERS:

Wentworth? Apostate! Judas! Double-dyed

A traitor! Is it Pym indeed . . . .

PYM

Who says

Vane never knew that Wentworth, loved that man,

Was used to stroll with him arm locked in arm,

Along the streets to see the people pass,

And read in every is'and-countenance

Fresh argument for God against the King, —

Never sat down, say, in the very house

Where Eliots brow grew broad with noble thoughts.

(You've joined us, Hampden — Hollis, you as well,)

And then left talking over Gracchus' death . . .

VANE

To frame, we know it well, the choicest clause

In the petition of Right: he framed such clause

One month before he took at the King's hand

His Northern Presidency, which that Bill
Denounced.

PYM   Too true! Never more, never more
Walked we together! Most alone I went.
I have had friends — all here are fast my friends —
But I shall never quite forget that friend.

Het is de figuur van Pym, die stralend en prachtig en toch zo aandoenlijk is dat ieder haar liefhebben moet. Hij, de teleurgestelde, die zich en zijn zaak, Englands zaak, verloochend voelt, en toch niet opgeven wil van hem, in wiens vriendschap hij eens deelde, het mooiste, het beste te verwachten; en ondanks dat dit goede vertrouwen het stijgende wantrouwen, van zijn strijdmakkers jegens hem, aandrijft. „Never more, never more walked we together, Most alone I went”, zulke woorden zijn van een gemoedskrachtige aandoenlijkheid die slechts een zeer gevoelig mens zeggen, een zeer groot dichter zo raak opstellen zal.

De overweging houdt mij hier een ogenblik op, dat de verwantschap van Browning met de Strafford-figuur wèl nauwer is dan met de figuur van Paracelsus, maar dat toch het karakter van den tegelijk mannelik-sterke en vrouwelik-gevoelige Pym in hoofdzaak de schepping was waarom het bij Browning ging, het wezen waaraan hij zich gelijk voelde, de hoofdfiguur die zijn verwantschap en zijn liefde had.

Maar Pym, de sterke naar den geest, gevoelige van hart, bedriegt zich. Wel keert Wentworth zich tegen de door Karel genomen maatregelen, doch hij vermag ze niet te vrijdelen. En zo hij ze te bestrijden wenst is dit niet omdat hij de opvattingen van Pym en diens genoten ook maar enigermate aanhangt, maar omdat hij ze ondoelmatig, ondiplomaties acht. Wel kent hij den koning in al zijn zwakten en weifelachtigheid als een onbetrouwbaar vorst, maar — hij houdt van hem. En zijn liefde overwint in elke innerlike tweestrijd.

In zover zijn Pym en Wentworth gelijk, dat zij beide uit vriendschapsgevoel — Pym voor Wentworth en deze voor

Karel — over karakter-fouten heenkomen. Typerend voor Wentworth's gevoelens is het gedeelte uit de eerste acte, dat ik hier volgen laat. Hij is juist uit Ierland aangekomen en Pym tracht, hem weer tot zijn vroegere vrienden te doen terugkeren.

PYM: Oh, Wentworth, ancient brother of my soul,
That all should come to this!

WENTWORTH: Leave me!

PYM: My friend,

Why should I leave you?

WENTWORTH: To tell Rudyard this,
And Hampden this!

PYM: Whose faces once were bright
At my approach, now sad with doubt and fear,
Because I hope in you — yes, Wentworth, you
Who never mean to ruin England — you
Who shake off, with God's help, an obscene dream
In this Ezekiel chamber, where it crept
Upon you first, and wake, yourself, your true
And proper self, our Leader, England's Chief,
And Hampden's friend!

This is the proudest day!
Come, Wentworth! Do not even see the King!
The rough old room will seem itself again!
We'll both go in together: you've not seen
Hampden so long: come: and there's Fiennes: you'll have
To know young Vane. This is the proudest day!

[The King enters. Wentworth lets fall Pym's hand.]

Dit loslaten van Pym's hand en dan de volgende woorden tot Karel, als Pym heengegaan is:

WENTWORTH: Sir, trust me! but for this once, trust me, sir!

CHARLES: What can you mean?

WENTWORTH: That you should trust me, sir!

Oh — not for my sake! but 't is sad, so sad
That for distrusting me, you suffer — you
Whom I would die to serve: sir, do you think
That I would die to serve you?

CHARLES: But rise, Wentworth!

WENTWORTH: What shall convince you? What does Savile do

To prove him . . . . Ah, one can't tear out one's heart
And show it, how sincere a thing it is!

CHARLES: Have I not trusted you?

WENTWORTH: Say aught but that!

There is my comfort, mark you: all will be
So different when you trust me — as you shall!

zij tekenen de hevige strijd in het gemoed van Strafford, en de botsingen der hartstochten die door vriendschapsverschuivingen opgewekt en in gang gebracht zijn. Achter deze strijd de stille donkere achtergrond: de mannelike, onafhankelijke, krachtige volksleiders bewegen zich daar — Hollis, Vane, Rudyard, Hampden — zij die Pym om zijn gehecht blijven aan Strafford meer en meer wantrouwen. Daarnaast de omgeving van den zwakken, weifelenden koning: de ijdele koningin, de intrigerende en omkoopbare hovelingen (Holland, de oude Vane, Savile) en deze alle rondom Strafford die hun slachtoffer wordt wijl hij, door zijn liefde voor Karel gekneveld, aan hun oninzichtig geïntregeer overgeleverd is.

De volgende ontmoeting brengt een scheiding tussen Pym en Strafford.

Als Karel, tijdens Strafford's afwezigheid diens plannen geheel in de war gestuurd en het parlement op de steun waarvan Strafford rekende ontbonden heeft; als Pym, Hampden, Vane met zekerheid verwachten dat hij zich nu tot hen en van den onbetrouwbaren koning af keren zal, neemt hij van Karels daden de verantwoordelijkheid over, neemt hij den schijn aan als adviseerde hij de fouten die de koning beging: (De koning beraadslaagt met Strafford als Pym, Hampden e. a. binnentreden.)

STRAFFORD: . . . Your pleasure, gentlemen?

HAMPDEN: The King dissolved us — 't is the King we seek
And not Lord Strafford.

STRAFFORD: — Strafford, guilty too

Of counselling the measure [*To Charles*]

(Hush . . . . you know —

You have forgotten — Sir, I counselled it)

A heinous matter, truly! But the King

Will yet see cause to thank me for a course

Which now, perchance . . . (Sir, tell them so!) — he blames.

Well, choose some fitter time to make your charge: . . . .

En dan Pym tot Strafford:

Do I affect

To see no dismal sign above your head
 When God suspends his ruinous thunder there?
 Strafford is doomed. Touch him no one of you!

STRAFFORD: Pym, we shall meet again!

Dit weerzien, deze „meeting” zal inderdaad plaats hebben, doch in de Tower. Wij vinden, in de laatste acte, Strafford — gevangengenomen, in de Tower gesloten, door Pym, ondanks zijn liefde voor hem, uit grotere liefde voor Engeland terwille van Engeland ter dood veroordeeld; een oordeel dat door den zwakhartigen Karel bekrachtigd is — met zijn kinderen in gesprek. Dan treedt zijn vroegere speelmakker en latere tegenstander Hollis met den vermoonden koning binnen om het bericht van zijn veroordeling te brengen. Strafford, verbitterd, veinst hem niet te begrijpen. Karel, bewogen door Strafford's ongelooft aan de mogelijkheid van een bekrachtiging door den Koning, roept den Constabel van de Tower, wil, terwijl de volksmenigte bloedgierig bij de gevangenispoort samendringt, zèlf Strafford uit de Tower leiden. Op dat moment komt Lady Carlisle met haar helpers om Strafford tot ontvluchten over te halen. Hij weigert eerst, geeft tenslotte toe. Op het ogenblik evenwel dat hij de deur opent, staat Pym met Hampden, Vane en de anderen voor hem. Pym zegt:

Have I done well? Speak, England! Whose sole sake
 I still have laboured for, with disregard
 To my own heart, — for whom my youth was made
 Barren, my manhood waste, to offer up
 Her sacrifice — this friend, this Wentworth here —
 Who walked in youth with me, loved me, it may be,
 And whom, for his forsaking England's cause,
 I hunted by all means (trusting that she
 Would sanctify all means) even to the block
 Which waits for him. And saying this, I feel
 No bitterer pang than first I felt, the hour
 I swore that Wentworth might leave us, but I
 Would never leave him: I do leave him now.

Hier beeldt zich deze innerlike tweestrijd uit op het hevigste

moment. In de slotwoorden van „Strafford” staat het dramatische conflict in Strafford’s hart — wat ook het kernpunt van het drama is — het scherpst belijnd; Strafford smeekt, als hij sterven gaat, Pym om Karel te beschermen :

- STRAFFORD: I trust the King now wholly to you, Pym!
 And yet, I know not: I shall not be there:
 Friends fail — if he have any. And he’s weak,
 And loves the Queen, and . . . Oh, my fate is nothing —
 Nothing! But not that awful head, not that!
- PYM: If England shall declare such will to me . . .
- STRAFFORD: No, not for England now, not for Heaven now, —
 See, Pym, for my sake, mine who kneel to you!
 There, I will thank you for the death, my friend!
 This is the meeting: let me love you well!
- PYM: England, — I am thine own! Dost thou exact
 That service? I obey thee to the end.
- STRAFFORD: O God, I shall die first — I shall die first!

I I

Het dramatische is een strijd-in-liefde. In Pym wordt de persoonlijke liefde niet zozeer door de staatsmansplicht als wel door zijn liefde voor Engeland overwonnen; voor Engeland alles!

I have done
 Her bidding poorly, wrongly, — it may be,
 With ill effects — for I am weak, a man:
 Still I have done my best, my human best,
 Not faltering for a moment. It is done.

Maar Strafford voelt boven Engeland de liefde van mensenhart tot mensenhart, zoals het aangrijpendst in zijn laatste woorden verneembaar wordt: No not for England now, not for Heaven now, — See, Pym, for my sake — In deze klanken klinkt het drama uit, deze klank blijft in ons gemoed natrillen en doet de aandoening van het drama in ons voortleven.

I 2

Er zijn naast de naar voren geschoven figuren van dit stuk andere, meer geschetst dan uitgewerkt, die niet minder

schoon zijn. Zo de mannelike en tegelijk tedere Hollis, en tegen de donkere wolkenlucht dezer tragiek als „a lingering golden streak” de zelfverloochenende Lady Carlisle. Zij verbeeldt in deze liefde-strijd de andere liefde die zich verborgen houdt, zich verhult, maar die in eenzijdigheid toch sterk en blijvend is. Zij heeft Strafford lief, maar toont hem dit slechts in de hulp die zij hem verleent, een hulp door Strafford nauweliks bemerkt noch gewaardeerd. Zij behoedt hem voor de grootste smart van zijn leven, door hem die altijd in diepe tederheid aan den koning denkt — „My friend of friends” — dien koning in zijn ware zwakheid en harteloosheid niet te onthullen. Zo ook, als zij een poging waagt, de enigste en krachtigste, om Strafford uit de Tower te redden, neemt zij den schijn aan als handelde zij in opdracht van Karel:

Only, if I succeed, remember — Charles
Has saved him. He would hardly value life
Unless his gift.

Naast den manneliken Pym, naast den vrouweliken Strafford wiens tederheid zijn strijdbaarheid ondermijnt, verschijnt deze vrouw als de zich-wegcijferende belangeloze liefde die èn strijdbaar èn teder is.

Wie dit drama leest moet zich allereerst getroffen voelen door de mensen die hem eruit tegemoet treden; zo zeer getroffen, dat hij niet naar het gedicht als gedicht omziet. De gehoorde woorden, zoals de dramatische gestalten ze spreken, in hun direkte, ontroerende menselijkheid, houden hem bevangen en laten geen vrijheid voor het andere dat... hier dus geen overweging verdient. Welluidendheid van taal, overweldigende beeldspraak, zijn geen essentiële eigenschappen van Browning's poëzie. The development of a soul? Zeker, maar dan ook een rake, direkte en steeds voorname weergave daarvan, in stoere en toch lenige verzen. Het is niet de zogenaamde beeldspraak die de waarde van een dichterschap bepaalt, maar de verbeelding, en de verbeelding van Browning was steeds groots en krachtig. Hier uitte zij zich in de con-

ceptie van het drama en zijne gestalten, zoals zij zich ook, en feitelijk niet anders, bij Shakespeare uitte. Het is ook niet zozeer de welluidendheid als wel de toon van het vers, wat het dichterschap waarde geeft, de toon van de stem die zichzelf gelijk blijft en de klank van heel het gedicht dragende ook de schijnbaar losse delen tot een eenheid bindt. De toon is het syntetische. Wat de geest analyseert en de Verbeelding opbouwt en schept wordt door haar waarneembaar gemaakt.

14

De dichter die een drama schrijft, weet zich een andere opgaaf gesteld, dan hij die een dramatisches gedicht uitwerkt. De drama-schrijver ziet, terwijl hij dicht, de wereld die hij uitbeeldt tot een schouwspel worden, en hij heeft zich uiteraard om de zichtbaarheid van zijn spel minder te bekommeren; daartoe benut hij het toneel. Hij, daarentegen, die een drama schrijft voor den lezer, en dus reeds dadelijk afziet van den steun die het toneel hem geven kan, heeft aan ernstiger eisen van plastiek te voldoen. Het gesproken woord zijner figuren moet inzichzelf beeldender zijn, de voorstelling van de scenéring moet zich uit dit woord bij den lezer ontwikkelen. Vondels Jozef in Dothan dat zo begint: —

De zon verlaat de kim, veel schooner dan ze plag.
 Zij wekt mij uit den droom met een gewenschten dag,
 En schittert in den dauw en bloemen, nat van droppen.
 Daar doet zich 't landschap op, en Dothans steile toppen,
 Met beî zijn heuvelen, van klaver dichtbegroeid,
 Beplant met vijg, olijf en wijngaard, en besproeid
 Van bronnen om end' om, waaruit de beken spruiten.
 De harders, op voor zon, gaan kooi en stal ontsluiten,
 En trekken beemdewaart. Mij dunkt, ik hoor alreê
 Het loeien en 't geblaas van 't broederlijke vee —

Vondels Jozef in Dothan behoeft geen toneelaanwijzingen, ja zelfs geen toneelspelers, geen toneel, hetzij dan voor de volstrekt verbeeldingslozen.

De drama's van Shakespeare en die van Browning zijn geschreven om gespeeld te worden en waarschijnlijk ontberen

zij voorstelbaarheid meer, dan drama's slechts voor lezing bestemd. De geestesaanleg van Browning was een dramatische; zijn werk laat dit overal onmiskenbaar blijken; het behoeft dus niet te verwonderen dat de daaruit voortkomende vlakheid, mindere voorstelbaarheid, in een tijd als de onze waarin het Toneel zich onhoudbaar toont, waarin het drama nog slechts door lektuur toegankelijk is, als een ontoereikendheid van plastiek, dus als een onvolkomenheid in zijn talent gevoeld werd. Ten onrechte evenwel. Browning's drama's werden voor het toneel geschreven en zijn opvoerbaar gebleken; zeker zijn zij geen halfslachtige geestesproducten die op generlei wijze tot hun recht komen. Dat zijn werk niet voor het toneel houdbaar bleek, ligt niet aan den dichter maar aan den tijd waarin hij leefde, ligt aan het Toneel dat waarlijk toen zo min als nu in staat was werkelijke poëtische schoonheid te verzichtbaren.

De ontwikkeling, de verfijning van het Toneel is niet aan de verfijning van de estetiese smaak gelijk gebleven; daardoor blijkt het uit den tijd te zijn. Toneelspelers die niet weten wat verzen zijn, ja, wat mensen zijn — laat staan wat mooie en fijne, goede en grote mensen zijn —; toneeldecoraties door handwerklieden en niet door kunstenaars ontworpen en uitgevoerd; regie zonder beschaving; spel zonder distinctie; — de grieven zijn ontelbaar — hoe zou door zulk een Toneel als ons moderne is, een drama als „Strafford”, als „A blot in the 'Scutcheon” succes kunnen hebben, drama's waarvan alle kracht en waarde op innerlikheid en wezen berust en die alle effect, alle ledigen schijn ontberen! Welke toneelspeler kan Strafford, Hollis, Pym geven? Om een figuur als Hollis, als Lady Carlisle te begrijpen, moet men in zekere mate een Hollis, een Carlisle zijn. Is zo iets van toneelspelers, zelfs van onze moderne, te — vergen? Ik wil niet zeggen, dat zulke karakters in onze tijd niet bestaan, ik weet wel dat er, menselijkerwijs gesproken, vele zijn; maar een toneelgezelschap zou, wilde het goede uitvoeringen verzekeren, geheel uit zulke mensen die grote en goede aandoeningen in zich strijden voelen, saamgesteld moeten zijn. Zoiets is ondenkbaar. Genoot het Toneel vroeger een betere roep, dan zeker niet doordat de smaak der toneelspelers fijner, maar doordat het publiek grover was.

Met „Pippa Passes” begonnen de „Bells and Pomegranates” te verschijnen; een reeks door Browning uitgegeven werken onder dien titel verenigd. Deze naam toont, welke eisen van begrip Browning aan zijn lezers stelde. Hij wilde ermee uitdrukken, een vermenging, een wisselspel van muziek en rede, klank en zin, poëzie en denking.

„Pippa Passes” en meer in het bijzonder het eerste der vier gedeelten, behoort tot het schoonste van Browning's poëzie. Dat de schoonheid van dit werk niet als een bliksemlicht bij de engelse lezers insloeg is een van die merkwaardige verschijnselen waarvoor wel een verklaring te raden maar geen te geven is. Tennyson werd bewonderd maar de zwaardere toon van Browning's zang ging ongehoord te loor. Hebben wij ten onzent niet evenzeer gelegenheid zulke verschijnselen waar te nemen en te betreuren? Het schijnt dat ook de klank van verzen bij een zekere vibratie voor een gegeven tijd onwaarneembaar blijft. De oren die gewenden aan de klinkklank van aeolus-klokjes worden pijnlijk beroerd door de zware dreun van het carillonspel en de harmonie van het laatste gaat voor hen die de tedere en zwakkere melodieën volgden, verloren.

„Pippa Passes” is de geschiedenis van een dag; in heel het jaar de enige vacantie-dag van een klein, arm, verweesd meisje, Pippa, dat aan de zijde-spinnerijen in Asolo werkt. Zij is blij, en alleen de vreugde om haar vrijen dag vervult haar. Zij is blij, als zij 's morgens vroeg uit bed opspringt, om al het heerlike dat de zonneschijn haar voor dien dag belooft; en zij is blij om al het genotene als zij zich 's avonds, te vermoeid om te bidden, te rusten legt. En ook heel den dag voelt zij zich opgewekt en gelukkig, zij wandelt, zwerft, zij speelt en zingt. Deze blijheid in den zang van een kind — wat is er alle-daagser? — is het motief dat door heel dit fatalistische spel heenleidt.

Het is deze kinderlike en onschuldige, ja goddelik-gelukkige blijheid, deze allerzuiverste, die als de lach van een ongeziene hemeling, als de innige roep van een bovenaardse stem, in

de gemoederen der mensen een sluimerend leven opwekt dat hen reinigt van de smet hunner lagere natuur.

Hier is het niet het gebed, maar de neurieïng van een kind die, als het toevallig langs harten gaat die zichzelf vergaten, in hen doorklinkt en aanzwelt tot een maning aan hun verborgen godheid. Toevallig, zei ik. Maar zo zag de dichter het niet. Er is veel schijnbare maar geen wezenlike toevaligheid in de viermalige reddende verschijning van Pippa. Dat God ook in aardse schepselen en in de schijnbaar geringste, zijn dienende engelen heeft, ook daarvan wilde de dichter in ons de gevoels-zekerheid opwekken en hij deed het zo krachtig dat wie hem eenmaal hoorde, zijn stem niet licht vergeet. De dramatische werking van het nederig alledaagse, waarmee Browning ons hier zo ontroerend in aanraking brengt, doet ons het leven rijker aan leven, en inniger dus, zien. Wij voelen hoe de fijnste, de minst-geachte, de geringste vezels van dit leven een functie hebben gelijk wij slechts in de opperste sferen bestaande vermoeden. Wij voelen dat de Godheid waarlik in haar wereld leeft en niet daarbuiten staat.

Pippa passes! Pippa, het arme fabrieksmeisje gaat voorbij, en zingt. Ik zal trachten weer te geven hóe zij zingt.

16

't Is nieuwjaarsdag in Asolo, en Pippa springt uit bed.

Day!

Faster and more fast,

O'er night's brim, day boils at last.

Boils, pure gold, o'er the cloud-cup's brim

Where spurting and suppressed it lay,

For not a froth-flake touched the rim

Of yonder gap in the solid gray

Of the eastern cloud, an hour away;

But forth one wavelet, then another, curled,

Till the whole sunrise, not to be suppressed,

Rose, reddened, and its seething breast

Flickered in bounds, grew gold, then overflowed the world.

Gang en klank, ritme en alliteratie, wat uiten zij anders

hier dan de overmoedigheid, de rijkdom van lust en leven? Inderdaad, in het kinderlik hart van den dichter moet het gekookt hebben, waar de hartstocht in zulk een eenvoudigheid verscheen, en zich uitte in deze volgende zang:

Oh, Day, if I squander a wavelet of thee
 A mite of my twelve hours treasure,
 The least of thy gazes or glances,
 (Be they grants thou art bound to or gifts above measure)
 One of thy choices or one of thy chances,
 (Be they tasks God imposed thee or freaks at thy pleasure)
 — My Day, if I squander such labour or leisure,
 Then shame fall on Asolo, mischief on me!

Bewogene zang die dan overgaat in deze kalmere maten — hoe de onstuimige blijheid zich nu in het gemoed met zekerheid van duur neergevlijd heeft! — :

Thy long blue solemn hours serenely flowing,
 Whence earth, we feel, gets steady help and good —
 Thy fitful sunshine minutes, coming, going,
 As if earth turned from work in gamesome mood —
 All shall be mine!

Pippa zet haar morgenzang tot den Dag in de verdere verzen voort, en zij verlangt een betere en zonniger behandeling dan bijvoorbeeld Asolo's Four Happiest Ones, daar deze Dag in heel het jaar háár enigste vreugde is, terwijl de vier gelukkigen die zij bedoelt, door het ganse jaar rijk aan blijheid zijn. Zoals dezen wil zij haar dag genieten; minstens zoals Ottima, een der vier, zij, die in het grote stenen huis op den heuvel woont waar haar steeds, vroeg in den morgen haar minnaar Sebald bezoekt „while old Luca yet reposes.” Maar toch, eigenlijk verwerpt zij dit geluk: „But love, love, love — there's better love, I know!” en zij stelt zich het lot voor van de andere twee „gelukkigen”: eerst Phene, een bruid die dien dag trouwen zal. Maar ook haar benijdt zij niet:

— Not envy, sure! — for if you gave me
 Leave to take or to refuse,
 In earnest, do you think I'd choose
 That sort of new love to enslave me?

Mine should have lapped me round from te beginning ;
 As little fear of losing it as winning :
 Lovers grew cold, men learn to hate their wives,
 And only parents' love can last our lives.

Dan denkt zij zich in het geluk van een jongen man in,
 dien zijn moeder liefheeft: en zij mijmert een ogenblik over
 haar eigen lot :

— — — — If I only knew
 What was my mother's face — my father, too!

En ten laatste vergelijkt zij zich, met den vierde, een
 priester, en eerst diens leven prijst zij gelukkig en benijdt zij.

Dan gaat zij zingend uit:

I will pass each, and see their happiness,
 And envy none — being just as great, no doubt,
 Useful to men, and dear to God, as they!
 A pretty thing to care about
 So mightily, this single holiday!
 But let the sun shine! Wherefore repine?
 — With thee to lead me, o Day of mine,
 Down the grass path grey with dew,
 Under the pine-wood, blind with boughs,
 Where the swallow never flew
 Nor yet the cicala dared carouse —
 No, dared carouse! —

Maar het leven ziet er anders en minder gelukkig uit dan
 Pippa zich voorstelt.

Het is vroeg in den morgen en Sebald is in het stenen huis
 op den heuvel bij Ottima, de vrouw van Luca. Dien afge-
 lopen nacht hebben zij den ouden Luca vermoord. Sebald
 zingt een liedje dat eindigt: „Deep into the night, drink!”
 En Ottima :

Night? Such may be your Rhine-land nights perhaps;
 But this blood-red beam through the shutter's chink
 — We call such light, the morning: let us see!
 Mind how you grope your way, though! How these tall

Naked geraniums straggle! Push the lattice
 Behind that frame! — Nay, do I bid you? — Sebald,
 It shakes the dust down on me! Why of course
 The slide-bolt catches. Well are you content,
 Or must I find you something else to spoil?
 Kiss and be friends, my Sebald! Is 't full morning?
 Oh, don't speak then!

Hier ontbreekt waarlik niets aan de voorstelbaarheid. En hoe is de stemming in die enkele luchthartige zelfzuchtige woorden, de losse en zwoele stemming weergegeven. Ottima voelt eerst niets van het gebeurde; maar Sebald is bang voor zijn eigen innerlike stem, de sterke en onophoudelik sprekende; hij moet het geluid zijner woorden horen en kan niet zwijgzaam zijn. Ware hij stil, dan toch zou deze stilte Ottima weer verontrusten; zij kunnen, hoewel aangedaan door de schoonheid van den morgen — of wel juist daardoor — geen stilte velen. Ottima tracht Sebald af te leiden, door hem op de bekoring van het landschap te wijzen, maar voor hem heeft de natuur alle bekoring verloren, alles schijnt hem dor en doods, hij ziet den morgen als een „nacht met zon”.

... A night with a sun added!
 Where's dew, where's freshness?

Ottima zegt, in haar voorgewende onverschilligheid: “Best never speak of it”. Maar Sebald: “Best speak again and yet again of it”, en hij roept telkens weer bijzonderheden van het gebeurde in haar herinnering op. Als hij haar de sporen wijst die hij bij zijn inklimming den vorigen avond naliet, zegt zij:

OTTIMA: Oh, shut the lattice, pray!
 SEBALD: Let me lean out. I cannot scent blood here,
 Foul as the morn may be —

Maar of zij de luiken die uitzicht op de buitenwereld geven openen dan wel zich van die wereld en van de natuur afsluiten, het ontkiemende berouw, geheim in hun harten maar steeds meer zich opdringend aan hun bewustzijn, laat zich niet verloochenen. Het nadert, het wordt scherper, sterker. Zij is vrij onverschillig over het gebeurde, zij haat Luca nu hij dood is evenzeer als toen hij, de oude rijkard, leefde. Maar Sebald

kan zich over zijn dood niet heenzetten, hij ziet steeds naar het lijk, ziet niets meer van de schoonheid van Ottima, voelt haar bekorende nabijheid niet. Zij tracht, door herinneringen aan vroegere momenten van genot, Sebald weer onder de macht van haar zinnen-bekoring te krijgen en herinnert hem aan hun vroegere geheime samenkomsten. Het stuk wat nu volgt wil ik in zijn geheel aanhalen: hoe zij zijn genegenheid en liefde bevrijdt van den druk van berouw die de moord veroorzaakt heeft; hoe zij hem weer aan zich bindt, tot — Pippa voorbijgaat en hem haar onttrekt:

OTTIMA : . . . . Then our crowning night !

SEBALD : The July night ?

OTTIMA : The day of it too, Sebald !

When heaven's pillars seemed overbowed with heat,
Its black-blue canopy suffered descend
Close on us both, to weigh down each to each,
And smother up all life except our life.
So lay we till the storm came.

SEBALD : How it came !

OTTIMA : Buried in woods we lay, you recollect ;
Swift ran the searching tempest overhead ;
And ever and anon some bright white shaft
Burned thro' the pine-tree roof, here burned and there,
As if God's messenger thro' the close wood screen
Plunged and replunged his weapon at a venture,
Feeling for guilty thee and me: then broke
The thunder like a whole sea overhead —
. . . . While I stretched myself upon you, hands
To hands, my mouth to your hot mouth, and shook
All my locks loose, and covered you with them —
You, Sebald, the same you !

SEBALD : Slower, Ottima !

OTTIMA : And as we lay —

SEBALD : Less vehemently ! Love me !

Forgive me ! Take not words, mere words, to heart !
Your breath is worse than wine ! Breathe slow, speak slow !
Do not lean on me !

OTTIMA : Sebald, as we lay,
Rising and falling only with our pants,
Who said, "Let death come now ! 'Tis right to die !
"Right to be punished ! Nought completes such bliss

- “But woe!” Who said that?
 SEBALD : How did we ever rise?
 Was ’t that we slept? Why did it end?
 OTTIMA : I felt you
 Taper into a point the ruffled ends
 Of my loose locks ’twixt both your humid lips.
 My hair is fallen now: knot it again!
 SEBALD : I kiss you now, dear Ottima, now and now!
 This way? Will you forgive me — be once more
 My great queen?
 OTTIMA : Bind it thrice about my brow;
 Crown me your queen, your spirit’s arbitress,
 Magnificent in sin. Say that!
 SEBALD : I crown you
 My great white queen, my spirit’s arbitress,
 Magnificent . . . .
 [*From without is heard the voice of Pippa, singing —*
The year’s at the spring
And day’s at the morn;
Morning’s at seven
The hill-side’s dew-pearled;
The lark’s on the wing;
The snail’s on the thorn:
God’s in his heaven —
All’s right with te world!
[Pippa passes.
 SEBALD : God’s in his heaven! Do you hear that? Who spoke?
 You, you spoke!
 OTTIMA : Oh — that little ragged girl!
 She must have rested on the step: we give them
 But this one holiday the whole year round.
 Did you ever see our silk-mills — their inside?
 There are ten silk-mills now belong to you.
 She stoops to pick my double heartsease . . . . Sh!
 She does not hear: call you out louder!
 SEBALD : Leave me!
 Go, get your clothes on — dress those shoulders!
 OTTIMA : Sebald?
 SEBALD ; Wipe off that paint! I hate you.
 OTTIMA : Miserable!
 SEBALD : My God, and she is emptied of it now!
 Outright now! — how miraculously gone
 All of the grace —

Ik spreek nog niet van de meesterlike schakering dezer beide karakters, de fijne psychologische analyse. Maar deze geweldige schoonheid, de machtige, krachtige hartstochtelijkheid, dit wegzinken ener ziel — Sebalds ziel — in de diepste bloedige zonde en het plots gered worden door een eenvoudige, tedere, vrome kinderstem, de dramatische werking van dit motief is, voorzover mij bekend is, ongeëvenaard in de letterkunde na Shakespeare. Ik ken geen dichter in wiens macht een dergelijke uitwerking van een dergelijke conceptie gelegen heeft dan Shakespeare. De tederheid van Shelley, de kracht van Hugo, de soberheid van Goethe, de zinnelijkheid van Swinburne zijn hier verenigd. Getuigt zulk een conceptie niet van zeer sterke, van visionaire verbeelding?

18

Pippa heeft in haar zingend voorbijgaan dien dag nog driemaal een beslissende en reddende stem in het beraad van verduisterde harten, en ten laatste redt zij zichzelf meê. Want als de priester, die gekomen is om voor zijn gestorven broeder te bidden en wiens levenslot zij, als dat van de vierde — en meest — gelukkige der vier gelukkigsten van Asolo, prijst, 's avonds de zaken van zijn broeder — die een geestelijke en tegelijk een schurk was — regelt, en een medeplichtige en helper van zijn broeder hem aanraad diens kind — Pippa — uit den weg te ruimen, komt zij juist zingend voorbij en haar stem is beslissend in den innerliken tweestrijd van den geestelijke.

Ik zal niet verder haar invloed vervolgen, het gegeven voorbeeld is prachtig en kenschetsend genoeg.

Aan den avond van dien dag weer thuisgekeerd en zich ontkledend, overweegt zij of het haar wel mogelijk geweest is de zo zeer bewonderden enigermate te naderen.

Now, one thing I should like to really know:
 How near I ever might approach al these
 I only fancied being, this long day:
 — Approach, I mean, so as to touch them, so
 As to . . . in some way . . . move them — if you please,
 Do good or evil to them some slight way.

— — — — —

[As she lies down.

God bless me! I can pray no more to-night.
 No doubt, some way or other, hymns say right.
All service ranks the same with God —
With God, whose puppets, best and worst,
Are we: there is no last nor first.

[She sleeps.

Maar het is mij niet goed mogelijk dit werk nog dieper te analyseren; daar is het geen boek voor. Het heeft een tederheid die ons daarvan terughoudt. Over den donkeren grond der menselik-onmenselijke perversiteit, beweegt zich als een zilverende lijn de lichte en blijde figuur van het zingende kind.

En de dichter?

Niet de analytische aanleg maar de syntetische in de gevoelsdrang deed hem een droom als deze uitdromen. Moge hij ook al, het leven doorspeurend, ontleed en in de uiteengelegde, tegenover elkander gestelde delen de dramatische werking gevoeld hebben, deze vondst was niet een bloot intellectuele erkenning. De dramatische botsing die hij waarnam zal hem zeer hevig ontroerd hebben en uit die ontroering kwam de bindende, scheppende aandrang voort die dit werk ontstaan deed. Analyse, en bewondering die steeds syntetisch is, zij beide waren de grote machten van Browning's geest, maar wat hadden zij den Dichter ooit gebaat zonder de ontroerende trilling van het diepe gevoelige gemoed?

19

Mijn bedoeling is niet al de overige werken van Browning op een dergelijke uitvoerige wijze te ontleden als de eerste der „Bells and Pomegranates.” Mijn trachten met het voorafgaande en volgende, is Browning als dichter in zijn wezenlijke eigenschappen te doen kennen en aan zijn werken die kennis te toetsen.

De nrs. II en VII van de „Bells” die in '42 en '45 verschenen, bevatten kortere gedichten die Browning in zijn latere verzamelde werken, met vele vermeerderd in de groepen „Dramatic Lyrics,” „Dramatic Romances” en „Men and Women” verdeelde.

Het schijnt mij van weinig waarde alle kwaliteiten van Browning's poëzie te ontlede. Mij lijkt slechts het essentieële dichterlike in zijn werk van waarachtig belang; het humoristische is bijvoorbeeld zeer zeker een factor van zijn werk, doch ook zonder dien zou hij een even zo belangwekkend Dichter zijn.

Zijn lyriese poëzie is uiteraard dramaties en niet de dichter maar de talloze gestalten die zijn hart en geest bewoonden uiteten zich zowel in zijn grotere werken als in zijn kleinere stukken; „Poetry always dramatic in principle, and so many utterances of so many imaginary persons, not mine” — schreef hij.

Daar zijn eerst de „Cavalier Tunes”, waarschijnlijk uit den tijd toen hij voorstudies voor „Strafford” maakte. Dan het warme en tekenachtige gedicht: „Camp”

You know, we French stormed Ratisbon:
 A mile or so away,
 On a little mound, Napoleon
 Stood on our storming-day;
 With neck out-thrust, you fancy how,
 Legs wide, arms locked behind,
 As if to balance the prone brow
 Oppressive with its mind.

Een genre-stukje? Ja, maar van een buitengewone juistheid. Iedere trek in de tekening is raak, geen streepje geen krabbelje is er te veel. En toch, niet in de betekenis die het woord „genre-kunst” allengs gekregen heeft — als: aardig maar passieloos enz. enz. — kan het op dit werk toegepast worden. Men zie deze twee laatste strofen die ik hier afschrijf. Nadat in de derde de bange twijfel van den keizer, of zijn maarschalk Lannes de zege wel behalen zal, en het aanrennen van den bode, een kind bijna nog, beeldend en kernachtig weergegeven is:

„Well,” cried he, „Emperor, by God's grace
 „We've got you Ratisbon!
 „The Marshal's in the market-place,
 „And you'll be there anon
 „To see your flag-bird flap his vans
 „Where I, to heart's desire,

„Perched him!” The chief’s eye flashed; his plans
Soared up again like fire.

The chief’s eye flashed; but presently
Softened itself, as sheathes
A film the mother-eagle’s eye
When her bruised eaglet breathes;
„You’re wounded!” „Nay”, the soldier’s pride
Touched to the quick, he said:
„I’m killed, Sire!” And his chief beside
Smiling the boy fell dead.

Hier is geestdrift die meer dan geestdrift is, hier is ontroering die achter iets anders schuil gaat; gelijk in de schilderijen van Israëls die ook genre-kunst zijn en voor den oppervlakkigen beschouwer slechts een „plaatje” met een „lieve of aandoenlike geschiedenis,” maar die in hun impressionistische raakheid en levenswaarachtigheid de diepere en wezenlijke kunstenaarsontroering — de eenheid van zijn ziel met de natuur — verraden. Het onderwerp van dit gedicht is schijnbaar, oppervlakkig gezien, triviaal; de emotie banaal en conventioneel; maar het behoort tot die kleinere poëzie waarvan ik hierboven sprak die achter den schijn van geringheid een diepere rijke pracht bergt en vermoeden doet. Niet de hartstocht, de eerezucht, de geestdrift van den soldaat, maar de liefde, de aanhankelijkheid, de trouw van het kind aan den vader, de vaderlikheid van den ander voor het kind — het zijn de tedere en diepere harte-eigenschappen die Browning onthult. Niet menselijke zozeer als natuurlijke.

En welk een kracht van taal: „To see your flag-bird flap his vans Where I, to heart’s desire, Perched him”. Maar toch is ’t weer niet alleen de klank van taal waarmêe de dichter zijn doel bereikt, het is de verbeelding die ons de tederheid voelen doet: „The chief’s eye flashed; but presently Softened itself, as sheathes A film the mother-eagle’s eye . . . .” De voorstelling ontroert.

Naast dit gedicht wil ik het zo geheel andere noemen dat Queen-worship II (Christina) heet.

She should never have looked at me
If she meant I should not love her!

begint hij.

Doubt you if, in some such moment
As she fixed me, she felt clearly,
Ages past the soul existed,
Here an age 't is resting merely,
And hence fleets again for ages,
While the true end, sole and single
It stops here for is, this love-way
With some other soul to mingle?

Else it loses what it lived for,
And eternally must lose it;
Better ends may be in prospect,
Deeper blisses (if you choose it),
But this life's end and this love-bliss
Have been lost here. Doubt you whether
This she felt as, looking at me,
Mine and her souls rushed together?

Mooi en gevoelig is de maat van deze verzen. Meer dan het Beeld treffen ritme en klank en vooral de bouw van den volzin die hier aarzelend is, talmend, beschroomd bijna. De opene en eenvoudige die in den blik ener koningin even, een moment, het menselijke zag. Een vorstin die voor de gewone stervelingen rijk als de paardenrijke zee voor het dorre strand is. Maar niet de hoogmoed van dien rijkdom zag hij in haar ogen, doch de behoefte van een schone ziel om juist dáar te schenken waar de kans op weergave het geringst is. Wel weet hij:

— — — — — Of course, next moment
The world's honours, in derision,
Trampled out the light for ever —

Maar de snelle doch wezenlike aanraking hunner beide zielen deed hem de hère winnen en daardoor redt hij haar:

She has lost me, I have gained her; Her soul's mine —

Er is een subtiele geestelijkheid naast een aandoenlike gevoelsonderscheiding in deze verzen, in de schroom van den

volzin, in de buiging van het ritme, in geheel het accent dat overigens onomschrijfbaar is, ja in de tot ironie ietswat teruggehouden bitterheid van:

Never fear but there's provision
Of the devil's to quench knowledge
Lest we walk the earth in rapture!

Deze verzen zijn moeielik verstaanbaar, als veel van Browning's werk, maar voor wie met zijn gevoelsfeer vertrouwd geraakt is, verheldert zich het duisterste en wat eerst gekunsteld scheen blijkt voor het dieper inzicht soberheid, eenvoud.

21.

Hoezeer het gevoelsleven van Browning veelzijdig was, toont, naast dit, een gedicht als het tweede der "Madhouse-cell's" (Porphyria's lover) dat van koele krankzinnige bedaardheid huiveringwekkend is.

Porphyria's minnaar verhaalt wat hij in liefde-waanzin deed maar in de kalme, gedempte toon van dit spreken is de vreeselijkheid dier waanzin — beangstigend bijna, maar toch niet meer; zij is daar bovenuit, maar zij is overweldigend.

The rain set early in to night,
The sullen wind was soon awake,
It tore the elm-tops down for spite,
And did its worst to vex the lake:
I listened with heart fit to break.

Porphyria, die hem lief heeft, maar oudere banden terwille van hem niet durft verbreken, komt door storm en regen bij hem. De waanzinnige gedachte — A sudden thought of one so pale For love of her — komt op, overmeestert hem wanneer zij zich tegen hem aanvljft en hem haar liefde toefluistert:

That moment she was mine, mine, fair,
Perfectly pure and good: I found
A thing to do, and all her hair
In one long yellow string I wound
Three times her little throat around,

And strangled her. No pain felt she ;
     I am quite sure she felt no pain.
 As a shut bud that holds a bee,
     I warily oped her lids : again
     Laughed the blue eyes without a stain.
 And I untightened next the tress
     About her neck ; her cheek once more
 Blushed bright beneath my burning kiss :
     I propped her head up as before,
     Only this time my shoulder bore
 Her head, which droops upon it still
     The smiling rosy little head,
 So glad it has its utmost will,
     That all it scorned at once is fled,
     And I, its love, am gained instead !
 Porphyria's love : she guessed not how
     Her darling one wish would be heard.
 And thus we sit together now,
     And all night long we have not stirred,
     And yet God has not said a word !

Dit zijn verzen zoals Beaudelaire ze schreef, die ons innerlik verstrakken en overweldigen; zij storten zich op ons als een schrei van ontzettend geluid die verlamt en verbleken doet. Er is in zo enkele klanken en ritme-cadans: "No pain felt she, I am quite sure she felt no pain," een geruststellende verontrustheid zo pijnlik als de botsing van twee broze en tedere dingen die ons fysiek aandoet; er is in alle kalmte der bedaarde slotregels een toon die rillen doet.

Maar dit is niet de rilling van afschuw maar van het hart dat voor het machtige, grootse, onbegrijpelijke en ontzettende verwonderend en bewonderend beeft.

Dan is er weer het gedicht — een klein drama — "In a Gondola", dat zo stemmingsvol en zo zangerig is. De minnaar zingt:

I send my heart up to thee, all my heart
     In this my singing.
 For the stars help me, and the sea bears part ;

The very night is clinging
 Closer to Venice' streets to leave one space
 Above me, whence thy face
 May light my joyous heart to thee its dwelling-place.

De minnenden die in den gondel zacht voortvaren — voorbij de nachtelijke huizen, fel in het duister de feestelik verlichte vensters, en de gesloten heimelike luiken doods en beangstigend — met, beide, in hun hart de neergehouden vrees voor den dood. Want rondom hen wacht in alles de dood. Nu eens zingend, dan weer mijmerend, en peinzend sprekend, genieten zij den korten tijd die zij in blijde geluksdromen kunnen samenzijn.

HE MUSES :   Oh which were best, to roam or rest?
                           The land's lap or the water's breast?
                           To sleep on yellow millet-sheaves,
                           Or swim in lucid shallows just
                           Eluding water-lily leaves,
                           An inch from Death's black fingers, thrust
                           To lock you, whom release he must;
                           Which life were best on Summer eves?

Als zo'n bader is hij, die tussen waterlelies bewonderend en genietend glijdt, maar ieder ogenblik verward raken kan in de slijmerige donkere stelen en wieren die hem neertrekken zullen in het donkere. Ook bij háár is de doodsgedachte:

SHE REPLIES, MUSING :

Dip your arm over the boat-side, elbow-deep,
 As I do: thus: were death so unlike sleep,
 Caught this way? Death's to fear from flame or steel,
 Or poison doubtless; but from water — feel!
 Go find the bottom!

Voort-drijvend in zulke dromen en herinneringen wordt hij overvallen en neergestoken. Dit gedicht heeft een innige gevoelige stemming als een dromerige, lichte melodie zich windend door de zwaardere accoorden ener sombere en smartelike begeleiding.

„How they brought the good news from Ghent to Aix” is weer een dier klankvolle en ritmies-sterke gedichten die Browning zo prachtig te geven verstond. Er is beweging genoeg in dit gedicht van de drie rennende ruiters die in den nacht van Gent naar Aken rijden; de rusteloosheid van dezen rit kon niet beter weergegeven worden. Twee paarden bezwijken achtereenvolgens. Slechts de laatste ruiter blijft over om de goede tijding, „which alone could save Aix from her fate”, over te brengen:

Then I cast loose my buffcoat, each holster let fall,
 Shook off both my jack-boots, let go belt and all,
 Stood up in the stirrup, leaned, patted his ear,
 Called my Roland his pet-name, my horse without peer;
 Clapped my hands, laughed and sang, any noise, bad or good
 Till at length, into Aix Roland galloped and stood.

Het is een gedicht waarvan de jagende maat den lezer bijblijft. Is aan de heugenis van verzen, aan het langer of korter dóórtrillen in de gevoelsfeer van den lezer, niet de waarde, de kracht en het treffende van hun ritme, dus van het meest wezenlike hunner natuur, te onderscheiden?

Hoe blijven, wien ze eenmaal las, de verzen van „The lost Leader” bij:

Just for a handful of silver he left us,
 Just for a riband to stick in his coat —

Zowel kracht en lengte van adem als sterkte van aandoening gaan hier samen, maar er is meer. Er is de stroom van het meêgevoel, er is de menselijkheid die zich verraadt in een nauweliks weerhouden bitterheid.

Ik wil de bespreking dezer beide delen der „Bells and Pomegranates” met nog enkele aanhalingen besluiten uit, zo niet het schoonste dan toch een der schoonste gedichten niet slechts van Browning, maar van geheel de engelse poëzie: Browning's „Saul.”

Breder, manneliker, sterker dan de andere gedichten, is „Saul”. Lees deze plechtige aanhef, deze kalme en tegelijk

van passie trillende verzen die bewegen als de ingetoomde drift van een prachtig paard :

Said Abner, "At last thou art come! Ere I tell, ere thou speak,
 "Kiss my cheek, wish me well!" Then I wished it, and did kiss his cheek.
 And he, "Since the King, O my friend, for thy countenance sent,
 "Neither drunken nor eaten have we; nor until from his tent
 "Thou return with the joyful assurance the King liveth yet,
 "Shall our lip with the honey be bright, with the water be wet.
 "For out of the black mid-tent's silence, a space of three days,
 "Not a sound hath escaped to thy servants, of prayer nor of praise,
 "To betoken that Saul and the Spirit have ended their strife,
 „And that, faint in his triumph, the monarch sinks back upon life.

Hoe is in deze verzen de koorts van het verlangen, verlangen naar verlichting van Saul's beangstigende smart. David bidt tot den God zijner vaadren en dringt door in het binnenste van Saul's tent waar hij allengs den koning in het duister onderscheidt, staande tegen den paal die het tentdoek, in het midden, ophoudt.

He stood as erect as that tentprop, both arms stretched out wide
 On the great cross-support in the centre, that goes to each side;
 He relaxed not a muscle, but hung there as, caught in his pangs
 And waiting his change —

Dan zingt David:

And I first played the tune all our sheep know, as, one after one,
 So docile they come to the pen-door till folding be done.
 They are white and untorn by the bustles, for lo they have fed
 Where the long grasses stifle the water within the stream's bed; —

Maar de zoete en zachte avondstemming van zijn zang die als 't ware de fijne trillende sterren uit de avondlike schemering een voor een opwekt, stijgt tot de zonnige zang van de oogsters; daalt en verzwaart in de smartelijke klaagtonen:

When the dead man is praised on his journey — "Bear bear him along
 "With his few faults shut up like dead flowerets! . . .

luit weer blijder in het lied dat den bruidstoet begeleidt, krachtiger in de tonen van den krijgsgang om breed uit te ruisen :

— Then, the chorus intoned

As the Levites go up to the altar in glory enthroned,
But I stopped here: for here in the darkness Saul groaned.

And I paused, held my breath in such silence, and listened apart;
And the tent shook, for mighty Saul shuddered: and sparkles 'gan dart
From the jewels that woke in his turban, at once with a start,
All its lordly male sapphires, and rubies courageous at heart.
So the head; but the body still moved not, still hung there erect,
And I bent once again to my playing pursued it unchecked,
As I sang, —

En dan zingt hij het lied van Koning Saul zelf, van de
wilde levensvreugde, van het genot zich krachtig en machtig,
wild en geweldig te weten; van de liefde voor de ouders:

Hast thou loved the white locks of thy father, whose sword thou
[didst guard
When he trusted thee forth with the armies, for glorious reward?
Didst thou see the thin hands of thy mother, held up as men sung
The long song of the nearly-departed, —

van de vrienden uit zijn jeugd en hoe hij groeide tot een
Koning naar wien alle gaven van het leven saamvloeiden:

“And all gifts, which the world offers singly, on one head combine!
On one head, all the beauty and strength, love and rage (like the throe
That, a-work in the rock, helps its labour and lets the gold go)
High ambition and deeds which surpass it, fame crowning them, — all
Brought to blaze on the head of one creature — King Saul!”

And lo, with that leap of my spirit, — heart, hand, harp and voice,
Each lifting Saul's name out of sorrow, each bidding rejoice
Saul's fame in the light it was made for — as when, dare I say,
The Lord's army, in rapture of service, strains through its array,
And upsoareth the cherubim-chariot — “Saul!” cried I, and stopped.
And waited the thing that should follow.

Hoe prachtig de stroom van deze maten, de drift, de stij-
gende loop van deze klanken, welk een hartstochtelik, sterk
en vol geluid. Met gevoelige fijne onderscheiding is de stijging
in den versklank aan het bezongene evenredig. Eerst de
kalmere en landelijke tonen als de dieren van het veld, van

het woud bezongen worden — kalmte, ja, maar doortrild van de bevende levensdrift die in den zanger siddert daar bij deze liefelike beelden zijn geest reeds ver vooruit de wredere, de trotse, vorstelike aanschouwt —.

De neerslachtige, innerlik gebroken Koning met het van twijfel en angst verwrongen smartelike gelaat, en, tussen zijn knieën — Which were thrust out on each side around me, like oak-roots which please To encircle a lamb when it slumbers — de jonge zanger wiens lied met krachtige geestelike liefde het gebroken Koningshart te helen tracht en heelt — welk beeld heeft Browning voor den geest gestaan toen hij hier het heil voor geknakte daadkracht in de tot zang uitgroeiende verbeelding van den Dichter zag!

24

Met welk een rijkdom van poëzie werd Engeland gedurende de vijf jaar tussen '41 en '46 overstroomd toen achtereenvolgens de acht „Bells and Pomegranates” verschenen!

„The Return of the Druses” vraagt als nr. IV onze aandacht. Een drama kan men dit werk nauweliks noemen en opvoerbaarheid is wel geheel uitgesloten. Een spel waarin meer de gedachten, de innerlike overpeinzingen dan hartstochten of meningen tot hun recht komen is als *schouwspel* een dood spel. Browning laat ons de gedachten zijner dramatis personae meer vernemen dan dat hij ons de daden toont die uit die gedachten voortkomen. Daden nemen wij wel waar, doch om het „terzijde” gesproken woord is het hem voornamelijk te doen.

De dichter toont zich ons als een uitmuntend kenner van de lagere hartstochten. De Drusen, van de Libanon op een der Sporaden uitgeweken en daar bestuurd door de Hospitaalridders van Rhodes, leven in de verwachting dat een hunner eens als de incarnatie van hun Khalif Hakeem herrijzen en hen veilig terugvoeren zal naar hun Libanon-gebergte. Djabal, een der edelste Drusen, afstammeling van de door de Hospitaalridders vermoorde Sheiks, beschaafder, ontwikkelder en bereisder dan zijn geloofsgenoten, bovendien uitmuntend diplomaat, weet de bijstand van de Venetiaanse republiek te verzekeren voor het geval de Drusen in opstand komen. Op een afge-

sproken tijdstip — zo is hij met Venetië overeengekomen, — zal Hakeem de Drusen naar hun gebergte terugvoeren en de Venetiaanse vloot zal hen steunen. Djabal is helder genoeg om het bijgeloof van zijn stamgenoten niet te delen, hij gelooft aan de incarnatie van Hakeem niet; maar geleid door de overweging dat het doel de middelen heiligt; dat hij het bijgeloof van zijn volk niet misbruikt zo hij het tot hun eigen heil aanwendt, besluit hij de rol van Hakeem op zich te nemen; hij wil voorgeven als daalde de geest van God Hakeem in zijn lichaam neer.

Wat hem vooral tot dit bedrog drijft, is zijn liefde voor Anaël, de zuster van zijn trouwsten aanhanger Khalil; zij heeft gezworen dat zij zich slechts aan den bevrijder van haar volk overgeven zou; en die bevrijding kan slechts door de incarnatie van Hakeem geschieden.

Het dramatische ontwikkelt zich nu in de ziel van Djabal die zeer gemengde bedoelingen heeft: de bevrijding van zijn stamgenoten, maar ook het winnen van Anaëls liefde. De strijd tussen zijn innerlike en natuurlijke oprechtheid en zijn veinzerij terwille van zijn volk — immers, liefst zou hij als gewoon menselijk aanvoerder tegen de christelike onderdrukkers opstaan, als nakomeling van de vermoorde Sheiks, maar hij beseft zeer goed dat de zwakke en vreesachtige Drusen hem niet anders volgen dan in de ban van hun bijgeloof, in het geloof aan een goddelijke leiding — is het dramatische motief; maar meer nog, dat dit veinzen niet slechts geschiedt uit belangeloze liefde voor zijn Drusen maar ook — en weet hij wel zeker of niet voornamelijk? — uit liefde voor Anaël.

Aan Anaël zou hij zijn valsheid willen biechten:

Only to her

Let me confess my fault, who in my path
Curled up like incense from a Mage-king's tomb
When he would have the wayfarer descend
Through the earth's rift and bear hid treasure forth.

Toch, als hij later tegenover haar staat, voelt hij zich onmachtig.

Avow the truth? I cannot! In what words
Avow that all she loved in me was false?

— Which yet has served that flower-like love of hers
 To climb by, like the clinging gourd, and clasp
 With its divinest wealth of leaf and bloom.
 Could I take down the prop-work, in itself
 So vile, yet interlaced and overlaid
 With painted cups and fruitage — might these still
 Bask in the sun, unconscious their own strength
 Of matted stalk and tendril had replaced
 The old support thus silently withdrawn!
 But no; the beauteous fabric crushes too.
 'Tis not for my sake but for Anael's sake
 I leave her soul this Hakeem where it leans.

Weifeling bevangt hem en hij blijft twijfelen. Zal hij Khalil zijn taak overdragen, zal hij Khalil het Drusenvolk naar de Libanon laten leiden? [Anaël blijft dan voor hem gespaard. Ofschoon deze laatste overweging, die wederom baatzuchtig is, door het besluit, voor goed te verdwijnen zo de uittocht aan Khalil gelukt, te niet gedaan wordt.] Of moet hij het eenmaal aangevangene voortzetten, zijn spel uitspelen? Hij besluit tot het laatste :

Then I keep Anael — — —
 — — — 't is forced on me. As I began
 I must conclude — so be it!

Bemerkt tenslotte Anaël het bedrog, dan verlangt ze van hem dat hij de waarheid tenvolle erkenne, dat hij zich geeft voor wat hij is; — maar hij weigert. Hij overweegt: heeft hij niet reeds te-veel bereikt om nu nog terug te treden? De Venetiaanse vloot zal zo dadelik de haven inlopen:

What if we reign together? — if we keep
 Our secret for the Druses' good? — by means
 Of even their superstition, plant in them
 New life? I learn from Europe: all who seek
 Man's good must awe man, by such means as these.

Maar Anaël's natuurlijk, vrouwelik-oprecht gevoel komt tegen dit bedrog in opstand. Indien hij zijn schuld niet voor al de Drusen bekennen wil en de moed van de vernedering tonen, veracht zij hem. Bekende hij zijn bedrog en wierd hij door heel hun volk gesmaad, zij zou hem ondanks dat lief-

hebben. Maar nu minacht ze zijn zwakheid. En zij verraadt hem als de verrader van zijn volk, wat hij in haar ogen is. Zodat hij, op het ogenblik dat hij zijn triomf viert zichzelf doodt. Wat anders heeft Browning hier uitgesproken dan dat ook een schoon en goed doel zeker bereikt kan worden met mindere middelen, maar de bemiddelaar die ze aanwendde gaat erdoor te gronde. Als Djabal tot zichzelf zegt: *Thou, presume To work in this foul earth by means not foul?*, dan heeft hij met deze woorden den weg ingeslagen die vaak de enige, de noodzakelijke is voor hem die ondanks alles handelen en zijn doel bereiken wil, maar een weg die tegelijkertijd tot zijn eigen rampspoedig einde leidt. *For there was crime, and must be punishment.*

25

„Luria” besluit als achtste en laatste de serie „Bells and Pomegranates”.

Luria, een Moor, de geniale, krachtige aanvoerder der Florentijnse troepen belegert Pisa. Terwijl hij zijn beslissende overwinning voorbereidt en verzekert, lokt Braccio, de commissaris van de republiek, een vonnis over hem uit. Luria's daden en uitingen worden, door Braccio gewantrouwd, bij Florence verdacht gemaakt. Wanneer Luria de overwinning behaald heeft, ontdekt hij het verraad van zijn schijnbare vrienden. Een ogenblik overweegt hij, met het leger dat hem geheel toegedaan is en verafgoodt, op Florence terug te trekken en de harteloze ondank van den Senaat te straffen, doch die overweging wordt opgeheven door het besef, dat zulk een daad het wantrouwen jegens hem en het vonnis, rechtvaardigen zou. Blijft hij lijdzaam dan ondergaat hij het bitterst onrecht. Verzet hij zich dan toont hij hoe het schijnbare onrecht in werkelijkheid geen onrecht was.

Wie onrecht ondervindt kan zich daar niet daadkrachtig tegen weren of hij rechtvaardigt door zijn verzet het onrechtvaardige. Tegenover de daden die hieruit voortkomen is gedweeë onderwerping het enigste en krachtigste weermiddel. Luria, niet bij machte een vernederende straf te ondergaan waar hij aanspraak op hoogste dank meent te mogen maken,

vergiftigt zich en straft Florence met zijn dood méér dan hij het met zijn leger zou kunnen.

Er is een overeenkomst en een tegenstelling tussen „The Return of the Druses” en „Luria”. De tegenstelling is deze dat het dramatische van het eerste werk geheel in het gemoed van Djabal, dat van „Luria” in het conflict van de karakters die op Luria inwerken, ligt.

De overeenkomst is deze dat èn „The Return —”, èn „Luria” — gelijk ook veel van Browning’s kleinere min of meer humoristische gedichten — buiten verbeelding en aandoening om, uit een sterke gedachten-drift ontsproten.

Helder en scherp, kantig van geest, diep denker als deze dichter was, hoe kon het anders dan dat hij, die geen proza schreef, ook deze zijden van zijn wezen tot uiting brengen zou in werken, die om hun gedachte-leven steeds belangwekkend zijn?

De verzen zijn rijk en zuiver, maar dat de denker hier den dichter beheerste, blijkt uit het ontbreken van de innerlike zang in het versgeluid. Dit zijn verzen waarin een klare en zuivere verbeelding het ritme ontbeerde dat de levende golving, het leven, er aan leent. Deze beide drama’s laten zich aangenaam lezen doch ontroeren niet. Zij hebben, zeker, hun eigen toon, hun eigen kleur, maar dat wat het gedicht het stemmingsvolle schijnsel geeft missen zij. Zij zijn niet de kinderen van zijn hart, maar van zijn brein.

De enkele verzen die ik uit „The Return of the Druses” aanhaalde, tonen genoegzaam aan dat de dichter, wat beeldspraak betreft, wat dictie betreft, niet beneden zich zelf bleef. Raak en scherp, fijn en kunstzinnig is zijn taal hier, maar zijn volzin is en blijft een volzin zonder de vibratie die het woord een wijder vlucht geeft, die de taal rijzen en dalen doet, zweven en zingen.

Als de donkere omlijsting van een zeldzaam schoon, hel, kleurig schilderij, omvatten deze beide drama’s de twee werken, die met het eerste deel van „Pippa Passes” tot het innigste en schoonste van Browning’s poëzie uit deze periode behoren:

„A Blot in the 'Scutcheon" en „Colombe's Birthday." En wij weten niet welke beelden uit die schilderij wij meer bewonderen en beminnen moeten; de blijde en kinderlike Colombe, de fijnzinnige, ernstige en tedere Mildred, de krachtige Valence, de onbevange Mertoun.

De blijde en stralende figuur van de blonde, goudgekroonde blauwogige Colombe — o, de liefelike duif uit 's dichters verbeeldingstuin — moet, wien zij tegentreedt, beminnen; zelfs de koele en baatzuchtige hovelingen velen voor haar. Zij —, *Wreathing her hair, a song between her lips* — onbewust ervan dat haar erfrechten, nadat zij haar vader juist een jaar lang opgevolgd was als hertogin van Kleef en Gulik, niet slechts aangevochten zijn, maar ook onhoudbaar bleken — „*There, she's no Duchess, she's no anything More than a young maid with the bluest eyes*". Zij, en haar ridder Valence, behoren tot zulke sterke en gevoelige karakters als die uit „*Strafford*" uit „*A Blot in the 'Scutcheon*" Ik zal dit spel niet zo uitvoerig schetsen als ik „*Strafford*" deed en „*A blot in the 'Scutcheon*" doen ga. In haar eigen woorden geef ik slechts het beeld van Colombe, dat voor heel het spel staan mag. Het zijn de verontwaardigde woorden, die zij haar hovelingen toeroept als deze haar op de ruwste en meest harteloze wijze kenbaar maken dat haar hertogelijke rechten vervallen zijn :

What have I done to you? Your deed or mine
 Whas it, this crowning me? I gave myself
 No more a title to your homage, no,
 Than church-flowers, born this season, wrote the words
 In the saints-book that sanctified them first.
 For such a flower, you plucked me; well, you erred —
 Well, 't was a weed; remove the eye-sore quick!
 But should you not remember it has lain
 Steeped in the candles' glory, palely shrined,
 Nearer God's Mother than most earthly things?
 — That if 't be faded 't is with prayer's sole breath —
 That the one day it boasted was God's day?
 Still, I do thank you! Had you used respect,
 Here might I dwindle to my last white leaf,
 Here lose life's latest freshness, which even yet

May yield some wandering insect rest and food:
So, fling me forth, and -- all is best for all!

Maar ik wil mij tot een schets van „A Blot in the 'Scutcheon bepalen.

27

Het drama speelt op een oud engels landgoed; de bezitting van de Treshams. De oudste, Thorold Tresham, bewoont het kasteel met zijn zuster Mildred, hun broer Austin en diens verloofde — Guendolen. Als het spel opent bezoekt de jonge graaf Mertoun, buurman van de Treshams, deze laatsten om bij Thorold Mildred ten huwelijk te vragen.

Verlegen, onhandig, stamelt hij bijna zijn verzoek. Thorold die niets liever wenst dan een verbintenis tussen beide huizen, beantwoordt hem met ernstige en voorzichtige terughouding. Mooi staan, naast den trotsen Tresham en den verlegen, kinderliken Mertoun, de beide figuren van Austin en Guendolen, speels en toch rijk aan liefelijkheid. Deze vluchtige samenspraak tussen hen beide als Mertoun zijn aanzoek besluit:

Yes, Lord Tresham

I love your sister — as you'd have one love
That lady . . . oh more, more I love her! Wealth,
Rank, all the world thinks me, they're yours, you know,
To hold or part with, at your choice — but grant
My true self, me without a rood of land,
A piece of gold, a name of yesterday,
Grant me that lady, and you . . . Death or life?

GUENDOLEN [*apart to Austin*]: Why, this is loving, Austin!

AUSTIN: He's so young!

GUENDOLEN: Young? Old enough, I think, to half surmise
He never had obtained an entrance here,
Were all this fear and trembling needed.

AUSTIN: Hush!

He reddens.

GUENDOLEN: Mark him, Austin; that's true love!
Ours must begin again —

Hier raak ik bijna aan het humoristische zijner poëzie, maar dit is schijnbaar. Humor is hier geenszins, al doen zulke verzen

even glimlachen. Deze naieve bewondering van Guendolen voor Mertoun's houding is vooral daarom mooi, daar voor diens verlegenheid een bepaalde oorzaak is. Mertoun die zich hier voordoet als kende hij Mildred niet, kent haar in waarheid zeer goed. Een maand reeds bezoekt hij haar des nachts: de zware Iepen-bomen voor haar venster geven hem toegang tot haar kamer. Hij speelt tegenover de oprechte de eerlike Tresham dezelfde comédie die de tragedie van Mildred's zielsleven is. Zij toch, die haar broers op de mooiste en meest open wijze liefheeft, zal als een huichelachtige, en bedriegelijk, tegenover hen staan wanneer zij Mertoun in hun tegenwoordigheid, schijnbaar voor het eerst, ontvangt. In de volgende verzen is de ontmoeting gegeven, in den nacht na dat Mertoun haar bij Thorold ten huwelijk vroeg. Guendolen heeft Mildred zo juist verlaten, deze geeft het sein dat Mertoun komen kan: *"She lifts the small lamp which is suspended before the Virgin's image in the window, and places it by the purple pane. The window opens softly. A low voice sings:*

There's a woman like a dew-drop, she's so purer than the purest;
 And her noble heart's the noblest, yes and her sure faith's the surest:
 And her eyes are dark and humid, like the depth on depth of lustre
 Hid i' the harebell, while her tresses sunnier than the wild-grape cluster,
 Gush in golden-tinted plenty down her neck's rose-misted marble:
 Then her voice's music . . . call it the well's bubbling the bird's warble!

[*A figure wrapped in a mantle appears at the window*

And this woman says, "My days were sunless and my nights were
 [moonless,
 "Parched the pleasant April herbage, and the lark's heart's outbreak
 [tuneless,
 "If you loved me not" And I who — (Ah, for words of flame!)
 [adore her,
 Who am mad to lay my spirit prostrate palpably before her —
 [*He enters, approaches her seat, and bends over her.*

I may enter at her portal soon, as now her lattice takes me
 And by noontide as by midnight makes her mine, as hers she makes me!
 [*The Earl throws off his slouched hat and long cloak.*

My very heart sings, so I sing, Beloved!

MILDRED: Sit, Henry — do not take my hand!

MERTOUN: 'T is mine.

The meeting that appalled us both so much
Is ended.

MILDRED: What begins now?

MERTOUN: Happiness

Such as the world contains not.

MILDRED: That is it.

Our happiness would, as you say exceed
The whole world's best of blisses; we — do we
Deserve that? Utter to your soul, what mine
Long since, Beloved, has grown used to hear,
Like a death-knell, so much regarded once,
And so familiar now; this will not be!

Al haar geluk zinkt weg in de grote angst voor hetgeen
komen móét, het bedrog; angst voor de ogen harer broers
wanneer zij, in haar schijn van onschuld, naast hen zal staan
als een die hen met open gelaat bedriegt, hen bedriegt in een
dier ogenblikken die voor hen allen de mooiste en gelukkigste
moesten zijn.

MERTOUN: It wil soon be over.

MILDRED: Over?

Oh, what is over? What must I live through
And say, "t is over"? Is our meeting over?
Have I received in presence of them all
The partner of my guilty love — with brow
Trying to seem a maiden's brow — with lips
Which make believe that when they strive to form
Replies to you and tremble as they strive,
It is the nearest ever they approached
A stranger's . . . Henry, yours that stranger's . . . lip —
With cheek that looks a virgin's, and that is . . .
Ah God, some prodigy of thine will stop
This planned piece of deliberate wickedness
In its birth even! some fierce leprous spot
Will mar the brow's dissimulating! I
Shall murmur no smooth speeches got by heart,
But, frenzied, pour forth all our woeful story,
The love, the shame, and the despair — with them
Round me aghast as round some cursed fount
That should spurt water, and spouts blood. I'll not
. . . Henry, you do not wish that I should draw

This vengeance down? I'll not affect a grace
That's gone from me — gone once, and gone for ever!

Er is in deze eerste acte een toon van moeheid en berusting, van gemengde smart, gemengd geluk, en toch ook van telkens weer luider en heller opklinkende hartstocht en vreugde. Hier is wel het geluk, maar onder de nauweliks waargenomen overschaduw van den dood; zoals een zonnig landschap, akkers vol kruivend koren en wouden van tintelend wuivend groen, plotseling iets onwezenliks, iets onbestemds, iets onzegbaar angstigs kan krijgen door de vlug voorttrekkende schaduw van een grote wolk. Het is als door vele verheugde stemmen een zwakke doch vreeselijke kreet uit een onbestemde verte. Blij zet de acte in, blijheid in Thorold, in Austin; in Guendolen, de kinderlike, vooral. Maar allengs verstrakt de stemming zich; wordt diep moedeloos bij het samenzijn van Mildred met Mertoun; om dan in de laatste momenten daarvan, weer op te blinken, luider te stijgen tot hernieuwd geluk. Maar dit geluk is niet meer de zuivere blijheid van vroeger. Geluk is meer dan blijheid, het is de blijheid die over smart zegevierde. Geluk mist het uitbundige van blijheid, het is meer getemperd, de schaduw van het verdriet — die van waar zij eenmaal viel nimmer geheel optrekt — is er over heen gegleden, maar in de schemering zijn nieuwe schoonheden uit de geheime diepte opgeblonken. Door de smart zijn kinderen tot mensen geworden met in de ziel ruimer begrijpen, met meer vermogen tot omvangen, zowel van schijn als van schemer.

Deze eerste acte is een spel van verinniging. Zo kan ook somtijds de zang van een vogel zijn, op een eenzamen avond: eerst enkele helle blijde fluittonen; dan, in een diepere stilte vallen de zachtere, wekere klanken weemoedig neer, om zich allengs krachtig op te heffen tot een sereen jubelen.

Maar anders, en luider, het leven van den volgenden dag, zoals het in de tweede acte beweegt. Zolang het geheim slechts in het hart van Mildred en Mertoun bestond, gaf het

van smart en liefde, van trots en troostend begrijpen in neergelegd als ik zelden elders zo fijn en krachtig toch ook, zo menselijk, vond.

De strijd van Mildred die, door haar zwijgen op Thorold's vragen, schuld bekent, die toch de afwijzende brief voor Mertoun niet aan Thorold dicteren wil; de smart van Thorold, eerst bedwongen als hij Mildred's zwijgende erkenning begrepen heeft, dan radeloos als haar, naar hij meent harteloze houding tegenover Mertoun hem pijnigt en afstoot; het is alles met een even uitdrukkingsvolle menselijkheid, met een zelfde direktheid en fijnheid van nuancering in de verzen uitgezegd.

Direktheid, zei ik; het is de deugd die vóór dit drama „Strafford” het sterkst toonde; de toon in de stem die de onmiddelijke harte-opwelling weergeeft, het gebaar van den volzin, dat de beweging van de teerste psychiese verschuivingen verzinnelikt.

Als Thorold, ontzet over Mildred's verworpenheid — dat zij Mertoun niet opgeven wil waar zij erkent in 't geheim een minnaar te hebben — haar vervloekt en van haar wegloopt, als Austin hem volgen wil, dan rijst de figuur van de naieve, speelse Guendolen omhoog in al de diepe schoonheid harer vrouwelijkheid. Het is, als Thorold zijn vervloeking aldus besluit :

But she
That stands there, calmly gives her lover up
As means to wed the Earl that she may hide
Their intercourse the surelier: and, for this,
I curse her to her face before you all.
Shame hunt her from the earth! Then Heaven do right
To both! It hears me now — shall judge her then!
As Mildred faints and falls, Tresham rushes out.

AUSTIN: Stay, Tresham, we 'll accompany you!

GUENDOLEN: We?
What, and leave Mildred? We? Why, where's my place
But by her side, and where yours but by mine?
Mildred — one word! Only look at me, then!

AUSTIN: No, Guendolen! I echo Thorold's voice
She is unworthy to behold...

GUENDOLEN: Us two?
If you spoke on reflection and if I

Approved your speech — if you (to put the thing
 At lowest) you the soldier, bound to make
 The king's cause yours and fight for it, and throw
 Regard to others of its right or wrong,
 — If with a death-white woman you can help,
 Let alone sister, let alone a Mildred,
 You left her — or if I, her cousin, friend
 This morning, playfellow but yesterday,
 Who said, or thought at least a thousand times,
 "I'd serve you if I could", should now face round
 And say, "Ah, that's to only signify
 "I'd serve you while you're fit to serve yourself;
 "So long as fifty eyes await the turn
 "Of yours to forestall its yet half-formed wish,
 "I'll proffer my assistance you 'll not need —
 "When every tongue is praising you, I'll join
 "The praisers' chorus — when you're hemmed about
 "With lives between you and detraction — lives
 "To be laid down if a rude voice, rash eye,
 "Rough hand should violate the sacred ring
 "Their worship throws about you, — then indeed,
 "Who'll stand up for you stout as I?" If so
 We said and so we did, — not Mildred there
 Would be unworthy to behold us both,
 But we should be unworthy, both of us,
 To be beheld by — by — your meanest dog,
 Which, if that sword were broken in your face
 Before a crowd, that badge torn of your breast,
 And you cast out with hooting and contempt,
 — Would push his way thro' all the hooters, gain
 Your side, go off with you and all your shame
 To the next ditch you choose to die in! Austin,
 Do you love me? Here's Austin, Mildred, — here's
 Your brother says he does not believe half —
 No, nor half that — of all he heard! He says,
 Look up and take his hand!

AUSTIN: Look up and take

My hand, dear Mildred!

MILDRED: I—I was so young!

Beside, I loved him, Thorold — and I had
 No mother; God forgot me: so, I fell.

Het is hier Guendolen die te voorschijn springt als de

Vrouw die in het Kind verscholen was. In de plotselinge ont-
waking harer menselijkheid wordt zij bijna bovenmenselijk en
de blindende schoonheid van haar geest is als de zilvre veedren-
blankheid der englen die, naar men zegt de onschuldig ver-
tredeuen zulk een reddende zaligheid in de ziel neerstorten
als zelfs de onsterfeliken in de rijpheid hunner glorie niet
genieten.

De derde en laatste acte is zwakker dan de voorafgaande.
Met fijn vrouwelik instinct raadt Guendolen Mildred's geheim
en daarmee had het spel geëindigd kunnen zijn. Zodra Guen-
dolen het geheim van Mertoun-Mildred weet, is Mildred in
haar verhouding tot Mertoun gered. Haar innerlike tragiek
ontstond door dit geheim, en zodra Guendolen er deel aan
heeft is de innerlike kamp geëindigd. Browning heeft het
anders gewild; maar wat in de derde acte geschiedt, de tra-
gische ontknoping waarmee het drama nu besluit, de dood
van Mildred, van Mertoun, van Thorold, heeft geen wezenlike
noodzakelijkheid. Er is geen fatalistische dwang die tot deze
ontknoping drijft, het had ook anders kunnen zijn. Deze derde
acte heeft de waarde van een toevallig gebeuren. De verzen
zijn ook zeer schoon, niet minder dan wat voorafging, de
menselijkheid blijft hoog en fijn maar in de ontwikkeling
van de figurenstand is iets onsamenhangends wat ons van
het stuk vervreemdt. Minder dan ook als een drama dan wel
als een mooi, ja prachtig, aandoenlik verhaal moeten wij „A
Blot in the 'Scutcheon" lezen. Het is een van Browning's
teerste, ontroerendste werken. Er is maar een dat dit overtreft;
zijn later groot werk: „*The Ring and the Book*".

MYTHOLOGISCHE SPELEN

DOOR

TH. VAN AMEIDE.

I

PYGMALION EN GALATEA

PYGMALION.

O wereld van de werkelijke gestalten,
verslagen door de schoonheid van het Beeld,
waar zijt gij thans? Het beste van mijn geest
heb ik aan wat gij edelst boodt gehuwd:
nu staat mijn schepping als een hooge muur
getrokken om de zwakheid mijner ziel,
nu rust ik veilig in het schoone Beeld
verwinnaar van mij zelve en van u.

Thans geldt het stil te zijn gelijk een kind,
dat in de warme zachtheid van zijn wieg
door moeders oog en moeders stem gesust
geen droom, geen schaduw van iets anders kent.

Stil, hart, is 't niet de goede stilte alleen,
die thans uw slag zoo duidelijk hooren laat:
verlies u niet in altijd sneller klop,
laat onrust niet, zichzelve overgroeïend,
tot altijd grooter drift uw maat vervoeren,
vrees niet, wees stil, hoor zacht uzelve toe.

Het houdt niet op, 't stort in steeds wilder jacht,
zijn toon wordt angstig als de schrille kreet
van vogel zwerfend boven zwijgend ijs,
hij levend ook alléén in wijde rust,
— in wijden dood, wie weet? — de stilte breekt,
het altijd zwaarder, altijd feller bonzen
verwekt een storm, die in één oogwenk vaagt
wat als verheven droom mij lang bekoorde,
thans, nu zijn volheid mij genaderd scheen.

Wat wilt gij, hart? Ach, 'k weet het zelf, uw stem
is 't leven, dat volmaaktheid kent noch rust,
die zijn als dood, en 't leven wil niet sterven,
het wil zich zelf, 't verlangen en den strijd,
vervulling brengt den stilstand, stilstand dood.

Zie nu dit beeld, veel harde jaren lang
heeft het mijn eigen warme bloed gedronken,
nu staat het daar in stille godd'lijkheid
en nauw strek ik naar 't loon mijn moede hand,
of 't leven, 't leven dat 'k veracht en haat,
het leven dat ik niet ontberen kan,
het leven grijpt haar en mijn loon is weg.

O leven, dat ik zoo beminnen moet,
dat mij zoo lijden doet als niemand lijdt,
wat wilt gij mij? Zoo eindloos is uw macht,
zoo grootsch uw wezen, dat ik thans geloof:
de laagste en leelijkste van uw gestalten,
de spotvorm van uw zieke grilligheid,
is mij nog liever dan dit hooge beeld,
dat schooner is dan alles wat gij biedt,
maar ach, niet leeft, in 't al-verheugend licht
staat roerloos tusschen blijde levenden,
kil, onverheugd, met oogen die niet zien,
met starre leden waar geen pols in klopt,
met ooren doof voor klachten en gebeden,
met handen, die geen andre vatten zal.

Apollo, gij wiens godd'lijk schoone lust
 de schoonheid zelve levend tegentreedt,
 zoodra uw godheid spreekt het scheppend woord,
 zie op mijn kommer in genade neer:
 het leven is niet schoon, mijn beeld is dood,
 zoo moet ik langzaam sterven van ontbering,
 als gij almachtige het woord niet spreekt
 dat leven geve aan 't schoone doode beeld.
 Gij kunt het, hooge meester, en ik weet:
 de kracht van mijn begeeren is zoo groot
 dat gij niet weigren moogt. Den goden zelf
 schijnt soms een hev'ge menschenwil te sterk:
 die gloeit in mij, ik voel zijn fellen brand
 verweeken 't marmer in mijn knellende armen,
 't is of een golf den strakken vorm doortrilt,
 o dank, mijn God, mijn God.

(tot het beeld)

Gij leeft?

GALATEA.

Ik leef.

PYGMALION.

Gij leeft, gij leeft, mijn bloed, storm niet zoo wild,
 dringt, oogen, door den sluier van uw tranen,
 gij leeft, maar dan is 't heele leven dood,
 gij straalt het dof en dood, zijn schoonste wezen
 heb ik 't genomen en gemaakt tot u,
 het blijft een dorre schaal, een bleeke schim,
 wier kern en ziel schooner in u herleven.
 Duikt, oogen, in den sluier van uw tranen,
 opdat die mist u voor het blindend licht
 van haar bescherm', die alle licht vereent.

Zult gij nu met mij blijven hier op aard,
 Leven en Beeld mij tevens, warm en schoon?

GALATEA.

Gij zijt mijn schepper en mijn heer, ik moet
 u dienen zoolang 't u behagen zal.

PYGMALION.

Hoe bloost het nieuwe bloed, het marmerwit

wordt warm en menschlijk blank, de blijde zon speelt zoo verwonderd rond een donzen wang, als hing een rijpe vrucht daar stil te stoven.

(Galatea maakt een beweging).

Neen, neen, wat doet ge, stil, beweeg u niet.

GALATEA.

Ik ben geen beeld meer en de zon brandt fel.

PYGMALION.

Gij zijt geen beeld meer... Ach, uw rechterwang gloeit hooger dan de linker, zet u hier, neen, neen, daar niet, daar dient het licht u niet, hier dan? Ook hier niet... waarlijk, waar gij waart, waart gij het schoonst. Kunt gij daar niet terug?

GALATEA.

Ik bid u, spaar mij toch, ik leef, ik ben geen beeld meer.

PYGMALION. O mijn schoone, 't schoonste beeld van alle beelden zijt ge: 't levende...

GALATEA.

Maar levend ben ik mensch als gij, en lijdt al 's levens lasten. Ach, mijn loome leden, laat mij wat rusten, heer.

PYGMALION. O groote spijt...
God, gij verandert, gij verbleekt... wat is 't?

GALATEA.

Gij zult mij waarlijk, waarlijk moeten gunnen, gij, die mij zelf tot leven hebt gedwongen, dat ik thans leef en niet als beeld alleen. Ik ben uw beeld niet meer, ik ben een mensch, geef mij wat rust.

PYGMALION. Ik zal wat zijwaarts gaan,
 het is mij nog wat vreemd... ik laat u thans.
Galatea strekt zich uit op een rustbank.

PYGMALION (*ter zijde.*)

Zij is mijn beeld niet meer... Zij leeft geheel,
 haar eigen leven roept zijn nooden uit
 en drijft zijn daden, en mijn moeilijk oog
 voelt zich alreê gestoord in zijn aanschouwing...
 Mijn beeld niet meer... waar blijft mijn schoone troost,
 zij zal straks opstaan, loopen her- en der,
 met velerlei beweging mij verschrikken,
 mij, die het beeld te sterk voor oogen heb
 om elke breuk niet als een steek te voelen...
 O dwaas, o dwaas, dien 't levenlooze beeld
 te kil was, 't levende te levend is!

Mijn hart krimpt samen... over weinig tijd
 zal zij vervallen en de ronde lijn
 wordt scherp en hoekig, dan is alles weg
 van 't beeld, van 't beeld waarin mijn ziel zich borg...
 dan heb ik niets meer...

Wee, wat heb ik thans?

Elk oogenblik brengt dezen jammer nader,
 elk oogenblik voert zelf zijn jammer aan,
 wat is het leven dan een wisselspel
 van zijn en niet-zijn, dat de Dood regeert,
 dat onzen greep ontglipt als glijdend zand?
 Beter een star, volkomen, blijvend beeld
 dan 't onvolkomen, wisslend, stervend leven:
 beï missen 't zijn, maar 't Beeld althans is schoon.

GALATEA (*ontwakend.*)

Het is, of 's levens lust mij reeds vergaat,
 ik voel een vreemde zwaarte, als een verstijving
 bevangt mijn leden, waarlijk, ik geloof
 dat uw verlangen reeds veranderd is,
 dat het zoo straks reeds aan 't veranderen was
 toen plotseling die moeheid mij besloop.....
 gij weet, ik leef niet langer dan gij wilt.....

PYGMALION.

Ik bid Apollo, dat zijn ademtocht
die u tot leven riep, u weer begeve
en schenk' mijn beeld terug.

GALATEA.

Ik sterf gedwee,
maar niet zooals gij wilt, het levende
sterft niet tot beeld, wat eenmaal heeft geleefd
sterft anders niet dan den gemeenen dood.
Vaarwel . . . , ik keer getroost van waar ik kwam.

*Zij sterft. Een lijk met reeds ingevallen trekken ligt
voor Pygmalion.*

PYGMALION.

Ik heb gewild wat goden zelf niet konden:
het schoone werkelijk, het leven schoon . . . .
vaarwel, mijn droom, de tweespalt van 't bestaan
is als een snede door mijn hart gegaan.

II

ORPHEUS EN DE MENADEN.

ORPHEUS:

*(Hij zit eenzaam op een hooge rots aan zee. Eenige
dieren rondom hem.)*

Ik zie altijd het vlieden van die schim . . .

Eens heb ik, eens, een groote daad bestaan,
maar niet volvoerd, eens, toen mij 't slinksch geval
de Schoonheid had geroofd: langs welk een weg
heeft toen de nood mijn wanklen voet genoopt,
tot welk een werk mijn speelsche lier gespannen!

Zij, die gewoon was in het morgenlicht
een klank te zenden vrij als vogelzang

of 's avonds tonen te ad'men als het veld
zijn zilvren dauw, den grimm'gen veerman die
geen last dan schimmen voert, heeft zij bekoord
en hield hem rustig heel die lange vaart
op 't water, dat voor loomste golf te zwaar
daar somber neerligt als een vloeibaar land,
dat zelfs niet vloeit; drievuldig helsch gebas
zong zij tot dof gebrom, tot zwijgen dan,
en dreunend donderden metalen deuren
open en dicht, eerst voor, toen achter mij,
op haar geluid, zoo dwingend als bevel.

O welk een tocht was dat! Tien dagen lang
voerde de weg mij altijd naar beneden,
een weg van scherpe kiezels, wit als sneeuw,
omzoomd van doorn en taxis, maar zóó zwart
en dor van blad, zóó hard en stekelig,
als nimmer draagt het vlak der lachende aard,
zoo dicht oopen, dat nergens uitzicht was.
Daar op die breede baan ging druk verkeer
van schimmen, nauwlijks zichtbaar, ijl als lucht,
maar, mij bemerkend, met een schuw misbaar
van zacht geschuifel en verward gekir
als van verschrikte dieren, voor mijn oor
blijkend als gruwbre tegenwoordigheid.
Toen speelde ik weer, en zóó mijn hart gerust
en hen tot stilte; na tien dagen kwam
ik aan 's Doodskonings huis; daar heeft mijn lier
gesproken of mijn eigen harte sprak
en in dat hart meespraken alle harten,
die zwiingend lijdten wat ik lijdend zong.
Hij roerde niet, toen heeft Persephone
mijn lied gebroken, en haar woorden hèm,
en dus gebeurde 't, maar een hard bevel
beproofde zoo ten uiterste mijn deugd,
dat ik Haar niet mocht zien vóór 't aardsche licht
ons weer omging, in 't helse nimmermeer.

Dies keerde ik toch verheugd, met vasten wil

houdend mijn gansche sidderende ziel
voortdurend aan dit ééne sterk gebonden:
„niet omzien, vlieden of de dood mij jaagt.”
Zoo gingen wij te samen, toch alleen,
zoo rende ik of 'k de Schoonheid zelve vlood
en rende toch de Schoonheid tegemoet.
Maar ach, toen een vermoeidheid mij besloop,
voelde ik 't niet meer en dan versmolt mijn wil.
Ach, mijne lier, dat gij toen zwijgen moest,
— maar wie zingt in verwachting? —, hadt gij toen
met zoeten klank 't ondragelijk gekir
der schimmen overstemd, en, ergst van al,
dat ééne kirren, dat ik weet niet hoe
ik wist te zijn van mijn Eurydice
en dat mijn ziel verwarde in helschen strijd.
Mijn adem stokte, een duizel greep mij aan,
toen was de macht van het bevel ten eind,
toen deed mijn ziel weer naar haar eigen wijs,
ik wendde mij en zag...

Eén schriller kreet,

en 't keerend leven week weer in 't gezicht,
een schim vlood ijlings, ijlings naar omlaag,
en ik? Ik werd gebonden door een macht
die 'k grooter wist dan die van Hades zelf.
Ik bleef waar 'k stond, en keerde dan, en ging.

Ik treurde tot den dood. Mijn lange nacht
bracht scherper wake dan de loome dag
en beelden, die mij 't kille bloed verstijfden.
Toen, daar ik zwak was als een zuigeling,
murw als een mispel, hulploos als een worm,
toen, daar mijn geest ging dwalen, 't heldre brein,
gebroken, mij begaf, en gansch en al
ik siddren ging op dien ontzagbren wind,
die komt aanvaren uit het diepste zelf
door 't zwijgend leven, jagend voor zich uit
alle gedachten en verbeeldingen,
die 't leven schiep, die 't dieper leven breekt,
toen heb ik eindelijk mij zelf gekend....

en in dat oogenblik ben ik gestorven.
Ik, die eens levend onder schimmen trok,
ben nu een schim onder de levenden,
dood is mij leven, leven is mij dood.

Wat kende ik? Heil of wee, ik weet het niet,
ik kende dit: wat in die noodlotsure
mij had bewogen, was mijn zwakheid niet,
de kracht was 't die in zwakheid wordt ontbonden,
mijn eigenste aard: ik zag, dat mij 't bezit
der schoonheid minder lief was dan haar beeld,
haar schoone schijnsel in mijn eigen ziel,
en dat daarom te zien, te zien alleen
mijn voedsel was, mijn eenige bezit.
Wee mij, ik had Eurydice gezien,
— dat roofde mij haarzelf —, heil mij, ik had
haar beeld voor immer levend in mijn ziel.

En van haar schoonheid liep de wereld vol,
ik zwierf zoo onaandoenlijk als een schim
door haren tuin en bloemige waranden
en zag het alles aan, en zag het aan,
en noemde niets mijn eigen, vriend noch maag,
deernis noch daad, rijkdom noch roem; geen eer,
geen liefde vroeg ik, niets; het beeld alleen,
de schim, die immer vlood, vloog 'k immer na,
mijn goede lier als eenig, eenig deel
en handen, haar te slaan naar mijn begeer.

De schoonheid vliedt voor immer mijnen blik,
maar iedre blik bergt in mijn ziel een beeld,
dat ik kan wekken als zijn ure slaat:
dan speel ik, en zooals ik zelve toen
de schim zag vlieden, ziet het luistrend volk
dan schijnen, even, 't beeld dat in mij leeft
en vlieden ijlings, ijlings naar omlaag.
Dan komt een droomrig staren in hun oog,
een ver verlangen zwelt hun 't stille hart,
zij willen grijpen met onmacht'ge hand

en kunnen niet, en weenen als een kind,
 dat naar de maan reikt, nog niet wijs genoeg
 om aan den bleeken afglans zich te laven
 en niet te vragen waar geen vragen baat.

Zij toornden mij, toen heb ik zonder toorn
 mij afgewend tot redelooze dieren,
 die nimmer vragen, in een vage lust
 den vreemden toover van mijn eenzaam spel
 in duister van hun wezen ondergaand.
 Met hen was toen mijn leven, en de leeuw
 vergat zijn kracht, de tijgerin haar wreedheid,
 het lam zijn angst, het schuwe wild zat stil,
 hun wondrende oogen werden zacht en klein
 en droomerig, en alles om mij heen
 zong ik in zulk een tooverigen slaap,
 dat ik geen zucht, geen ademtocht vernam.

Toen zag ik rond mij, en dat stil gezicht
 genas mij gansch: dit had mijn giftig lied,
 dat menschen had doen schreien van gebrek,
 mijn lied van wreed en eindeloos verlangen,
 dit had mijn lied gedaan: die goede wezens
 in zulk een zoete sluimering gezongen.

En ik begreep: er kan een vrede wonen
 in 't harte zelf, dat nergens vrede vindt,
 omdat men rustig zijn kan in de vlucht.
 Toen scheen mij 't leven langer dood niet meer,
 maar dood en leven werden mij tot één
 en 't leven zelf zong door mijn doode hart.

Drie Menaden bestijgen het rotsvlak, zingend.

EERSTE MENADE. Io, van berg en dalen
 verstoren wij de rust,
 laat bekkens en cymbalen
 doen schallen onze lust.

- TWEEDE MENADE. Io, het grijze leven
blazen wij aan tot brand,
het spel is ons gebleven,
wij breken elken band.
- DERDE MENADE. Io, hoe schoon is 't zwerven,
Bakchos, in uwen gloed,
laat vóór den dood niet sterven
de hitte van ons bloed.
- EERSTE MENADE. Vliegende haren,
bliksemend oog,
wie zal bewaren
wat steeds bedroog?
- TWEEDE MENADE. Broeiende krachten
baren de vlam,
wie blijft nog wachten
wat nimmer kwam?
- DERDE MENADE. Gloeiende vlagen
blaken ons bloot,
wie zal nog jagen
wat immer vlood?
- EERSTE MENADE. Bakchos verheven,
mochten wij leven
licht in uw glans,
voer onze reien,
wil ons geleien
heerlijk ten dans.
- TWEEDE MENADE. Waar gij, o koning, schrijdt,
voelt zich uw volk verblijd,
kent het uw macht,
voert ons de dans ter hel
heil hun, wien daalde snel
de eeuwige nacht.

- DERDE MENADE. Io, de hartstocht blaakt
tot zij den hemel raakt:
zie 't avondrood.
Dat zal ras bleeken gaan,
dan blijft ons hart niet slaan,
dan komt de dood.
- EERSTE MENADE. Onze gespelen
bleven omlaag,
latend de velen
stijgen wij staag.
- TWEEDE MENADE. Diep in de dalen
drinken zij dauw,
't avondlijk stralen
lokt ons naar 't blauw.
- DERDE MENADE. Io, geen schooner wijn
dan 't roode bloed,
ach, lieve zuster mijn,
kil is de vloed.
- EERSTE MENADE. Is dat de zee?
- DERDE MENADE. Omlaag, zoo diep omlaag,
dat wij de branding zien als grauwe damp,
maar slaand van rots op rots klimt haar geluid
tot hier, en doet mij in een zwijmel duizlen.
- TWEEDE MENADE. Stil, stil, een mensch!
- ORPHEUS. Wat fel misbaar is dit?
Wie stoort zoo ruw de wijding van mijn rust?
- TWEEDE MENADE.
Wijding en rust! Io, de blijde god
leert het ons anders. Kom met ons, gij dwaas,
en proef met ons het vlammen van de lust.

EERSTE MENADE.

Hij zit op naakte rotsen als een troon,
omringd van dieren, en beheerscht de zee.
Een dwaas, een dwaas! Kom met ons, broeder, kom,
en laat uw dwaasheid zich aan de onze paren.
Als weer de morgen bloost, is 'tspel ten eind.

*Een der leeuwen wordt wakker. Orpheus speelt hem
weer rustig.*

DERDE MENADE. Stil, stil, 't is Orpheus.

EERSTE MENADE. Wat is Orpheus mij?

TWEEDE MENADE. Zeg, zijt gij Orpheus?

ORPHEUS. Vraag het dezen leeuw,
of eenig ander hem zoo schoon beheerscht.

DERDE MENADE.

Hij is 't. Apollo zelf geleidde mij
in deze tuimeling van waanzin hier.
Zwijg, zusters, zwijg. Hier op de grens van dood
en leven zal ik spreken met dien man,
die mij 't gezonde bloed vergiftigd heeft.
Ik was een vrouw, die stil te leven placht,
gelukkig in haar huis, toen heeft uw lied
mijn ziel bedorven, dat ik branden moest,
en geen bedwelming bluschte mij dien brand.
Gij hebt mijn hart, dat eens een man beminde,
door uw betoovering zoo leeg gemaakt,
dat heel de wereld het niet vullen kan,
en sindsdien min ik tot krankzinnigheid
deez' gansche schoone wereld, aarde en hemel,
maar ach, wie kan zijn armen zóó ver breiden,
het alles, alles, alles te omvangen,
wiens oog doordringt zoo diep den leegen lach
van 's werelds aangezicht, dat hare ziel
zijn ziel toelacht en haar vervulling schenkt?

ORPHEUS.

Het mijne, vrouw, ik ben als gij geweest,
word gij als ik. Ik zal u spelen, hoor.

(Hij speelt).

DERDE MENADE.

O, Orpheus, staak dat spel. De wereld loopt
gansch leeg van mijne liefde, en alle beken
komen te samen tot één breeden stroom,
die dringt naar u. O stil dit angstig hart,
gij hebt het krank gemaakt, genees het nu,
sus in uw arm het koortsen van mijn bloed,
spijs met uw liefde mijn verteerde ziel.

ORPHEUS.

Gij weet niet wat gij zegt. Hoe kan een mensch,
die zelf voor lang van honger is gestorven,
een ander spijzigen? Gelooft het niet.

Gij zoekt het leven nog. Dat is uw dood.
Sterf stil als ik, dan schreeuwt gij niet om spijs.

DERDE MENADE.

'k Versta u niet. Ik leef, mijn hart gaat zwaar,
ik leef en kan niet sterven, maar de pijn
maakt leven zelf tot dood. Bij u is heil,
gij brandt niet zooals ik, uw koele hand
hier op mijn slapen zou genezing zijn.

ORPHEUS.

Laat mij, gij zult mij nimmermeer verstaan.

EERSTE MENADE. Woorden genoeg thans,
grijpt hem toch vast,
dwingt hem ten reidans,
onwilligen gast!

TWEEDE MENADE. Laat hem, de peinzer
geeft ons geen lust;

wat, zoo de veinzer
eindelijk u kust?

DERDE MENADE. *(tot Orpheus, hem dringend naar den rand
van de rots).*

Hoor toch mijn bede,
weet wat ik schenk,
zie, hoe beneden
de dood ons wenkt.

ORPHEUS.

Gij dient mij recht. Apollo, vader, god,
zoo het uw wil is, dat dit brooze lijf
thans boeten zal wat in uw harden dienst
aan meen'ge ziel, aan wie mij 't liefste was,
Eurydice, mijn ziel misdreef, het zij.

EERSTE MENADE. Hij roept Apollo. Dwaas, uw ijle god
zal machtloos blijken tegen Bakchos.

TWEEDE MENADE. Zie,
de nacht komt nader, laat ons dalen, straks
omringt ons weer het joelen van de schaar,
laat dezen man met rust.

DERDE MENADE. Hij heeft een dorst
in deze keel geblazen als geen jaren
in dienst van Bakchos zwijmlend doorgestormd
ooit lesschen konden, en hij zelf ontzegt
mij elken drank. Laat af, ik wil zijn bloed
nemen voor drank, zijn hart voor spijs, laat af.

(Orpheus wordt door de derde Menade verscheurd).

Vergeefs, vergeefs, het brandt mij in de keel
als vuur, als vuur, het vreet mijn binnenst weg
en graaft zoo diepe hopen in mijn borst,
dat niets die dicht. Was dit zijn leven niet?

Heb ik zijn eigenst zelf niet ingeslurpt
en geeft die drank niets dan een feller gloed?

(Zij grijpt de lier).

O speeltuig, dat zijn dierbre hand eens sloeg,
o werktuig mijner rampen, weg met u,
weg, weg!

*(Zij werpt de lier in zee. Onmiddellijk wordt het zeege-
ruisch melodisch, als certijds Orpheus' spel).*

Wat hoor ik, stil! Dit is zijn stem!
Huisde zijn ziel dan in het lichaam niet,
was 't speeltuig zelf de woonplaats van zijn wezen,
en is dit na zijn dood zoo levend nog,
dat het de zee dwingt naar zijn wil te zingen
dien zang zoo eindloos zoet en eindloos wreed,
en klinkt die nu voor eeuwig?

Dan vaarwel,
dan is voor mij op aard geen leven meer,
Orpheus, ik kom, geliefde, ik kom, ik kom.

*Zij stort zich van de rots in zee. Als zij het water
bereikt, houdt de zang op. Dan ontwaakt de leeuw en
verscheurt de eerste Menade. De tweede vlucht ontzet.*

DE STILTE VAN GOD

DOOR

NINE VAN DER SCHAAF.

Als kind was zij stil en vroom en toen zij grooter werd, gebeurde het eens dat zij werd opgenomen in een wolk en zwevend over het aardevlak de stilte van God nabij kwam. Omlaag ziende vond zij haar land een bloemenveld, een paradijs.

Later werd zij non in een groot klooster, waaromheen een wijde, afgesloten tuin lag en waar de bewoonsters, van steden en dorpen ver verwijderd, van 't gedruisch der wereld weinig vernamen.

Zij leefde hier veel jaren, doch de stilte van God kwam zij hier nimmer meer nabij en nimmer leek haar de kloostertuin of het schoone bloeiende land rondom, een paradijs.

Want van onbekende verte kwamen veel geheimzinnige stemmen tot haar, die voortdurend haar zielsrust verstoorden. Vragende stemmen, en peinzend in haar eenzaamheid of keuvelend met de anderen, vond zij veel wijze uitkomst, maar den vrede vond zij niet.

Eens, in den nacht, toen alle nonnen ter ruste lagen, klonk plots, vanuit den tuin, een heerlijk snarenspeel tot haar sobere slaap-cellen door. Rustig en stout vermeerden zich de tonen, steeg het spel, en soms klonk 't geluid van een krachtvolle roerende mannenstem mede, als de speler door 't eigen spel vervoerd, het lied jubelend begeleidde. De speler was jong en kwam uit een verre wereldstad, waar hij in rijkdom en schittering leefde, want hij was daar, en overal waar men hem kende, om de liederen die hij schonk, zeer gevierd.

Maar zijn begeerte was grensloos en elke stonde nieuw en voor dezen nacht was zijn wensch, een der vrome nonnen uit het klooster tot zich te lokken door zijn spel.

De slapende nonnen werden allen bij dit zoo verrassend geluid terstond wakker; zij luisterden en baden en bleven in haar cellen, doch de eene die in het klooster geen vrede had gevonden, luisterde en bad, maar weerstond eindelijk de lokkende stem niet langer en droef kwam zij uit het klooster tot den vreemden jonkman. Daar deze zijn wensch vervuld zag, lachte hij trotsch en overmoedig, maar toen zij zijn overmoed zag, zei ze met grooter fierheid: „De stilte van God is meer dan uw zang”. En toen hij haar gelaat zag, verstond hij dat de vroomste der nonnen tot hem was gekomen, — hij week ontstemd, verliet den tuin zonder dralen en verdween in den donkeren nacht.

Hij keerde spoedig terug in de wereldstad waar hij zijn roemvol bestaan vervolgde en het voorval bijkans vergat; zij bleef dien nacht in den kloostertuin, diep bedroefd en moede-loos om haar droefheid. Met den morgenschemer keerde zij in haar stille kloostercel niet weder, zij vluchtte en bereikte na een tragen en moeilijken tocht die groote stad waar de speler woonde, doch zij wist niet dat het zijn woonplaats was. Daar vond zij het luid en eindloos gedruisch van een wereldmidden en zij was daar niet gelukkig, want zij leefde daar als een, die, ver van haar huis gedwaald, in den vreemde geen thuis vindt, maar naar het schoone land en de rustige woon, vanwaar zij kwam, verlangde zij toch nimmer terug.

Haar droefheid week niet, doch zij leefde steeds goed en vroom, zij haatte nimmer en leerde mettertijd die droefheid meer en meer versluieren, zoodat het een diep geheim werd, waar zij alleen van wist. En de vage en niet-vervulde wenschen, die van het lange leed de oorzaak waren, deed zij zichzelf nimmer bewust worden.

Zij werd oud en zwak. Toen was ook de speler, die haar eens uit het klooster had gelokt, oud geworden, en hij had reeds lang geen liederen meer gespeeld. Vele zijner lusten waren mee lang gestorven en hij trok zich meer en meer uit de woeligheid van het leven, in zijn woning terug, die groot en hoog was in 't midden der stad. Eindelijk

bewoonde hij slechts den hoogsten toren van dat groote huis, waar hij eenzaam en weemoedig zijn oude liederen gedacht en vaag droomde van onbekende nieuwe, wier bekorend geluid hij vreesde nimmer meer te zullen hooren.

Zijn snarenspeel, dat in zoo langen tijd niet meer gehoord was, zijn schoone stem, hadden de menschen vergeten en als zij langs de muren van zijn paleis omhoog blikten, herinnerden zij zich vaag zijn gestalte, zijn wezen.

Op een dag echter trad een gesluierde vrouw in een kleed dat veel op een nonnenkleed geleek, dat paleis binnen; zij liet zich door niemand afwijzen en zij klom moeizaam, doch met zekeren tred, de vele trappen op naar den hoogen toren. Zij vond een bleek en peinzend dromer, zij herkende toch den overmoedigen speler van weleer en hij herkende de vrome non.

Zij had een stem gehoord, die haar riep: die stem was de geluidlooze stem van zijn ziel en zij was gekomen. Zij zagen elkander aan en zij voelden dat zij beide gelukkig waren. Maar zij gedachten ook hun jeugd die verloren was, en zij waren vol weemoed in hun geluk.

En dan voelde zij dat het einde van haar leven gekomen was. Zij blikte uit de hooge torencel naar buiten, zij zag wolken drijven en ver over de bonte huizenmassa heen zag zij een bewogen veld, glanzend en éénkleurig in de verte, het was geen bloemenveld, het was de golvende zee. Een paradijs, schooner dan voorheen aanschouwde ze; zij kwam de stilte van God nabij en stierf in vollen vrede.

Na haar dood bleef de speler niet in zijn zelfgekozen gevangenschap: hij doortrok de woelige stad, zocht daarna andere steden en landen, al de streken die hij in zijn jeugd had liefgehad weder en eindelijk kwam hij aan de witbesneeuwde toppen van een hooggebergte. Daar bouwde hij zich, geholpen door het schuwe herdersvolk dier bergen een hut en daarin woonde hij menig jaargetijde. En eens ontdekte hij in de blanke sneeuw nabij zijn hut kleine fijne sprietjes van levend groen: spoedig daarop groeiden slanke bloemen uit het koude doodskleed. Zij groeiden en bloeiden stil, doch als zij verbloeid waren, werden zij tot schoone blanke maagden die een vreemd snarentuig droegen, en op een morgen wekten zij den een-

zamen man, die in zijn hut nog te slagen lag, met wonderbaar zang- en snarenspeel.

Een groote vreugde overweldigde zijn moede zinnen: dit was een nieuwe en heerlijke muziek, als hij reeds lang niet meer gehoopt had, nog te zullen hooren, en de schoone maagden bleven om hem en speelden voor hem tot aan zijn dood.

Zij beweenden hem niet, als sterfelijke wezens doen: toch waren zij voor hem op de stille berghoogten gebleven, want toen hij dood was, trokken zij zonder toeven, neuriënd naar beneden en voort door de groote wouden aan den voet der bergen. Op dien tocht leerden zij van de meisjes die behoorden tot het schuwe herdersvolk enkele liedjes, die zij nazongen met haar wonder-zoete stemmen en in de wouden hoorden zij de vogels fluiten en zij hoorden het spel van den wind in de boomenkruinen: dat was eentonig en zacht als zij zich des avonds te slapen legden. Zij gingen onbezorgd en doelloos, — toch rechtsstreeks voort, en lang trokken zij ongehinderd door bosschen en velden, tot zij eindelijk vóór haar een vreemd zacht ruischen hoorden, dat haar den luchtigen vluggen tred deed vertragen. Vragen deden zij elkander die geen der onwetenden kon beantwoorden: het was een breede, zacht ruischende stroom die zij hoorden, en langs den oever dien zij naderden, bloeiden rozeranken veelvuldig; deze hingen laag over het water en slingerden zich op langs de stammen der boomen en van boom tot boom droegen zij haar kleurige, geurige bloemen.

De vreemde maagden, eerst traag naderend, werden dan bekoord door den rijken rozengeur, die tot haar kwam, en met los en blij gezang bereikten zij den schoonen, lagen oever, waar zij, plots in haar voortgang verhinderd, toch dien hinder zoo niet voelden en bevreemd en peinzend over het water blikten. Dan ontdekten zij vaartuigen die nevens elkander aan den oever gereed lagen en waarin roeiers die, zwiingend en beweegloos, de riemen gelijkelijk uit het water opgeheven, blijkbaar haar komst verwachtten. Hun diepe, vreemde oogen waren gewend daarheen, waar de schoone wezens uit het verborgene van het bosch verschenen waren, maar hun blikken gleden haar starend voorbij.

Toen de maagden hen verrast en vragend beschouwden

haar speeltuig achteloos terzijde hangen deden, klonk van de mannen plots een luide geweldige zang: dat was hun minnelied. Bij 't einde van dat lied wachtten zij weder stil, beweegloos, de riemen omklemd en starend hun vreemde diepe oogen.

Doch de maagden waren door den luiden onbekenden zang verschrikt, zij durfden de schepen niet terstond betreden, zij liepen fluisterend met elkander langs den oever en spoedig werden zij door den rozengeur zoó bedwelmd dat zij alle neerzegen op den begroeiden grond.

Geruimen tijd lagen zij daar slapend en in dien slaap droomden zij van een wereldstad die lag aan den breeden stroom, welken zij genaderd waren, en van een hoog paleis in 't midden van die stad.

Ontwakend uit dien droom, kwamen zij naar de vaartuigen terug en betraden deze thans zonder aarzeling; terstond vingden de roeiers hun arbeid aan. Zij roeiden met kalmen gelijkmatigen slag en poosden nimmer, terwijl de maagden de immer wisselende omgeving peinzend gadesloegen of zich den tijd kortten met gekout en spel. Zij kwamen weldra uit de eenzame wouden in de streken waar menschen woonden en enkele dier menschen hoorden de vreemde muziek der schoone wezens en verrukt spraken zij daarvan tot hun geburen. Zoo verspreidde zich een gerucht dat spoedig sneller door het land trok dan de schepen dreven over den kronkelenden vaarweg en het bereikte eer dan deze de wereldstad waarheen zij voeren.

De menschen der gehuchten en dorpen waren in hun verrassing schuw en luisterden naar de muziek in stilte en half verscholen achter 't gewas hunner velden, doch toen de maagden eindelijk in de wereldstad aankwamen werden zij daar met groot gejuich en luide welkomstkreten ontvangen.

Roerloos en blank stonden zij op haar vaartuigen, zij zagen met haar diepe, schoone oogen naar de menschenmenigte en ontmoetten toch de blikken dier menschen niet. Het was bij haar aankomst avond, en in het flonkerend licht der stad en bij den storm der geluiden, waren zij stom en lieflijk als brooze bloemen, maar zij droegen van het edelst geluid de gaaf en zij waren onsterfelijk.

Na een wijl varens bereikten zij het paleis van den speler;

daar legden de schepen aan; — in de schaar der maagden kwam beweging en toen zij daarop de trappen van het groote huis bestegen, steeg het gejuich der menigte en duurde nog voort, nadat zij lang reeds voor de oogen der juichenden onzichtbaar waren.

Maar dan maande men elkander langzamerhand tot stilte en verwachting-vol slopen rijen volks rondom de muren, fluisterend en hopen op zoeten zang, zooals eens, lang geleden, het volk zich om deze muren drong om de muziek van den speler te hooren, toen deze nog leefde en jong was. Geen gerucht drong meer door in de hooge zalen van het paleis, en zij die daar boven waren, stelden de wachtende menschen niet teleur. Zij vingden hun wonderbaar spelen aan en de drom van luisterenden groeide voortdurend en onhoorbaar. Toen de liederen in den nacht eindden, keerden allen zwijgend en behoedzaam naar hun woningen terug. Terwijl zij lang in den boei van het spel den slaap bleven ontberen, sliepen de maagden terstond na haar spelen in op de weelderige rustbedden van haar pasverworven woning en daar hadden zij een tweeden droom: zij droomden van de paleizen der onsterfelijkheid, die haar in onbekende verte wachtten.

Na dien droom daalden zij in vroegen morgen met zachte, vaste schreden de trappen af, en tot de roeiers kwamen zij weder en in de vaartuigen zochten zij haar oude plaats. De roeiers vingden weer terstond hun arbeid aan, doch sneller en krachtiger dan voorheen bewogen zij de riemen, en gekomen buiten de stad, waar de stroom zich nog verbreedde, neurieden zij onder het roeien en meer levendig werden hun diepe vreemde oogen.

Spoedig mondde de breede rivier in zee; hier richtten zich de roeiers op en terwijl zij, werkeloos op hun riemen leunend, in den wijden kring rondschoowden, bewogen zich de vaartuigen in rechten zegevierenden gang over de weerbarstige golven. Het neuriën der mannen verloor zich in het luid en geweldig minnelied dat veelstemmig uit het water opklonk, en dat de maagden thans niet meer verschrikte.

Doch zij voeren ver, zeer ver, tot zij kwamen, waar, in nabijheid van een onbezocht eiland, de zee, wonderstil als een meer, heenlag over de paleizen der onsterfelijkheid.

SOCIALE HYGIËNE

HUISINDUSTRIE

Sedert een paar jaar is in ons land een beweging gaande om de schade, die de huisindustrie onder de arbeiders aaricht te bestrijden. Een spontane uiting van het volksleven was het niet. In navolging van 't buitenland, in 't bijzonder van Duitschland en Engeland, werd het denkbeeld eener tentoonstelling van huisindustrie naar voren gebracht. De Vereeniging tot dat doel opgericht vond vrij wel algemeenen steun, maar bleek een zware taak te hebben ondernomen. Want een tentoonstelling alleen kon geen bevredigend doel zijn. Die tentoonstelling was middel, en een van meerdere middelen om een beweging in gang te brengen tot het verkrijgen van verbetering in allerdonkerste toestanden. Dit is ook door de vereeniging begrepen. Kon in de eerste dagen van haar bestaan de leus: afschaffing van huisindustrie voldoende steun vinden om in de statuten geplaatst te worden, weldra werd ingezien dat er weliswaar onder sommige huisindustrieele arbeiders voldoende gronden waren voor zoo'n leus, doch dat daarmee alleen geen beweging tegen het kwaad der huisindustrie in haar geheelen omvang in 't leven was te roepen. Terecht is aan de tentoonstelling een inleiding en een afsluiting gegeven.

Een inleiding door een uitvoerig en stelselmatig onderzoek; een afsluiting door een congres voor huisindustrie.

De illusie, die mogelijk bij het opstellen van dit plan heeft bestaan, dat daarmede het onderwerp zou zijn afgehandeld, en dat de vereeniging na zoo'n volledige voorbereiding haar taak met gerustheid aan de regeering kon overdragen, berust

op een misvatting of beter gezegd een onderschatting van de beteekenis der huisindustrie als maatschappelijk verschijnsel. Het is een stuk economisch leven, met eigen wetten van bestaan, ontwikkeling of verworping. Evenals bij industriele verhoudingen, kan en moet eene krachtige maatschappelijke beweging hierop een sterken aandrang uitoefenen tot het verkrijgen van verbeteringen in het lot der arbeiders. En bekendheid met den economischen samenhang der huisindustriele verschijnselen leert dat deze beweging geen gemakkelijke taak heeft, en daarom een flinke ontwikkeling behoeft.

Die kon niet op eens en in korten tijd verkregen worden. Doch er is reeds veel mee gewonnen dat de Vereeniging Nederlandsche Tentoonstelling van Huisindustrie erin geslaagd is een goed begin te maken.

De tentoonstelling heeft ongetwijfeld vooral in arbeiderskringen veel belangstelling gewekt en kennis verspreid. Daarover te schrijven is overbodig, waar het geven eener voorstelling van wat huisindustrie is, — wat met die tentoonstelling beoogd werd, — geslaagd mag heeten. Voor de verder gaande beweging is het daarom belangrijker de aandacht te vestigen op wat de Vereeniging meer deed: op de enquête en het congres.

* * *

Het onderzoek naar den toestand der huisarbeiders is nog niet voltooid. De voorloopige resultaten zijn bovendien niet gepubliceerd. Daarmede zou beslist kunnen zijn, dat er niets met billijkheid over gezegd kan worden.

Hoewel zonder twijfel de tentoonstelling aan volledigheid en leerrijkheid zou hebben gewonnen, indien de resultaten der enquête daar aanwezig waren geweest, heeft het voornaamste doel ervan daardoor niet geleden. Anders staat het echter tegenover het congres dat op 8 en 9 September werd gehouden.

Duidelijk werd gevoeld hoe dat congres een grondslag miste, n. l. eene eenigszins volledige beschrijving van de werkelijke toestanden. Daarmede is niet bedoeld een volledige opsomming van de misstanden, want die was wel voldoende bekend. Bedoeld is een soort economische beschrijving van de om-

standigheden, die het bestaan van lage loonen, lange werktijden, slechte woningen, kinderarbeid enz. veroorzaken.

Het is toch een misleidende opvatting te denken dat de ellende der huisindustrie alleen een uitvloeisel is van de geldzucht die eenige „sweaters” ertoe drijft groote aantallen personen, ja zelfs geheele gezinnen te hunnen bate te exploiteeren. Zulke verhoudingen mogen hier en daar voorkomen, regel zijn ze niet. Ware dat het geval, zoo zou een dwingend optreden van den wetgever op zeer eenvoudige wijze redding kunnen brengen.

Doch een beschrijving van de huisindustrie kan leeren dat dit niet het geval kan zijn, en dat de omstandigheden, die de huisindustrie doen voortbestaan, of soms op nieuw in 't leven roepen, zeer verschillend zijn voor onderscheidene bedrijven.

Waar het er nu op aan komt op die omstandigheden, hetzij door wetten, hetzij door andere middelen een invloed uit te oefenen ten bate der huisarbeiders, spreekt het eigenlijk van zelf dat niet met een algemeene karakteriseering kan worden volstaan.

Daarom is het van bijzonder belang voor een beweging tot het brengen van verbetering in de huisindustrie, dat voor de onderscheiden bedrijfspgroepen wordt vastgesteld welke de bijzondere redenen zijn die het voortduren van ergerlijke toestanden beheerschen.

Al is dus de enquête der vereeniging nog niet voltooid en gepubliceerd, de taak die daarmee is ondernomen blijft even dringend.

* * *

Het congres over huisindustrie werd gekenmerkt door de ernstige bedoeling iets te bereiken, doch ook door een zekere matheid. Reeds den eersten dag, toen het erom ging de oorzaken van de huisindustrie te bespreken, bleek dat de lust daarover een discussie te beginnen geheel en al ontbrak. Dat de referaten zeer laat waren verschenen kon geen verontschuldiging zijn, want onder de vele belangstellenden, vooral ook de vertegenwoordigers der vakorganisaties, waren er stellig, die hadden kunnen en moeten uitspreken wat er over de huisindustrie omging in hun bond of vereeniging, met name van kleermakers en sigarenmakers.

Doch ook de tweede dag, die geheel gewijd was aan de middelen ter bestrijding van de huisindustriele ellende, kenmerkte zich door een gevoel van onzekerheid.

De voornaamste reden was wel het ontbreken van een oppositie, van een weerstand, van kritiek.

Van de verschillende voorgestelde middelen werd eigenlijk geen enkel ernstig aangevallen, zoodat ook niet beslist werd over voorkeur van 't een boven 't ander.

De meening van den heer Oudegeest dat het congres blijk gaf van groote eensgezindheid was in zoover juist, dat alle aanwezigen instemden met het doel om door alle mogelijke middelen hulp te verleenen aan de huisarbeiders. Doch terecht herinnerde de heer Troelstra er hem aan, dat er nog wel anderen en misschien velen waren, zij 't ook niet op 't congres tegenwoordig, die zeer sterke bezwaren tegen de voorstellen zouden doen gelden indien gepoogd werd ze werkelijk in toepassing te brengen.

Had het congres alleen te beslissen gehad over 't principe of de wetgever zich met de huisindustrie zou inlaten, zoo zou het alleen daarom mislukt kunnen heeten, daar de tegenstanders weggebleven waren, en aan de voorstanders een Pyrrhus-overwinning lieten.

Doch het congres had tot taak uit velerlei voorgestelde middelen tot hulp aan de huisarbeiders die te kiezen, welke op grond van kennis der toestanden in hun economisch verband wezenlijk, zij 't dan ook geleidelijk groeiend resultaat zouden hebben.

Geen leuzen, geen wetten op papier, geen maatregelen hoe goed ook bedoeld die aan de huisarbeiders veel last bij hun ellende zouden bezorgen zonder een korreltje baat.

Om dat uit te maken was ook kritiek noodig, geen principiëel weerstand biedende maar opbouwende.

Deze was er wel op 't congres, doch durfde slechts aarzelend te voorschijn komen, om bij 't ontbreken van vijanden der huisindustrie-beweging niet voor zulke te worden aangezien.

Het is duidelijk dat dit alles nog wees op een zekere onrijpheid van de beweging tegen de huisindustriele ellende. Eerst moest de weerstand wezenlijk gevoeld worden, eerst moest ingezien dat de taak dieper en breder was, voordat de

onzekerheid plaats zou maken voor een stellig weten dat langs een aan te wijzen weg een deel van 't gewenschte doel bereikt zou worden. Zelfs voor één punt, dat het congres meer dan iets anders — en met een gevoel van ontzetting — bezighield, de kinderarbeid in de huisindustrie, kon niet gezegd worden: hier is 't eenvoudig middel om er een eind aan te maken. Ondanks dit alles, ondanks dat de congresgangers bij 't uiteengaan wisten, dat zij na meer beraad, meer kennis, en vooral meer strijd, het werk nog eens zouden hebben over te doen, was toch een goede afsluiting van de Nederlandsche Tentoonstelling van Huisindustrie verkregen.

Die afsluiting was deze: het met diepe ernst en overtuiging van de dringende noodzakelijkheid beginnen van een beweging om in de Nederlandsche huisindustrie licht te brengen.

Om die reden is het wellicht niet gewaagd in deze rubriek nog eens te herhalen het referaat voor het congres uitgebracht.

DE NADEELIGE GEVOLGEN DER HUISINDUSTRIE OP STOFFELIJK EN ZEDELIIK GEBIED.

Referaat voor het Congres der Vereeniging
Tentoonstelling van Huisindustrie.

Inleiding.

De ellende, die de huisindustrie omringt, is reeds vaak ontroerend beschreven. In 't midden der vorige eeuw teekende Kingsley in den dichtsterlijken kleermakersleerling Alton Locke, hoe de sociale omstandigheden der huisindustrie een fijn georganiseerd individu aan een verschrikkelijk lijden onderwerpen. En tegen 't eind der eeuw wist Gerhard Hauptman door zijn drama „De Wevers” een Europeesch publiek te schokken met het beeld van bittere armoe en verdrukking eener groote groep arbeiders, als gevolg van den overgang der huisindustrie in fabrieksnijsverheid.

Toen voor twaalf jaar mijn werkkring mij in aanraking bracht met een gelijksoortig proces dat de Brabantsche schoe-

nenindustrie doorliep; kon ik daarover niet schrijven 1) zonder aandoening te toonen over 't bijna ongeloofelijk peil waartoe een toch zoo nijvere groep arbeiders was gezonken, en trachte ik mee te werken om eigen ontroering op anderen over te brengen, opdat toch hulp zou worden verleend.

Latere jaren deden mij nog tal van andere soorten huisindustrie uit eigen ervaring kennen, en al was niet overal de toestand even pikdonker, toch trof ik elders in geen geringe mate een ellende, die dreigde de keel toe te nijpen, niet het minst vanwege de gelaten hopeloosheid, die als een lage zwarte hemel het leven van talrijke gezinnen zonder licht heeft gelaten.

Nu de Tentoonstelling van Huisindustrie in breederen kring de aandacht van het Nederlandsche publiek heeft gewekt, en mij is opgedragen de nadeelige gevolgen der huisindustrie op stoffelijk en zedelijk gebied te schetsen, kan ik mij ontslagen rekenen van de taak om een, door levende voorstelling ontroerend, beeld te ontwerpen van de toestanden, zooals die ook bij ons te lande bestaan. Waar het congres meer in 't bijzonder bedoeld is, om nauwkeurig te onderzoeken welke middelen aangewend kunnen worden ter bestrijding van de in 't licht getrokken misstanden, komt het er op aan zoo zorgvuldig mogelijk te ontleden welk sociaal verband er bestaat tusschen de waargenomen verschijnselen, en op te sporen waar de oorzaken van de aangetoonde kwaal te zoeken zijn.

Toch meende ik te moeten vooropstellen, dat een dergelijke wetenschappelijke analyse nooit de directe kennis van de werkelijke toestanden kan vervangen. Want deze kennis alleen is in staat om het verantwoordelijkheidsgevoel tegenover de slachtoffers der misstanden te wekken en wakker te houden; een verantwoordelijkheidsgevoel dat aanspoort tot omzichtigheid, opdat het leed niet worde vergroot, maar niet minder tot volharding om den noodlottigen cirkel van oorzaken, die de huisindustriele ellende omringt, te verbreken.

* * *

---

1) Gedwongen Winkelnering en Huisindustrie in Noord-Brabant. Tweemaandelijksch Tijdschrift Maart 1898.

De huisindustrie en de arbeidersbeweging.

De aandacht door de geheele nieuwe wereld aan de huisindustrie gewijd is te verklaren uit verschillende oorzaken.

Allereerst wel uit aanschouwing van de ergerlijke misstanden, van de fysieke en moreele uitputting der huisindustriële bevolking. Voorts uit den hinder, die daardoor aan de ontwikkeling van vakorganisatie en arbeidswetgeving wordt in den weg gelegd. Ten slotte uit historisch-ekonomische belangstelling voor opkomst en overgang van verschillende bedrijfspvormen d. w. z. van de verschillende vormen, waarin de maatschappelijke voortbrenging was en is georganiseerd.

Al deze oorzaken zijn weer voor een groot deel terug te brengen tot die groote maatschappelijke beweging — gewoonlijk de arbeidersbeweging genoemd, die beoogt een stoffelijke en geestelijke verheffing der klasse van loonarbeiders te verkrijgen.

Deze beweging toch is het, die de misstanden der huisindustrie doet zien als iets anders dan de armoede, welk verschijnsel, zoolang als er een geschiedenis bestaat, heeft aangespoord tot leniging door milddadigheid, terwijl het thans gaat om hervormingen. 't Verband van vakorganisatie en arbeidswetgeving met die arbeidersbeweging behoeft wel geen betoog. En de historische ekonomie die in 't bijzonder aan de wisselende vormen der productiewijze haar onderzoek wijdt, heeft toch in laatste instantie tot doel, kennis te verzamelen voor een zoodanige hervorming dier productiewijze dat het lot der loonarbeiders worde verbeterd.

Daarom is het gewenscht, als achtergrond van de beschrijving der toestanden in de huisindustrie, met enkele lijnen te schetsen in welke richting zich de invloed der arbeidersbeweging op het productie-proces doet gelden, te meer, waar het die richting zal zijn, welke ook in bijzonderheden de mogelijkheid verschafft om aan de huisindustriële misstanden eenigen maatstaf ter beoordeeling aan te leggen.

* * *

De stoffelijke en zedelijke verheffing der arbeidersklasse.

Al berust de welstand, zoo van individu als van gemeenschap, op den arbeid, zoo is deze alleen nog niet voldoende

om den welstand te verzekeren. De ontwikkeling der maatschappij toont aan, hoe die arbeid met steeds meer bezonnenheid georganiseerd moet worden om de noodzakelijke resultaten voor het instandhouden en verder ontwikkelen der samenleving te verkrijgen. De toepassing van het beginsel der arbeidsverdeling en van het werktuig, geleid door de kennis van de natuur die de nieuwere wetenschap verschaft — ging noodzakelijk gepaard met de ontwikkeling van het kapitalistisch productiestelsel, maar beteekende tevens een grootere macht van den mensch over de natuur.

Al de bezonnenheid, die in organiseering der productie en in uitvindingen zich manifesteerde, verwaarloosde een belangrijk onderdeel der productie, n.l. den persoon van den arbeider. Al moge de rationalistische wetenschap gedroomd hebben de beteekenis van den menschelijken handenarbeid door automatische werktuigen uit het productieproces evenzeer te kunnen uitschakelen als het levensbeginsel uit de natuurverklaring, die arbeid van levende spieren en hersens bleef steeds even noodwendig, zij het in andere vormen dan van het oude ambacht. Zoo'n droom maakt het echter begrijpelijk dat bij het bestudeeren van 't probleem der stofverandering door mechanica, physika en chemie wel werd gezocht hoe met het minste verlies aan grondstof en in den kortsten tijd der kapitaal-aanwending een gewenscht product verkregen werd, zonder dat tevens werd nagegaan hoe het beperkt arbeidsvermogen van het menschelijk lichaam met de meeste bezonnenheid en zuinigheid werd in 't werk gesteld.

De gevolgen dezer verwaarloozing lieten zich niet wachten. Zooals thans de toestand der huisarbeiders als met onpersoonlijke gedaante in de geesten van dezen tijd een onwegneembare aanklacht neerschrijft, zoo begon een eeuw vroeger reeds in Engeland een beschuldiging vorm te krijgen tegen de industrie, die het lot der fabrieksarbeiders tot een gemeenschapskwaal had gemaakt.

De mensch als levend arbeidswerktuig, maar vooral als denkend en voelend geestelijk wezen, kon niet zonder stemloos leed en zonder schade aan de samenleving vastgewrongen worden in het nieuwe productieproces. Vakorganisatie en wetgeving brachten het eerst de bezonnenheid, die het kapitaal

had gemist. Doch daarna en daardoor is gebleken dat de zorg voor en door den arbeider geen minder voordeel bracht aan de productie dan de aandacht aan grondstoffen en werktuigen besteed. De ekonomie van de fysieke en psychische kracht van den arbeider, de bestudeering der variabiliteit van zijn vermogen, is nog wel niet zoo ver als die der machines en der chemische producten, maar zij is toch een wordende wetenschap. Niet langer is het strafst kapitalistisch geleidde kapitaal de ergste verwaarloozer van de arbeiders als menschen, doch juist het achterlijke bedrijf schiet te kort. Ook dit wordt langzamerhand meegevoerd in de ontwikkeling, die zich in allerlei vormen begint te uiten. Dat een kortere arbeidstijd en een loon, in staat om een physiologisch voldoende voeding, behoorlijke kleeding en woning te verkrijgen, lichaam- en geestkracht brengt en onderhoudt op een vroeger niet bereikt peil, wordt steeds meer ingezien als een industriëele noodzakelijkheid.

Het inzicht in de onderhoudseischen der machines, n.l. goede materialen, ruime smeering, zorgvuldige reinheid en verzorging, kon de gelijksoortige eischen voor het levende menschelijke werktuig niet langer onopgemerkt laten.

En de geestelijke verheffing bleef ook niet uit, door dat de vroeger gebruikte zinneprikkels van drank en woest genot door hoogere en betere genietingen zijn vervangen.

Meerdere zorg die de arbeider aan de werktuigen en aan het product wijdt, een vlijt met meer inzicht en straffere inspanning aangewend, waren het gevolg, terwijl tevens bleek hoe het wegnemen der onaangenaamheden van werk en werkplaats, het zorgen voor veiligheid, voor licht, frissche lucht en zindelijkheid, onmiddellijk een gunstige uitwerking had, ook op de kapitaalwinst.

De arbeidersbeweging — in den ruimsten zin — die op het productieproces in deze ontwikkelingsrichting invloed uitoevende, heeft daarmede getoond dat een verheffing der arbeiders mogelijk is.

En dat dit proces inderdaad in gang is, blijkt ook hieruit, dat zich de aandacht sterker en sterker begint te richten op de huisindustrie.

Door geen schrijver is de drang hiertoe treffender en

zakelijker uiteengezet dan door de Webb's in hun standaardwerk: „Industrial Democracy.”

Want de huisindustrie beteekent in dezen gedachtengang het moeras waarop de beweging tot verheffing der arbeiders stuit. De stroom van den geleidelijken vooruitgang maakt dat daar de toestand steeds drassiger wordt en tegelijk dat zij er door wordt opgehouden.

De verbetering van 't productieproces, die de productiekosten en dus den prijs der verbruiksartikelen — ook voor de arbeiders — verlaagt, en tegelijk hun positie opheft, werpt een donkere schaduw over de achterlijke bedrijfvormen, waarin de prijsverlaging alleen verkregen kan worden door het lot der arbeiders lager en lager te drukken, zij 't ook ten koste van de qualiteit der producten. Dat moeras is echter niet van eenvoudigen aard; er zijn drogere plekken en diepere gedeelten. Historisch geworden, natuurlijke en nieuwe kunstmatige oorzaken werken in allerlei verhoudingen samen om den toestand zoo lang mogelijk te verdedigen tegen dreigenden ondergang.

Het verkennen en peilen van dat terrein is reeds overal in gang. Engeland, Frankrijk, Duitschland, Oostenrijk en België bezitten een literatuur van enquêtes, monografiën en algemeene beschrijvingen, die bijna overstelpend is. In Frankrijk is een zeer uitvoerige regeeringsenquête in gang, en ook in ons land zal onbekendheid met de huisindustrie spoedig tot het verleden behooren.

Ondertusschen maakt het feit dat de verschillende methoden van bestrijding der misstanden nationaal en internationaal aan de orde zijn, vernieuwing en verdieping van de reeds verworven kennis voortdurend noodig.

Des te dringender wordt, vooral bij een bedrijfsgewijze beoordeeling der toestanden, de behoefte aan systematisch inzicht. Waar het voor economisch onderzoek er op aankomt den bedrijfsvorm duidelijk te typeeren, dat is het kenmerkende ervan in 't licht te stellen, zal de wetgever zoeken naar een definitie van den verantwoordelijken huisindustriëel, waarbij minder op typeering dan wel op begrenzing dient gelet te worden.

Voor het onderzoek naar de gevolgen der huisindustrie op

stoffelijk en zedelijk gebied is vooral het economisch typeeren hoofdzak.

Een poging daartoe, waarbij rekening te houden is met de Nederlandsche huisindustriën zou buiten het bestek van dit referaat vallen. Toch kan een kort overzicht in 't verband der latere uiteenzettingen niet gemist worden.

* * *

De economische kenmerken der huisindustrie.

De huisindustrie wordt wel eens genoemd een gedecentraliseerde fabriek. 1) Dit zou beteekenen dat het produceeren van voorwerpen in huisindustrie nader staat bij het fabrieksbedrijf dan bij het ambacht. Wanneer men het fabrieksbedrijf voornamelijk als grootbedrijf opvat, kan deze typeering tot misverstand aanleiding geven, daar het huisindustriëele produceeren in zeer veel gevallen even duidelijk als het ambacht kleinbedrijf is.

De onderscheiding tusschen groot en klein bedrijf is uiteraard een quantitatieve geen kwalitatieve en daarom ter kenmerking der huisindustrie verwarrend. Wordt het ambacht op gevat als het vervaardigen van voorwerpen in eigen huis voor klanten, en de fabriek als de vervaardiging van producten voor handel en omzet in een bepaald daarvoor bestemde inrichting, dan is inderdaad de huisindustrie een tusschenvorm, waarbij wel voor handel en omzet geproduceerd wordt doch in eigen woning. 2)

Deze omschrijving heeft niet de kracht eener definitie, waarmee uit te maken valt of iets tot de huisindustrie behoort al

---

1) Sombart schreef vroeger zelfs gedecentraliseerd grootbedrijf.

2) W. Stieda, Litteratur, heutige Zustände und Entstehung der deutschen Hausindustrie Leipzig 1889 definieert aldus: „diejenige Tätigkeit, welche zu Hause nicht auf Bestellung von Kunden am Ort und für den lokalen Absatz, sondern regelmässig für ein Geschäft oder für den Export, überhaupt für den Betrieb im Groszen arbeitet.“ Met deze definitie kunnen de meeste ekonomen zich vereenigen, b.v. Bücher, Sombart, von Philippovich, Schönberg, Schwiedland. Die definitie is dan ook duidelijker dan de definitie van Schmoller: „eine gewerbliche Unternehmungsform bei welcher der kleine Produzent nicht direkt ans Publikum verkauft, sondern den Absatz seiner Produkte durch anderweitige kaufmännische Vermittlung erreicht.“

dan niet. Daarvoor is het begrip der huisindustrie nog te onzeker. Wanneer echter de talrijke tusschen- en overgangsvormen als uitzonderingsgevallen buiten rekening gelaten worden, geeft de omschrijving een goede hulp tot het verkrijgen van inzicht in de economische verhoudingen der verschillende vormen van huisindustrie.

Een nadere steun wordt verkregen door de beteekenis na te gaan van de Deutsche uitdrukking: „Verlagsystem” en van de Engelsche benaming: „Sweatingsystem”.

Het „Verlagsystem” herinnert aan de wording der huisindustrie uit ambacht of nevenbedrijf van den landbouw.

Het gaat n.l. uit van den „Verleger”, handelaar in de vervaardigde producten, die aan de huiswerkers een „Vorlage” d.i. een voorschot geeft op hun waren en deze aan den man brengt. De „Verleger” wordt later de kapitalist die den huisindustriëelen producent wel niet als op de fabriek tot enkel loonarbeider maakt, doch een volkomen gelijksoortige verhouding schept, waarbij de producent geheel en al afhankelijk van het kapitaal is, dat beslist of zijn arbeid al dan niet zal worden toegepast, en tegen welk loon. Naarmate de „Verleger” meer en meer als werkgever optreedt en dus ook op de behartiging van zijn belangen toezicht houdt, kan de noodzakelijkheid van opzichters blijken. Zoodra deze uitsluitend gaan dienen om de vervaardigde producten aan den „Verleger” te verschaffen en deze zich geheel onttrekt aan de onderhandelingen met de huisarbeiders, wordt de tusschenpersoon tot den „sweater”, en het stelsel daarbij toegepast tot „sweatingsystem”. Zoowel het „Verlagsystem” als het „sweatingsystem” zijn onafhankelijk van eigenlijken huisarbeid. De productie behoeft niet in de woning te gebeuren en kan zelfs in werkplaatsen geschieden. Bekend is b.v. de zoogenaamde „sweating-shop” of huisindustriëele werkplaats, terwijl het veelvuldig voorkomt dat huisindustriëele arbeiders knechts in dienst hebben. Toch zijn beide stelsels kenmerkend voor de huisindustriëele productiewijze, die door achterlijkheid ten opzichte der meest economische voortbrenging, zich slechts kan handhaven ten koste der bezitlooze producenten, en die gewoonlijk door 't verzamelwoord huisindustrie wordt aangeduid.

Dit geldt zoo sterk, dat een industrie die aan Stieda's om-

schrijving geheel voldoet als b.v. in ons land de klompenmakerij te Enter of de vervaardiging van gesmeed ijzeren voorwerpen te Nieuwkoop, doch waar „Verleger” en „sweater” schijnen te ontbreken, twijfel zou wekken of ze wel tot de eigenlijke huisindustrie behoort, ware het niet dat de achterlijkheid der bedrijfsuitoefening recht geeft tot deze indeeling. Houdt men in zulke gevallen de typeering voor oogen, dan blijkt hoe de rol van „Verleger” is overgedragen op handelaars, die niet ter plaatse wonen waar de industrie uitgeoefend wordt, en die misschien van de arbeidsverhoudingen geheel onkundig zijn, maar die toch het peil der toestanden beheerschen.

De toepassing der typeerende omschrijving op de werkelijke toestanden levert trouwens in zeer vele gevallen moeilijkheden op. Duidelijk zijn de verhoudingen alleen daar, waar de huisindustrie geheel en al is: „gedecentraliseerd groot bedrijf” of „de fabriek verdeeld over de woningen der arbeiders.” Zoodra er echter een geleidelijke overgang is van het zelfstandig handwerk naar de sprekende „verlags”-verhouding, en bovendien het bedrijf van den „Verleger” gelijk staat met dat van den winkelier of kleinhandelaar, worden de werkelijke toestanden een bonte verscheidenheid van verhoudingen. Zoo leerde een onderzoek naar de economische positie der kleermakers in de provincie Overijssel dat 55.78 0/0 uitsluitend voor klanten werkte. Van de 44.32 0/0 overigen waren er slechts 19.57 0/0 die confectiewerk voor magazijnen maakten, terwijl 24.65 0/0 nu eens voor klanten, dan weer voor den confectiewinkel werkten.

Het zou zeer moeilijk zijn de grens tusschen huisindustrie en zelfstandig kleinbedrijf te trekken.

De mattenweverij, de mattenvlechterij, de hoepel- en mandenmakerij, de klompenmakerij en ook de zilversmederij te Schoonhoven vormen industriën, waarin allerlei bedrijfsvormen gezamenlijk voorkomen, zonder in den toestand van de betrokken personen groot verschil te maken.

Het kan zijn dat de huisarbeider de grondstof verschaft, zelf zijn werkplaats verzorgt en de gereedschappen bezit en onderhoudt. Wat hij echter vervaardigen zal, hangt af van den handelaar of van meerdere handelaars aan wie hij zijn

waren moet slijten. Want voor het zoeken van een eigen afzet ontbreekt het hem aan tijd, kapitaal of kennis.

Zonder eenige dwangverbinding is de huisarbeider toch gedwongen te werken naar de aanwijzingen, die de handelaar geeft, op straf zijn product niet of te laag te verkoopen.

Daarnaast komt het voor, dat de aanschaffing der grondstoffen een te zware of te riskante taak voor den huisarbeider is. Neemt de handelaar dat op zich dan kan deze de grondstof aan den huisarbeider verkoopen of ter bewerking uitgeven, en hem een stukloon betalen.

Een stap verder gaande verschaft de handelaar ook de werktuigen, hetzij tegen huur, hetzij onder verbinding van werk te leveren. Ook is het mogelijk dat hij een werkplaats verschaft of b.v. een gedeelte van het onderhoud van verwarming 1) of verlichting voor zijn rekening neemt, dan wel omgekeerd voor 't verschaffen van werkplaats, vuur of licht een bedrag als huur berekent. 2) Het schijnt mij niet juist met H. Koch 3) aan te nemen, dat in deze opsomming een steeds verder gaande afhankelijkheid wordt uitgedrukt. De mate van afhankelijkheid, die voor de bespreking der nadeelige gevolgen van de huisindustrie van groot belang is, wordt niet uitsluitend bepaald door het al dan niet verschaffen van grondstof of werktuig, of doordat een „koopsysteem” dan wel een „stukloon-systeem” in toepassing komt. In de rolmattenindustrie van Genemuiden en omgeving bestond voor eenige jaren de gewoonte dat de handelaars in matten — de „Verlegers” — de biezenlanden pachtten, en de grondstof aan de huiswevers verschaften. Zij waren dan ook eerst heftig gekant tegen een verandering in de verpachtingsvoorwaarden der biezengronden, die door het verkleinen der perceelen ook de huisarbeiders instaat stelde zich grondstof aan te schaffen.

Achteraf bleek echter dit stelsel voor hen gemakkelijker, omdat de risico van de bewerking en van het sorteeren der biezen op den huisarbeider werd overgedragen, die meer werk op

---

1) Een sigarenfabrikant te Kampen geeft zijn huiswerkers 's winters cokes.

2) B.v. in de hoepelmakerijen.

3) Koch, S. J. Die deutsche Hausindustrie. 1905. M. Gladbach.

zich nam om ten gevolge daarvan zijn positie eer verslechterd dan verbeterd te zien. 1) Het al dan niet verschaffen van grondstoffen of werktuigen en het bewaren van den schijn eener zelfstandigheid der huisarbeiders hangt nauw samen met den aard van het bedrijf en met historische gewoonten.

De mate van afhankelijkheid wordt evenals bij allen loonarbeid in wezen hierdoor bepaald, dat de directe nood om in de allerdringendste levensbehoeften te voorzien dwingt tot het aanvaarden van elke aangeboden voorwaarde. Die afhankelijkheid moge pijnlijker gevoeld worden, naarmate de laagte der arbeidsvoorwaarden veroorzaakt wordt door persoonlijke winzucht dan wanneer dit geschiedt door algemeene maatschappelijke oorzaken als concurrentie, ongunstige conjunctuur enz. ; zij is in wezen toch sterker naarmate de directe broodsnoed meer nijpt.

De werkeloosheid op het platteland en in de steden, en het onbekwaam zijn tot eenig beter betaald werk van de onderste lagen der grootstadsbevolking, maken de huisindustrie mogelijk. In beperkten zin kan die huisindustrie als een vorm van werkverschaffing een uitredding zijn. Echter een gevaarlijke uitredding omdat de huisindustrie door haar aard de verheffing der arbeiders tegenhoudt en steeds de neiging blijft vertoonen het arbeiderslot te drukken onder het niveau van de dringend noodige bestaansmiddelen.

Daarom was het van belang dien aard der huisindustrie te typeeren doordat het een werkzaamheid is gewoonlijk in huis of woonvertrek verricht, die geschiedt in afhankelijkheid naar koop- of loonsysteem van een handelaar of „sweater”, en wel op een wijze die naar organisatie of techniek de ontwikkeling der moderne industrie niet heeft medegemaakt.

* * *

De loonen in de huisindustrie.

De nadeelige gevolgen der huisindustrie zijn alle geworteld in het loonbedrag. De uiterst geringe verdiensten zijn oorsprong

---

1) Een sterke uitbreiding van 't aantal mattenhandelaars, en scherpe concurrentie onder hen, belette dat de „Verlegers” veel voordeel van de nieuwe regeling genoten.

en oorzaak van de verschillende vormen der ellende van de huisarbeiders. Het peil van dat loon bepaalt tevens het peil van alle andere levensomstandigheden in eenige tak van huisindustrie.

Daarom is het van belang na te gaan om welke redenen de huisindustriële bedrijfsvorm de loonen omlaag drukt in plaats van die geleidelijk te doen rijzen.

Het eerste wat genoemd moet worden is de achterlijkheid der bedrijfstechniek doordat noch drijfkracht noch arbeidswerktuigen toegepast worden. Dit komt voor in weverij, schoenenfabrikage, vervaardiging van confectiekleding, cartonage werk, blikwaren enz.

Staan huisindustrie en machinaal fabrieksbedrijf naast elkaar, dan houdt de eerste zich alleen staande door de lage stukloonen, die bij elke technische verbetering in de fabriek weer verder naar beneden gaan. Er is natuurlijk eenmaal een punt bereikt dat het huisindustriële handbedrijf totaal onstaanbaar wordt, doch nog steeds zijn er tal van industriën waarvoor of in 't geheel als b.v. bij maatkleermakers, sigarenmaken en tabakstrippen, goud- en zilversmeden, stoelenmatten; of wel gedeeltelijk voor sommige voorwerpen, als bij meubelmaken, zakken naaien, borduur en passementwerk het handbedrijf den strijd tegen 't machinaal gedreven werktuig kan volhouden.

Al moge nu ook de huisarbeid, hetzij door invoering van electromotorische kracht, hetzij door het overwegend blijven van het handwerk, een technische gelijkwaardigheid met het fabrieksbedrijf behouden, dan nog staat de huisindustrie achter in de arbeidsverdeeling en de bedrijfsorganisatie, die beide in staat zijn de productiekosten in de fabriek aanzienlijk te verminderen.

Bovendien bezit als regel de huisarbeider minder vakbekwaamheid en zijn ook tengevolge daarvan de huisindustriële producten van mindere kwaliteit en dus minder prijswaardig.

Voor al waar de huisarbeid geschiedt voor kleine, minder kapitaalkrachtige handelaars, die met het grootbedrijf concurreeren door het drukken der prijzen, en door zich voor het veroveren van de markt opofferingen van groote onkosten aan krediet en tusschenhandel te getroosten, moet op het loon sterk beknipt worden.

Voor de huisindustrie is toch verlaging van 't loon het

eenige middel om in den concurrentiestrijd den prijs te doen dalen of de ondernemerswinst te vergrooten. Mochten genoemde oorzaken in eenige fabrikage niet werken of opgewogen worden door het voordeel der werkgevers, dat zij geen kapitaal behoeven vast te leggen in fabriek en werktuigen, noch andere bedrijfsonkosten behoeven te betalen, dan nog zijn er andere redenen die het loon omlaag drukken.

Het betreft dikwijls als b. v. bij tabakstrippen, sigarenkistjes plakken, koffieboonen pikken, erwten lezen, gom krabben, garnalen pellen, knopen op kaarten rijgen enz. werkzaamheden die tenopzichte van de zaak van den handelaar of fabrikant geheel bijkomstig zijn.

Dit drukt op zulken arbeid den stempel van een *bijverdienste* te verschaffen. Het loon wordt niet berekend op het onderhoud van een gezin, doch wordt als een sur-plus op een gewoon wekelijksch inkomen beschouwd.

Wanneer dan toch in sommige gevallen een gezin van zulk werk bestaan moet, is het tarief eenmaal vastgesteld. Bovendien wordt de uitgifte van dezen huisarbeid zeer vaak als een gunst, een soort werkverschaffing beschouwd, zoodat filantropen aan de werkgevers komen vragen een of ander gezin met werk te willen bedenken, of zelve zulk werk opsporen. Behalve de concurrentie is er dikwijls geen enkele economische oorzaak waarom het loon voor deze soort hulpwerkzaamheden zoo buitensporig laag moet zijn.

Want dit mag hier wel gezegd. Er is geen huisarbeid zoo slecht betaald b.v. met 1 of 2 centen per uur als juist deze soort gebaseerd op „bijverdienste” en „werkverschaffing”.

Naast deze soorten van huisindustrie dient een andere groep genoemd, die nog meer dan laatstgemelde een gunstig uiterlijk heeft; n.l. die uitgeoefend wordt als nevenbedrijf van landbouw op het platteland. Hier is het nauwst verband te zien tusschen de terecht geprezen en aangemoedigde huisvlijt, zooals die historisch in sommige landstreken bestaat. De boerenbevolking die vroeger bij weinig intensieve cultuur van het land in den winter veel vrije tijd had, kon dien nuttig besteden aan 't vervaardigen van allerlei voorwerpen, meest uit grondstoffen in de streek aangetroffen. Vooral wanneer daarbij een oorspronkelijke volkssmaak aan den dag gelegd wordt, ligt over zoo'n

industrie bij oppervlakkige waarneming een waas van bekoring. Hoort men echter een goeden kenner van de meest geprezeerde dezeer soort huisindustrieën, zooals die in 't Schwarzwald worden uitgeoefend, n.l. den chef der fabrieksinspectie Bittman die een zeer gedetailleerde beschrijving van alle Badensche huisindustrieën gaf, zoo blijkt toch het wezen anders dan de uiterlijke schijn.

Slechts noodgedwongen gaat de boerenbevolking tot de huisindustrie over, en wanneer zij te zeer zich daarin begeeft, verliest zij de geschiktheid voor den landbouw.

Het is de nood, en niet het verlangen naar een welkome bijverdienste die de huisvlijt doet omslaan in de huisindustrie. Juist de landelijke omgeving, waar de armoe als een soort natuurverschijnsel komt en gaat, kan het peil der gezinsbehoeften onrustbarend omlaag drukken. Een autoriteit uit de streek der Overijselsche mattenindustrie drukte dit eens in een gesprek met mij uit door te zeggen: „De menschen kunnen hier zoo goed armoe lijden.”

De huisindustrie kan dan wel beschouwd worden — zooals b.v. ook de Friesche vlasbewerking — als een hulpmiddel om de ergste armoe te bestrijden, doch het is een middel dat de aanwezige kwaal latent houdt en ondertusschen de slachtoffers uitput.

Het feit dat er een zomer verdienste is geweest met een — zij 't ook klein spaarpotje, terwijl verder oude gewoonten, filantropie en dorpsomgeving, de huisindustrie ondersteunen; maakt de loonkwestie tot een bijzaak.

Aan de eene zijde duurder wordende grondstoffen, aan de andere zijde door onderlinge concurrentie tot het ongeloofelijke dalende verkoopprijzen, maken de loonen steeds lager.

Is tot nu toe besproken, waarom in de huisindustrie de „waarde” van den arbeid geringer moet zijn dan in het moderne bedrijf, zoodat daardoor reeds het loonbedrag lager zal zijn, zoo komt thans een tweede oorzaak van geringe verdienste aan de orde. De ondernemerswinst ten opzichte van huisindustrieële producten is dikwijls uitsluitend en in elk geval steeds het gemakkelijkst, op te voeren door het arbeidsloon omlaag te brengen. De berekening is doodeenvoudig omdat productiviteit en bedrijfskosten grootendeels buiten beschou-

wing blijven. De grondstof kost b.v. 10 cent, de handelsprijs van 't artikel is 50 cent, zoodat er overblijft 40 cent. Elke cent die de huisarbeider meer ontvangt, bedraagt de ondernemerswinst minder.

Het is vooral de openheid van dit verband en de geringe moeite die de ondernemer bij de productie heeft, welke de huisindustrie zoo veel eer dan enig fabriekmatig bedrijf doen zien als „sweating” of „uitbuiting”. Waar dit niet het geval is en door huisarbeid slechts een deel der productie wordt verricht, doordat de voorwerpen in de werkplaats worden afgewerkt, valt ook de openheid dezer ergernis gevende winstdeeling weg. Maar 't feit blijft bestaan dat loonkorting de weg is voor meerdere ondernemerswinst. Welke weerstand vindt de werkgever tegen 't winstbejag behalve in eigen geweten en fatsoen?

In 't moderne bedrijf stelde de vakorganisatie een stuw op, om het al te snel verloop van 't loon te wijzigen in een op peil houden of opvoeren ervan. De huisindustrie kent dat middel niet. De nood en afhankelijkheid is te groot, de vakbekwaamheid gewoonlijk te gering om een vakvereniging tot stand te kunnen brengen. In de vakken, als van sigarenmaker, meubelmaker en kleermaker, waar wel vakbekwaamheid aanwezig is en het loonpeil wel laag maar toch niet ondragelijk diep is gezonken, blijkt toch het instand houden eener vakorganisatie buitengewoon veel moeilijker voor huis- als voor fabrieksarbeiders.

De geringe aanraking die zij met elkaar hebben, en het feit dat de loonverhouding met den werkgever zeer vaak geheim gehouden wordt, maakt dat er geen onderling vertrouwen, geen gevoel van solidariteit kan ontstaan. Slechts de grootste nood, en een opvlammende agitatie kan hen een korten tijd bijeen brengen.

Elke huisarbeider is dus op zich zelf aangewezen om zijn loon te verdedigen. Van nature heeft ook de loonarbeider zijn laatste verweermiddel. De lichaamskracht is beperkt en de instandhouding van die kracht heeft minimumeischen. Worden die grenzen overschreden dan is de sweater aan 't eind van zijn lied. Doch hoe rekbaar blijken die grenzen als de nood steeds aanwezig blijft. Niet alleen word de werktijd gerekt

en nog eens gerekt, maar bovendien worden vrouw en kinderen te hulp geroepen. Het loon wordt in de huisindustrie bijna overal zoover gezinsloon, als het werk toelaat. Sigarenmaker en kleermaker doen zich helpen door vrouw en ook door kinderen. De wever laat kinderen spoelen. Plakken, erwten lezen, garnalen pellen, touw pluizen, matten vlechten zijn voor de vingerhanden geschikt en worden dus ook door hen verricht. Want is in eenige bedrijfstak eenmaal met gezins- en kinderarbeid een begin gemaakt, dan is de weerstand tegen loondaling weggenomen en dringt deze onverbiddeijk overal door. Komt ook op de fabriek de vrouwen- en kinderarbeid voor, die is daar toch in elk geval beperkt en beschermd, terwijl het gezinsloon zich niet in de plaats van het individueele loon dringt. Daartoe geeft alleen de huisindustrie de gelegenheid. Verder dient nog op een bijzondere loonverlaging de aandacht gevestigd te worden. Deze schuilt niet in het stukloon. Juist waar dit eenmaal laag is, zal getracht worden elke verdere vermindering te maskeeren.

Dit geeft aanleiding tot velerlei soort van loonbknibbelingen. Voorop staat de gedwongen winkelnering, dan volgen boeten voor afgekeurd werk, het betalen of huren van gereedschappen, werktuigen of benodigdheden.

Hoe zich dergelijke bknibbelingen kunnen verbergen achter een schijn van groote onafhankelijkheid, moge uit een paar voorbeelden blijken.

Een zilversmid b.v. heeft geen werk. Hij gaat naar den handelaar om te vragen of hij niets voor hem kan maken. Deze zegt niets noodig te hebben doch wil na lang aandringen wel helpen door een of ander magazijnartikel te laten vervaardigen, mits. . . . . minder loon.

Een mattenwever brengt een van eigen biezen geweven rolmat naar den handelaar, en wil de 1e qualiteitsprijzen ervoor bedingen. Zoo zijn geldnood groot is kan de handelaar er op zijn best ze qualiteit in zien en betaalt daarnaar gerekend. . . . minder loon.

De huisarbeiders zijn vrij hun werk al dan niet af te geven, doch zij weten wel dat zij den handelaar hetzij op den duur, hetzij op dat oogenblik niet kunnen missen en daarom niet mogen ontstemmen. Juist de *verdeeling van het werk* over een

groep huisarbeiders geeft den handelaar de gelegenheid een stelsel van begunstiging toe te passen waarmee verdeeldheid onder de huisarbeiders en sterke afhankelijkheid van zijn wenschen ontstaan. Zoo geeft een sigarenfabrikant aan zijn huisarbeiders hetzij een grooter of kleiner hoeveelheid sigaren op, waarmee hij het wekelijksch inkomen naar willekeur kan regelen. Een maat-kleermaker heeft voor alle voorwerpen een vast tarief, geldend voor alle arbeiders, doch betaalt daarboven een premie die voor de verschillende arbeiders wisselt.

Iets dergelijks is ook op de fabriek wel mogelijk, doch door de gezamentlijke controle der arbeiders, en door 't feit dat de fabrieksarbeider niet zonder werk kan zitten, zeer in werking beperkt. Ten slotte is er een nog zeer belangrijke reden waarom het loon van den huisarbeider gering is. Terwijl het fabrieksbedrijf er op uit is de productiviteit van den individueelen arbeider te vergrooten, opdat bij een gegeven kapitaal-aanwending in de fabriek de productie zoo groot mogelijk zal zijn, heeft het huisindustriële bedrijf bij vermeerderde productiviteit geen enkel belang. Het tegendeel geschiedt dan ook ongehinderd. De huisarbeider gaat door gebrekkige gezondheid, overmatige en onregelmatige arbeidsduur, gezinszorgen en vooral door de slechte voeding, zoowel in vakbekwaamheid als productiviteit achteruit.

Zoo kan het zijn dat een sigarenmaker op de fabriek in 10 uren meer loon maakt dan de huisarbeider in 14 à 15 uur, terwijl het stukloon gelijk is. Voorbeelden zijn daarvan in Kampen te vinden waar fabriek en huisindustrie naast elkaar voorkomen.

Hiermede is de vinger gelegd op een kwaal die verder gaat dan alleen de welstand van den huisarbeider, want de huisindustrie houdt daarmee tegen dat het nationaal arbeidsvermogen zich zoo ontwikkelt als tegenwoordig dringend noodig is.

* * *

De gezondheidstoestand der huisarbeiders.

Alvorens de nadeelen der huisindustrie voor de gezondheid der arbeiders schematisch aan te duiden — want een beschrijving zou buiten den omvang van dit referaat zich moeten

uitbreiden — zij in 't kort gememoreerd, welke schade en gevaar de huisindustrie voor de verbruikers verbergt.

Wanneer bekend was in welke omgeving en door welke zieke of vervuilde personen de garnalen gepeld waren, de chocolade of suikerwaren in hun blinkend zilveren of gouden papiertje gepakt, de sigaren dikwijls met gebruik van speeksel vervaardigd, de mooie cartonnen doosjes geplakt, of costuum of japon genaaid waren, zoo zou stellig menig verbruiker van 't artikel evenzeer terugschrikken als wanneer hij zijn hoofd door de deur stak van 't woonvertrek, waarin 's nachts gewerkt, geslapen is, waar gekookt en gewasschen werd, en door dit alles een onbeschrijfbare mufte geur heerscht, terwijl wanorde en vervuiling aantoonen hoe niets dan de arbeid op het gezin beslag legt.

Dit was dan echter nog slechts een afkeer. Bovendien is er beslist gevaar van besmetting door pokken, mazelen en velerlei besmettelijke ziekten, vooral van de tuberculose.

Want deze is in de huisindustrie inheemsch. En hiermede is meteen het hart geraakt van de hygiëne der huisindustrie. Van alle nadeelen die nog opgesomd zullen worden is deze de allerergste: de *ondervoeding*. Niet alleen dat het lage loon onmogelijk maakt zich goed voedsel en in voldoende hoeveelheid te verschaffen, bovendien werken andere oorzaken mee de voeding te bederven. Hetzij de gedwongen winkelnering, hetzij een credietstelsel bij den winkelier in de buurt maken de eetwaren voor den huisarbeider duur en slecht. Voor de bereiding ontbreekt elke kookkennis en is dikwijls weinig tijd beschikbaar, terwijl in de woning zelf alles meewerkt om de gezonde spijsvertering tegen te werken, door slechte atmosfeer, gebrek aan lichaamsbeweging en buitenlucht, en overspanning van spieren en zenuwen.

Naast die ondervoeding staat zeer dikwijls de gebrekkige behuizing, ook al omdat geen voldoende bedrag voor woninghuur betaald kan worden. Gebrek aan ruimte, aan goede slaappleaats en aan reinheid, aan drinkwater, en aan licht komt geregeld voor.

Een onderzoek naar de voeding der sigarenmakers en matenwevers in Overijsel 1) leerde hoe, vanzelfsprekend het

---

1) Zie verslagen der Inspecteurs van den Arbeid over 1905 en 1906 VIII pag. 176 e. v.

vleeschverbruik, maar ook dat van brood en meel beneden het physiologische minimum bleef, terwijl alleen het aardappelverbruik iets boven het normale bedroeg.

Zooals ook het onderzoek van Mr. E. M. Meijers 1) had aangetoond, zijn de sterftcijfers aan tuberculose in de matenwevers-gemeenten van Overijsel onrustbarend hoog. Wanneer het mogelijk was dergelijke cijfers ook voor andere huisindustriën te verzamelen zou ongetwijfeld hetzelfde blijken.

Want van alle omstandigheden die de tuberculoseverspreiding bevorderen is er geen zoo maatgevend als de ondervoeding.

Deze staat in onmiddellijk verband met de tweede algemeene oorzaak van slechte gezondheidstoestanden, n.l. het *ontbreken van goede lucht voor de ademhaling*. Voor een gezond lichaam heeft de long evenzeer voeding noodig als de maag en is bijna nog gevoeliger voor de kwaliteit. Hoe staat het nu met de ademhalingslucht in de huisindustrie? Vooropgesteld zij dat de ondervoeding beteekent dat aan 't lichaam onvoldoende brandstof toegevoerd wordt, waardoor een groote gevoeligheid voor afkoeling, dat is voor tocht ontstaat. Bovendien zijn de woningen der huisindustrie niet op goede ventilatie ingericht en dringt de geldnood tot zuinigheid met brandstoffen.

Van ventilatie is dan ook in de woningen en werkvertrekken der huisindustrie zoo goed als geen sprake. De natuurlijke luchtwisseling door muren, kieren enz. zal stellig niet veel meer dan een maal per uur de aanwezige lucht ververschen. Naar de eischen der hygiëne 2) zou voor dat geval minstens 38 à 40 M³ vrije luchtruimte per persoon noodig zijn om te waarborgen dat de ademhalingslucht niet spoedig bedorven wordt. Aan dezen eisch wordt wel nimmer voldaan. Gewoonlijk zijn de woonvertrekken waarin niet één persoon maar het geheele gezin vertoeft, juist zoo groot of kleiner. 3) En wanneer afzonderlijke vertrekjes voor 't werk zijn afgeschoten, is de ruimte zò klein dat de personen er nauwelijks kunnen zitten. 3 tot 5 M³ vrije luchtruimte per persoon is in die gevallen geen zeldzaamheid. Een derde algemeene omstandigheid

1) Uitgave van het Centraal Bureau voor Sociale Adviezen.

2) Zie Pettenkofer, Rübner, Oppermann, Sommerfeld e. a.

3) Voor cijfers zij verwezen naar verschillende officiele onderzoekingen.

die van ongunstigen invloed op de gezondheid is, vormt de *onzindelijkheid*. Deze is voor de huisindustrie gelukkig niet algemeen, doch daar waar de vrouw moet medewerken is zij onvermijdelijk. Een Engelsche inspectrice die in haar verslag schrikwekkende feiten moest mededeelen schreef daarbij hoe zij zich niet kon voorstellen hoe iemand bij zoo'n langen arbeid en zoo'n armoede toch nog reinheid zou kunnen handhaven.

Het betreft trouwens niet alleen de gewone zindelijkheid van het woonvertrek, daar het werk óf de reiniging in den weg staat, dan wel veel stof of vuil veroorzaakt.

Waar deze drie algemeene bedreigingen van de gezondheid aanwezig zijn is onmiddellijk te begrijpen wat Roth schrijft 1): „in der Hausindustrie, wo die Wohnräume zugleich als Werkstätte dienen, kommen alle Schädlichkeiten der Fabrikarbeit in *potenzierter Form* zur Geltung.”

De omvang van dit referaat laat dan ook niet toe om alle bronnen van gevaar afzonderlijk te vermelden. Gewezen zij alleen op het groote gevaar van stof b.v. bij het sorteeren van lompfen; bij het braken en zwingelen van vlas; bij het touwpluizen en het naaien van jutezakken en het herstellen van vuil verpakkingsmateriaal, en vooral ook bij het strippen van tabak en het drogen van 't binnenwerk voor de sigaren. Verder leveren de kolenstrijkijzers der kleermakers, slechte gascomforen voor lijmpotten, de met leerafval gestookte kachels der schoenmakers, dampen die schadelijk werken.

Daarbij komt dan nog voor zeer vele huisarbeiders een ongezonde houding die van te meer invloed is, naarmate de dagelijksche werkduur langer voortgezet wordt, als b.v. van de kleermakers op den snijderstafel, van de naaister aan de trapmachine, de schoenmaker met spanriem over den schouder bij 't piktafeltje, de sigarenmaker voorovergebogen bij den tafel.

Hoe gevaarlijk het is indien ook industriëele vergiften in de woning komen, behoeft wel niet betoogd te worden. Verschillende verfstoffen of met loodkleur bedrukt papier, met lood bezwaarde of zwart geverfde garens, loodplaten tot het

---

1) Gewerbehygiëne. (Band VIII van Weyl's Handbuch der Hygiëne) op pag. 32.

uitslaan van papierranden kunnen de aanleiding worden tot gevallen van loodvergiftiging. 1)

Ten slotte zij nog gewezen op het gevaar voor de oogen der huisarbeiders. Zoowel het daglicht als het kunstlicht is hen spaarzaam toegemeten, terwijl tegen vermoeienis al zeer weinig rust genoten kan worden. Hier in 't bijzonder blijkt dat de gezondheid in nauw verband staat met den overmatigen arbeidstijd die alsnu te bespreken is.

* * *

Arbeidsduur.

Het schijnt zoo voor de hand te liggen dat de productie, en dus ook het verdiende loon, vermeerderd kan worden door verlenging van den arbeidstijd. Toch is dit slechts een schijnwaarheid. De „Psychologische Arbeiten” van E. Kraepelin en zijne leerlingen hebben aangetoond hoe 'n ingewikkeld probleem het aanwenden en het regenerereen van het menschelijk arbeidsvermogen vormt. Niet alleen de spieren, maar vooral ook de zenuwen zijn onderhevig aan vermoeienis, die door rust kan worden opgeheven. Dat is voldoende bekend, maar dat de wetten die deze verschijnselen beheerschen buitengewoon ingewikkeld zijn, begint pas langzamerhand ingezien te worden. Toch beteekent dit niet dat elk individu op dit gebied zijn eigen wet kan stellen. Er zijn wel degelijk regelen die niet straffeloos overtreden worden. Een te lange werktijd en onvoldoende rustpoozen putten het lichaam uit, zonder op den duur de productiviteit te verhoogen, integendeel bewerken zij een verlaging. Doch — en dit is een belangrijk punt — bij een eenmaal bestaande hoogte der productiviteit is de werkduur die noodig is om een gevraagde productie te bereiken, vrij nauwkeurig bepaald. Het is noch eenvoudig noch gemakkelijk om uit een stadium van geringe productiviteit in een langen werkduur over te gaan tot een ander van grooter voortbrengingsvermogen in een kort tijdsbestek. Een omgekeerde overgang is daarentegen zeer spoedig ingetreden. Terwijl de moderne industrie door oefening, scherp beproefde

1) Schrikbarende gevolgen van loodvergiftiging in de huisindustrie werden door Dr. Chyzer aan de Internationale Vereeniging voor Wettelijke Bescherming der Arbeiders over Hongaarsche pottenbakkers medegedeeld.

bedrijfsorganisatie, loonregeling, toezicht, verdeling der rusturen en dergelijke middelen er op uit is de productiviteit der arbeiders op te voeren, en daarbij noodzakelijk tot verkorting van arbeidstijd tot 10, $9\frac{1}{2}$, 9 en zelfs in sommige bedrijven tot 8 uur komt, geschiedt in de huisindustrie het omgekeerde.

De omstandigheden, die een langen werkduur bevorderen, zijn logische gevolgen der bestaande verhoudingen. Slechts voor die bedrijven, waar de aard van het werk den dag beperkt, doordat b.v. daglicht noodig is, blijft wellicht een te langen arbeidstijd uit, doch is evenmin een verkorting waar te nemen.

Allereerst is het de vrijheid van den arbeider om te werken wanneer hij lust heeft, om eens op te staan, voor de deur te gaan kijken, een straatrelletje te volgen, dan wel in 't gezin hulp te verleen.

Wat hij overdag te kort schiet zal hij 's avonds of den volgenden dag wel inhalen. Die onregelmatigheid van werken wordt bovendien bevorderd doordat hij grondstof moet gaan halen, of producten wegbrengen. Het komt zeer veel voor dat daarbij lang moet worden gewacht, en dus een vrij aanzienlijke tijd verloren gaat.

Verder geeft de werkverschaffer nu eens veel, dan weer weinig werk en soms op zeer ongeregelde tijden. Vooral onmiddellijk voor de afrekening van 't loon, is er een drijvende kracht om de te innen loonbedragen zoo groot mogelijk te maken. Dan worden alle krachten ingespannen maar met het gevolg van sterke afmatting den volgenden dag. Dikwijls gaan er meerdere dagen overheen eer de gewone kracht weer teruggewonnen is.

Een voorbeeld van zulk onregelmatig werk betreft een sigarenmaker te Kampen, die in de eerste 3 dagen 160 sigaren maakte, den 4en dag 500, den 5en dag 550 en den 6en dag 600.

Het is bekend hoe ook in het kleermakers- en naaistersvak de seizoendrukte aandrijft tot groote inspanning, die later door afmatting wordt gevolgd.

Dat en deze onregelmatigheid en ook de daarop volgende zeer lange arbeidsduur, die in de huisindustrie van 12 tot 18 uur uiteenloopt, hoogst nadeelig voor de gezondheid is, maar

tegelijk ook den arbeid tot een bijna ondragelijke kwellung maakt, is duidelijk voor ieder die zich in de beteekenis ervan indenkt. 's Morgens 5 of 6 uur met het werk aanvangen, bijna geen rust nemen om te eten, en dan doorwerken tot 's avonds 10, 11 uur om doodvermoeid te gaan slapen, zoo dag in dag uit, terwijl de vacantie's alleen gedwongen optreden en nog sterkere armoe beteekenen. Zulk leven kan geen mensch als normaal gevoelen. En toch is de toestand in de huisindustrie geregeld door zoo zeer slechter geworden, dat de arbeiders bang zijn voor elke verandering door de vrees dat evenals vroeger nog meer van hun krachten geveerd zal worden. Dat is een indruk die zich bijna in elke huisindustrie weer herhaalt.

* * *

Vrouwen- en kinderarbeid. Gezinsleven.

Bij de bespreking der loonen is reeds aangegeven hoe het slechts van den aard der werkzaamheden afhangt of een daling der inkomsten den gezinsarbeid teweegbrengt.

Waar het mogelijk is dat de vrouw of kinderhanden mee helpen, ligt het zoo voor de hand dat allen beproeven om de taak van vader te verlichten, en dat alle middelen zonder onderscheid aangegrepen moeten worden om den honger uit huis te houden, dat de gezinsarbeid een natuurlijke en redelijke grond schijnt te hebben.

Terwijl de gezinsarbeid de eigenlijke oorzaak is van 't lage loon, wordt oppervlakkig juist in het meewerken van vrouw en kinderen een verontschuldiging gezien voor het geringe stuktarief.

De wekelijksche ontvangsten van een gezinshoofd die f 6 à f 9 bedragen, schijnen, vergeleken met den loonstandaard op 't platteland, niet onredelijk. Doch vergeten wordt dan, dat niet een maar meerdere personen er een buitenmatig aantal arbeidsuren voor gewerkt hebben.

Een groot nadeel van dien gezinsarbeid is de onvoldoende belooning der kleine gezinnen. Waar veel handen, vooral van grootere kinderen, medewerken kan een redelijke weekinkomst gehaald worden. Dat bedrag werkt dan drukkend op het stuktarief. Om meer hoeveelheid werk te krijgen wordt met iets minder loon vrede genomen.

Voor al voor de vrouw is de gezinsarbeid een buitengewoon drukkende last. Want de arbeid, die zij voor de huishouding, voor opvoeding van kinderen, voor kleeding enz. noodig heeft is al zwaar genoeg. De loonarbeid komt daarbij. Of het een of het ander moet daarbij te kort schieten en, is de nood voor de deur, moet er geld zijn, dan lijdt natuurlijk de huishouding schade.

Voor de kinderen beteekent de huisindustriële arbeid een vroegtijdige onderdrukking van alle levenskansen ter verbetering.

Slecht gevoed, slecht ontwikkeld doordat de arbeid hen suf maakt voor 't schoolonderwijs, bedrukt in het natuurlijk uitgroeien van hun vermogens, zonder genoeg buitenlucht, zijn zij ook later aan 't gezin gebonden doordat hun werk niet gemist kan worden. Een loonend vak hebben zij niet geleerd zoodat de ellende der huisindustrie voor hen die geheimzinnige aantrekking blijft behouden waarvan de verbreking altijd nog meer dan het voortduren wordt gevreesd. Zij verkrijgen een moedeloosheid zonder eenig vooruitzicht, die het gevaar inhoudt de geestelijke veer van het leven te doen verslappen. Want het moet verwondering wekken hoe vooral op 't platteland ondanks alle nadeelen der huisindustrie die opgesomd werden, het gevoel van saamhoorigheid den familiezin het oude karakter deed behouden. In de stad is het gevaar grooter dat de drankprikkel gezocht wordt om de stoffelijke en vooral de zedelijke ellende nog te verergeren. In de stad is het gezin minder sterk samengehouden en zal ook onzedelijkheid als een besmetting worden overgedragen.

Maar ook al blijft het gezinsverband in de oude *vormen* ongeschonden voortduren en is er van zedelijke ontaarding nog niets merkbaar, dan nog rijst de vraag wat voor *inhoud* dat gezinsleven behield.

Zoodra verwaarloozing van de huishouding, van kleeding, van kinderopvoeding is ingetreden omdat het werk aller aandacht blijft vergen, moet het gevoel van verantwoordelijkheid, het besef van eenige waardigheid wegwijnen, anders zou zulk leven door geen mensch te verdragen zijn. Wanneer de toekomst der kinderen aan directen nood moet worden opgeofferd en zij moeten gedwongen worden met slaan of

brommen om aan den arbeid te blijven 1) of vroeg in den kouden wintermorgen uit hun slaap gehaald om 't werk weer te beginnen 2), dan dwingt de ellende tot een hardheid en wreedheid die onnatuurlijk zijn.

Wanneer niet alleen het lichaam maar ook de zenuwen tot het uiterste ingespannen of overspannen zijn, en sleepende ziekten de vreugde aan 't leven, de diepste kernkracht van 't bestaan, aantasten, wat kan er dan overblijven van een gezinsleven.

Dat toch krijgt pas beteekenis door de gezamenlijk genoten rust, door belangstelling voor elkaars wenschen, door de ontwikkeling van de eigenschappen van hoofd en hart aan den onderlingen omgang. Hoe ook, en onder welke invloeden ook, de arbeiders er in slaagden om gezin en waardigheid tegen armoë en ellende te verdedigen, het was niet de huisindustrie die hen daarbij ondersteunde, daar deze eer dreigde met verlapping van karakter en zeden en met ontbinding van al wat in 't gezin het enkel samen zwoegen te boven gaat,

* * *

Organisatie.

De fabrieksarbeiders hebben in het organiseeren voor hun gezamenlijke belangen van lichamen die sterker zijn dan de alleenstaande verhuurder zijner arbeidskracht, een middel gevonden waardoor hun fysieke en psychische eigenschappen weder kunnen opbloeien inplaats van door de armoë in drank- en zinneprikkels verstompt te worden. Is datzelfde middel niet mogelijk om ook de huisindustrie-arbeiders te verlossen uit hun nood?

Er zijn meerdere redenen, die dat of onmogelijk of moeilijk maken. Allereerst toch moet de vraag rijzen of de huisindustrie noodzakelijk in achteruitgang is dan wel of het denkbaar is dat een nieuwe opbloei zou kunnen intreden. En daarbij is de loonkwestie het hart van 't probleem.

Er zijn takken van huisindustrie die zonder pardon ten doode zijn opgeschreven b.v. schoenmakerij en huisweverij.

---

1) Mattenvlechten te Putten.

2) Tabakstrippen en garnalenvellen te Harderwijk. Zie verslagen der I. v. d. A.

Er zijn andere huisindustriën b.v. in de tabaknijverheid, waarin het bewerken van den overgang tot het fabrieksbedrijf slechts uiterst geringe inspanning zou behoeven te kosten, en weer andere als het kleermakersbedrijf waar geen enkele reden aan te geven is die het verbeteren der toestanden ondoenbaar maakt.

Het kan zonder verdere uitwerking duidelijk zijn, dat het de economische positie van een tak van huisindustrie is, die aangeeft of er kans is om tot verbetering te geraken.

Van groot belang is daarbij ook de vraag of de huisindustrie slechts afhankelijk is van nationale of ook van internationale concurrentie. Het is bekend hoe de Internationale Vereeniging tot Wettelijke Bescherming der Arbeiders over dit punt een zeer uitvoerig en gedetailleerd onderzoek heeft ingesteld.

De huisindustriën berustende op „bijverdiensten” van 't gezin zijn bijna zonder uitzondering vatbaar voor tariefverbetering, terwijl de landelijke industriën als mattenindustrie, vlasbewerking, klompen-, hoepel- en stoelenmakerij elk een afzonderlijke studie vereischen om te zien of zij door vijandige economische machten geheel en al ingesloten zijn, dan wel of er een weg is om te kunnen „uitbreken”. Doch uit deze beschouwing is duidelijk dat de vakorganisatie in de huisindustrie — gesteld dat zij tot stand kwam — een geheel andere taak voor zich vindt dan de organisatie der fabrieks- en vakarbeiders. Eene andere taak en een veel moeilijker.

Er zijn echter tal van redenen, die het tot stand komen van die organisatie belemmeren, zoo niet onmogelijk maken. Sommigen wij slechts eenige dier redenen op, dan zal hun invloed zonder verdere toelichting duidelijk zijn.

De huisarbeiders behooren naar vakbekwaamheid en naar arbeidsvermogen tot de slechtste. Zij hebben geen weerstand tegen nog grootere armoe, die staking kan brengen, en tijdens 't werk hebben zij geen tijd om te vergaderen of te overleggen. Uit hun versuft en neergedrukt milieu zijn de karakters en hoofden die een organisatie zouden kunnen leiden, reeds lang weggevlucht om een beter bestaan te vinden. Hun huisarbeid belet dat zij geregeld elkaar zien, spreken en leeren vertrouwen. Uit vrees voor den werkgever, die zoo tal van strafmiddelen ter beschikking heeft, durven zij zich niet uiten

maar beproeven veeleer om de gunst van den werkgever te concurreeren.

Hun slappe lichamen en door zorgen gekwelde hoofden zien geen uitkomst en zijn voor elke verandering en voor elke daad bevreesd.

Toch is meermalen in tijden van nood onder huisarbeiders een begin van organisatie ontstaan, doch dan was het gewoonlijk een te hoop loopen zonder blijvend resultaat.

Ten slotte dient gezegd, dat de huisindustrie een voortdurend gevaar is voor de bestaande vakverenigingen. In tijden van staking kan de huisindustrie het werk overnemen of werkwilligen leveren. Maar voornamer is de concurrentie door 't lage loon. Waar het „op-peil houden” der loonen inheemsch is, zal dat peil sterk beïnvloed worden door 't bestaansminimum in de huisindustrie. En waar 't loon mede wordt bepaald door prijs-concurrentie tusschen huisindustrie en werkplaats wordt een belangrijke loonsverhooging in die werkplaats daardoor tegengewerkt.

Een vrij uitgebreide huisindustrie in eenig land houdt ook tegen dat de arbeidersbevolking zich industrialiseert, en belemmert daarmee een snelle ontwikkeling der nijverheid; die ook voor de opkomst der arbeidersbeweging van overwegend belang is, daar een stationaire industrie zoo goed als geen vakactie toelaat.

* * *

Zedelijke nadeelen.

Met de stoffelijke nadeelige gevolgen der huisindustrie die hiervoor uitvoerig en systematisch zijn opgesomd, gingen reeds veel zedelijke nadeelen samen.

De ondermijning van zelfstandigheid en waardigheidsgevoel van ouderplicht en gezinsbanden door de uithollende macht der zorgelijke en uitputtende armoede zijn van een zeer wijde beteekenis. Daarmede zijn echter op verre na niet alle zedelijke nadeelige gevolgen geschetst.

Verleiding tot drankmisbruik die niet door een fabriekschef wordt onderdrukt of tegengegaan, verleiding tot diefstal aan de grondstoffen ter bewerking uitgegeven, mogen bij de groote

meerderheid op voldoende krachtig verzet stuiten; er is geen twijfel of er vallen vele slachtoffers.

En vooral in de grootere steden is de huisarbeidster aan de sterke verleiding bloot gesteld, afleiding en genot langs zulke wegen te zoeken als tegelijk helpen om den finantieelen nood te lenigen. Doch ook op anderen dan de huisarbeiders werkt de huisindustrie als een invloed die het zedelijkheidsbesef ondermijnt.

De winkelbeheerders in de Langstraat, de werkbazen en sweaters, die hun finantieel voordeel moeten opbouwen uit wat zij aan de ellende der arbeidersgezinnen ontrooven; maar ook eenige grootere kapitaalkrachtigere huisindustriëelen die de tarieven zoo winstgevend mogelijk becijferen door er op te rekenen dat talrijke gezinnen in diepen nood verkeeren en dat een groot aantal kinderhandjes in krotten en hutten beschikbaar is; zij ondergaan een proces van ontarding, niet minder bedenkelijk dan dat der huisarbeiders zelve.

* * *

Slot.

Zonder een bepaalden toestand te beschrijven, en toch op grond van bekendheid met vele huisindustrieën in ons land, heb ik getracht aan te geven wat de nadeelige gevolgen van dezen bedrijfsvorm zijn.

Gelukkig is niet overal de ellende zoo zwart, en zòò zonder eenig randje licht als de eind-indruk der opsomming wellicht aangeeft.

De huisindustrievorm heeft echter steeds de strekking om gansche gezinnen naar die put van armoe en leed heen te dringen, wanneer en zoolang geen gunstiger omstandigheden daarin tegenwerken.

En vooral belet die bedrijfsvorm de geleidelijke ontwikkeling en verheffing der arbeidersklasse — haar stoffelijke en geestelijke wedergeboorte — die de arbeidersbeweging bezig is te verwerkelijken.

Het sterkste en voornaamste, zoo stoffelijk als geestelijke nadeel der huisindustrie is dan ook dat zij de arbeidersbewe-

---

ging tegenhoudt en belemmert; dat zij vele vlijtige arbeiders, vele nijvere vrouwen en talrijke in zorg en leed geboren kinderen afwendt van het opkomende licht, dat voor allen loonarbeid een betere toekomst voorspelt.

IS. P. DE VOOYS.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

J. A. ALBERDINGK THIJM

Een man die ridderlijke en hoofsche vormen aankweekte, die daarbij geestig en scherpzinnig was.

Dat hij, bij openbare gelegenheid, het verwijt roomsch-katholieke beginselen te belijden, met een levendig uitgesproken „Je m'en fais gloire!” beantwoordde, drukte voor het vervolg zijn karakter uit en boezemde tevens eerbied in.

Als dichter was hij onbeteekenend, maar als persoonlijkheid dichterlijk. Het was namelijk duidelijk, dat hij niet leefde met eenige belangzuchtige berekening, maar alleen naar een zeker ideaal dat hij zich jong gevormd moest hebben. Hij had zich het buitengewone genoeg veroorloofd in het midden van de koopstad Amsterdam de vrome en sierlijke eenling te zijn, die hij was, en zich van ieder te onderscheiden. Hij onderscheidde zich van de wereldlingen door zijn vroomheid, van de vromen door zijn kerkgewoonte, van de kerkgangers door zijn liefhebberij in tooneelvermaak. Minst van hem gediend waren zijn geloofsgenooten, van wie hij in die dagen het bijna eenige sieraad was. Onder zijn beste vrienden en meest vereerde voorgangers rekende hij dan ook lieden van andere overtuiging dan zijn eigene. Zijn aanvulling van Van Lenneps *Vondel* droeg hij op aan Potgieter, hij wedijverde met Busken Huet, en was vertrouwelijk met Johs. van Vloten. Bekend is zijn bewondering voor Bilderdijk.

Zijn Karolingische Verhalen gaven het best zijn stijl en karakter aan: een late paladijn van den legendarischen Charlemagne. Zijn opstel *De Heilige Linie*, een doorwerkte studie, was van beteekenis voor de toenmalige bouwkunst. Door zijn beoordeelende werkzaamheid oefende hij in stad en land

invloed, hij droeg bij tot het behoud van gebouwen en gedenkteekens en deed mee aan het onderzoek van geschiedenis en letteren. Waar hij zich in de weekbladen niet onbetuigd liet, verheugde hij door de geestige wending waarmee hij van een verslagen tegenstander afscheid nam.

De novellen, die hij in grooten getale verschijnen deed, munten uit door de nauwkeurigheid waarmee een menigte van bijzonderheden uit het verleden van nederlandsche families erin verwerkt zijn. En niet alleen de personen, maar ook de dingen die hen omgaven, zijn er in alle onderdeelen weergegeven: uitingen van een waren vorschers-wellust die toch nooit onsierlijk wordt. Een opmerkelijk staal van dit soort letter-werk is *Mejufvrouw Leclerc*, dat ik om zijn glanzige kleinkramerij, als miniatuur-geschilder, indertijd bijna bewonderde. Deze liefhebberij voor de nietige bijzonderheid is Thijm vóór alles eigen. Daarin, en ook in de soort van gevoelens die hij belangrijk vond, toont zich, als het kenmerkende van zijn natuur, een zekere kinderlijkheid. De vraag of men lid was van zijn kerkgemeenschap, en, zoo ja, of men dan een Roomsche meisje huwde, dan wel zich, al of niet gelijktijdig met zulk een meisje, in den geestelijken stand begaf, kon hem buitengewoon belangrijk voorkomen, en dat niet enkel wanneer hij novellen dichtte, maar ook als hij geschiedenis schreef. Zijn opstellen over Vondel waren dan ook eigenlijk novellen, en hun held werd de eenigszins weeke bekeerling en geestelijke minnaar, dien wij ons als den Vondel van Thijm herinneren.

Al dat novellistische, en ook *De Portretten van Joost van den Vondel*, is dilettante-werk: alleraardigst en door zijn vele gegevens dikwijls bruikbaar, niet zonder hier en daar een bevallige bladzijde, maar in de behandeling van de werkelijkheid al te klein en in de verdichting al te kinderlijk.

Vandaar dat ik een herdruk als nu door de uitgevers C. L. Van Langenhuysen en Martinus Nijhoff ondernomen is, 1) niet

---

1) Werken van J. A. Alberdingk Thijm, verzameld en gerangschikt met Inleiding en Overzichten door J. F. M. Sterck. Dl. IX. Portretten van Joost van den Vondel, Dl. XVI. Verspreide Verhalen V. Amsterdam C. L. van Langenhuysen. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1908/09.

onvoorwaardelijk kan aanprijzen. Dat de novelle *Prins Willem de IIe voor Amsterdam* in 1886 werd geschreven, of tenminste uitgegeven, is al erg genoeg: dat ze in 1909 herdrukt wordt, verdient geen toejuicing.

Wie Thijms arbeid kent en hem waarlijk eeren wil, had beter gedaan, ons eerst van zijn veelvoudige bemoeiingen een beeld te geven dat ons kon bijblijven. Daarna zou een keus uit zijn geschriften ons de welkome gelegenheid geweest zijn kennis te maken met het goede dat ons verborgen bleef. En zoo, om zijn beste en wezenlijkste door ons opgenomen, zouden wij hem tezamen met zijn tijdgenooten, op ons leven en onze gedachten hebben laten doorwerken.

Nu gepoogd wordt hem door ons in al de uitgebreidheid van zijn bijkomstigheid te doen aanvaarden, vrees ik dat wij hem meer dan hij verdient bij die tijdgenooten zullen achterstellen.

AANTEEKENING

Een fijn mengsel van kritiek en waardeering is de Inleiding die Maria Viola bij haar Bloemlezing uit Thijms verhalend Proza (nr. LXVI van de Nederlandsche Bibliotheek) geschreven heeft. Er is daarin een bewondering die tot lezen uitlokt en een onderscheiding die vertrouwen wekt.

DE MACBETH VAN DE HAGESPELERS

De waarheid is dat ieder die *oogen* heeft, onafgebroken kon geboeid worden. Dit in antwoord op de vraag of het waar is dat Verkade Shakespeare vermoord zou hebben. Hij heeft hem doen leven, maar ge weet dat dichters veelvoudig zijn, en de vraag is dus: welken Shakespeare?

Shakespeare was een man van rijke en hartstochtelijke verbeelding. Hij vermomde zich in honderd gestalten en verstond de kunst in die alle zichzelf te zijn. Zoo vermomd bewoog hij zich natuurlijk en met gemak door tal van toestanden en verhoudingen.

Maar met dat al bleef hij Shakespeare, de schepper en vinder van dat vele, en niet iemand die van het door een ander gevondene dit of dat nabootste.

Of zijn stukken speelbaar waren? Hij was van beroep tooneelschrijver; hij schreef ze opdat ze zouden gespeeld worden; en ze werden gespeeld en hijzelf vervulde er rollen in.

Er is ook geen enkele reden om aantemen dat zijn tijdgenooten ze onspeelbaar vonden, of dat hijzelf van die meening was. Zij werden met genoegen gezien en als Shakespeare de spelers goeden raad gaf, dan was dat niet in den toon van iemand die weet dat zijn spreken vruchteloos zal zijn.

Die raad zelf trouwens was dood-eenvoudig. „Gematigd en toch krachtig”, dat was eigenlijk alles wat hij, bij monde van Hamlet, te zeggen had. Als iemand aan het gevoel het gebaar, aan het gebaar het woord onmiddelijk doet aansluiten, en daarbij natuurlijk blijft, dan is hij een goed akteur, en meer werd ook door Shakespeare niet van hem gevergd.

Het spreekt vanzelf dat er achter ieder spel een oneindige mogelijkheid van beter spel openbleef. De vrijheid en kracht van Shakespeare's verbeelding kon in het algemeen aangeduid, kon in het bijzonder misschien verrassend benaderd worden, — maar wie kijkend en luisterend zich werkelijk van de heerlijkheid van die verbeelding begon bewust te worden, die besefte wel dat wat hem boeide niet die povere vertooning was, maar zijn eigen innerlijk, waarin die verbeelding was herleefd.

Het spel was middel. Doel: de verbeelding te ontvlammen van den toeschouwer.

Er kwam bij dat stukken toen niet zoo spoedig als nu gedrukt werden. Als drukbare werken werden zij eigenlijk nauwelijks beschouwd. Zij waren de tekst voor de vertooning en de vertooning had tot doel het boeien van een menigte. De tooneelschrijver die haar best boeide werd de invloedrijkste en de vermogendste.

Ik verbaas mij dat er ooit een menigte geweest is die zich door Shakespeare boeien liet. Oprecht gezegd: het schijnt mij niet half zoo moeielijk een Shakespeare-akteur te zijn als een Shakespeare-toeschouwer. Die gedrongenheid, die geest, dat beeldvolle, dat afwisselende, dat verheven-hartstochtelijke en de alle perken van menschelijke ervaring te buiten gaande willekeur en wettelijkheid: ik bewonder de menigte die er maar iets van voelde zooals ik het den enkeling doe die er alles van voelt,

Maar — aangenomen dat er onder Shakespeare's tijdgenooten ideaal-toeschouwers van zijn werken geweest zijn, — nog verbazingwekkender zou het me lijken als ze er thans waren.

Dáárin had Charles Lamb — een eeuw geleden — geen ongelijk: de meeste menschen die schreien omdat Othello zijn vrouw vermoordt, doen het niet minder omdat in een aanstonds vergeten spel de neef het zijn oom doet. Er is een verhaaltje en de vraag is maar of het aandoet, of het bezighoudt. Lamb sprak van Engelschen; met hoeveel meer recht kon hij buitenlanders hebben bedoeld.

Ik ontken niet het bestaan van een begrijpende minderheid. Maar ik geloof dat juist bij die minderheid, op *dit* oogenblik, het meelevén met Shakespeare maar gering kan zijn.

Want — begin bij het begin: — is het bovennatuurlijke dat, niet enkel in *Macbeth* maar in verscheidene van de grootste drama's, zoo ontzettend meespeelt, voor ons een werkelijkheid? Huiveren wij bij de heksen, beangstigen ons de geesten, ontstellen ons de wonderen en teekenen die in de natuur aan een moord voorafgaan? De zeventiende-eeuwers kunnen zoo gevoeld hebben: onze begrijpenden zeker niet. Maar wat is *Macbeth*, wat is *Lear*, wat is *Julius Cesar* zelfs, zonder dat de werkingen van het heelal hen omgeven, hen

steunen, hen verpletteren? Onspeelbaar, zei Lamb. Neen, dat is het niet. Als in het geloof, in de verbeelding van de toeschouwers dat heelal maar meespeelt, — als het, indien daar aanwezig, door de vormen van Shakespeare maar wordt beroerd.

Blijft over: het menselijke. In *Macbeth* de moord op een weldoener en gastvriend. Dat het tevens de moord op een koning was beweegt ons al minder. Maar meent ge dat de renaissance-hoftaal van Shakespeare u natuurlijk schijnt? Is zijn tooneel-welsprekendheid — prachtig voor wie de verzen van dien tijd verstaat — met haar geest, haar beeldvolte, haar korthed en windingen en verouderde woorden, u ook maar voor de kleinste helft duidelijk? Geniet ge zijn sierlijkheid, beseft ge zijn hartstocht, stort ge u vrij als een zwemmer in dien stroom, in dien al wat weerstaat met zich sleurenden hoogvloed van alleen- en samenspraak? Voelt ge de kracht van zijn denken? volgt ge den blik dien hij over de wereld slaat, en deelt ge dien? Ondergaat ge aan het eind de blijde vermoeidheid van den bezetene die al zijn hartstochten geduld en gepeild en overwonnen heeft en die nu machteloos maar behouden terugziet op het koken 'dat hem aan land wierp?

Want dat alles is *Macbeth* — en waar is het niet, bij Shakespeare, bij dien bevallige boven den afgrond, bij dien eeuwige die zoozeer van één tijd was, bij dien menselijke die zoo moeielijk- en gesloten-persoonlijk, bij dien verbeelders die zulk een onontwarbaar denker was.

De waarheid is dat de menselijkheid van Shakespeare onder de grootheid van zijn geest en in de eigenaardigheid van zijn persoonlijke taal, tot een uiting geraakt is die zelfs kenners bezwaarlijk ontsluiten.

Hij hoort tot de moeilijksten onder de dichters, — maar die in twee dingen klaar is: in zijn vers, d. w. z. in het algemeen genomen, in zijn dictie, en in de opeenvolging van zijn tooneelen.

Wie zijn verzen kan volgen, hun intonaties voelen, hun gang en overgang meemaken, die kan hem nabijblijven. En wie het geheel van zijn tooneelen overziet, krijgt — vooral als hij ook hun vaart verstaat — een denkbeeld van wat hij heeft bedoeld.

Ziehier dus twee middelen die op ons tooneel mogelijk zijn: een volkomen zegging, een volkomen enscenering.

In 1893 speelde in Amsterdam de troep van Mr. Forbes Robertson *Macbeth* en *Hamlet*. Ik heb die vertooningen niet gezien, maar H. J. Boeken schreef in *De Kroniek* het volgende: „Hoe komt het dat ik mij die drie avonden geheel in direct contact heb gevoeld met de ziel des scheppenden dichters zelve, dat ik de beide tragedies woord voor woord vóór mij op het tooneel en in mijn eigen binnenste heb voelen afspelen, waarom ik alle bijzonderheden van opvatting, décor enz. (waar zeer zeker door deskundigen veel goeds van te zeggen zou vallen) vergat? Het is omdat de spelers alle zonder uitzondering, recht deden aan de verzen. Niet dat er een echte of oude traditie gevolgd werd, maar het rythme der verzen was als de golfslag in den psychischen stroom der levende taal zelve, die aller ziel naar den golfslag van 's dichters ziel deed bewegen.” Dáár was dus een volkomen zegging: zoo tenminste dat een hoorder als Boeken, die natuurlijk het drama van tevoren kende, zich gelukkig en bevredigd voelde. En zeker zal ieder dichter het met hem eens zijn dat de beste *zegger* van een tooneeldicht de beste *speler* is. Het stuk te zien spelen op het tooneel, maar te gelijk in ons binnenste, dat is, bij het luisteren naar zulk een, onze schoone voldoening, en wij vragen van de betimmering en aankleding niet veel anders dan dat ze ons niet plaagt.

Toen nu verleden jaar Verkade den *Hamlet* speelde was zijn tooneel-inrichting zóó sober, dat ik meende te kunnen schrijven: ook zij die het verhaaltje van Shakespeare's drama en de kostelijke vondsten van kleuring en verlichting bijkomstig achten, kunnen hierin het goede beginsel zien. Ik verheelde niet dat het spel van Verkade en de zijnen zwak was en in de naar haar beginsel goed-ingerichte tooneel-ruimte Shakespeare's vers niet tot zijn recht en dus zijn verbeelding niet tot volle verschijning kwam.

Hoe is het nu met de *Macbeth*-vertooning?

Slaan we, om die vraag te beantwoorden, de *Decoratie-beschrijving* op, die Jac. van Looy aan zijn door Verkade gebruikte *Macbeth*-vertaling vooraf deed gaan. Ze begint als volgt:

„Toen ik, tijdens Mr. Robinson's bezoek aan ons land, het

Macbeth-drama in den Amsterdamsche Schouwburg zag ver-
toonen, werd een oude gedachte weer geheel in mij levendig :
of het niet mooi zou zijn en beter, bij opvoeringen als die
van Shakespeare's tooneel-dichtingen, welke toch door het
rhythme alleen al een hooger leven dan het gewone hebben,
wanneer de decoratie enz. daarbij, in plaats van zoo nauwge-
zet mogelijk de verwezenlijking van werkelijkheid te bedoe-
len, zich om het belang van den algeheelen indruk en om
een hoogere kunstwaarheid dan de precieze nabootsing, be-
perkte tot een meer geestelijke waarde, een schijnbaar onder-
geschikte, maar niet minder mooie: tot de begeleiding te zijn
van het dichtwerk dat wordt gespeeld."

In eersten aanleg schijnt de wensch van Van Looy dezelfde
als die van Boeken: de tooneel-toestel ondergeschikt aan de
zegging. Maar onmiddelijk daarop schrijft hij: „schijnbaar
ondergeschikt” en verlangt dat het dekor de rol van „bege-
leiding”, een min of meer onafhankelijke dus naast het dicht-
werk, vervullen zal. Het onderscheid was dat in Boeken de
dichter, in Van Looy meer de schilder sprak. In de kleur,
„de tot sprakeloosheid te stemmende kleur” wenschte de laatste
de ziel van het drama te zien uitgesproken, een geschilderde
fantasie die de gesprokene begeleiden en ermee harmoniee-
ren zou.

De vraag of zulk een begeleiding mogelijk is, wil ik daar-
laten. Van Looy heeft zijn vertaling van een inderdaad
boeiende kleuren-beschrijving doen voorafgaan. Verkade heeft
door zijn kleuren-fantasie een spel begeleid dat als zoodanig
niet in aanmerking kwam.

De opeenvolging van de tooneelen zonder teveel stoornis
aan de toeschouwers mee te deelen, daarin is Verkade geslaagd.
Maar hij is erin geslaagd, alleen door middel van het gezicht.

Zijn arbeid valt daardoor niet alleen buiten de dusgenoemde
tooneelkunst, het akteeren op zichzelf, zooals bv. Louis
Bouwmeester die beoefent, maar ook buiten de ware tooneel-
kunst die in de goede zegging en in de goede aaneen-
schakeling van het doende en sprekende gebeuren bestaat.

Dat doende en sprekende gebeuren is aan de zichtbaarheid
van een kleurige begeleiding ondergeschikt gemaakt, zoodat
juist het omgekeerde bereikt is van wat Boeken wenschte en

„een kleuren-fantasie bij *Macbeth*” voor de vertooning die wij zagen de ware naam zou zijn.

Dit, ondanks dat Verkade zelf mij toescheen een sterker akteur te zijn dan verleden jaar, en tenminste enkele van zijn medewerkers niet zonder talent bleken. Maar de onderschikking was niet minder duidelijk omdat ze vrijwillig was, de stem van de sprekers getemperd bleef en hun bewegingen in een zeker aantal bewegelijke standen waren opgelost.

Kan men nu zeggen dat dit Shakespeare vermoorden was? Neen, maar het was een kleurenverhaal uit *Macbeth* geven, dat men met de oogen genieten kon. Ik doorleefde een aangename avond, betraptte mij voortdurend erop dat ik niet luisterde, maar verzonken in 't kijken was, en toornde niet tezeer wanneer ik, luisterend, weinig verstond, of nu en dan maar enkele schoone en door Verkade goed gezegde verzen hoorde. Ik heb het zichtbare verhaal aanvaard zooals het mij gegeven werd en ik raad ieder desgelijks te doen.

Wel mag gezegd worden dat wij een oplossing van het tooneel-vraagstuk weer minder nabij zijn dan een vorig jaar. De eisch dien ik in mijn *Inleiding tot Vondel* stelde: zeggen van het tooneel-dicht met volstrekte ondergeschiktheid van allen toestel, acteurs inbegrepen, een eisch telkens weer door tal van dichters, nu in ons land, dan elders, uitgesproken, schijnt even onvervulbaar als hij, naar onze meening, onontkoombaar blijft.

Of het zeventiende-eeuwsche, ons moeielijk toegankelijke drama van Shakespeare geschikt is om zooals wij het wenschen, gespeeld te worden, is een vraag die eerst nu, misschien, aan de orde komt.

ALBERT VERWEY.

AAN DE NAGEDACHTENIS VAN FERRER

GEDOOD 13 OCTOBER 1909.

I

AAN FERRER

Glory, glory, glory
To those who have greatly suffered and done!
Never name in story
Was greater than that which ye shall have won.
(SHELLEY: ODE, written October 1819, before the
SPANIARDS had Recovered their Liberty).

Eén salvo — en dit leven zonk? 't Zal stijgen
Gelijk een storm-doorwaaide vlam en grijpen
Millioenen harten. 't Leven niet, noch 't sterven
Heeft te beduiden — maar wel hòe wij leefden,
Wel hoe wij stierven. Heil! de schaarse Helden
Wier bloed dit leven opstuwt, staalt, doet stralen,
Dat volken die ons volgen en terugzien
Naar verre kim van 't overeeuws verleên
Nog staren op het rode gloên. Geen harten
In wier bewogenheid niet dàn het danken
Bloeit naast de onblusbre vloek voor 't schendend schaamle
En smorend broedsel dat als slangenkluwen
De keel omknelt van wie om Waarheid, Liefde
En Liefdes Schoonheid riep. Maar eeuwig bloeien

Op 't bloed-doordrenkte graf van Liefdes offer
 De bloemen waarheen kindren grijpen, vrouwen
 Hun dierste kleinen heffen en wier geuren
 Zwaarderen stroom geeft aan het hart des strijders.

II

AAN DEN BEKRACHTIGER VAN FERRERS VONNIS

Awaken, awaken, awaken!
 The slave and the tyrant are twin-born foes. —
 (SHELLEY).

Dit is niet vreeslik, 't is niet gruwzaam — gruwen
 En vrezen minder dan een huivrend rillen
 Doet dit aansluitend, koel en gluisprig kille
 Martlende moorden; dit doet mensen schuwen —

Zo 't mensen zijn — Want zulke daad bedrijven
 Wel koningen en priesters, maar geen harten
 Die manlik gloên in levens hete smarten.
 Dit 's daad van harteloos verwijfde lijven.

Siddren de eiken als de stormen loeien,
 Zij heffen steeds weer hoog de loverkronen,
 Maar poelen tasten waar zij 't krachtigst tronen
 De wortels rottend aan en moorden 't groeien.

't Rottend moeras stinkt steeds. In alle landen
 Vindt Gij, Alfonso, zwamgelijke broedren;
 Verheug U en blijf staâg Uw hoeren voedren,
 Scherp Uwer honden gifbekwijlde tanden!

III

SPANJE

Their bones in the grave will start and move,
When they hear the voices of those they love,
Most loud in the holy combat above.

(SHELLEY).

Weent om den broeder, den te vroeg gedode,
Weent om dit hart dat bloeide en stijgend brak,
Weent om dit volk daar 't rees en met een smak
Neerplofte in 't hol waaraan het nauw' ontvloten!

Maar als Uw hart in toorn en smarten beeft,
Als doffe woede Uw machtloos oog verduistert
Om wat geschiedde aan Hem, die werd gekluisterd
En weerloos, wreed gekeeld — bedenkt: Gij leeft!

Nog kunt Gij lachen, luide of heimlik, lachen
Met vloek in 't hart en smart in 't schreiend oog!
Buigt wie U neerbuigt daarmee niet de boog
Die, als de lucht van 't rode vlamt der vlaggen,

Hemzelf het schot in 't voze leven slaat?
Zullen Uw harten dan niet bloeiend stijgen?
En Zij'n graf prijkt met rijpe bloesemt看ijgen!
Het bloed eens mart'laars is een eeuwig zaad!

15 October 1909.

MAURITS UYLDERT.

OVER CARLYLE'S GESCHIEDENIS VAN FREDERIK DE GROOTE

DOOR

Is. P. DE VOOYS.

De bekoring van Carlyle's werken is zijn hartstochtelijke profetische persoonlijkheid. Hij heeft wat te zeggen tot de personen zijner toehoorders, maar meer nog tot het volk als de natuurlijke gemeenschap van personen en geslachten. En het best kan hij het zeggen in de beelden der geschiedenis. Die tracht hij te doen leven, te doen zien als een bestaan, waaraan ook het onze nog deel heeft en waaraan het oude, maar bijna eeuwige, verplichtingen heeft. In dien zin zou hij een verkondiger van de evolutie-leer kunnen heeten. Het verleden leeft nog in ons voort. Wat wij thans zien en als ons natuurlijk bestaan gevoelen, is alleen mogelijk geworden door wat te voren geschiedde.

Doch wel verre is hij van een evolutie-leer, die den overgang van geslachten en volken uit oude in nieuwe vormen, verklaard wil zien uit vrij wel blinde natuurwetten. De maatschappelijke evolutie, waarvan de geschiedenis een uitbeelding tracht te fixeeren, is vóór alles een resultaat van scheppende evolutie.

En met de economische leer, die den grondslag van alle maatschappelijke waarden zocht in den arbeid, wijst ook Carlyle den arbeid aan als de scheppende macht. Doch een andere arbeid als de gemiddelde maatschappelijk-noodzakelijke prestatie van vele producenten. Niet gering schat hij die. Integendeel beschouwt hij het nijver voortbrengen der levensbehoeften

zooals in elken tijd op andere wijze geschiedt, als de ware kern van 't maatschappelijk leven. Zoo zeer is het voor hem hoofdzaak, dat hij zeer groote offers van personen gewettigd vindt, indien slechts tot zoo'n doel gebracht.

Maar hij meent uit de geschiedenis gezien te hebben, dat niets moeilijker is dan juist zoo'n doel te bereiken.

Gemeenschappen, volken en beschavingen gingen eraan onder dat zij het niet konden. Er werd wel gewerkt, maar niet zóo, als noodig bleek om de maatschappelijke voortbrenging te doen passen op de behoeften der samenleving. Om den gemiddelden maatschappelijk noodzakelijken arbeid in staat te stellen de waarde-vorming tot een evolutie te maken, moest een andere soort arbeid voorafgaan, een andere soort, die bovenal geestelijk en scheppend is, en die — aldus de les der geschiedenis — uiterst zeldzaam voorkomt. Het is slechts de held, de koning, die instaat is zulken arbeid te verrichten, en dan nog alleen in een gemeenschap, geneigd tot vereering metterdaad van zoo'n held, door dat zij hem toestaat te arbeiden gelijk zijn scheppend vermogen hem aangeeft.

Dit is de diepere zin van Carlyle's heldenvereering, — om zoo te zeggen economisch uitgedrukt. Ten minste voor zoover dat mogelijk is. Want van een zuiver onpersoonlijken, in de natuur der dingen liggenden economischen factor is geen spoor te ontdekken. Waar het op aan komt is een zielkundige neiging van den enkele om te heerschen en van de velen om zich te laten beheerschen, in het vertrouwen dat niet een economisch maar een historisch noodzakelijke arbeid slechts op deze wijze verricht kan worden, en anders *niet* wordt verricht.

Het is niet de vereering van de daad, van de kracht, die zoo menige schijnheld vertoont, doch van den arbeid die als elke arbeid waarde-scheppend zal zijn.

Als leer of theorie is dit niet aanlokkelijk. Verklaard, begrijpelijk gemaakt, wordt daardoor zoo goed als niets. Geloof en vertrouwen staan in de plaats van kennis en weten. Een theorie is het dus al heel weinig. En als practische leer vraagt het opoffering van de persoonlijkheid, eigenlijk bij iedereen. Hoeveel aangenamer is de democratische doctrine, die elk als gelijke persoonlijkheid met gelijk recht van meespreken erkent.

Carlyle moest dan ook trachten om zijn helden-vereering op andere wijze aan te bevelen, dan door wetenschappelijk betoog. Hij deed het door te pogen uit de geschiedenis den arbeid van den „held” in beeld te brengen. De waarheid, de schitterende echtheid en de tot bewondering dwingende zeldzaamheid van dat levensverschijnsel, wilde hij laten zien en voelen. Hoe zuiverder, hoe schooner, en hoe strenger episch hij dat zou doen, des te meer mocht hij hopen zijn doel te bereiken.

Vandaar ook in al zijn geschriften, zijn diepe ernst, zijn door alles heen dringend trachten naar waarheid, zijn wringend pogen om uit velerlei schijn een echten levenskern los te werken.

Nergens evenwel is hij zoozeer erin geslaagd de directe profetie van hart en geest terug te houden voor het zorgvuldig werken aan 't ware en streng historische beeld, als in zijn laatste groote werk *De Geschiedenis van Frederik den Grooten*.

* * *

Het midden van de 18e eeuw was nòch voor Engeland, nòch voor ons een tijd, waarin dingen gebeurden die het tegenwoordig bestaan in langere nawerking beheerschen. Er kon geen verlangen in Carlyle zijn om die jaren in levende herinnering te brengen, zooals het er geweest moest zijn toen hij eerst de Fransche revolutie, en later Cromwell doorvorschte. Doorvorschte, om er de heldenfiguur in te vinden en er zijn heldenleer aan duidelijk te maken.

En vooral niet de geschiedenis van Pruisen in die 18e eeuw kon daartoe geschikt heeten. Groote invloed ging van dat land niet uit op 't meer westelijk Europa. En bovendien is wat er aan invloed was, huizenhoog overstroomd door de neerstorting der Fransche revolutie. Frederik de Grooten raakt ons bestaan niet in zijn diepere oorsprongen.

Toch heeft Carlyle dit onderwerp gekozen om er zijn uitgebreidste zorg, in een zeer uitvoerig werk aan te besteden. Kan hij een andere bedoeling gehad hebben dan een heldenfiguur te teekenen, die geheel alleen, los van zijn omgeving, los van allerlei traditie, de bewondering vergt? Het is moeilijk

te begrijpen hoe hij ertoe komen kon. De decenniën die aan de Fransche revolutie vooraf gingen hadden, verre van zijn sympathie, zijn diepste minachting.

De geest van loszinnigheid, van zedenverderf en materialistisch intellectualisme boven donker bijgeloof, die ook Frederik den Groote beheerschte, was voor hem uit den booze.

Het eenige wat hem kon aantrekken was die enkele persoonlijkheid, die in zijn tijd en omgeving stond als een onafgebroken werkende kracht, die hij als 't wezen van den helden-koning beschouwde.

Die werkkraft, aldoor vermogen tot nieuwe schepping puttende uit eigen diepte, heeft hij willen teekenen in de historische werkelijkheid.

Zoo moet zijn Geschiedenis van Frederik den Groote begrepen worden, en daardoor het moeilijk lezen van dit uitgerekte geschrift belooning vinden. Want het mist ongetwijfeld veel van de bekoring die zijn Fransche revolutie en zijn Brieven van Cromwell bezitten.

Het woelige, spannende van het eerste wordt er niet in teruggevonden.

De onmiddellijke aanraking met de persoonlijkheid van den held, die in het tweede bereikt werd, is in 't laatste levenswerk niet opnieuw verkregen. Frederik de Groote is niet een deel van de gebeurtenissen, die zich in zijn leven afspeelen. Hij blijft erboven staan als een bestrijder van de beweging om hem heen. En evenmin is wat er in hem omgaat een spannend gebeuren, dat hem toont als uitvoerder van een macht die door hem tot uitwerking komt. Ondanks zijn lang leven is hij een aldoor blijvende, in zichzelf besloten kracht, in den aanvang bijna geheel dezelfde als bij 't einde.

Zoo heeft Carlyle hem beschreven, en zoo'n beschrijving heeft hij blijkbaar gewild. Doch dit maakte dat de weergave der gebeurtenissen gekenmerkt wordt door matheid, die door de lengte niet verbeterd doch verergerd wordt.

En daarnaast dat de persoonlijkheid van den held te weinig menschelijk wordt.

De geschiedenis der Silezische oorlogen en later van den zevenjarigen oorlog is niet te begrijpen zonder den toestand van Europa gedurende de 18e eeuw, in tal van onderdeelen

te volgen. Een bont tafreel van vele personen en tallooze verwickelingen, waarvan de gang niet te geven is omdat de resultaten zonder beteekenis waren.

En daarnaast de wording van den Pruisischen Staat onder 't vorstenhuis der Hohenzollern, welke wording eeuwen in beslag neemt.

Dat voldoende duidelijk weer te geven, eischt uitvoerigheid en langen adem. Toch was het Carlyle daarom niet te doen. Het was slechts middel. En de persoon van Frederik de Groote zou ook te kennen zijn door zijn omvangrijke geschriften en brieven, die echter, door een gewild maar zeer middelmatig dichterschap, meer verbergend dan ontsluitend werken voor de kennis van zijn zieleleven. Wat moet Carlyle dikwijls hebben gewiefeld en mismoedig geweest zijn tijdens zijn jarenlange bronnen-studie. Hoe ontzettend uitgebreid was het materiaal. Hoe moeten zijn aantekeningen en uittreksels zich opgehoopt hebben, zonder dat daaruit de architectonische lijnen te voorschijn kwamen van het literaire bouwwerk dat hij maken wilde. Ten slotte is het hem toch gelukt, want in zijn *Frederik de Groote* is ondanks allen weerstand van het materiaal, een heldenfiguur, vooral een koningsfiguur geteekend, die den lezer bijblijft en die de uitwerking niet mist welke Carlyle bedoelde.

Een figuur, die haar belangrijkheid niet ontleent aan de heftige tijdsbeweging waarin zij staat. En die evenmin door menschelijke eigenschappen de gewone sympathie wekt.

Een figuur die uitsluitend en zelfs ondanks tijd en persoonlijke bijzonderheden koninklijk is. De laatste koning, zegt Carlyle.

* * *

In Carlyle's zesdeelig boek staat Frederik de Groote als in drie standen uitgebeeld. Allereerst wordt hij gezien als de verlichte geest, de bevorderaar van wetenschap, de bewonderende ondersteuner van litteratuur en dichters. Een man van een zeer breed weten, zij 't ook niet altijd even nauwkeurig; van een groote verdraagzaamheid voor de capricen der dichters; van onuitputtelijke belangstelling voor geestelijk leven en een sprankelende geestigheid; zoo was de filosoof van Sans-Souci. Zoo had hij eigenlijk altijd willen zijn. 't Vernuft,

vooral het Fransche, dat zich had losgewerkt uit de traditioneele vooroordeelen, en boven christelijkheid het humanitaire stelde, was hem eigen en lief. Dat was geen diepe, hoewel een krachtige geest, zooals die het duidelijkst in Voltaire tot uiting kwam. Of er onder die tentoon-spreiding van den vrijen en lenigen geest nog een diepere en ernstiger zieledrang naar de schoonheid school? Carlyle zou 't zoo graag zien, en tracht het te doen vermoeden. Koning Frederik hield zeer veel van muziek, was dol op zijn fluit, en wat meer zegt, was van een buitengewone gevoeligheid, die in zijn genegenheid voor vader, moeder, zuster en vrienden herhaaldelijk tot uiting kwam.

Toch kan er geen sprake van zijn, dat de diepere zielegrootheid in den filosoof voelbaar gemaakt is. Daarvoor is zijn werk, zijn sympathie voor de Fransche litteratuur te vluchtig, te intellectueel.

Belangrijker wordt de tweede stand van den heldenkoning: als groot krijgsman. Het beschikbare materiaal stelde Carlyle in staat om vooral dit beeld, of liever deze beweging van talent, te teekenen met een uitvoerigheid, die door alle veldslagen en legertochten van de groote en verwoestende oorlogen, met al het neer en op van tegenspoed en succes, den lezer meevoert om tusschenbeide hem breede blikken over den politieke toestand van geheel Europa te verschaffen. Soms is het zelfs noodig in de politiek van Engeland, Frankrijk, Spanje, Oostenrijk, Polen en Rusland dieper door te dringen om goed te leeren beseffen wat de krijgsman en politicus Frederik de Groote voor werk te verrichten had.

Wat ziet Carlyle in dit deel van zijn held? Slechts heel even in de eerste veldtocht laat hij de zucht naar eer en roem in den jongste vorst zichtbaar worden. Daarna is het steeds de maker en verdediger van 't koninkrijk Pruisen als een Europeesche macht, die een historische taak te vervullen had.

Diep inzicht van 't groote doel voor zijn volk, de historische taak aan hem door tijd en omstandigheden opgegeven, dat is wat Carlyle wil aanwijzen. En dit in een wezenlijke heldenfiguur, omdat de persoon van dezen koning, en ook alleen dit talent om legers te vormen, te oefenen, in 't veld en in den slag te voeren, de eenige redding van Pruisen als staat is geweest.

Maar wat in Carlyle's geschiedenis het meest treft is de afkeer van dezen koning voor den oorlog, hoe die hem ook met roem overlaadde. En niet zoozeer afkeer omdat hij gaarne zijn dichterlijk-filosofisch leven wilde leiden, doch omdat hij hem aftrok van een andere, een veel gewichtiger taak.

De vervulling hiervan doet Frederik de Groote zien in den derden stand. En hier, zegt Carlyle, is mijn held het grootst, hier blinkt zijn diepe innerlijke kracht het schoonst.

Het is een tafreel van den koning aan 't werk voor wat in algemeene termen de welvaart van zijn volk heet. Ziet hier, zegt Carlyle, een sterk man, die van 's morgens 4 à 5 uur tot 's avonds laat werkt met een geconcentreerde krachtsinspanning en door een georganiseerd leger van door hem zelf gekozen, uiterst bekwame beambten, om zijn volk wezenlijk te regeeren. Die man schijnt alles zelf te weten en te kunnen. Hij is op de hoogte van landbouw, van handel en bedrijf, van bouwen, kanaalaanleg, tot in de details, en meer dan dat.

In al die onderdeelen van den menschelijken arbeid heeft hij nieuwe inzichten, die rijp genoeg zijn om doorgezet te kunnen worden. Hij scheidt nieuwe industriën, helpt de landbouw door bittersten nood heen, herbouwt geheele steden, begint handelondernemingen, en is steeds en altijd klaar tot hulp. Deze koning kent alles wat er aan krachten en zwakheid in zijn volk is, en weet een doelmatige aanwending te vinden. Maar meer nog. Ook de geest van 't volk zal de macht van zijn arbeid ondervinden, door de hervorming van onderwijs en recht die hij alleen tegen enorme weerstanden weet door te zetten en te handhaven.

Deze koning — zegt Carlyle — heeft die diepere bewonderenswaardige kracht om aan zijn scheppenden arbeid een vermogen te geven, als bitter zelden voorkomt.

Deze kracht is het ook, die den staatsman in 't politieke schaakspel een wichtiger belang te behartigen ingaf, zij 't ook wel eens tegen den schijn van een intellectueel-humanitair Europa in; deze kracht was voor den krijgsman de oorsprong waardoor hij middelen wist te vinden voor het volhouden van een schatten-verslindenden strijd tegen overstelpende overmacht. Want in elke winterrust had Frederik de Groote zich sneller

en beter dan eenig — afschoon veel rijker — tegenstander op nieuw voor den oorlog toegerust.

Zou — vraagt Carlyle — deze vervulling van de koningsplicht met een toewijding die van geen wijken en van geen vermoeidheid weet, er niet tevens op wijzen dat onder den filosoof Frederik een diepere zielekern aanwezig was dan bij Voltaire?

De — eigenlijk zuiver economische — werker die Frederik de Groote was; de overbluffend inzichtsvolle kracht om zijn volk te versterken in materieel en geestelijk welzijn; dat is het vooral wat Carlyle gezien wil hebben. En dat hij die teekent in den dooden — hoezeer ook beroeringsvollen — tijd, en zoo kort voor den revolutie-waterval, die heel Europa en ook Pruisen zoodanig overstroomt, dat de oogsten van veel vroeger zaaisel moesten mislukken, — dat maakt „De Geschiedenis van Frederik de Groote” tot een boek, waaruit Carlyle’s maatschappelijke bedoelingen met zijn heldenleer misschien het volledigst en zeker het zuiverst, — dat is het meest vrij van eigen zielsuitstorting zijner profetiën kunnen gekend worden.

* * *

Waarom dit alles thans geschreven? Allereerst wel om de figuur van Carlyle, die mij een meester was, wien te prijzen en aan velen voor te houden door dankbaarheid wordt bevolen.

Carlyle wordt niet gelezen, of nadering tot zijn geestelijke verlangens en vooral nadering tot zijn onuitroeibare liefde voor de gemeenschap, verheft den geest. En ook — wilde ik zeggen — door dit te weinig genoemde en daardoor half-verborgen boek over Frederik de Groote. Want Carlyle schreef niet voor historici, maar voor ons leeken, levende menschen met belangstelling voor velerlei levensuiting. Doch er is nog een reden waarom ik, zoo buiten den tijd, over een dergelijk oud boek aan het schrijven ging.

En die is om te zeggen hoe voor de velen, die in economie en economische verklaring, bevrediging voor de onrust dezer tijden zoeken, er ook in Carlyle iets is te vinden, dat een wezenlijk verscherpte aandacht ruim zou beloonen.

Men kan door den aard van werk of belangstelling diep doordrongen zijn van de beteekenis die de productie van het maatschappelijk-noodige, op het geheele leven der gemeenschap, ook in de geestelijke uitingen, heeft, zonder zich vijandig te voelen aan dezen eenzamen heldvereerder. Integendeel, wilde ik zeggen, dat besef van het gemeenschapsleven is in Carlyle zijn diepste aard. Hij is, hoe 'n bijzonder individu ook, en hoe zeer hij voor de buitengewone individuen een eerbiedig ondersteunen van u vergt nimmer een individualist. Niets is hem dierbaarder, niets hem heiliger als God's verhevenst werk, dan de gemeenschap van menschen. Geen held is voor hem een held, die niet aan de gemeenschap zijn leven, zijn vreugd, zijn kracht in uiterste inspanning wil opofferen.

Doch wanneer ge langs de lijnen der wetenschap wilt nagaan hoe de maatschappelijke productie zich hervormt naar de eischen eener groeiende, aan macht over de natuur en in aantal toenemende, menschen-gemeenschap, dan waarschuwt Carlyle u om niet dat maaksel uwer gedachten als hoogere macht geloovend te aanbidden en als onverbiddelijk te gehoorzamen macht te dekreteeren.

De evolutie der gemeenschap gaat langs de lijnen der natuur-noodwendige, automatische opvolging van gevolg na oorzaak niet naar boven, doch blijft op peil of zinkt weg in verrottende anarchie.

Naar boven gaat die evolutie slechts door scheppend organiseeren. En de kracht die dat kan is slechts te vinden in menschen, in enkele zeldzame menschen. Geen individualisten zijn deze, geen aanbidders van economische wetten en 't individueel eigenbelang, maar de plichtgetrouwe, door dieperen drang gedreven dienaars van de gemeenschap, die door hun kracht en hun liefde, maar vooral door hun scheppend arbeidsvermogen, helden zijn.

VAN HET LEVENSFEEST

DOOR

ALBERT VERWEY.

I

Ik ben een mensch als gij en heb gevonden
Dat alles leeft en alles waarde heeft.
De bloem die voor den guren noordwind beeft,
De berg die blijft hoewel hem mijners wonden,

De mensch, zoo rijk aan leed als vol van zonden,
De staat waar 't eene 't andre lid weerstreeft,
Zij hebben elk hun duur en geen ontgeeft
Zich gaarne 't zijn, in hem tot een gebonden.

Maar als zijn tijd voorbij is schikt zich elk.
Het rijk wordt roof, de mensch wordt stof, het gruis
Van berg verstuift terwijl de pijlers storten.
Hoe ras vergaat, verwaait de bloemekelk.

Heb wat bestaat dan lief en laat den korten
Voorbijgang lachen in uw tijdelijk huis.

II

Wie in een stad woont aan de Zuiderzee
 — Een stad als Kampen — kent de zorgen niet
 Die u en mij benauwen in 't gebied
 Waar eens de abdij en gronden van der Lee

De jacht van Hollands graven hoorden. — 't Vee
 Graast op zijn meent. Zijn haven, als een vliet,
 Draagt rustge schepen. 't Ruiggegroei riet
 Strekt mijlen ver: dat snijdt zijn volk in vreê.

En in de deftige straat waar koopren vaan
 Op 't huis in zonlicht blinkt en 'tstemmige blind
 Groenverwig glanst geniet hij lust en rust.

Terwijl bij ons de Noordzee op de kust
 Zijn golven breekt en we in den zilten wind
 Van angst vreugd hoop den roep en kreet verstaan.

III

Wie van zijn boot de riemen los kan laten
 En drijven waar het wind en golf behaagt,
 Hij smaakt het hoogst geluk: hem leidt en draagt
 De geest van 't oord door onheilvolle staten.

Maar als Gij mij door eigen donkre straten,
 Geest van mijn leven, voert, en drijft, en jaagt,
 En sleurt tot waar Ge u na aan de' afgrond waagt, —
 Wat kan mijn willen dan, als 'k niet wil, baten?

Gij stort me omlaag. Of is een hoogre Geest
Nabij die me U ontnemt en als in droomen
Bevrijd doet zweven tot aan de overzij? —

O dan, verblijd, gezaligd voel ik mij,
En leun op Hem die tot mijn hulp gekomen
Mij overvoert van 't eene in 't andre feest.

IV

Ik voel de kracht die in mij is zich harden
Opdat ik eens nog worde die ik ben.
Er zijn er die het doel in éénen ren
Al jong bereikten, of wier voeten warden

In struiken, of die aan de wegkant marden, —
Ik — niet als zij — liep aldoor en ik ken
Geen ander doel dan dat ik mij gewen
Aan 't laatste loopen dat de helden darden.

Den dood in zicht, met altijd sneller loop,
En dan de kloof te welven met een sprong,
En dan te zijn, voorgoed, die men hier was.

Ik hef mijn handen boven 't hoofd te hoop,
En staaf de kracht die zich tot rust bedwong,
En, hoor! mijn voeten gaan op 't weeke gras.

V

Houd in uw handen nu dit elpenbeen.
Het is de hardste en gaafste stof die groeit

Aan eenig schepsel: door zijn ringen vloeit
Het levensvocht gestold, schijnt er doorheen.

Nu neem draaibank en beitel, weeken steen
Om slijpen, glanzen: waar uw geest op broeit,
Het beeld dat in u doemt en zielsoog boeit,
Werk dat erin, als was 't voor u alleen.

Nu is 't geschied: droom en ivoor zijn één.
De zon spiegelt in 't kunstwerk en het oog,
Genietend, kaatst het schoone beeld weerom.

Van iedre ziel die 't ziet de zichtbre som,
De rustge vorm van wat haar wild bewoog,
Een wereld die elk schenkt, aan elk te leen.

VI

Gelooft gij dat ik koud ben? ik ben dronken
Van wijnbloed; op mijn wangen bloeit de roos.
Alleen in donker schijn ik bleek en boos,
Maar uit mijn oogen sproeien vuurge vonken.

Ik ben verborgen: droevige sintels schronken
Zich knettrend saam, waar — schurkende leproos —
Mijn ziel bij wijlt; dan rijst, met klaar gebloos,
Ze in 't licht, van nieuwen dag als melk doorblonken.

Ik ben gebonden, maar breek aldoor uit.
Een kreet, een donder, dan een hel geluid.
Ziedaar, mijn roode haan in al uw daken!

Leem, steen en ijzer sluimren in vulkaan,
Maar de afgrond smelt ze en vlammen-stroomge orkaan
Drijft ze op ten hemel om *uw* kou te wraken.

VII

Als ik mijn hand beweeg en het gesmijde
Dat op uw borst rust, raak — en zóó van streek
Dat gij, mij ziende zoo verward en bleek,
Ook zelf verbleekt (toen wankelden wij beide) —

Dan gawe een god te spreken wat ik lijde
Die nu om u van de eene in de andre week
Mijn leven rek en op mijzelfen wreek
Dat ik u almaar zoek en alweer mijde.

Dan wenschte ik met elk wentelend getijde
Te gaan, te keeren vallend voor uw voet,
Opdat ge weet dat ik me u eeuwig wijde.

Dan wou met zon en maan, met damp en gloed,
Ik dalen, heemlen, in oneindgen vloed,
Opdat gij voelt hoe heel ik u belijde.

VIII

Laat mij nu vrij zijn: ik heb al mijn hoop
Gesteld op eindlijk eenmaal niet te slaven.
Toen ik een kind was, was ik zoo: de gaven
Genietend die een god mij schonk, te koop

Voor schatten niet. Mijn dagelijksche loop
Was van een droomer die het angstig draven
Van menschen niet begreep: het was als gaven
Mij vuurge tongen de' ongeziene doop.

En zoo bewoog, mijn Stad, ik door uw volte,
Niet anders dan elk ander maar bevrijd
Van zorg die menschen bindt tot zij hun tijd

Eén wezen noemen en zichzelf een deel.
o Laat, mijn Tijd, vóór 't sluimren in uw holte,
Ik eens nog vrij zijn, zorgen-loos en heel.

IX

Wat rust ge in 't midden van uw huis, Philander,
En sluit u af van de bewogen stad.
Gij ziet bij nacht de sterren van uw plat
En gist het aardsch naar 't hemelsche verander.

Toch siert uw kleet een zilveren meander,
Toch damp't van specerij uw warme bad,
En niet te vragen hoef ik wat gij at
Want uit uw keuken riekt de koriander.

Ga naar de markt: daar klinkt het werkelijk woord.
Bezoek de raadzaal: daar besluit men waardig.
Volg in het veld, op stroom, bedrijf en daad.

Is uw gedachte schoon en edelaardig,
Belichaam haar: als elk haar ziet en hoort
Heerscht het gesternte op de bestoven straat.

X

Ik zag van wester-vleugel tot den ooster-
De bouw zich strekken waar de vorst aan 't werk
Door tralies van zijn kamer in de kerk
Kon zien en monnikszang vernam van 't klooster: —

Eskuriaal, gebouwd in vorm van rooster
Waarop Laurentius bried. En — kleiner perk —
De kelder waar, ompronkt door marmren zerk,
Het volk van vorsten slaapt, en wacht den Trooster

Die op de wolken komt voor de' Oordeelsdag.
Hij zal hen als te lang vergeten rag
Op hoopen vegen en de ruimten reingen

Voor de verworpen dooden die hun roem
Verwierven brandende in de vlammen-bloem,
Of die op rek en rad hun heer deed pijngen.

XI

Wie is dat meisje met de leege paander
Die, daar ze vlug langs markt en werkplaats gaat,
Zich somtijds bukt naar een vergeten spaander
En dan den doek weer over 't korfje slaat?

Die 't hoofd niet heft wanneer een stillestaander
Haar van een straathoek treft met losse praat,
Maar angstig omziet als zij 't ongebaander
Pad inslaat dat de stad voor 't dorp verlaat?

Zij heeft alleen haar armoe en haar droomen
En 't vuur dat zij vanavond branden zal.
Wanneer de schaduws flakkren op den wal,

Dan, weet zij, zal haar Minnaar zeker komen,
Die haar behoedt voor ramp en ongeval
En haar in de armen neemt, zijn een en al . . .

XII

Het kindje lag gewikkeld in de doeken
Op moeders schoot; het was een armlijk kot:
De koe en ezel stonden achter 't schot.
„Wat die drie koningen in 't huisje zoeken?”

Jozef was graag gevlucht in donkre hoeken.
Hij hield zich stil terzij: hij zat voor zot.
Maar noch gevolg noch vorsten toonden spot:
Geschenken biedend knielden zij, die kloeken.

Rondom de stal was van de rossen 't neien,
Uit de open hemel zongen englenreien,
't Kindje zat stil en zag en hoorde 't aan.

Maria lachte en vond het heel natuurlijk.
Jozef besloot: het spel was puur figuurlijk.
Slechts koe en ezel hadden 't feest verstaan.

XIII

Een vaas van wit glazuur waar blauwe tulpen
Op rijzen met hun steel en slanke blad,

De ronding volgend, en uit cirkelpad
Van aan elkaar gerijde ranke schulpen.

Het blank is mat en melkgedrenkt en fulpen,
En 't lamplicht glinstert in dat kostlijk vat,
In 't puin gevonden van een grieksche stad,
Waar 't lang bewaard bleef onder laatre stulpen.

Nu staat dat daar en is mijn stil vermaak,
Als ik zijn schoonheid voel met minnende oogen.
Ik ook beleef nu blij mijn avondwaak

Opdat een vreemdling eens met zachtbewogen
Gelaat zal zitten voor mijn blijde taak,
Als wij die stierven niets op hem vermogen.

XIV

Het is niet dat ik leef, beweeg en ga,
Maar dat ik levende in bewogen rust
Aldoor de golf hoor dreunende op de kust,
Aldoor mijn land en einder gadesla.

De horizonnen zien : daar haak ik na.
Zoodat ik bevend van weerhouden lust
Het hart van 't Al te zijn, mij onbewust
Voel aadmen met de sfeer waar 'k midden sta.

Ik breid mijn armen uit opdat ik aard
En hemel moog' omvangen en hen druk
Aan de open borst, zoo wijd en warm voor hen.

Ik sluit ze en heb hun beeld, nu trouw bewaard,
In mij, mijn heul in ramp en ongeluk,
Als ik beken hoe 'k nochtans zalig ben.

XV

Ik trek mij saam. Ik bind, ook wind ik mij.
Ik wind me als garen op een klos: ik weet
Niet welke hand me ontwarren zal: welk kleed
Genaaid wordt met mijn draden. Of als 't Ei

Dat Vogel Rok op oostersch eiland lei,
Gelijk een Dom, waar hand en voet van gleeed
Die 't wou bestijgen, en wiens wand niet sleet
Van steen of wapen. Zóó ben ik, tot Gij,

Gij, Naaier van het Feestkleed, met uw hand
Me ontbindt en in uw zoom stikt, — totdat, zwaar
Van slag, de zon verduistrend, op mijn strand

Gij u weer neerlaat, Vogel Rok, om daar
't Ei te bebroeden dat gij legde: o rijz'
Met u die nieuwe vogel beurtgewijs.

XVI

Zoo sta ik dan weer stil. De blauwe lijnen
Van 't verste land zijn lokkend damp-bedonsd.
Naar zich de hemel klaart of dichter fronsd
Bedrijven de aard schaduw of zonneshijnen.

Millioenen takken, halmen, vezels, twijnen
Zich saam tot dit beweven veld, dat gonst
Van wat vliegt, springt en kruipt, in plassen plonst,
Of lomp van gang en schred de wei doet deinen.

Ik blijf dan hier. Ik wil dat breed gebied,
Zoo needrig-rijk, niet voor een grootscher laten:
Hier is geen grens dan die van 't wijdst verschiet.

Ik wil voor deze een wildre wereld haten:
Haar kloof doorspeur, haar berg bestijg ik niet —
En toch — die hoogte waar wij samen zaten . .

TWEE SPROKEN

DOOR

NINE VAN DER SCHAAF.

I

HET VADERHUIS

In een klein huis, in een ruim woud, leefden een man en een vrouw die twee kinderen hadden. Deze waren nog zeer jong, toen op een dag hun vader naar elders trok, omdat hem het huis te klein, het woud te stil werd. Hij ging vol plannen en vol hoop; zijn afscheidswoord was kort en troostrijk, doch zijn vrouw zag hem gaan met bange zorg.

Zij deelde niet zijn hoop en kende zijn plannen niet; in het eenzaam leven dat volgde, troostte haar slechts de bloei harer kinderen.

Hij leefde jaren lang ver van haar en zij hoorde weinig van hem; eindelijk vernam zij dat hij gestorven was. Aan den jongen, die haar oudste was, deelde zij de droeve gebeurtenis mee, en hij weende met haar; het jonger zusje herinnerde zich den vader niet meer en zij verstond niets van den rouw.

Kort nadat het bericht van dien dood in de kleine woning kwam, zat daar in den nacht de moeder wakend nabij de slapende kinderen. Toen verscheen haar de doode, maar hij was anders dan zij hem ooit gekend had. Zij verschrikte zeer, doch bedwong de uiting van dien schrik en zag ontroerd en vragend naar de verschijning. Hij droeg een vreemd en schoon gewaad en zijn blik was droef en zalig beide. Haar

vraag ziende, sprak hij tot haar: „Twee kinderen bezitten wij; — laat daarvan de eene u behooren, de andere mij!”

Haar blik waarde teeder naar de bedjes terzijde, dan stond zij traag op, nam van de tafel de brandende lamp en ging naar de slapenden. Met haar plaatste zich de verschijning daar. Het licht bestraalde de beiden en de vader zei: „Behoudt gij den oudste, den zoon, laat mij deze jongste!”

De moeder deed het licht helderder schijnen op het langgelokt hoofdje, het kind opende eensklaps de oogen, zag de verschijning, met zijn droeven glimlach en schoon gewaad en bleef met roerloozen, verbaasden blik naar dien vreemdeling staren. Toen bukte zich de moeder beschermend over haar, als wilde zij een roof weren, doch de vader roofde haar niet, zei zacht nog: „zij is van mij!” en de verschijning verdween.

De vrouw dacht veel over dit gebeurde na en beschouwde vaak opmerkzaam haar jongste, die zorgeloos en gezond naast den broeder opgroeide. Het kind had 's daags na dien nacht over den vreemden bezoeker gesproken, gevraagd wie hij was, en de moeder had haar, na aarzeling, zacht en waar geantwoord, dat het de vader geweest was. Zij wist vaag van dien naam, sprak dien zinnend na en behield hem. Zij babbelde de eerstvolgende dagen nog een paar maal over het voorval, dan niet meer, en als het daarna langen tijd scheen, dat zij dit geheel had vergeten, raakte het ook bij de moeder allengs uit het bewustzijn. Doch veel later, als zij elkander aanzagen, gebeurde het soms dat zij plotseling beide eraan terugdachten: de donkere schrik in de oogen der moeder plantte zich dan in die harer dochter over. En soms spraken zij er opnieuw van: dan leek de vrees der moeder verwonnen en waren haar woorden troostend, maar de boodschap van den gestorvene durfde zij nooit noemen. Zij zocht wel daarna, in stilte, liefdevol peinzend, de beteekenis ervan te doorgronden.

Toen het meisje vele wegen in 't woud kende, hield zij van langdurige, verre zwerftochten; altijd was haar dan aan 't eind van zulk een tocht de weg naar huis zeer welkom, want thuis was het eind van de vermoeyenis, de rustige slaap, het verheugd ontwaken.

Maar eens toen zij te avond huiswaarts keerde, was zij vol verlangen naar rijker glans dan die de kleine lamp in haar moeder's woonvertrek schonk en naar ruimte en weelde die ze zich in andere huizen droomde. Terwijl zij almeer de plek naderde waar zij haar kleine woning wist en het beeld dier woning zich duidelijker midden haar fantasiën schoof, werd zij treuriger en het was haar als hoorde ze nu en dan klanken van een verre, verlokkende muziek die onbereikbaar was. Doch toen zij die plek vlak vóór zich meende, haar treurigheid zeer groot was en zeer vaag en zij met slaap-moede oogen het bekende huis tusschen de stammen der boomen zocht, stond zij eensklaps voor een groot en onbekend huis: een wijde deur stond open en eer zij 't wist gleed zij in de lichtschijn, die van hier naar buiten stroomde. Duizelig bij dit plotseling verblindend licht onderscheidde ze eerst niets, — dan blikte zij in oogen die met droeven glimlach haar aanzagen, herkende ze den vader zooals die haar eens verschenen was. Zij noemde met teederheid zijn naam, staarde een oogenblik rondom zich in het nieuw omgeven en gleed dan, overweldigd van slaap en verrassing, bewusteloos in zijn armen.

Den volgenden morgen toen zij ontwaakt en opstaande van een vreemde legerstee, zich het wonder van den vorigen avond herinnerde, blikte zij eerst schuw en nieuwsgierig om zich, doch dan beroerden haar schokkende, verwarde gedachten, en ijldde zij wild en bevend door de gangen en zalen van het wijde huis. Zich gansch alleen bevindend in die vreemde weelde en gedrongen in het doodstil binnenst der woning, gaf zij zich hulpeloos aan een vlag van hevige angst en heimwee over. Zij vluchtte naar de buitenzijde en aan een open raam gekomen, hoorde zij gesuis van wind en getjilp van vogels: dit stemde haar reeds kalmer, toch bukte ze zich uit het raam om een uitweg te ontdekken die haar redden zou. Zij bemerkte nu dat het huis stond op een steile heuvel en ook het woud vóór haar was heuvelig, als zij het nooit gekend had. Doch op korten afstand zag zij haar oude huis en daar rondom was alles, zooals het gister en voorheen was.

Zij had een oogenblik, bij 't zien van zooveel vreemds, haar heimwee vergeten; nu dit bij 't ontwaren van het bekende

huis zich weer gelden deed, bleef zij toch schouwend aan het venster toeven en dacht zij met weifeling aan heengaan. Iets geheimzinnigs duidde haar dat de weg naar die kluis niet meer haar weg was; langzamerhand wendde ze zich om, de hand nog geklemd aan het venster, doch ze dwong zich binnenwaarts te zien met rustige oogen, tot een tranenfloers haar dit belette. Nogmaals zich naar buiten wendend, zag zij een bekende geliefde gestalte, niet ver van het huis, zij veegde nu wel snel haar tranen weg om beter te kunnen zien en riep een luiden groet naar de moeder, die daar stond, kalm opziende naar het hooge huis, naar het raam vanwaar de stem haar riep; haar blik was liefdevol en niet bevreesd. Op den ontroerden kreet antwoordde zij ontroerd doch troostend: „Zie ik ben hier dicht bij, nu en elken dag!” Daarop ging zij langzaam terug op het paadje naar 't oude huis, en boven 't lage loover blonk eerst nog, als ze zich groetend omwendde, haar zacht gelaat, dat verder niet meer zichtbaar bleef.

De dochter verliet het venster, dwaalde rustiger door het wijde huis en wist: dit was het huis van den vader en hier zou zij voortaan wonen.

Zij kwam eindelijk in een tuin, die was eindeloos wijd en leek haar schooner dan het huis. Hier zwierf zij vele uren rond en zij verlangde aldoor naar het gezelschap van den broeder: dat hij met haar deze vreemde en schoone dingen zou zien, doch haar verlangen werd niet heftig en overweldigend meer als eerst.

Toen zij, langen tijd in één richting gaande, kwam langs paadjes waar veel schaduw het gezicht belemmerde en zij de grens van den tuin nabij vermoedde, stond zij eensklaps voor een klare kleine vijver en waar deze zich vernauwde zag zij een donker bruggetje, waarop een vreemde knaap, die hangend over de leuning, zich aandachtig spiegelde in het effen watervlak. Hij was kleurig gekleed en droeg een vederbos, als van een krijgsman. Nieuwsgierig kwam het meisje naderbij; de knaap keek op bij 't hooren der schuchtere schreden: hij leek zeer jong en kleurde toen hij zich in zijn bezigheid verrast voelde, doch het meisje lachte niet om hem, want hij was in haar oogen schooner dan zij nog ooit een

wezen gezien had. Zoodra hij bemerkte dat zij hem bewonderend en ernstig beschouwde keek hij verheugd, kwam af van het bruggetje en liep vertrouwelijk met haar voort langs den vijver.

De grens van den tuin was werkelijk niet ver meer en daar gekomen, beduidde hij haar met aandrang dat zij zou luisteren. Verwonderd luisterde zij met hem en zij hoorde een onbekende eentonige dreuning in de verte, beurtelings winnend en minderend; zij bleef eenigen tijd in aandachtige houding staan, daar zij ook den schoonen knaap zeer aandachtig zag, doch haar blik gleed afdwalend langs de struiken en eensklaps bemerkte ze iets blinkends, dat vlak bij, achter een boschje verscholen lag. Zij bewoog zich een schrede, schoof met haar voet een versperrenden tak wat terzijde en zag dan dat het blinkend voorwerp een groot zwaard was. Zij keek snel weder op naar den knaap, begreep nu dat hij werkelijk een krijgsman was en de dreuning, die ze in de verte hoorden, begreep zij als het verre rumoer van den krijg!

Nog dienzelfden dag hielden zij samen in dien hoek van den tuin lange, wichtige gesprekken: hij vertelde haar veel schrikkelijke dingen van strijd, van verwinnen en van roemvol sterven en de oogen schitterden bij beiden, doch zij vreesden niets. Alleen tegen den avond vreesde zij dat hij heengaan zou. Hij ging echter niet heen: blozend bekende hij haar, toen het later werd, dat hij dezen tuin zeer lief had. Zij nam hem verheugd mee door den grooten tuin, naar het huis dat zij hem met trots toonde als het huis haars vaders, en verlangde naar den broeder niet meer.

Elken morgen trad zij aan het venster dat uitzicht gaf op haar oude woning en wachtte daar tot zij ver of nabij de gestalte harer moeder zag, doch de groet aan die moeder werd langzamerhand een eentonige, vluchtige wenk. Zij was gelukkig in den dagelijkschen omgang met den vreemden knaap in den rijken tuin en het weelderige huis: hij droeg spoedig niet meer den zwierigen hoed met de vederbos, doch hoe schoon leek haar zijn vrij omlokt hoofd waar de wind om speelde en hoe heerlijk en hoe vele waren de verrassingen

van hun leven! — Van hem waren de kleurige dingen uit een buitenwereld, van haar de teedere van het hart.

Over de toekomst spraken zij ook wel samen, doch de toekomst kenden noch vreesden zij. Toen zij meer volwassen werden, meden zij daarvan te spreken; wat zij voelden omtrent de nadering van dat onbekende, zeiden zij elkander niet. Zoo werden de geheimen die het klaar zonlicht niet verhelderen mocht, tot eindelijk op een morgen zij den knaap tevergeefs overal zocht, zijn zwaard verdwenen was, en zij in volle helderheid beseftte: hij was heengegaan tot den strijd!

Lang leek haar in gepeinzen de tijd die zij met hem had doorgebracht en die nu het verleden was. En droevig was het heden als zij blikte in het licht van dat verleden, maar een ander licht, flauw, en nauw-troostend eerst, gloorde spoedig in haar tot een nieuwe zon! zij geloofde, hij was heengegaan, maar hij zou weerkeren!

— Zij was nu weder alleen in het stille huis en den wijden tuin en zij leed om die eenzaamheid, maar zij dacht er nimmer aan uit haar omgeving te vluchten, want alle dingen daar waren haar dierbaar, omdat de knaap ze alle met haar aanschouwd had.

Op een avond, niet lang na zijn heengaan zat zij alleen in een stille binnenkamer en zij peinsde er over hoe hij zijn zou als hij later weerkeerde: of hij schoon en jeugdig zou zijn als hij voorheen was. De nauw hoorbare stem van haar vader antwoordde haar en zijn wondere glimlach hoorde zij in zijn zoete woorden: „Schooner en eeuwig jong!”

Ook zij glimlachte nu, van wondere blijdschap.

Eentonig waren haar dagen. 's Morgens groette ze nog immer de moeder, die oud werd. Liefelijk en bekorend waren haar de dingen der omgeving alleen als ze zich den verloren metgezel neven zich droomde en in droom met hem sprak. Doch zij bemerkte dat die beelden van den metgezel immer verschillend waren en dat met elken droom een nieuw beeld geboren werd, immer hem gelijkend, doch steeds verder verwijderd van het wezen dat eens door den vijverspiegel weerkaatst werd. En om elk beeld dat zich in haar ziel plantte,

bloeië daar een nieuwe liefde: zij zag hem, daar ver in de buitenwereld, ver, zeer ver, maar schooner en schooner werd hij in den strijd, — en hij zou weerkeeren. . . .

Haar geluk was niet meer de heldere lach van vroeger maar werd de stille verrukking, en wat zij verlangde was het verleden niet maar de toekomst.

En een was daar die zij steeds bij haar wist, zwerfend met haar door het ledige van huis en tuin en die haar immer verstond: dat was de vader, die onzichtbaar, uit hooger sfeer haar gadesloeg.

Eens in den herfsttijd was zij van wezen veranderd. Zij had eindelijk een vreemd en moedig plan beraamd en wilde dat uitvoeren zonder dralen.

In den morgen toefde zij langer dan gewoonlijk aan het venster en de groet die zij de oude moeder zond was inniger dan anders: het was een laatste groet. Ook den broeder zag zij en een vreemde vrouw en kinderen: zijn gezin dat zich rond hem bewoog. Het was daar vroolijk om hem, doch hij zag verouderd en zij benijdde hem niet, daar zij van eeuwige jeugd droomde.

Nadat zij het venster verlaten had, ging zij recht door het huis en den tuin en kwam bij den kleinen vijver. Hier toefde zij op het bruggetje en trachtte zich nog eens het eerste beeld van den metgezel voor oogen te stellen. Toen zij opkeek zag zij den vader naast zich in mensch-gedaante en met dezelfde uitdrukking als lang geleden. Hij sprak met haar over haar leven en zij antwoordde, doch keek dan daarheen, waar zij den uitgang van den tuin wist. Want zij wilde den metgezel in de buitenwereld gaan zoeken.

Maar de vader drong haar met hem terug te gaan, naar het midden van den tuin eerst, en later troonde hij haar mee in het huis. Zij had hem lief en wilde hem niet weerstreven, zij wilde wachten en haar plan uitvoeren als hij was heengegaan. Doch hij bleef bij haar, ook in den nacht en toen zij sliep, nam hij haar in zijn armen naar het doodsrijk mee.

II

SPROOK VAN ZEE EN WOUDE

In een dorpje aan 't strand, waar enkel vrouwen en kinderen en oude lieden woonden, daar elk krachtig man ter zee voer en op 't land slechts vluchtig vertoefde, wachtte eenmaal een vrouw, zooals dat dikwijls gebeurde, vergeefs haar echtgenoot, want hij had schipbreuk geleden en was verdronken. Reeds toen hij uitvoer, zei haar een bang voorgevoel dat hij niet zou terugkeeren, doch nadat zij van den schipbreuk vernomen had, hoopte zij nog maandenlang op zijn weerkomst.

Eindelijk moest haar hoop sterven. Zij had een zoon, een nog jong kind en aan hem zou zij een mateloze liefde wijden, maar den doode kon zij niet vergeten, haar smart kon zij niet verwinnen en zij voelde spoedig dat ook zij moest sterven. Zij klaagde innerlijk luid om het lot van haar kind, dat spoedig een wees zou zijn: zij zag hem in de toekomst vergaan in het wreed zeebedrijf dat hem als de anderen tot zich trekken zou. Sedert haar hoop stierf, staarde zij hulpeloos op het sombere leven en vond geen uitkomst.

Zij werd ziek en haar bureu verpleegden haar en verzorgden haar kind, doch op een morgen stond zij met nieuwe krachten op en vertrok met hem uit het dorpje. Zij wilde gaan naar een broeder, dien zij sinds lang niet gezien had en van wien zij zeer vervreemd was, doch die woonde in een stad, waar de lokkende stem der zee en de onbezonnen lach der varenslieden niet gehoord werden. Dien broeder wilde zij voor haar dood smeeken haar kind tot zich te nemen, hem te verzorgen en ver te houden van de gevaarvolle zee.

Om de stad te bereiken moest zij door een woud reizen; met het kind in haar armen schreed zij langzaam voort, zij was zeer zwak en rustte dikwijls op haar tocht. De aard was vochtig, de lucht was stil en de boomen waren stil; er was kortgeleden veel sneeuw gevallen, nu dooide het sinds eenige dagen, en op de naaldboomen lag nog wat van de witte vrucht, en op den grond, terzij van het pad, waren nog hier en daar blinkende witte plekken. Maar de paden waren zwart

en slijkerig, in de eikebosschen waren ze bedekt met een dichte glibberige bladerenlaag, de blanke berkestammen droegen een lichte kruin van afhangende, lange, vederende twijgen, een donker en fijn weefsel tegen het blauw van de lucht. Het was vroeg in het voorjaar, van de nieuwe bladeren was nog geen knop, zwaar en traag vielen de droppels uit het naald-boomenloof en dit was het eenig geluid in het oord waar de vrouw ging.

Mat en starend gleed haar blik soms door de veelzuilige hal waarin zij ging; in haar hoofd raasde een voortdurend, moordend geweld dat zij zich vaag bewust was als 't vijandig ruischen der wreede zee en het dof-zacht geluid der droppels om haar heen hoorde zij niet.

Toen zij dieper in het woud drong, voegde zich soms bij dat eene, eentonig geluid een ander: een zacht gekraak en geritsel in de verte, van doode takken die werden afgebroken door een sprokkelend meisje. Dit bleef in 't eerst ver van de paden die de vrouw beging, schoon zij in dezelfde richting vorderde; tusschen dicht boomgewas bewoog zij zich lenig en vlug, dragend een lichten last van dunne takken, en slechts nu en dan blonk haar kleurig omkleed figuurtje tusschen ijler stammen, als zij nieuwsgierig de moede vrouw gadesloeg.

De vrouw bemerkte haar niet. Maar toen zij nogmaals om te rusten zich neerzette op den vochtigen grond en zich hui-verend nauwer in haar mantel trok, kwam het meisje in snel beraad naar haar toe. Zij was een fijn, mooi wezentje, haar gelaat drukte ongerepte blijheid en goedheid uit, die zich verbaasde en medelijden had bij 't zien van een droefheid en lijden als zij in 't geheel niet kende. Zij noodde de vrouw uit om te rusten in een kleine hut, die zij wist, hier nabij, en haar stem klonk fijn en hel-hoog, doch zacht. Maar de vrouw schudde het hoofd en stond reeds weder op. „Ik mag niet rusten,” antwoordde ze, blikkend naar het kind dat ze droeg en ging verder. Ook het meisje zag even het blozend kind en schuchter liep zij, achter de vrouw, een paar schreden mede. Weldra sprak zij met diezelfde vreemde stem, thans waar-schuwend: „Ik weet waarheen gij gaat, gij gaat naar een liefdeloos man! Hoopt ge van dien heil voor uw kind?”

De vrouw ontroerde, bleef staan en keek opmerkzaam naar

het meisje. Terzijde blonken veel dunne blanke stammen met tooverig-fijne kruinen, afhangende twijgenmassa's: een berkenbosch. In de verte, tusschen die blanke stammen, blonken meer fijne, kleurige meisjes die nieuwsgierig vandaar de eene zuster gadesloegen: zij waren allen jonge, zorglooze wezentjes van een feeëngeslacht.

Doch de moede vrouw zag slechts het eene meisje dat naast haar stond, en antwoordde met somberen lach: „Ja, hij is liefdeloos, ik wist het, maar wreeder en geduchter vijand is voor mijn kind de zee!” En weer vervolgde zij haar weg.

Het meisje week fluks van het pad en gleed terug naar dichter geboomte. Opnieuw klonk nu en dan het ritselend breken van twijgen en immer duurde het eentonig neerdruppelen der smeltende sneeuw van de naaldboomen.

Na een tocht die de vrouw eindeloos voorkwam, bereikte zij het einde van 't woud. Boven het lager boomgewas waren hier eensklaps de torens en gebouwen der stad duidelijk zichtbaar en den weg, die ze nog te gaan had, overzag ze een oogenblik. Hoe uitgeput ze ook was, leek haar hier het doel van den tocht plotseling zeer nabij en een vlaag van angst overweldigde haar, zoodat zij haar laatste kracht verloor en niet verder kon. Zij zonk neder en pas lag zij hulpeloos tegen een boom geleund of het vreemde wezentje, het feeënmeisje stond naast haar, en sprak schuchter en meelijdend: „Gij kunt niet verder, maar ik zal al mijn zusters bijeenroepen en wij zullen u naar een veilige woning dragen!”

De vrouw schudde opnieuw haar hoofd en zag nog eens, met veelbeduidenden blik naar het kind. Toen zei het feeënmeisje: „Wilt gij hem aan mij toevertrouwen?”

De oogen der vrouw zagen nog even helder naar het meisje op. Zij gaf deze het kind en dan gleed zij geheel op den grond neer en waren haar oogen gesloten.

Het meisje, met het kind nu in haar armen, boog zich over de bewustlooze, als wilde zij met haar adem haar tot nieuwe kracht wekken, maar de vrouw was dood.

Spoedig werd de stilte verbroken door de stemmen van naderende menschen; het meisje verschrikte, richtte zich snel op en ijldes weg, met haar nieuwen last even behendig schuivend door het dicht boomgewas en vluchtend naar de diepte van 't woud.

De doode vrouw werd gevonden en weldra meegevoerd naar de nabije stad. Een onderzoek bracht spoedig aan het licht wie ze was en dat ze met haar kind het woud was ingetrokken om hem naar de stad, bij den broeder te brengen. Naar den kleine werd veel gezocht, doch hij werd niet gevonden. Hij was veilig bij het feeënmeisje en zijn woning was in een geheime diepte van 't woud, waar 't zonnig was en welbeschut en waar wijd in 't rond de blankstammige berken stonden.

Spoedig groeiden de berkebosschen vol bladeren en zon en wind bedreven er een vroolijk spel. Ook het feeënmeisje en het blozende kind leefden een heerlijk leven: hij was nog te jong om zich de moeder lang te herinneren en zij vergat de doode vrouw niet, maar had haar nauw gezien; het levende, groeiende kind was dagelijks bij haar en werd haar zeer lief. Zij was trotsch op hem, stond hem graag bij in zijn hulploosheid en speelde liever met hem dan met de meisjes van haar geslacht.

Al de jaargetijden doorleefde hij meermaals in 't woud en geen schonk hem ooit iets anders dan vreugde, want die hem door 't leven leidde, leerde hem niets dan vreugd.

Maar zij was zoo jong en zorgloos en hij werd zoo wild en sterk: eens op een zomermorgen liep hij ver van de feeënwoning, zonder dat zij het bemerkte, en toen zij merkte dat hij weg was, was 't reeds te laat. Hij was op de begane paden driest voortgedraafd, menschen hadden hem gezien en meegevoerd, schoon hij zich hevig verzette. Hij werd naar de stad gebracht, waar hij eerst aan niemand scheen te behooren, doch waar men hem toch niet losliet, maar hem verzorgde en bewaakte. Na enkele dagen werd hij door menschen uit het zeedorpje herkend als het kind van de doode vrouw; men deed veel gissingen omtrent het wonder, waardoor hij was behouden gebleven, de jaren na haar dood; zijn oom, de broeder der vrouw, durfde hem niet verstooten en nam hem tot zich. In het woud keerde hij niet meer terug.

Het feeënmeisje dat hem liefhad, zocht hem den eersten tijd na zijn verdwijnen vergeefs tot de grenzen van het woud, doch kon zich daarbuiten, bij de menschen, niet wagen. Zij weende om hem en wist later bij geheimzinnige konde, wel

van zijn wedervaren, maar tot hem gaan kon zij nimmer, hoe zij ook wenschte hem weer te zien. En daar zij wist, dat hij bij zijn liefdeloozen oom veel leed moest verdragen en weinig vreugde vond, leed ook zij veel en behield in haar leven weinig vreugde. Hoe berouwde haar haar zorgloosheid en hoe gaarne had zij dien noodlottigen dag terug gewenscht om hem met méér wijsheid te doorleven, maar de tijd ging voort en de knaap werd grooter en sterker en bleef immer in de omgeving, die voor haar onbereikbaar was.

Na zeer veel jaren echter, toen hij bijna volwassen was en zij nog fijn en jong als alle feeënmeisjes, verliet hij den hardvochtigen oom en vond een uitkomst in het zeemansleven, dat zijn moeder zoozeer voor hem had gevreesd. Nu was hij niet langer in de volkrijke stad, nabij het woud, maar ver op de wijde zee en het feeënmeisje zocht weldra, om hem te volgen, de hulp der bevriende kabouters, die in holen leefden, nabij haar woning.

De kabouters hoorden haar wensch met verwondering aan en overlegden samen; daarop maakten zij voor haar een tooverscheepje, klein en licht, doch onvernietbaar en veilig op de meest woeste golven. Het zou haar dragen waarheen zij wenschte en toen het gereed was, brachten zij het in den nacht naar een eenzame plek aan 't strand en zoodra het water afvloeide, liet het meisje zich meedrijven naar de diepzee. Voorts richtte zij den steven daarheen, waar zij haar lieveling wist. Weken achtereen voer zij met niets dan de golven voor oogen, — toen zag zij in de verte de machtige torens en gebouwen van een havenstad: daar was hij, dien zij zocht, geland en droef wendde ze haar scheepje om en zwierf doel-loos, op een afstand van de haven, rond. En toen zij hem een poos daarna weder ter zee wist, volgde zij hem heel van ver, tot aan de volgende haven, waar zijn vaartuig binnenvoer en zij het hare wendde. Zoo dobberde zij immer op de eenzame zee, dag en nacht het kleine roer hanteerend; veel lichtende steden kwam zij nabij en veel jaren duurde haar tocht.

Onmetelijk-verre reizen maakte zij van ver met den zeeman mee, de koude polen naderde zij soms en door de hitte der tropen voer zij menigmaal.

Doch eens, na veel jaren, voer haar scheepje verder dan

nog ooit tevoren en leek haar de zee wondervreemd: wat haar van dat vreemde bericht werd, beefde in haar gedachten en durfde zij zich niet herhalen. Zij zag eindelijk land en dezen keer wendde zij haar scheepje niet om, op de kust zag zij weldra een eenzame gestalte en die daar stond was de zeeman, dien zij zoolang had gevolgd. Een gedruisch van luide stemmen, van lach en joelend gezang hoorde zij wel in de verte en zij was zeer bang, toch deed zij aan deze kust haar scheepje landen, nam de hand die de knaap haar bood en trad aan wal.

Toen was zij weer bij hem als in 't ver verleden en als zij zijn gelaat zag, waar veel kommer de lijnen had geteekend, zei ze ontroerd: „Hoe slecht waakte ik over u!”

't Was als hoorde hij haar niet, — „welkom!” sprak hij met diepen stem-klank en dan stiet hij haar tooverscheepje met den voet weg van 't strand, zoodat het heendreef en uit het gezicht verdween. — Zij had het peinzend nagezien en toen zij het gejoel van zeemansstemmen opnieuw en meer nabij hoorde, keek zij schuw in 't rond en vragend tot den makker op.

De knaap lachte zacht en vreemd en troostte haar met zijn blik: ook dit land was een oord van wonderen en voor hun voeten opende zich de grond en in een donkere grot, koel en stil, met langs de wanden vaag-schemerenden rijkdom, daalden zij samen af.

HET SPINSTERTJE VAN SCHOORL

DOOR

MAURITS UYLDERT.

Wilt thou yet take all, Galilean? but these thou shalt
[not take,
The laurel, the palms and the paeon, the breast of the
[nymphs in the brake;
Breasts more soft than a dove's, that tremble with
[tenderer breath;
And all the wings of the Loves, and all the joy before
[death. —

SWINBURNE.

O mozaiek van 't eerst-ontknopte goud
Goud-bruin, goud-groen der jonge eikenblaân
In weeldrig tintlen aan der duinen schuinte,
Geluw van 't zonnig zand daartussen, 't duister
Van sombre pijnen als naast leven dood
— Maar dood vol schone en schaduwkoele troost —
En boven alles lente-zon in klaarte
Van ondoorpeilde tintelblauwe lucht:
't Is Mei in Holland, Hollands Mei!

Hoe zwaar
Slaat schoonheid 't arme mensenhart dat dor
In 't aardse huis, een mijn van toonloos steen,
Heenstervend leeft en de Aarde-zelf vergeet —
Zo het op eenmaal in zons spranklen zwelt

Midden in 't dartle bloeien, 't weeldrig zijgen
Van zuivre lente op 't overwaaide duin.

Hier langs den straatweg, kronklend door het land,
Volgt nu mijn stap de richting die èn zee
Én stormwind stelden aan der mensen treên.
Want naar der duinen ligging buigt mijn baan
In, schijnbaar, zinloos slingren: 't is een beeld
Hoe steeds der mensen wegen zijn geleid
Door d'eenzamen, onzichtbren geest van God.

De wind waait van het land naar zee, 't land open
In 't oosten glinstert van jong dauwig gras,
Schittert van blanke vaarten. Kleine spinster,
Tenger blond meisje in luchtig blauw-geruit
Japonnetje, zeg eens, weet jij waarom
Holland zo schoon is als geen land ter weerld?
Is 't wijl het vlak en ver, en blank en blauw
Van zonnig water, aan de kim vervloeit
Met 's Hemels liefde-wijde oneindigheid?
O, land dat van den hemel zijt, zo wijd
Als hart-in-liefde is slechts de hemel zelf!
Zo zijt ook gij en wie van ù ontvingen
In ziel en zinnen uw grensloze veerten
Gaan heel hun leven in blij mijmren door
Met wijd-doorzonde opengebroke harten!

In 't bos van Bergen onder 't koele loof
Trof ik U aan bij 't stille droomrig water,
't „Droom-laantje”; en zaat Ge er in gemijmer neer,
Spiegland U-zelf in 't ongerepte water?
Spiegland Uw ziel aan 't rimpelloze vlak?

Een bros, dood takje, een eikel raapten, wierpen
Uw vingers in het schemer-duister nat
Dat 't teder sluierend weerkaatste loof
Der jonge beuken en der berken deinde.
Ach, ook de laan van onze dromen trilt,
Heel 't beeld vertroebelt dat er spieglen blonk,
Zo'n zwakke en luttel daad ons hart ontroert
En smart doet schemeren wat rimploos blonk.
Zult Ge ook eens schreien om een klein wreed woord,
Vreemd aan Uw ziel eerst maar dat plotsling valt
Op 't veilig spieglen van Uw leven, al
Zijn klare lijnen rimplend beven doend?

Ik volgde U door het bos langs beuk en berk
Door dennenlaan langs heuvel, vijver, vaart.
De dennen droegen kleine vuurge toortsen
Fel-vlammend rood, roder dan bloed of vuur,
Die feestlik rijzen tegen 't fel azuur
Der zonn'ge lucht. O zomer, zult gij naadren
Daar overal nieuw leven rijst en rankt?
De hartstocht doet zijn rode vanen dansen!
Van alle weiden, aller duinen transen
Wappren de kleuren en de zwoele wind
Vaart van den hemel neer op weide en woud!

Daarna den weg naar Schoorl. En toen terzijde
Een luttel tijds verpozen in het duin.
Vlij hier Uw hoofdje en zie daarginds: een kudde
Guld-vachtge reuze-schape zijn de duinen
Vanaf dees hoogste tot, daar ver, de zee.
Zij zijn van hitte slaperig, doodstil
Liggen zij, tot de verre herder keert.
Eéns klinkt zijn roep als 't suizen van den storm

Door 't fluitend helm: en heel de kudde rijst,
Stuift voor zijn staf uiteen als stof... tot niets,
Niets blijft, dan dorre vlakke, niets dan zee
Die schuimend aanzwelt over 't weerloos land —
En eeuwig wielt, waar kreet en klacht weerklonk
't Geruisloos glijden van de wateren.

En nu die wolk — eenzame hemeling —
Een schaduw breed en somber spreidt, verglijdt
Dit beeld voor dat van een verstarde zee:
De duinen zijn slechts golven, lang voorheen
Betoverd door den zee-god tot een gaarde
Der Schuim-geboorne: Venus uit de baren
Ontrezen rust hier in het zoele zand,
Vlijt 't leen'ge blanke lijf koestrend aan de Aarde
En droomt bij 't strelen van de jonge Zon.
Ook nù droomt ze er, mijn spinstertje! o, alom
Proef ik den zwaren geur van haar ontvlochten
Op wind^vgespreide haar, geur die bedwelmt,
Mij 't hart opjaagt en mij den adem breekt.

De bleke Galileeër doodde Pan —
En zo ook Zij van de aarde wijkt in zee...
Dan zal, een nacht, langzaam het gouden zand
Verdonkren tot een week doorzichtig groen
En al de kammen zullen wijken, zinken,
De dalen rijzen: dan, de wind steekt op,
Wieglen zij af en aan, de zee omvangt ze,
Drijft ze in een vloed die stuwt van alle zijden
Tot over bos en weide, wegen, steden
De aanzwellend wilde golven samenklotsen.

Gij glimlacht wijl het zand nog zwaar en vast
Tesaamhoudt? 't Is nog sterk, de aarde is sterk
Als aarde's lusten: maar ééns komt de tijd . . .
Want niets is vast in vloed en eb der eeuwen,
Geen rijk, geen rots, geen land, Geloof noch Droom.
't Loopt al, als 't zand hier door mijn vingers, heen
Voor d'eeuwgen wind die rukt, ontvoert, verstrooit.
Zie, als dit zand der aarde is al het aardse:
Geen liefde die den storm weerstaat — 't verstuift;
Geen vreê die duurt, geen wereld en geen God —
Het stuift, het stuift! Alleen de zee is eeuwig,
De zee die stijgt in damp en zwerft in wolken,
Maar immer zee blijft daar ze in regen neerdaalt
En durend klotst in 't kerende getij.

Gij glimlacht! Kinderlike zekerheid
Van 't diep genietend zinnelike zijn.
En schalke blikken door de blonde wimpers
Lokken tot zachte kussen in 't gebruinde
Door fijne kroeze krulletjes als donze
Nekje dat gouden als de duinen is
Door zon gebrand; en 't blauw van Uw katoentje
Als 't welvend luchte-blauw? Blijf stil, o stil,
Zo, tegen lucht en zee rust Ge zo schoon:
Ik zie Uw tengre lichaam zachtjes aadmen,
De wind wiegt door het losgewaaide haar,
Uw armen scheemren door de dunne mouwen
Blank in 't doorzichtig blauw, Uw adem heft
In rustge regelmaat Uw borst, zo leeft ge
In 't ritme van de moeder-aarde. 't Hart
Klopt naar der zonnen dagelike maat,
Zo ebbe en vloed, zo dag en nacht, seizoenen
Van bloei en dorte, sterren, de getijden

Van storm: 't leeft naar den vasten, seekren klop
 Van 't wereld-hart, de weeldrig, blonde Zon!

En als de lente die den zomer roept
 En als de schemering den heldren morgen,
 Zoals de vreugdeschrei den lach, de wolk
 't Zwaar bundlend zonnelicht, als de eb den vloed,
 Als 't loof der wouden wind, de zee het land,
 De kille waatren zwoele zon, zo 't hart
 Het hart, mijn ziel Uw ziel, mijn armen
 In kracht Uw tengre lijf, mijn eenzaamheid
 Uw liefde! O laat me Uw zachte borst omvangen,
 Vang in den vrede van Uw ziel 't verlangen
 Dat mij verteert! — O blijf! o blijf!

Waarheen

Ijlt Gij zo snel, mijn hinde? Uw ranke leest
 Schemert niet in de dalen, geen geglinster
 Van strooien hoed, geen schijn van U, als droomde ik
 Zijt Gij vergaan en eenzaam is mijn duin.

De smalle strook der zee gloeit zilvrend blauw,
 Een blank-blauw stalen band om 't zandig land.
 Aan de andre zijde 't groen der weiden, geel
 En grauw gevlekt van paarde- en pinksterbloemen
 Waartussen 't bonte vee slaperig graast.
 Recht voor mij uit, links, achter mij: de zee.
 Rechts Schoorl.

Sliep ik? Heb ik gedroomd?

Zat zij zoëven vóór mij? 't Warme lijfje
 Lag tussen lucht en duin, schutte den einder

Voor de ogen mij; nu is zij heen, nu dwaalt
Mijn blik verweesd, eenzaam naar alle zijden
En aan de kim is zelfs geen grens. Wij zinken
Zo we eenzaam zijn weg in Gods peilloos diep
En van ons kindsheid af roepen om steun wij,
Zoeken een ziel die aards, in Aarde's kleed
Onze eigen ziel aan de aarde maant, begrensd
En in begrenzing sterkt — Hecht daarom 't kind
Zich zozeer aan de moeder, zoekt de man
Steun bij de zwakkre vrouw, bij 't teerste kind?

Uw zinnen zijn als draden die mij binden . . .
Nu ik U mis voel ik mij bijna schreien —

Toen ben ik afgedwaald van 't hoge duin
Met in mijn hand wat dorre luttel bloemen,
Waardeloos, doch van U, al wat Gij liet:
Verlepte waterscheerling, pinksterbloemen,
Viooltjes twee drie, en wat madeliefjes;
Dor waren ze en verwelkt; de zon was heet.

En 'k zocht U langs de hellingen, langs paden,
Dalend en stijgend, langs het eikenhout,
En in de kleine donkre pijnenbosjes
Tuurde ik om U. Ik zocht U, want mijn hart
Leefde in een luide vrees. Gelijk een reizger
Angstig, verdwaald, met bang en bleek gelaat
In grondloze afgrond tuurt die plotsling dreigt
En, doodskolk, hem met duizling grijpt en lokt,
Tot hij zich neerwerpt op den grond, de rots
Bevend omarmt en de ogen sluitend schreit:
Zo, voor de doodse heevge eenzaamheid

Zonk met gesloten ogen ik op 't zand
En, zonder tranen schreide ik, wijl mijn hart
Schrijnde of het brandde. Wist Gij 't niet? O zeg
Wist Gij niet dat 'k U liefheb? O, gevloten
Mijn blanke meeuw, mijn zachtgeveerde vogel,
Mijn duinen-bruid!

En mijmrend voelde ik: ach
Mijn kennis is een rijk en zwaar kasteel,
Schoon, van kantelen weerbaar, en mijn dromen
Zijn wit als marmeren paleizen, koel
En stil maar blank in teedre flonkering.
Doch wat is mij mijn Kennis en mijn Droom
Zo 'k ú, mijn Lust! ontbeer, die zijt een weide,
Een bongerd vruchten-rijk, een zachte stroom
Van geurbezwangerd water dat voortruist
Langs de oevers van mijn geest!

Toen daalde ik naar
Den straatweg, dremlend ging 'k naar Schoorl, de zon
Terzij; mijn stap was lomer, treurnis lag
Op wei en duin. Tussen verspreide huizen
Stond 't kerkje met de kleine korte toren.
En rondom 't oude kerkje was een smalle
Grazige strook die een laag muurtje omsloot,
Waar bloemen bloeiden. Bij het kerkje stond 'k
Een wijl te talmen, dacht aan vroeger tijden
Toen in dit dorpje blij en lustig leefden
De jonge krachtge Kennemers die daar nu
Onder de ommuurde zoden eeuwig sluimren.

Mijn keel was dorstig van de hete zon.
Een eindweegs verder stond een boerderij,

Een groot huis met zeer steil hoogrijzend dak
Van sierlik uitgesneden stroo, de voordeur
Groen en met zilvrig ijzerwerk versierd,
Immer gesloten; slechts de blijde bruidstoet
Betreedt den drempel en de reis naar 't graf,
't Lijk in de zwarte kist geeft zij een doortocht.
Twee polen van het leven: luchtge zinnen
Ontbonden in een lentelik jolijt
Om lust aan 't glanzend, jonge en leen'ge vlees,
En 't zelfde vlees, afzichtelik en rot.
O volk van Christus dat het beeld des doods
Steeds temprend aan Uw vreugde houdt, geen lust,
Geen wellust duldt dan die bij 't altaar Gods
Vóór Jezus' lijdenskruis beleden wordt;
In laffe krachtloze angst voor 't sterven zich
Zelfs in 't blank bruidsbed op den dood bezint.

Terzij ging 'k, naar de deel toe, mijn geklop
Bleef zonder antwoord maar de deur stond aan
En ik trad binnen, tastte in 't scheemrig ruim
En vond een gang; die volgend kwam 'k voorbij
Een raampje binnensmuurs en zag . . . :

Half-duister

De kamer: 't licht viel door twee grote ramen
Met paarse, in lood gevatte kleine ruitjes.
Oud-eiken meubels langs de wanden, zwaar
Van balken hing de donkre zoldering;
De hoge schouw was blank van blauwe tegels,
De vloer steen-mozaiek, roodbruin en grijs.
Maar daar in 't licht, in 't binnen-bundlend zonlicht
Dat blauwig viel, schemerig als door water,
Midden in 't ruime stil en koel vertrek

Zat — o, mijn beeld! zat Zij in gouden schijn
 Van 't zilvrend late stralen rein en blank
 — Glanzend het matte haar — aan 't zoevend spinrad,
 Lichtlik gebogen wijl ze aandachtig spon.
 En nochtans niet alleen: aan de andre zijde
 Wachtte, op een roden tegel, een grauw muisje
 En zag met gittige oogjes naar haar op.
 Toen, daar haar ranke been rustig bewoog,
 Haar tengre voet op 't tredde trad en 't rad
 Bij hare beez'ge handen regelmatig
 Een dunne draad spon, hief zij zachtjes aan
 En zong:

Muisje met je dunne staartje
 Luister naar wat ik je spel:
 Morgen ben je bij je vaartje
 En de kat speelt met je vel.
 O, in poesjes poez'le voetjes
 Zitten nagels scherp en gauw:
 Spint zij vlijend, streelt zij zoetjes —
 Muis, pas op de klauw!

Roef roef roef wentelt mijn raadge,
 Roef roef roef spin ik mijn draadge,
 Snor maar spoeltje, konkel spil!
 — Muisje, zit stil! —

't Wieltje met acht spaken
 Spint tussen heggen en blaân,
 Onder de donkerste daken
 Een net van zijge draân.
 't Hangt in den schemer te wiegen,

't Schemert in zon en in wind,
't Vangt alle muggen en vliegen,
Wee wien het bindt!

Al wat zich vinnig laat spinnen
Vindt zich als buit voor den dood:
Vliegen verliezen hun vinnen,
Kopje en pootje na poot.
't Bloed uit het lijfje gezogen
Valt het, een stofje in den wind!
— Muisje gebruik maar je ogen
Als 't katertje spint! —

Maar wat zichzelf de draadjes
Wikkelt en wentelt om 't lijf
Schut zich voor stekende raadjes,
Houdt zich behoedzaam en stijf.
't Rupsje spint en verpopt zich
Tot Lente 't als vlinder ontbindt
Die blijde van bloemknop tot knop zich
Zwenkt op den zingenden wind!

Roef roef roef wentelt mijn raadje,
Roef roef roef spin ik mijn draadje,
Snor maar spoeltje, rokken spil.
— Muisje, zit stil! —

Zij zweeg. En 'k dacht: O, wèl ben ik gekomen
Om U, mijn lief, die niet mijn lief zult zijn.
Gij zingt en spint en spint hier alle dagen
Uw levensvezels tot een teedre band:
Zou Liefde U zeegnen zo haar zachte vlaggen

Uw hart omstegen en hun hette teerde
't Fijn spinsel; zo de wind snel de as verstrooide
Na laaien brand? Wél weet 'k — o zorg om 't leven
Dat aards is en kortstondig duurt — 't is dor
Zo wat wij weven niet de zon doorflonkert:
Geen zijn is schoon zo Liefde's blanke schijnen
Het niet doorscheemren. O, om felste pijnen
Eén stond van lust, om lust het eeuwig schrijven
Tot al ons prangen in den dood verdonkert,
Tot onze zinnen schamel zijn en dor!

Maar niet naar mij zal 't hart verlaten krijten.
U' heb ik lief! Om mij zult Gij niet schrei'n!

'k Sprak fluisterend, zij hoorde 't niet en spon
En, 'lijk ik kwam, zo ging ik heen. De luchten
Waren nog zwaar van bloemengeur; jasmijn,
Seringen en de dampen van de weiden
Droegen een zwoelte aan die mij 't hart benauwde.
Toen kwam 'k voorbij de kerk; ik zei: hier rusten
De doden onder zoden, onder steen,
Maar die hier kwamen zochten nieuwe lusten
En Goden geen. De zerken en de zuilen
Borgen den page die de Jonkvrouw zocht;
Hij bleef er schuilen in aanbiddend schouwen
Wijl 't altaar gloeide in kaarsenschijn, wijl grauwe
Damp van den wierook wolkend steeg. De tijden
Wisselden maar de harten zijn gelijk
En al wat jong ter kerk gaat zoekt de zinnen:
De knapen deernen, deernen 't stille minnen
Van blik in blik en bij het huiswaarts keren
Vinden de harten liefde's woordloos blijk.

Ik boog terzij naar zee, in mulle duinen
Steeg nu mijn pad, dan daalde 't weer. En 'k zong:
O Dionysos, rijke God, nog rijpen
Uw zuivre vruchten aan den ouden stam:
Nog bloeien harten die begerend grijpen
De ontastbre stralen die Uw blik ontsproeien:
Zolang nog ogen schittren, boezems gloeien
Leeft voort Uw Liefde als toen zij 't eerst de boeien
Aan de verstijfd-kille aarde ontnam! Zwerf verder
Mijn hart, door duin en wei langs stroom, langs stranden,
Want over zee noch bergen liggen landen
Of Gij behoedt ze, o zinnen-blijde Herder!

De duinen waren scheemrig, wol'ge reven
Van neevlen stegen uit de dalen op:
De lucht werd donkerder, van hogen top
Zag ik de wazig-duistre zee nog even.
Van de eerste sterren blonk het teer geglinster,
Een nieuwe liefde blonk door ziel en hart:
En 'k ging mijn pad, vast in 't gedroom geward,
De droom-draên van mijn kleine, tere spinster.

Mei '09.

KUNST EN MAATSCHAPPIJ

VOORDRACHT GEHOUDEN VOOR HET STUDENTENLEESGEZELSCAP VOOR
SOCIALE LEZINGEN.

DOOR

H. P. BERLAGE Nz.

Onze godsdienst is een aardsche godsdienst.
Schoenmaeckers: Het Geloof van den Nieuwen Mensch.

Hoe komt het dat in den tijd, dien wij beleven, zoo algemeen blijk wordt gegeven van groote ontevredenheid met de maatschappelijke instellingen en den gemeenschappelijken toestand; dat naar verbetering wordt gezocht van allerlei bestaande inrichtingen; maar vooral dat zóó zeer verlangd wordt naar datgene wat aan het leven glans geeft, naar kunst? Hoe komt het dat er een algemeen streven is naar verandering van zoo velerlei dingen die nog niet lang bestaan; dat een felle kritiek al het ouderwetsche geeselt, ook voor niets ouds een welwillende beoordeeling heeft; maar vooral dat daarnaast en zelfs daarboven een veroordeeling klinkt van wat de laatst verloopene eeuw ons aan kunst geschonken heeft?

Wanneer er werkelijk zoo iets is als een geestdriftig verlangen naar verandering — en niemand die goed toeziet kan daaraan twifelen — dan moet daarvoor toch wel een diepliggende oorzaak zijn; dan moet die oorzaak het besef van een moreele verplichting tot herstel van het verkeerde opwekken; dan moet als een groot gemis worden gevoeld dat het evenwicht tusschen een ideale bedoeling en de werkelijkheid van het leven verbroken is.

Kunst is niet een plant die geen bodem heeft en wanneer

kunst afgekeurd en andere kunst verlangd wordt, dan is dit een zeker teeken dat er ook een vernieuwing gaande is van den bodem waaruit de kunst ontstaat. Wanneer het waar is dat kunst een gevolg is van kultuur, een afspiegeling van geestelijk leven, en een kunstenaar iemand die vermag een schoonen vorm te geven aan al datgene wat hem in zijn omgeving treft, dan moet er wel een groote maatschappelijke verandering aan het gebeuren zijn, wanneer wij de kunst geheel andere wegen zien inslaan dan een halve eeuw geleden; wanneer wij kunstenaars zien zoeken naar geheel nieuwe vormen, of wel naar dezulke, welke zich aanpassen aan die van vroegere tijden.

Zou het niet kunnen zijn dat de wereld in onze dagen uit een toestand van onvastheid en verwarring overgaat naar een van meerdere eenvoud en zekerheid?

Wanneer men geheel onbevangen het groote maatschappelijk gebeuren van de 19de eeuw overziet, dan valt het op hoe ontzachlijk moeilijk het is, daarin een vaste lijn van doelbewustheid, een duidelijk beginsel van handelen te ontdekken; of het moest zijn, dat van een voortdurende ontwikkeling van handel en nijverheid. Wat, daarentegen, zoowel het geestelijk als het maatschappelijk leven betreft, daarvan blijft een beeld van ingewikkeldheid en verwarring achter, dat in de geschiedenis niet licht wordt geëvenaard.

„Want”, zegt Gorter in zijn kritiek op de litteraire Beweging van 1880 in Holland, „zijn de verhoudingen der menschen onderling in de antieke en in de feodale maatschappijen klaar en doorzichtig, in de burgerlijke zijn zij dat niet, en er is wetenschap en methode noodig om ze te kunnen doorzien. De verhoudingen worden steeds ingewikkelder en daardoor onduidelijker, zoodat het moeilijker is de 17de dan de 16de, de 18de dan de 17de, de 19de dan de 18de eeuw te begrijpen.”

Hiermede overeenkomstig zien wij dan ook in de kunst van de vorige eeuw een aarzelen naar alle kanten, een volslagen ontbreken van eenige richting, of het moest zijn die van het realisme, een kunst welke in haar uiterste konsekwentie tot stijlloosheid voert.

Want hoe komt het, dat, wanneer we een reis gaan maken om nu eens dadelijk mooie dingen te zien, wanneer we kunst

willen gaan genieten, die ons datgene geven kan waaraan wij behoefte hebben, dat we dan alleen daarheen gaan, waar de overblijfselen der antieke wereld, hetzij die van Athene of Rome of Egypte zijn te vinden? Maar we gaan ook naar die plaatsen, waar de middeleeuwen, dus de feodale wereld, haar monumenten hebben opgericht en ten slotte ook naar de landen met een belangrijke kunst der Renaissance, te beginnen met het moederland Italië.

En hoe komt het dat we niet gaan naar die plaatsen, waar de 19de eeuw groote kunstwerken heeft nagelaten, naar de moderne steden, naar Berlijn of Weenen of zelfs Parijs en Londen, die zich toch in de 19de eeuw sneller hebben ontwikkeld dan ooit een stad in vroeger tijden; om niet te spreken van de steden in Amerika, die in scheppingsdrang toch zeker alle steden der wereld achter zich laten.

Hoe komt het ten slotte, dat zelfs de oude steden als zoodanig met hun nauwe kromme straten, hun planlooze indeeling hun onregelmatigen aanleg door ons worden verkozen boven de nieuwere, die in elk opzicht beter voldoen aan de eischen welke volgens de latere denkbeelden aan stedenbouw moeten worden gesteld.

Het is omdat geen kunstwerk van de 19de eeuw die ontroering geeft, welke ons bij de aanschouwing der oude kunstwerken tegenhuilt; het is omdat we bij het gaan langs de bouwvallen der oude steden worden bevangen door een gevoel van machtige grootheid en harmonische majesteit, dat geen 19de-eeuwsch bouwwerk in staat bleek in ons op te wekken.

Het is omdat wij bij het binnentreden van een middeleeuwsche cathedraal worden aangegrepen door die heilige ernst, die het binnenste eener moderne kerk niet vermocht af te stralen.

Het is omdat wij bij het aanschouwen van een kunstwerk uit den tijd der Renaissance, als bij intuïtie voelen, dat alle latere pogingen tot benadering daarvan tot de erkenning van volstreckte minderwaardigheid moesten leiden.

Het is in 't kort, omdat de kunstwerken der oude tijden die zekere kern bezitten, welke niet het gevolg is eener persoonlijke opvatting; het is omdat de geestelijke ondergrond, de algemeen geldende basis aanwezig was, waarop de kun-

stenaar steunde en waardoor zijn persoonlijke opvatting juist des te meer tot zijn recht kon komen.

Nu is men bij een dergelijke bewering allicht geneigd te vragen of er in die tijden geen grooter kunstenaars waren dan tegenwoordig. Immers, wanneer dat het geval is, dan ligt het eenvoudig aan het grootere talent der toen levende, tegenover dat der tegenwoordige.

Het is uit den aard der zaak in zoover moeilijk op deze vraag antwoord te geven, als een talent alleen naar het resultaat dus naar zijn werk kan worden beoordeeld; maar toch rijst de vraag wat dan wel de reden zou zijn, dat niet in alle tijden groote kunstenaars, maar wel groote geleerden, staatslieden en veldheeren worden geboren; en hoe juist in zoo'n bloeitijdperk van kunst er opeens zooveel kunstenaars tegelijkertijd het licht zien.

Of is een kunstenaar zulk een bijzonder wezen, dat zijn geestelijke gaven slechts bij hooge uitzondering voorkomen en dat dus het leven van één of hoogstens een paar kunstenaars ongeveer tegelijkertijd voldoende zou zijn om een kunsttijdperk te scheppen? Immers neen, want het diepere gevoelsleven is in duizende menschen aanwezig, en het onderscheid tusschen deze en den kunstenaar is alleen dat zij de gave missen dat in tastbaren vorm uit te drukken.

De kunstenaars zelf, en laten wij er dadelijk bijvoegen, de burgerij helpt daarin een handje mee, zijn uit den aard der zaak gaarne geneigd zich geestelijk boven de maatschappij, boven hun omgeving te plaatsen; omdat zij zich daarmee een zeker niet verdorde lauwerkroon om de slapen vlechten.

Want het is geen geringe onderscheiding zich de meerdere te voelen van al zijn medemenschen, en op deze met een zekere geringschatting neer te blikken. Maar wanneer we diezelfde kunstenaars in hun bedrijf bezig zien, of door het leven zien gaan, bemerken wij dan wel zoo'n héél groot verschil, èn in hun gevoelsleven èn in hun materieele neigingen met de door hen zoo verachte medeschepselen? En is dan die „wichtigthuerei” niet veelal een dekmantel voor ordinaire gevoelens en hol zieleleven en de naam van kunstenaar niet dikwijls een vrijbrief voor een quasi minachting voor geldelijke tegemoetkomingen?

Het is dus niet aan te nemen, dat er slechts in bijzondere tijdvakken groote kunstenaars leven, hetgeen trouwens door de geschiedenis wordt gelogenstraft. Was Goethe niet een groot dichter en was hij minder groot dan Homerus, of Dante, of Shakespeare? Te oordeelen naar zijn werk voelen wij, dat hij tot de allergrootsten behoorde. En toch was zijn tijd niet een van groote cultuur; of liever, wanneer dat tijdperk inderdaad een groot cultuurtijdperk ware geweest, dan zou zijn kunst zich nog tot een veel grooter hoogte hebben verheven.

Was Beethoven niet een van die grooten, zooals er slechts zelden geboren worden? En toch bleef hij de „eenling”, de onbegrepene, omdat ook hij leefde in datzelfde tijdperk eener onontwikkelde cultuur. En zou zijn kunst bij een algemeen geestelijken basis, zich niet juist daardoor nog hooger hebben kunnen ontwikkelen, zich algemeener en daarom vrijer hebben kunnen bewegen?

Was Semper een minder groot bouwmeester dan Iktinos of Steinbach of Bramante?

Te oordeelen naar zijn werk, hebben we alle reden om te gelooven, dat hij tot de grootste bouwmeesters van alle tijden behoorde, en toch mist datzelfde werk dat zekere iets, men zou kunnen zeggen de ziel, die de eigenschap is van alle groote kunst.

Ook Scheffler zegt in zijn opstel „Konventionen der Kunst” over de groote kunstenaars die niet in een cultuurtijdperk worden geboren: „Alle Kunst insofern sie Sprache der Seele sein will, ist auf Konventionen angewiesen, und etwas anderes kann sie nicht sein”. Waarmee hij dus den nadruk daarop legt, dat zonder overeenkomst, geen kunst mogelijk is. „Sie braucht Verträge, sowohl für den Inhalt wie für die Form, für das, was sie sagen und für die Mittel, womit sie einen Sinn ausdrücken will.” Is hiermee ten eerste niet duidelijk uitgesproken, dat zonder een vast algemeen beginsel geen hooge kunst mogelijk is?

En verder: „Auf den Schlachtfeldern der Kunst kämpfen geniale Begabungen die innerhalb einer gefesteten Epoche, wie die Renaissance, oder gar die Gotik, Unsterbliches geleistet hätten, die, deren Maasse der Energie-Entwicklung

nach, hinter keinem Meister der Vergangenheit zurück stehen, und deren Wirken doch nur Episode sein kann”.

Daarmee komt de schrijver dus tot het besluit, dat, om kunst te kunnen voortbrengen, de tijd daartoe gunstig moet zijn, want, dat in het andere geval, alle energie, zelfs der allerbegaafdsten niet in staat is iets groots te scheppen. Er zijn dus ten allen tijde kunstenaars geweest, maar het hangt van de omstandigheden af of ze groote kunst voortbrengen. Begrijpt men nu de geweldige tragiek der overgangstijden? en waar blijft Nietsche's Uebermensch?

Wat verstaat men nu onder een cultuurtijdperk?

Er is in 't algemeen altijd cultuur, d. w. z. wanneer daaronder niet anders dan beschaving, in verband met de dan heerschende zeden en gewoonten, dus mode wordt verstaan. Toch is meer in 't bijzonder cultuur de overeenstemming tusschen geestelijke en materiele behoeften, zoodat volgens een dergelijke beschouwing, welke, naar ik meen door Chamberlain werd gegeven, er een groot verschil kan zijn tusschen cultuur en beschaving.

De verschillende geschiedkundige tijdperken verschijnen dan op deze wijze in een bijzonder licht, en het wordt duidelijk, dat aangezien er beschaving kan zijn zonder cultuur, en zelfs, hetgeen eenigszins paradoxaal klinkt, ook omgekeerd, er ten allen tijde groote kunstenaars worden geboren, maar dat in een cultuurloos tijdperk, dus in een tijdperk waarin geen overeenstemming bestaat tusschen de beide bovengenoemde factoren d. w. z. wanneer de materiele behoeften de geestelijken overheerschen, er ook geen kunst kan bloeien. „Eine künstlerische Kultur ist nur auf dem Boden einer allgemeinen Kultur denkbar”, zegt Muthesius, zoodat ook deze fijne opmerker tot hetzelfde resultaat komt. In zulk een tijdperk ontstaan de eenlingen, ontstaat de individualistische of liever de subjectivistische kunst, omdat er dan geen geestelijke overeenstemming, geen conventie bestaat en dientengevolge natuurlijk ook de vormelijke ontbreekt.

Ongetwijfeld kan in zulk een tijdperk het individu het ontzaglijk ver brengen en de reeds bovengenoemde voorbeelden zijn daarvan een bewijs.

Dan kunnen genieën als Beethoven, als Goethe, als Semper

hun groote kunst maken; maar toch blijft die kunst terug bij eene welke zich ontwikkelt in een tijdperk van cultuur.

Wanneer we dus bovengenoemde verklaring vasthouden dan zien we dat er in de geheele geschiedenis slechts twee groote cultuurtijdperken zijn geweest welke als zoodanig ver boven de andere uitsteken. Wel zijn er zooals van zelf spreekt tallooze meer of minder sterke stroomingen in de geschiedenis geweest; maar wanneer we groot zien d. w. z. door vaste beginselen geleid, dan zijn het eigenlijk alleen de antieke en feodale tijdperken, welke als de groote te boek staan, wanneer althans de hooge Oostersche oudheid wordt buitengesloten.

En nu is het merkwaardig om op te merken, dat in die tijdperken het juist de architectuur is, welke haar edelste scheppingen voortbrengt, en dat niet alleen, maar dat in zekeren zin zich in haar alle beeldende kunst concentreert. In zulke tijden is het grootste kunstwerk het bouwwerk, zoodat hieruit wel de gevolgtrekking mag worden gemaakt, dat er ook omgekeerd geen cultuur is, wanneer zich geen groote bouwkunst heeft ontwikkeld!

De hoogte der architectuur is dus in zekeren zin de waardemeter der cultuurgeschiedenis, omdat eerst dan wanneer zij haar hoogtepunt bereikt, er sprake is van een hooge cultuur.

Zoo beschouwd is dus de groote ontwikkeling der muziek in de 18e en 19e eeuw, ja zelfs die der letteren, daarmee niet in tegenspraak, omdat in tusschenperioden, de verschillende kunsten zich kunnen ontwikkelen. Maar slechts dan wanneer de verschillende kunstenaars zijn gebonden door het groote eenheidsverband, zooals dat in de oudheid en de middel-eeuwen het geval was, kunnen zij dat eenheidsideaal bereiken, wat alleen in hoogere beteekenis stijl kan worden genoemd.

In het eerste geval is er slechts een individueele stijl, in het laatste geval is er bovendien eenheid in den stijl der verschillende kunsten onderling. Of is het gezocht om verband te zien tusschen de verzen van Homerus en de architecturale vormen van den Griekschen tempel en is het niet ook waar, dat in het strenge sobere rhytme der Grieksche muziek, want de muziek is de oorspronkelijke begeleiding van dans en poëzie, een reflexie is te zien van diezelfde vormen?

„Terwijl we dus alle latere drama's voor kunnen stellen door meerdere lijnen, die elkaar kruisen of dooreen strengelen” zegt Scheltema in zijn boek „De grondslagen eener nieuwe poëzie,” „die naar boven gaan en weer dalen overeenkomstig een ontwikkeling, hoogtepunt en ontknooping, zouden wij de handeling in het Grieksche drama niet anders kunnen weer-geven, dan door één rechte lijn zonder veranderen van richting, zonder een neven- of zijlijn, zonder eenige versiering. Dit is het, wat ons zulk een drama tegelijk soms zoo grootsch en soms zoo bijna kinderlijk onnoozel doet schijnen.”

Openbaart zich bij deze beschouwing niet de eenheid van karakter tusschen het Grieksche drama en den tempel?

En er kan zeker geen tegenspraak volgen, bij de bewering dat er een volmaakte eenheid was te bespeuren tusschen de beeldende kunsten; dat er een volkomen stijlverband was tusschen de architectuur, de beeldhouw- en schilderkunst en de geheele gebruikskunst, maar met een zoodanig krachtige leiding der architectuur, dat, ofschoon er altijd een wisselwerking tusschen architectuur en gebruikskunst plaats heeft, ja in de meeste gevallen de kunstvormen het allereerst aan kleine voorwerpen worden beproefd, het toch duidelijk is dat de architectuur de geheele beeldende kunst tezamen hield.

En zien we in de middeleeuwen niet een volkomen analoge ontwikkeling na den ondergang der klassieke wereld en zelfs met een nog veel intenser leiding der architectuur, waarvan de oorzaak, de groote kracht der kerk, onbetwistbaar is vast te stellen. En is er geen verband tusschen deze en de verzen van een Dante, en voelen we niet onwillekeurig eenzelfde eenheid tusschen de architectuur en de middeleeuwsche muziek? Ja, zelfs de staatsinrichting hield, volgens Feuerherd verband met het karakter der kunst, als hij in zijn geschrift „Die Entstehung der Stile aus der politischen Oekonomie” zegt: „so spricht auch aus der Konstruktion des dorischen Baustils eine grosze Einfachkeit und strenge Gezetsmässigkeit, die dem einfachen Wesen des alten Staates ganz gleicht.”

Het zijn twee geweldige geestesstroomingen, welke juist in dezen tijd, elkaar de meening betreffende deze oorzaken betwisten. Was men tot voor kort nog van oordeel, dat daarvan de oorzaak in het bovenzinnelijke moest worden gezocht,

thans wordt door vele aanhangers van de filosofie van Marx, de oorzaak van alle cultuur teruggebracht tot de productieverhoudingen.

Wanneer we nu die beide reeds genoemde cultuurtijdperken in hun uitingen wat nader bezien, dan blijkt daaruit, en de godsdienst der Grieken maakt daarop geen uitzondering, een volstrekt geloof in de eerstgenoemde meening.

Daarom werd het bouwwerk, waarin alle middelen tot het scheppen van kunst in hun hoogste potentie werden gebruikt, het Godshuis.

In het klassieke tijdperk was het de tempel, de woning van de aardsche, in het feodale de cathedraal, de woning van de bovenaardsche godheid.

Is het onbewust, dat, bij de eerste de horizontale lijn en daardoor een streven naar aardsche gelukzaligheid, bij de tweede de verticale lijn en daardoor een streven naar hemelsche gewesten tot uitdrukking kwam?

Of wil men zelfs ook het ontstaan van den kunstvorm als zoodanig, geheel uit materieele oorzaken verklaren, zooals Feuerherd dat, zeker in te ver gaande nuchterheid doet, zeggende: „Wie der Reichtum eines Landes nicht auf dem Gelde beruht, sondern auf der Produktion der Natur, und der damit zusammenfassenden Arbeit der menschlichen Gesellschaft in ihren mannigfachen Beschäftigungen, so hat auch der Stil in den Grundformen nicht seine Grundlage. Diese theilen ihn zwar der Nachwelt mit; aber seine Existenz beruht auf gewissen wirtschaftlichen Verhältnissen, welche den Schönheitsbegriff bestimmen und den Stil schon gebildet haben ehe er in den Kunstformen seinen Ausdruck fand. Und der Stil ist niemals aus einer rein künstlerischen Bewegung entstanden, sondern ein Blick in die Geschichte lehrt uns, dass sein Ursprung stets in Beweggründen entsteht, welche aus dem Materiellen geschöpft, ins Ideale umgesetzt werden, und nun den Schönheitsbegriff gebären, den die Künstler durch Ihren Geist und Ihre Hand in einen neuen Stil erblühen lassen,“

Deze beschouwingen die nog verder gaan en zelfs het ontstaan van den zuilenvoet van den ionischen stijl materieel verklaren, zijn voor een Marxist om van te watertanden, Maar zou men te dien opzichte niet kunnen zeggen: „dass

man zwar die Absicht spürt, dasz aber der Glaube fehlt?"

„Religion und Baukunst zusammen ergeben eine Kultur" zegt Scheffler, zoodat ook deze denker tot het besluit komt dat inderdaad een cultuur zich alleen door een bouwkunst doet kennen.

Zonder cultuur geen bouwkunst maar ook zonder bouwkunst geen cultuur; en aangezien nu kunst is de zichtbare afspiegeling van geestelijk leven, zou inderdaad daaruit volgen dat zonder godsdienst geen cultuur denkbaar is.

Het komt er nu slechts op aan te bedenken wat men onder godsdienst verstaat.

Ik zeide, dat in een tijd van een groote bouwkunst, van een stijl, het ook werkelijk de architectuur was, welke in de beeldende kunsten de leiding had; d.w.z. dat de beeldhouwen en schilderkunst niet in dien zin aan haar ondergeschikt waren, dat deze zich niet zelfstandig konden ontwikkelen, maar wèl dat deze er waren om de architectuur. De beeldhouwers en schilders werkten ter versiering van het bouwwerk. Daaraan gaven zij hun beste krachten, en wanneer het voorkwam, dat de sculptuur een afzonderlijk kunstwerk had te maken, dan nog gebeurde dit in harmonie met de architecturale omgeving en wanneer de schilderkunst iets dergelijks had te doen, ook dån werd niet onafhankelijk van de te versieren wand aan dat afzonderlijke kunstwerk gewerkt.

En, daar dat werken geschiedde in hoogste potentie, voor het huis der godheid, den tempel, zooals in 't algemeen een cultuurtijdperk beteekent de opperste uiting van alle kunsten, sprak het van zelf dat omgekeerd de kunstvormen van dien tempel, de verzinnebeelding der religieuse idee, de leidende werden; dat datgene, wat aan den tempel was beproefd ook werd toegepast aan bouw- en kunstvoorwerpen van niet religieuze aard. Zoo werd de tempel de bron voor heel het artistiek leven van een volk.

Het behoeft voorzeker geen nadere uiteenzetting dat er een lange tijd van groei moest verlopen alvorens datzelfde groote kunstwerk ontstond, en ook, dat alle kunstontwikkeling een tijdperk kent van groei, van bloei en van verval; of wel, zooals oorspronkelijk door Hegel deze trap der ontwikkeling is uitgedrukt, van zoeken, bereiken en overschrijden. Het eerste tijdperk kenmerkt zich door een zekere mate van

onbeholpenheid in de vormen, maar toch al met een goed begrip van stijl d.i. van die zekere eenheid in de verschillende onderdeelen, welke het geheim is van elke waarachtige kunst, — het tweede door een volkomen beheersching van alle moeilijkheden, een compleetheid van vormgeving, een eenheid in de veelheid, die het einddoel is van alle zoeken, — en het derde door een prijsgeven van den vorm, het plaatsmaken voor willekeur in de toepassing van stijlkundige beginselen, en een verwildering in de versiering, welke nu eenmaal als een natuurwet werkend, als het noodlot aan het einde van elke kunstperiode staat.

Maar wel moet worden gereleveerd, dat, om zulk een eenheid te bereiken, steeds volgens eenzelfde gegeven telkens moet worden verbeterd om zodoende tot den volkomen vorm te geraken. Of, met andere woorden, dat een grondvorm net zolang moet worden bestudeerd tot ze een conventie is geworden. Immers dat woord conventie, waarvoor wij heden ten dage zoo bang zijn geworden, nu ja, omdat er ook slechte conventies zijn, is niet anders dan het resultaat van samenwerking, dat is van geestelijke solidariteit, en voert in dien zin opgevat tot het allerhoogste. Maar geestelijke solidariteit bestaat immers in dezen tijd van anarchistisch subjectivisme niet; en toch is alleen de solidariteit cultuurscheppend!

Want berusten, per slot van rekening, de allerhoogste religieuse gevoelens niet evenzeer op conventie? Zijn niet alle godsdienstige dogma's, alle philosophische systemen conventies welke door het individu tegenover het eeuwig ondoordringbare worden gesloten?

„Denn alle Offenbarung Gottes ist an Menschen und durch Menschen geschehen!“

Scheffler zegt daarover in datzelfde artikel, na er op gewezen te hebben hoe alle kunst op conventie berust, zelfs nog die van een Titiaan, een Velasquez, een Rembrandt, een Donatello, een Michel Angelo, dat vooral de bouwkunst op conventie is aangewezen.

„Die Baukunst ist so recht das Gebiet der Konventionen. In ihr gilt die auf dem Boden der Empfindungen für Gravitationserscheinungen sich bewegende Phantasie; die besonderen Wirklichkeiten einer darstellbaren Natur sind ausgeschlossen.

Das Talent musz hier seine veranschaulichende Fähigkeit durch reine unnaturalistische Formen zu sprechen, voll erweisen. Darum herrscht in der Baukunst nie die Beweglichkeit und Vielseitigkeit, wie in den malenden und poetischen Künsten. Die Entwicklungen schreiten nur langsam fort; jede Bauform ist, weil sie Resultat komprimirter Kräfteempfindungen, die Materialisation eines Abstracten, und eine Quintessenz ganzer Vorstellungsreihen ist, eine Formel, in der die statisch-konstruktive Phantasie vieler enthalten ist.

„Eigensinniger Subjectivismus ist hier unmöglich, weil sich der Einzelne nie von dem befreien kann. was er vorfindet, weil seine Willkür von allen Seiten eingeengt ist und die Erfindungsgabe eines Einzigen für diese abstrakte Formenwelt nicht ausreicht.

„Bauformen entstehen nur aus dem einmütigen Bestreben ganzer Geschlechter. Darum sind diese Phantasiegebilde aber auch dauernder, als alle der Natur entlehnten Kunstzeichen. Die Bauformen worauf ein Volk sich einigt sind ein Extrakt, worauf die ganze bildende Kunst sich bezieht; sie überdauern den Wechsel der Zeiten am längsten, und stellen etwas wie „ewige Schönheiten“ dar.

„Man denke an die Gesimsformen und Säulenbildungen der Griechen, die durch die Kunstgeschichte zweier Jahrtausende gehen, ohne dasz sie an innerer Kraft und Logik Besonderes eingebüzt haben. Es sind seltsam reine Kristallisationen des Menschlichen Begriffes von Gesetzmässigkeit. Welche Uebereinstimmung des Weltgefühls musz geherrscht haben; wieviel warmes Leben müssen die antiken Konventionen umschlossen haben, dasz wir vor diesen Kunstwerken noch so lebhaft mitzufühlen imstande sind! Welche expansive Idee hat sich in dieser Kunst beschieden und- man wagt kaum zu sagen: weise, weil es wahrscheinlich kein Willensakt war, selbst beschränkt!

„Schöpfungsakte, die solche Gebilde hervorbringen, können nur auf dem Urgrund religiöser Weltbegriffe vor sich gehen, weil sie selbst, im freiesten Sinne, religiöser Natur sind. Der Architekt sucht Gesetze bildend zu begreifen, Naturkräfte und deren ewig wirkende Logik zu verstehen. Und sein Verstehen äuszert sich als Schönheitsform. So erklärt sich der langsame

Wechsel der Baustile. Die Erneuerung der Grundformen der Architektur wird nur als Bedürfnis empfunden, wenn sich die Weltanschauungen ändern. Die Glaubensgeschichte ist zugleich eine Geschichte der Baukunst; jede Religion hat ihren Stil. Was zwischen den religiösen Epochen entsteht ist nur dürftige Nachahmung der überlieferten Werte, ein Hinfristen zwischen entscheidenden Zuständen".

Er is dus een zeer lang tijdsverloop noodig om bouwkunstige vormen tot ontwikkeling te brengen, terwijl tevens uit dit citaat blijkt, dat alle kunst, maar vooral de bouwkunst op conventie berust en dat zij juist daarom de kunst eener cultuur is.

Uit deze beschouwingen blijkt verder dat religie en architectuur eenzelfde oorzaak hebben, zoodat dan ten slotte godsdienst de oorzaak is van stijl, ja van een stijl, omdat elke godsdienst een afzonderlijke architecturale vormenspraak heeft. „En in de klassieke en in de dusgenaamde christelijke kunst treedt eerst door de bouwkunst het absolute en alomvattende kunstwerk te voorschijn, en schikten zich alle overige kunsten om tempel en kerk, en zoo ook om moskee en pagode,” zegt Kuyper in een van zijn *Stone*-lezingen, over het Calvinisme en de Kunst.

Toch betoogt Kuyper in zijn verdere beschouwingen, dat bij een rijkere ontwikkeling van den godsdienst, waartoe hij het Calvinisme rekent, kunst en godsdienst eigen levensferen hebben, welke aanvankelijk nauwelijks onderscheiden en deswege ineen gemengd zijn.

En tot nadere staving van zijn beweren haalt hij Hartmann aan, die in zijn ideeën zegt: „Oorspronkelijk treedt de godsvereering in onafscheidbare eenheid met de kunst op, overmits de religie op dit lagere standpunt nog de neiging bezit om zich in den aesthetischen schijn te verliezen.”

Uit deze beschouwing trekt hij dan het besluit, dat, omdat de historie der kunst tot dusver nog nimmer een alomvattenden kunststijl buiten verband met de religie zag opkomen, juist deswege geen nieuwe kunststijl meer te wachten is.

Wat zien we nu in de vijftiende eeuw gebeuren met het ontstaan der Renaissance, de geestelijke beweging, welke den grondslag vormt der moderne levensbeschouwing?

Ofschoon deze zeker een revolutionnaire beweging is geweest

en tamelijk plotseling optrad, maakte zij toch ook in 't algemeen geen uitzondering op de wijze waarop andere bewegingen ontstaan en tot uitting komen. Want alvorens de geheele ommekeer een voldongen feit was geworden waren de eerste verschijnselen daarvan reeds lang van te voren zichtbaar. „Die Renaissance hatte schon lange vor der Thür gestanden,“ zegt Burckhardt, in zijn Cicerone; en in de beeldende kunst werden dan ook reeds lang vóór dat de beweging wordt geächt te zijn begonnen, de nieuwere vormen toegepast.

Zij beteekende in haar diepste wezen een zich vrijmaken van de suprematie der kerk, dus een reactie tegen het geestesleven der middeleeuwen; zij beteekende een vrijheid van geestesuiting waarvan ook het ontstaan van het protestantisme een gevoig was; voor de kunst zou dus deze ommekeer een dienovereenkomstige ten gevolge hebben.

Het was zeker geen toeval, dat deze beweging in Italië ontstond en zich van daaruit over Europa verbreidde, en bovendien dat zij eigenlijk beoogde een terugkeer tot de klassieke levensbeschouwing in modernen vorm.

Dit beteekende echter reeds dadelijk een geestelijk conflict, een principiële onbestaanbaarheid, die zich direct het sterkst in de litteratuur moest weerspiegelen, omdat deze kunst d. i. de poëzie, het geheele geestelijk leven beheerscht en ook daarom de synthese van de andere kunsten is, omdat zij èn tijd èn ruimte omvat, terwijl de muziek alleen beperkt is tot den tijd, de schilder-, beeldhouw- en bouwkunst alleen tot de ruimte. Maar het principieelst, in stijlkundigen zin het duidelijkst zichtbaar, dus ook het begrijpelijkst, zou die invloed zich doen gelden op die kunst, die zooals we hebben gezien, met de religie samen een cultuur vormt, de bouwkunst. „So genau entspricht der Geist der Baukunst immer dem religiösen, dasz sich die Zwiespaltichkeit in der Weltanschauung der Renaissance-menschen, genau in ihrer architectonischen Kunst abspiegelt,“ zegt Scheffler weer.

Wel hadden ook de andere kunsten de eigenlijke eenheidsband verloren, maar noch de litteratuur, noch de muziek hadden onder dat verlies in die mate te lijden, juist omdat zij niet in die mate op conventie berusten. En zou dat berusten op conventie ook kunnen zijn omdat de bouwkunst volgens

Hegel is de symbolische kunst, symbolisch omdat de nuttigheid, maar vooral de zwaarte van het materiaal, de idee niet tot volle, vrije uitdrukking laat komen?

Welke veranderingen zien we in de architectuur gebeuren, welke een dergelijke beschouwing wettigt?

Wanneer de verschillende bouwkundige stijlen aan een kritisch onderzoek worden onderworpen, d. w. z. bestudeerd in hoever zij voldoen aan zuiverheid van samenstelling, dat is naar beginselvaste grondvormen en logische versiering, welke met die samenstelling verband houdt, ook dan zal men tot de overtuiging komen, dat de bouwkunst der Grieken en die der middeleeuwen het best aan dien eisch voldoen, en het is zeker alweer geen toeval, dat het juist weer die beide zijn, de twee reeds genoemde tijdperken van hooge cultuur.

Wanneer men echter spreekt van de klassieken, dan bedoelt men daarmee ook de Romeinen; maar dan dient toch ten opzichte hunner kunst, die reserve te worden aanvaard, dat hun architectuur reeds niet meer die zuiverheid van beginselen vertoont als de Grieksche.

Het zou zeker te ver voeren dit onderscheid in alle bijzonderheden te verklaren. Ik verwijs hiertoe naar een artikel in de *Beweging* van Augustus 1908 getiteld „Eenige beschouwingen over de klassieke bouwkunst”, maar toch dient in dit verband het principieele verschil tusschen de Grieksche en Romeinsche architectuur met een enkel woord te worden toegelicht. De Grieksche tempel, waaraan, zooals reeds gezegd werd, het beginsel van zuivere samenstelling in zijn meest volkomen vorm werd toegepast, bestaat uit een cella met een gaanderij van zuilen welke tevens het dak dragen en, òf alléén vóór de cella, òf in gaanderij er geheel omheen geplaatst zijn. De zuilen verrichten daarbij hun functie van dragende of steunende elementen op de meest volkomen wijze.

Bij de Romeinen was het niet meer de tempel, welke als het architectonische meesterwerk moet worden beschouwd; hetgeen ook weer zijn verklaring daarin vindt, dat bij hen de godsdienst niet als bij de Grieken aan geheel het maatschappelijk leven ten grondslag diende, maar bij hen reeds tot een ritueelen vorm was afgedaald.

De afspiegeling dezer religieuze vormelijkheid was trouwens

dadelijk aan hun cultuur zichtbaar, welke bij die der Grieken verre ten achter staat.

De Romeinen waren voornamelijk staatslieden en ingenieurs, zoodat hun grootste en ook in dien zin belangrijkste bouwwerken waren, bruggen en waterleidingen, vestingen en havenwerken.

„Es ist eine Fabel” zegt Feuerherd, „dasz die Römer einen angeborenen kunstfeindlichen Karakter für die bildende Kunst hatten” zooals zoo dikwijls beweerd wordt „aber die wirtschaftlichen Verhältnisse wirkten in Rom ebenso ungünstig auf die Künste wie in Sparta.” En het is alsof we in dezen tijd leven als we hem hooren zeggen: „Der Architect musste der Konkurrenz der Baufirmen fast erliegen. Vitruv schreibt mit Erbitterung darüber dasz zu zeiner Zeit die Leute welche sich falschlich Baukünstler nennen, in der Baukunst ungestraft ihr Unwesen trieben.”

Dat utiliteitskarakter beheerschte ook hun monumentale architectuur, die nu wat het systeem betreft, een samenstelling wordt van den welfbouw, dus de boog, waarvan de Romeinen wel niet de uitvinders, maar dan toch de eerste ruimere toepassers waren, met het zuilenschema, dat door hen evenmin was uitgevonden, maar dat zij van de Grieken hadden overgenomen.

Dit zuilenschema werd door hen, hetzij te hunner eere gezegd, wat het detail, dus de versiering betreft op geniale wijze veranderd, maar de toepassing geschiedde niet zooals bij de Grieken, met een zuivere coustructieve samenstelling, dus volgens goede stijklkundige beginselen. Het wordt n.l. òf vóòr den muur òf half doorgesneden tegen den muur geplaatst, zoodat de zuil nu niet meer haar functie als dragend constructiedeel vervult, maar slechts als versiering wordt gebruikt, Deze vorm bleek echter uitmuntend te kunnen voldoen, omdat zij door op elkaar plaatsing van verschillende zuilen ook kon worden toegepast aan gebouwen van meer verdiepingen.

Het zuivere beginsel was echter hiermede geschonden, zoodat alleen reeds daardoor de Romeinsche architectuur de minderwaardige werd van die der Grieken. Maar toch zijn met dat Romeinsche schema, hetwelk zijn zuiversten vorm vindt in de triomfpoort, architecturale prachtwerken gemaakt, en heeft

het, door de mogelijkheid van veelvuldige praktische toepassing, de wereld veroverd,

Wat gebeurt er nu in de Renaissance?

Evenals de andere kunstenaars wendden zich ook de bouwmeesters naar de klassieken en in dit bijzonder geval niet naar de Grieken, maar naar de Romeinen, welker bouwwerken in de onmiddellijke omgeving waren te vinden.

Maar daar nu van alle kunsten de bouwkunst het meest op conventie berust, was juist voor haar deze terugkeer naar die der Romeinen dubbel noodlottig, omdat die conventie c.q. natuurlijk was datzelfde Romeinsche bouwkundig schema, dat van arcade met zuilenbouw.

Toch zou men ook de bouwmeesters der Renaissance alweer onrecht doen, met hen allen voor navolgers uit te maken, hun een zelfstandig talent te ontzeggen, want evenals de Romeinen het zuilenschema der Grieken verindividualiseerden, zoo deden de Renaissancemeesters hetzelfde met dat der Romeinen. Maar die veranderingen, en daarop dient de nadruk gelegd te worden, waren slechts van zuiver ornamentieken aard, wel is waar oorspronkelijk, van jong, frisch, revolutioneerend leven getuigend, doch niet principieel, omdat het schema, de kern, het constructieve, dus het karakteriseerend beginsel, datgene wat een stijl tot een stijl maakt, hetzelfde bleef.

De Romeinsche bouwmeesters, trouwens voor het meerenheel Grieken, hadden daarom indertijd een belangrijker daad gedaan, dan de bouwmeesters. En de gevolgen bleven niet uit, want door deze principieele zwakheid ging de bouwkunst haar plaats als de leidende der beeldende kunsten prijsgeven.

Is het nu toeval of is het werkelijk een gevolg van vrijere religieuse beginselen, dus van een minder conventioneele cultuur, dat dit zoo moest komen? Wie zal dat zeggen; maar merkwaardig blijft het, dat het verband er is.

En eenmaal op dezen weg zien wij de bouwkunst al dieper en dieper zinken, totdat zij in de 19e eeuw een geheel betekenislooze kunst werd.

Er kwam echter nog een belangrijke factor bij, ongetwijfeld ook tengevolge der nieuwe denkbeelden. De beide zusterkunsten, de beeldhouw- en schilderkunst, zij die het als haa-

hoogste roeping beschouwden tot versiering van het bouwwerk te dienen, gingen langzamerhand haar eigen weg; niet, dat zij zich niet meer ten dienste der architectuur stelden, want juist door de vlucht die de versierende kunsten met de Renaissance namen, bleef er voor beeldhouw- en schilderkunst zelfs nog een grooter arbeidsveld ter architecturale versiering over, zoodat zelfs een apart soort ornament ontstond, speciaal voor dat doel. Maar deze kunsten ontwikkelden zich bovendien zelfstandig tot de afzonderlijke schildelij en tot het afzonderlijk beeld, en juist omdat die zelfstandige ontwikkeling zulk een hooge hoogte bereikte, bleef omgekeerd, de invloed daarvan op de architectuur niet uit.

De strenge tucht, de stijl, de architecturale conventie, welke oorspronkelijk de beeldhouw- en schilderkunst gevangen hield, ging verloren, zoodat de architecturale versiering langzamerhand het karakter kreeg van op de wand aangebrachte beeldhouwwerken en schilderijen. En deze verandering werd zoo volkomen, dat ten slotte de wand nagenoeg geheel versieringloos bleef, en de schildelij de bestemming had als versiering dienst te doen. Het verst ging hierin wel Holland, waar het ideaal eener wand werd de geheel effen, witgekalkte muur. Was dat omdat in Holland de bouwkunst nooit een beteekenis heeft gehad als in andere landen, òf was het omdat zijn schilderschool misschien de eerste van alle is geworden?

De eenheidsband was dus verloren, en, ofschoon de laatste architecturale stijl, die van het empire, nog even een herleving vertoont van het oude beginsel, was toch geen blijvende verbetering mogelijk, omdat de geestelijke ondergrond was ondermijnd.

Met de Renaissance was natuurlijk de eigenlijke kerkbouw in geestelijke beteekenis en dientengevolge ook vormelijk op den achtergrond gedrongen. De tempel was niet meer de verzinnebeelding van het hoogste geestelijk leven, omdat dat zelfde geestelijk leven niet meer een religieusen ondergrond had als in de klassieke en de middeleeuwsche wereld. Wel werden er kerken gebouwd, in aantal zeker niet minder dan vroeger, en bewees zelfs de bouw van de Pieterskerk te Rome, dat men in stoutheid van opzet en in machtigheid van omvang

voor de middeleeuwsche cathedralen niet wilde onderdoen; maar daarmee was nog niet bereikt, wat vroeger bereikt was.

O, zeker; er is geen indruk, die kan worden vergeleken met dien, welken men krijgt bij het staren naar boven, in die geweldige ruimte welke door den koepel wordt omsloten, maar toch wordt gemist dat religieuze gevoel, dat van de aarde weg zijn, hetgeen het vertoeven in een cathedraal niet nalaat dadelijk uit te oefenen.

Neen, van af de Renaissance werd de kerkbouw architecturaal van ondergeschikt belang, hetgeen ook blijkt uit het ontbreken eener rijke scheppende verbeelding, juist te dien opzichte, bij de anders zeker zeer begaafde bouwmeesters. Want verbleekt in 't algemeen niet alle verbeelding, als de denkbeelden waarop moet worden gebouwd reeds verouderd zijn?

En door dezen teruggang van den tempelbouw verloor ook de bouwkunst in haar geheel aan beteekenis, omdat de tempelbouw wel nog als hoogste uiting werd verlangd, maar niet meer kon worden bereikt. En ongetwijfeld staat de principiele terugkeer der Renaissance tot de Romeinsche architectuur inplaats van tot de Grieksche eveneens daarmee in verband, een terugkeer dus tot een architectuur die zelf in haar hoogste uitingen in den tempelbouw, van geheel secundaire aard bleef.

„Was man als Renaissance-Baukunst erreichte“ zegt Muthe-
sius in zijn opstel *Stilarchitektur und Baukunst* „konnte doch nur blosses Abbild einer besseren Original-kunst sein, worüber jeder Italienreisende klar sein wird, wenn er bemerkt wie ein einziges antikes Bauwerk — etwa das Colosseum oder das Pantheon in Rom — die ganze Renaissance-Baukunst in den Schatten stellt.“

Toch zou het, zooals reeds gezegd, van groote eenzijdigheid getuigen alleen daarom aan de architectuur der Renaissance alle verdienste te ontzeggen, al was het alleen maar om de frischheid van het jonge kunstleven, dat zich op schitterende wijze openbaarde.

Bovendien beteekende de vrijheid van geestesuiting de verbijzondering van het nationale, zoodat er zich in Europa een veelzijdigheid van kunstuitingen ontwikkelde, waarvan wij

nu nog door de uit dien tijd nagelaten monumenten de groote bekoring kunnen bewonderen. Bloeide er reeds in de middeleeuwen een zeer bijzondere profaanarchitectuur, in de Renaissance zou juist deze, uit den aard der beweging zelve, van veel grooter beteekenis worden. Daarbij komt, dat de middeleeuwsche traditie zoo krachtig, zoo ingrijpend was geweest, dat met deze niet opeens werd gebroken; maar dat niet alleen. Er bleven in de Renaissance der Noordsche landen enkele middeleeuwsche elementen bestaan, juist omdat die architectuur daar oorspronkelijk inheemsch was geweest.

En eerst veel later doet zich de directe invloed der Italiaansche Renaissance gelden, hetgeen juist om de bovengenoemde beginselkwesitie voor de Noordelijke dubbel noodlottig werd.

Daar ook ontstond n.l. een tweeslachtigheid, welke in de Italiaansche Renaissance wordt gemist, omdat de middeleeuwsche architectuur in Italië nooit de oeroude klassieke traditie geheel had kunnen verdringen en bovendien met de versiering alle middeleeuwsche traditie werd verworpen.

En voor de techniek in 't algemeen was het van een groot belang dat de gilden, deze middeleeuwsche instelling, bleven bestaan; zoodat, wat de bedrevenheid in de uitvoering betreft, de werken der Renaissance bij geen der andere groote kunsttijdperken achter stonden. De Renaissance beteekende dus maatschappelijk het langzamerhand verliezen van de vaste lijn in de onderlinge verhoudingen hetgeen in de kunst reflecteerde en ook daarin een verindividualiseering ten gevolge had.

Zij gaat dus van de veralgemeening naar het bijzondere; want alhoewel kunst als zoodanig is de uitstekende bijzonderheid, kan haar uiting verschillend van hoedanigheid zijn.

En juist de veralgemeening maakt de schoonheid zooveel grooter, zoodat bijv. de schoonheid der Grieken zoo groot was, omdat ze zooveel meer omvattend was, dan de latere schoonheid. Daaruit volgt ook dat, hoe algemeener de schoonheid is, hoe minder over smaak valt te twisten, want aangezien het schoone alleen kenbaar is door ons zelf, is het betrekkelijk; zoodat door de verbijzondering van ons zelf het schoone ook verbijzondert. Schoon is volgens Spinoza een begrip, dat alleen in den mensch bestaat en niet een eigenschap van bepaalde lichamen.

De oorzaak van deze verpersoonlijking was natuurlijk de langzamerhand veranderende positie van den kunstenaar als zoodanig; was deze in de oudheid en de middeleeuwen, nu ja, wel een belangwekkend mensch, toch stond hij in de geestelijke waardeschatting niet hooger dan de andere menschen van beteekenis, zoodat ook namen van kunstenaars uit de oudheid nog wel, maar uit de middeleeuwen betrekkelijk weinig zijn bekend. Dit wordt in de Renaissance dadelijk anders.

De kunstenaar wordt een afzonderlijk wezen dat tegenover, dat gedeeltelijk buiten de maatschappij staat. Het Individualisme begint, en verbastert zich ten slotte tot een subjectivisme, dat slechts zichzelf kent en inplaats van de zaak altijd het „ik” naar voren brengt. Omdat het ware Individualisme de zaak bedoelt, en zijn werk voortkomt uit zelfopoffering, kan het in zijn persoonlijke uiting de natuur van den kunstenaar doen groeien tot het geniale en deze in dien ethischen arbeid zoo rijp, zoo sterk en zoo bevredigd doen worden dat de groote persoonlijkheid er zich door openbaart. Anders is dit met het subjectivisme; dit verhoudt zich tot het individualisme als de eigenzinnigheid tot den wil. En hebben wij niet van die eigenzinnigheden, als b.v. den Jugendstil leeren kennen?

(Slot volgt.)

BRENTANO

VOORJAARSKREET VAN EEN KNECHT UIT DE DIEPTE

VERTAALD DOOR

ALEX. GUTTELING.

Meester, zonder uw erbarmen
Moet in de afgrond ik vertzagen,
Wilt gij niet met krachtige armen
Weer naar 't licht mij opwaarts dragen.

Jaarlijks grijpt gij, liefderijke,
Diep in de aarde en in de harten,
Jaarlijks wekt gij 't bloesemprijken,
Wekt ge in mij weer de oude smarten.

Eenmaal slechts ten licht geboren,
Maar wel duizendmaal gestorven,
Ben ik zonder u verloren,
Zonder u in mij verdorven.

Roert zich de aarde bevend strevend,
Waait het zonnig langs de landen,
Dan wordt ook de stroom weer levend,
Die geboeid was in doods banden.

In mijn hart komt rillend spuiten
Een bedroefd en bitter water,
Wen de lente loert daarbuiten,
Nadert de angstvloed met geklater.

Wee, door giftige aardelagen,
Naar de tijd die aan deed slijken,
Heb ik 's levens schacht geslagen,
En niet stevig zijn haar dijken.

Wen in 't rond nu bronnen zwellen,
Wen de bodem krimpt in 't baren,
Breken los de bittre wellen,
Die geen scherts geen vloek bedaren.

'k Roep tot andren: klief de vloedén!
Redt die roep mij voor verzinken?
In mij voel 'k den zondvloed woeden,
Stijgen, uit mijn oogen zinken.

En dan schijnen snood van driften
Me al de bonte lamm'renscharen
Die ik groette, en bitt're giften
Zoete vruchten die 'k mocht garen.

Heer, wil mijner u erbarmen!
Dat weer bloei mijn hart verblijje!
Geen nog hoorde naar mijn karmen
Van der aarde lentetijen.

Meester! daar u allen schenken
Hun met zoet gevulde schalen,

Moet mijn bitt're gaaf u krenken,
Kan ik nooit mijn schuld betalen.

Ach! hoe dieper ik moog' woelen,
Hoe ik graaf en schrei en huiver,
Nooit kan ik den vloed wegspoelen
Ten kristalgrond vast en zuiver.

Altijd storten mij de wanden,
Geen der schachten gaf mij 't ware,
Mijn van arbeid bloed'ge handen
Branden in de bitt're baren.

Wee! de ruimt blijft zich vernauwen,
Wilder, woester golven breken,
Heer! o heer! mijn krachten flauwen —
Sla uw regenboog ten Teeken!

Heer, ik maan u: wil verschoonen!
Heer, ik hoorde jong verkonden:
Wondre redding zou er wonen
In het bloed, ach! uwer wonden.

En zoo moet ik tot u krijten,
Krijten uit het diep der tranen,
Mocht ge ook nooit dees schuld mij kwijten,
Dat uw knecht zoo koen dorst manen.

Dat de bron van 't licht dan weder
In mij vliete rein-beveiligd,
Sprenkel me éenen druppel neder,
Jezus! van uw bloed dat heiligt!

EENZAAM WIL IK ONDERGAAN

Eenzaam wil ik ondergaan,
Geen zal van mijn lijden weten.
Wordt de ster die ik zag staan
Van den hemel mij gereten,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een pelgrim in den vreemde.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een pelgrim in den vreemde.
Als de ster die ik zag staan
Naar een laatst begroeten zweemde,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een bedlaar op de heide.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een bedlaar op de heide.
Geeft de ster die ik zag staan
Mij niet verder haar geleide,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als de dag in 't avondgrauwen.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als de dag in 't avondgrauwen.
Zal de ster die ik zag staan
Niet meer op mij nederschouwen,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als galeislaaf aan de keten.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als galeislaaf aan de keten.

Dooft de ster die ik zag staan
Op mijn doornenbed gezeten,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een zwanenzang in 't sterven.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een zwanenzang in 't sterven.
Mag de ster die ik zag staan
Langer niet mij vreê verwerven,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als een schip op woeste zeeën.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als een schip op woeste zeeën.
Als de ster die ik zag staan
Ooit zij in den nacht vergeeën,
Wil ik eenzaam ondergaan
Als de troost in stomme smarte.

Eenzaam wil ik ondergaan,
Als de troost in stomme smarte.
Zoo de ster die ik zag staan
Ooit mijn schuld tot wijken tarte,
Wil ik eenzaam ondergaan
Zoo als in uw hart mijn harte.

DE DICHTER

Zalig, wie zonder zinnen
Zweeft als een geest op het water,
Niet als een schip — de vlaggen
Wisslend der tijden, en zeilen,

Bollend, naar heden de wind waait.
Neen, zonder zinnen, als God zijnd:
Zelf zich maar wetend en dichtend
Schept hij 't heelal, dat hij zelf is,
Zonde bedrijft er de mensch dan,
En dat was naar zijn wil niet!
Doch in deelen is alles.
Geen verkreeg alles, een heer heeft
Alles wat is, slechts de heer niet,
Eenzaam is deze en dient niet,
Zoo ook de Dichter.

EEN DEMOCRATISCH BLOK

DOOR

A. P. LEEUWENBURG.

De Juni-beslissing, die de rechterzijde naar hare sterke meerderheid voerde, reikt in beteekenis ver over deze nieuwe regeeringsperiode heen.

Kon de rechterzijde zich tot nu toe niet langer in de meerderheid handhaven dan vier jaar, waarna het liberalisme de regeering herwon, thans schijnt voor geruimen tijd de overheersching der clericale partijen bevestigd. Wij liggen, warmpjes toegedekt, onder een meerderheid van zestig—veertig, die niet zoo snel uitslijten zal. Was een der diepste oorzaken van den val van het ministerie-Mackay de oneenigheid van anti-revolutionairen en katholieken, mede onder de nawerking der oude politieke constellatie, die liberalen en katholieken tot samengaan had gebracht, terwijl het Kuyper-régime brak op de ongunst der zwak-liberale middenstof, die, moeilijk tot beweging gebracht, zich verzette tegen de uitdagend-christelijke, opzichtige, on-hollandsche politiek van den kabinets-leider, — geen van beide krachten werkt thans ter ontbinding der coalitie of tot hare verzwakking.

Men zou, dunkt ons, verkeerd doen de wrijving als nu bij de tusschentijdsche verkiezing voor 't district Breukelen, een verdere strekking toe te schrijven. De samenwerkende partijen hebben nog lang niet de volle voordeelen genoten, die zij uit hun aaneensluiting verwachtten. Bepaaldelijk op het terrein der schoolwetgeving, der belastingpolitiek, in zake militair beleid, is volle vervulling der eischen nog niet bereikt. Bovendien verzekert een coalitie, die zich beroept op

de godsdienstige gevoelens der christelijke arbeiders, den vrede naar die zijde te beslist, dan dat samenwerking lichtvaardig zou worden opgegeven. Ook een verbitterende politiek is van minister Heemskerk wel niet te verwachten. Zijn vluchtig, glimlachend beleid, is alleszins geëigend het wantrouwen in een politiek, die zich als christelijk aandient, onder de bedachtzame burgerij te doen uitsterven. Zij, die binnen-kort een andere partij-formatie verwachtten, zich schikkende naar de scheiding van conservatisme en democratie, hebben zich in hun beschouwingen niet weinig overhaast: de coalitie op den grondslag der godsdienstige antithese, dunkt ons hechter dan ooit.

De verschuivingen in het kiezers-corps, tot uitdrukking komende in de overwinning der rechterzijde, hebben, ter anderer zijde, belangrijke wijziging gebracht in de politieke positie van 't liberalisme en der sociaal-democratie beide.

De tegenstellingen in 't liberalisme zijn tot zulk een rijpheid gekomen, dat de innerlijke samenhang, die een regeer-krachtige partij behoeft, volkomen verbroken is. 't Oud-liberalisme is te zeer van de beide andere partijen vervreemd, het neigt in haar practische sympathieën te zeer naar de rechterzijde, dan dat 't anders dan onder een oogenblikkelijken druk, — als in 1905, — tot samenwerking geneigd en geschikt zou zijn. Terwijl de Liberale Unie, onder den invloed der vrijzinnig-democratie, — in laatste instantie beide staande onder den druk der arbeidersbeweging, — zich naar het algemeen kiesrecht, naar krachtiger sociale hervormingsarbeid wendde, bewoog zich het oud-liberalisme in tegenovergestelde richting. Het kwam meer-en-meer onder den verderfelijken invloed der groot-industriëlen, die in hun eigen, benepen klassebelang het algemeen landsbelang vereeren, die in hun afkeer van algemeen kiesrecht, in hun tendentius verzet tegen de werking der ongevallenwet, in hun weerzin tegen staatsbemoeiing op het terrein van den arbeid in 't algemeen, meer-en-meer vervreemden van het overig liberalisme.

Het liberalisme, als geheel gezien, is uit te scherpe politieke en ook sociale tegenstellingen opgebouwd, dan dat 't op een gemeenschappelijk program van breederen grondslag zou te zamen te brengen zijn. De eenheid in 't liberalisme is toch altijd meer een eenheid in afwering van ongewenschten dwang,

dan in gelijkheid van practische eischen geweest. Mr. Cort van der Linden beschreef reeds indertijd de liberale partij, toen nog ongedeeld, in déze bewoordingen:

„De liberale partij is in haar wezen een middenpartij, niet in dien zin alsof zij een vergelijk zou beoogen tusschen uiteenlopende beginselen, maar omdat zij inderdaad zich beweegt tusschen het uiterste van 't socialisme en het uiterste van gezag. (Zij) is daardoor reeds uit zichzelf geneigd zich in twee groepen te verdeelen van welke de eene rechts, de andere links overhelt, waarvan de eene, de maatschappelijke orde bewakend, meer verwant is aan de partij van 't gezag, de andere vooral hervorming beoogend, meer overeenkomt met de mannen der revolutie.” 1)

Wat Mr. Cort van der Linden voor het wezen der liberale partij alleen houdt, dunkt ons evenzeer te liggen in de partijen ter rechterzijde. Ook daar werkt de tegenstelling tusschen democratie en conservatisme dóór, maar het strengere partijverband en de godsdienstige woorden-pronk, waarachter zich de clericale politiek versteekt, verbergen deze innerlijke tegenstrijdigheid beter. De waarheid in Mr. Cort van der Linden's omschrijving is deze: dat de liberale partij eerder dan eenige andere in twee richtingen uiteen moest gaan. Sinds zijn tijd hebben in de eertijds ongedeelde liberale partij, onder den sterken druk der arbeidersbeweging de verschillen zich verwijd. 't Gevoel van saamenhoorigheid tusschen de uiterste richtingen verflauwt meer-en-meer. De vrijzinnig-democratische partij heeft de oude theoretische motiveering, waarop de oud-liberale partij nog steeds steunt, geheel losgelaten en nadert in haar eischen van krachtige sociale hervormingen, van gedeeltelijke socialisatie der productie-middelen, dicht aan de sociaal-democratie. De drie partijen roepen nog wel den náám van 't liberalisme aan, maar goeddeels uit ouden sleur: de ware luister, de volle beteekenis, is voor velen onder hen verbleekt.

Uit een vermenging dezer tegenstellingen kan moeilijk een vruchtdragende regeering opkomen. De jammer van het laatste

---

1) Richting en beleid der Liberale partij, blz. 33.

liberale bewind, gegroeid uit de bloot-negatieve bestrijding der Kuyper-regeering, maar overigens te zamen gekomen op zoo uiteenloopende motieven, heeft wel de machteloosheid uitgebracht van een regeering, die op alle de drie liberale partijen en zelfs, tersluiks, op de sociaal-democratie steunen moet.

Het liberalisme, voor zoover het zich, meer-of-minder, naar de democratie keert, zal deze ontwikkeling hebben te aanvaarden. Zij zal het oud-liberalisme bij haar verwachtingen op de herovering der regeering moeten buitensluiten. Deze partij staat nog wel formeel buiten het accoord der rechterzijde, maar zou toch gaarne binnen gelaten worden in dien kring. In ieder geval dringt de verwantschap haar, practisch, meer naar rechts dan naar links. Mag zij nog in haar afgescheidenheid staan, verscheidene harer kiezers zijn al wel, bij herstemming en ook wel bij eerste stemming, voor de bedreiging der democratie overgelopen naar den veiligen vluchtheuvel der kerkelijke politiek. Liberale Unie en Vrijzinnig-democratische partij zullen haar bij hunne berekeningen moeten buitensluiten, willen zij niet, na een korte vreugde der overwinning, in onmacht doodloopen. Zij kunnen begrepen hebben, dat de zege der rechterzijde voor een deel te wijten is aan eigen verzuim, aan eigen woordbreuk en onmacht. Willen zij te eeniger tijd uit de woestijn der politieke achterafzetting weder binnentreden in het Kanaän der Macht, zoo zullen zij naar ander bondgenootschap hebben om te zien, — naar de sociaal-democratie!

't Is dan ook wel uit deze overtuiging, dat een drang naar zulke samenwerking onder de beide grootste liberale partijen opkomt. Wel is men aan die zijde nog niet tot volkomen ontuchtering gekomen, wel verlangde „De Vaderlander” nog opuame der oud-liberalen, maar reeds begreep „Het Vaderland” zulk een opsluiting der uiterste sociale tegenstellingen in één verkiezingsblok, als grove waaghalzerij. Wil men inderdaad samenwerking met de sociaal-democratie, zoo zal men het oud-liberalisme, dat reeds niet veel meer is dan een exclave der kerkelijke partijen in het vijandelijk land, strijd en veete moeten kondigen!

Ook de politieke positie der sociaal-democratie onderging belangrijke wijziging. Zij staat tegenover een regeeringsmeerderheid, die buiten haren invloed blijft en niet als het ministerie-De Meester door de stemverhoudingen in de Kamer hare gunst behoeft. Maar niet alleen, dat in de parlementaire verhoudingen zulk een wijziging ten haren nadeele is gekomen, — ook politiek is de rechterzijde zoo goed als onafhankelijk. Zij steunt op een kiezerscorps, dat haar nog voor een langen tijd dragen kan. De eenige, uiteraard onbetrouwbare factor, zouden de christelijke arbeiders kunnen vormen, maar binnen afzienbaren tijd zullen zij zeker niet tot zelfstandige beweging komen. De christelijk-democratische beweging heeft nooit veel invloed kunnen krijgen, — vooral niet, waar zij uit kleine eerezucht en gekrenkte ijdelheid voor geen gering deel opkwam, — de christelijk-socialistische propaganda is binnen korten tijd buiten aanraking met de christelijke arbeiders gedrongen, en evenmin zal, vreezen wij, de nieuwe beweging, die zich christelijk-sociaal noemt, onder leiding van Mr. Dr. A. R. van de Laar, tot eenig, voor de politiekè ontwikkeling beduidend resultaat komen. Deze beide laatste richtingen uiten zich bovendien te literair, richten zich te veel op intellectueel meer ontwikkelde kringen, dan dat zij zouden kunnen groeien tot een volksbeweging, terwijl eigenlijke agitatorische en organisatorische talenten ontbreken. Hoe weinig, overigens, de christelijke arbeiders zich durven emancipeeren van hun conservatieve leiding, bleek wel bij de laatste verkiezing, waar zelfs de eisch van staatspensioneering, die zoo diep uit hun nooden opkomt, hen niet kon wegtrekken naar de overzijde. Velen hadden van de werking van dezen eisch een belangrijke verschuiving naar links verwacht, — blijkbaar ten onrechte. De christelijke arbeiders gaan in hun volgzaamheid tot de diepste zelfvernerding toe. Als gevaarlijke politieke factor behoeft men hen ter rechterzijde vooralsnog niet mede te rekenen.

En bovendien zal minister Talma wel zoo verstandig zijn, hen voortdurend in spanning te houden; hun verwachting van sociale hervorming niet voluit te bevredigen, maar ook niet geheel te dooden. Zijn werkwijze is tot dit doel uitnemend geëigend. Bij kleine gedeelten ontwerpt hij zijn regelingen,

die dan den langen weg der veelzijdige beproeving door arbeiders en werkgevers moeten gaan, waarmee de tijd gemakkelijk en snel verloopt. Zóó met de regeling van den nachtarbeid der bakkers, zóó, opnieuw, met de voorbereiding van Zondagsrust. Kleine detail-hervormingen, na langdurig beraad, na zware beproeving, vastgesteld, zullen de hoop levendig houden en de rust der coalitie naar die zijde verzekeren.

Zoo stoot de invloed der sociaal-democratie op de onaandoenlijkheid der christelijke arbeiders nog voor langen tijd terug. Zij zal zich rekenschap moeten geven van de kwade werkelijkheid, dat haar voor geruimen tijd de uitoefening van invloed in deze kringen, en daarmede tevens haar kracht tegen de rechterzijde, is benomen.

De samenstelling der Kamer, door den leider der sociaal-democratie begeerd:

„het rechtsche kabinet krijgsgesvangene der Kamer”, — is niet verkregen. De rechterzijde kan zich vrijelijk bewegen, vooralsnog niet gemoeid door rebellie in eigen gelederen. Deze omstandigheid, — de onaandoenlijkheid der christelijke arbeiders, — sluit tevens in, dat de sociaal-democratie het einde van haren groei weldra, zij het ook slechts tijdelijk, zal hebben bereikt. Wij gelooven niet, dat haar stemmental, zoo lang niet de christelijke arbeiders zich losmaken uit de omknelling van 't conservatisme, ver boven de honderd-duizend opklimmen zal. Als kleine, zij 't krachtige minderheid, zal zij haren arbeid moeten verrichten.

En waar nu van de twee manieren, waarop zij haren invloed kan doen gelden: zijdelingsche beïnvloeding der regeering en rechtstreeksche samenwerking met andere partijen, — de eerste voor geruimen tijd buiten rekening kan worden gesteld, komt ook voor haar de noodzakelijkheid van rechtstreeksche samenwerking met de burgerlijke democratie, krachtiger op.

Bepaaldelijk in den stand der kiesrechtbeweging, die 't midelpunt der sociaal-democratische actie vormt, komt deze noodzakelijkheid uit. Drong de laatste jaren de eisch van het algemeen kiesrecht, vooral na de beslissing der Liberale Unie, door tot hare verwerkelijking, thans in de kans ten kwade gekeerd. Niet alleen, dat van de rechterzijde niet het algemeen kiesrecht kan verwacht worden, zelfs toekenning van het

huismanskiesrecht is allerminst waarschijnlijk. Reeds nu wordt het aan de rechterzijde achteraf gedrongen. „De Tijd”, en „Patrimonium”, eischen eerst oplossing der sociale kwestie, — wat nogal duren kan, — en drukken daarmee uit, hoe weinig profijtelijk een wijziging van 't kiesrecht voor de rechterzijde zou zijn. De wet-Van Houten, die het zwaartepunt van 't kiezerscorps in de plattelandsbevolking heeft gelegd, is voor de rechterzijde al te begeerlijk. Haar belang drijft naar bestendiging van het heerschende kiesstelsel, niet naar uitbreiding, die, door vermeerdering van het kiezerstal in de steden, allereerst en -meest aan de sociaal-democratie zou ten goede komen.

Met de Juni-beslissing is de kiesrechtbeweging op het doode punt gebracht. Geen onverantwoordelijk drijven naar een demonstratieve staking, die, in 't gunstigste geval, slechts eenige weinige duizenden zou omvatten, — en ook: na 1903 schrikt een regeering voor zulk een middel niet licht! — kan de kiesrechtbeweging tot haar doel voeren. Zal het algemeen kiesrecht, voorwaarde van verdere ontwikkeling der sociaal-democratie, nieuwe lagen voor hare propaganda openleggend, binnen afzienbaren tijd tot werkelijkheid worden, of zal zelfs maar eenige uitbreiding worden verkregen, zoo zal samensluiting met de burgerlijke democratie op dezen eisch, moeten worden gevestigd.

Elke beweging groeit ten slotte uit hare goede resultaten. De vakbeweging bijna geheel. De politieke arbeidersbeweging kan het langer uithouden bij agitatie en propaganda, maar ook zij, op den duur, kan bij het wóórd alleen niet leven, zij óók zal het voedzame brood van het goede gevolg voor haren aanhang moeten breken. Wil de kiesrechtbeweging niet ondergaan in lusteloosheid en ontmoediging, wil zij niet verstarren tot een betooging van goed-geloovigen, van trouwe manifestanten, wil zij groeien, zoo zal de mogelijkheid van bereiking niet te ver-af moeten staan. En door de overheersching van 't clericalisme wordt zulk een verwezenlijking ver achteraf geschoven.

Ook van marxistische zijde is in het stugge systeem ruimte gelaten voor samenwerking met burgerlijke partijen ter bereiking van 't algemeen kiesrecht. Toch wil deze richting voor Nederland zulk een samensluiting niet aanvaarden. Zij meent, dat de vrij-

zinnige democratie niet voor 't kiesrecht heeft gestreden en voert de afdwaling naar de blanco-leuze, de dubbelzinnigheid der Liberale Unie, ja zelfs den voorslag van Prof. Treub om de Eerste Kamer samen te stellen naar een organisch kiesstelsel, ten bewijze aan. Zij verklaart deze wendingen en uitspraken uit den onwil om 't algemeen kiesrecht te aanvaarden. Er ligt in de sociaal-democratie een gevaar, om elke wending der burgerlijke partijen, die niet strookt met de eigen eischen, toe te schrijven aan onbetrouwbaarheid. Zulk een verdachtmaking is propagandistisch zeer profijtelijk, zij loopt zeer vlot af, en kost in haar aanwending niet veel doorzicht of vindingrijkheid. Het tegendeel laat zich ook niet mathematisch bewijzen, waardoor het gevaar in zijne uitwerking des te grooter wordt. Zulk een overdrijving ligt, dunkt ons, in dit verwijt aan de burgerlijke democratie, voor zoover het de vrijzinnigdemocraten betreft. Wij zullen de laatste zijn, te beweren, dat zij den kiesrechtstrijd hebben gevoerd met den rusteloozen ijver der sociaal-democratie, voor welke het algemeen kiesrecht voorwaarde van verdere ontwikkeling, een onderdeel van haar gansche politieke en economische systeem is.

Afgezien van dit verschil zien wij in de blanco-leuze bloot een compromis in den strijd tegen 't Kuiper-régime, geenszins een verzaking van den kiesrechteisch. Zij mag als tactische wending haar doel hebben gemist, uit onklare bedoeling kwam zij, dunkt ons, niet op. En grof van oppervlakkigheid is wel de opmerking over den voorslag van Prof. Treub, dien wij als een onschuldige professorale vinding, niet als een practischen politieken eisch beschouwen. Buiten verdere beschouwing stellende de vraag, in hoever tot op heden de vrijzinnige democratie ernst heeft gemaakt van den kiesrechteisch; erkennende, dat zij het algemeen kiesrecht wel als een rechtseisch kan behandelen, zelfs als een middel tot versterking der parlementaire hervormingskracht, maar niet als onafwijsbare voorwaarde daartoe; vaststellende, dat in de kringen, waarin zij haren aanhang vindt nog niet de volle liefde zich op dezen eisch richt, — meenen wij, dat haar politieke positie haar in allen gevalle nopen moet, ter bereiking van den steun der sociaal-democratie, het algemeen kiesrecht als grondslag van samenwerking te aanvaarden.

Tusschen verzaking der regeeringsmacht ten gunste van de rechterzijde en opofferingen ten bate der sociaal-democratie wordt haar door de ontwikkeling der politieke verhoudingen minder-en-minder ruimte gelaten.

Zoo de sociaal-democratie meerdere toenadering betoont, achten wij een accoord op dezen grondslag mogelijk. Beide groepen worden door de politieke ontwikkeling in de enge gedreven en kunnen alleen door wederzijdschen steun de overheersching van 't clericalisme breken.

* * *

Wij weten zeer wel, dat zich in de sociaal-democratie een traditie heeft gevormd, die zulk een samenwerking in zijn verdere strekking afwijst als zonde tegen den heiligen geest der sociaal-democratie, voor dewelke geen vergeving is in der eeuwigheid, en dat ook de oogenblikkelijke situatie in de partij voor zulk een samenwerking niet gunstig is.

Het marxisme, toch, beheerscht den toestand. De moeilijkheden met de „Tribune"-groep brachten deze richting tot een uitzonderings-positie, die zij zich al zijn best ten nutte maakt. Bij dit voordeel komt nog de weerzin in de partij om opnieuw tactische problemen aan de orde te stellen, die tot verdeeldheid en onrust kunnen leiden. Zij dreigt daardoor gemakkelijk voort te gaan in een afzonderings-politiek, die ten slotte alleen aan 't conservatisme kan ten goede komen. Toch, moge tijdelijk dit innerlijk conflict kunnen ontweken worden, — met de orthodoxie zal de partij moeten afrekenen, wil zij in staat zijn de verplichtingen, die de politieke ontwikkeling haar steeds meerder stellen zal, na te komen.

Gaat de sociaal-democratie in hare afzondering voort, zoo zal ontmoediging in de arbeidende klasse onvermijdelijk binnen sluipen, terwijl het conservatisme in haar onbedreigde macht gelukkig blijft.

't Kan toch wel niet ontkend worden, dat binnen afzienbaren tijd de sociaal-democratie aan een verovering der staatsmacht niet denken kan. In de meest-kapitalistisch ontwikkelde landen, waar de sociaal-democratie in zeer veel sterkere positie staat, blijft zij nog ver van de meerderheid af. Met de dwaze ver-

wachting, als zou een revolutie, — ergens in Europa, wáár is niet recht bekend, — de sociaal-democratie plotseling tot de macht voeren, welke revolutie dan zou overslaan naar andere landen, behoeven wij als grondslag van tactiek wel niet te rekenen!

Nog daar gelaten, dat de arbeidende klasse nog bij lange niet tot de intellectuele en organisatorische ontwikkeling is gekomen, die zulk een overwinning begeerlijk maken zou. Op die revolutie-romantiek zal men goed doen zijn verwachtingen niet te bouwen.

Zeker dunkt ons, dat bepaaldelijk hier te lande, met zijn achterlijke, onaandoenlijke plattelandsbevolking, zijn schrale industrieële ontwikkeling, de groei der sociaal-democratie niet dan uiterst langzaam zal voortgaan, na de snelle opklimming, die zij als nieuwe, jonge partij kan aanwijzen. In dat licht bezien, zal zij goed doen haar tactiek in te richten op de naaste toekomst; uit de politieke omstandigheden al den invloed te munten, die haar mogelijk is, wil zij niet, dat ontmoediging verderft, wat zij aan strijdvaardigheid en politieke belangstelling onder de arbeiders gewekt heeft. Wanneer hervormingen lang uitblijven, wanneer de politiek verloopt in een bestending van den ouden sleur, — loert het anti-parlementarisme van nabij! Nu reeds, bij de laatste verkiezingen, hing er een lusteloosheid over de kiezers, voor geen gering deel gevolg van de onvruchtbaarheid der wetgeving in de laatste jaren. Mocht door de houding der sociaal-democraten zulk een onvruchtbaarheid voor een langen tijd blijven drukken, dan zal ook de meest-energieke propaganda de arbeiders niet meer kunnen opschrikken.

Ten slotte vraagt het allergrootste deel der socialistische kiezers en zelfs het belangrijkste deel der partijgenooten, allereerst, — voor alle overwegingen, die zich op een verdere toekomst richten, — naar dadelijke goede gevolgen. En ook: één hervorming, die de arbeidende klasse door de verruiming van hare vrijheid, geestelijk en zedelijk versterkt, doet ten slotte meer voor de beweging naar 't socialisme, dan jaren van socialistische propaganda.

Er steekt in de marxistische afkeer van samenwerking en deelname aan een burgerlijke regeering, een goed stuk kleine vrees, wantrouwen in de kracht der arbeidende klasse.

't Is inderdaad gemakkelijker zich af te zonderen, dan zich te verbinden.

De marxisten dunken ons niet ongelijk een zeker soort vromen, dat zich verheft op zondeloosheid en godvruchtigheid en dit maar al te gemakkelijk kan, waar zij zich nooit tusschen de wereldsche verleidingen durfden wagen. Maar zulk een politiek ascetisme doet een partij op den duur evenzeer verkommeren als elke gedwongen afzondering.

Tusschen dezen afkeer van samenwerking en de anarchistische weezin in parlementaire bemoeiing, ligt een sterke overeenkomst, al is niet de theoretische motiveering gehéél dezelfde. Meent 't anarchisme, dat de arbeidersbeweging hare zuiverheid inboet als zij zich waagt in het burgerlijk parlement, evenzeer vreest het marxisme voor hare zuiverheid bij deelname aan de burgerlijke regeering. Meent het anarchisme, dat parlementaire actie de sociaal-democratie mede aansprakelijk stelt voor het burgerlijk beleid, eenzelfde meening heeft het marxisme ten opzichte van de regeering.

En, ten slotte, ook in dezen zin zet zich de overeenkomst dóór: terwijl het anarchisme meent, voldoende politieken invloed te kunnen uitoefenen van buiten-uit, door druk op het parlement, meent het marxisme voldoende invloed te kunnen oefenen van buiten-uit, door druk op partijen en regeering.

Feitelijk is deelname aan de regeering niet anders dan een verbreding der parlementaire werkzaamheid, een verdere ontwikkeling van de sociaal-democratische opvatting der noodzakelijkheid van den politieken strijd, terwijl het marxisme goeddeels de anarchistische bezwaren overdraagt naar dat terrein.

De sociaal-democratie meene niet, dat zij, buiten deelname, zich ook immer van verantwoordelijkheid voor niet in zijn geheel begeerde daden kan onttrekken. Zij zal vòór burgerlijke begrotingen, óók militaire, moeten stemmen, wanneer ook maar voor een gedeelte aan haar wenschen wordt te gemoet gekomen, wil zij niet het conservatisme ter wille zijn door haar verzet. Zeer terecht verklaarde Mr. Troelstra, dat, als een begroting wordt aangeboden, die bezuiniging op 't militarisme inhoudt, de sociaal-democraten al hun best vóór zullen stemmen. Wat in den nacht-van-Staal gebeurde, is te dezen opzichte zeer leerrijk. Evenzeer, wat thans in Engeland

geschiedt, waar de Labour Party de regeering haar vollen, onverdeelde steun biedt bij de verdediging der begrooting tegen 't Huis der Lords, al gaat zij niet tot de volle consequentie van rechtstreeksche samenwerking. De sociaal-democratie zal bij verschillende gelegenheden, buiten alle deelname aan de regeering om, toch tot verantwoordelijkheid verplicht worden. Door bij voorbaat directe deelname af te wijzen, ontkomt zij aan dit gevaar niet, maar ontnemt zich daartegenover wèl de gelegenheid om sterker en meer rechtstreeks hare macht ten gunste der arbeidende klasse uit te nutten.

Van de verwerping van alle burgerlijke hervormingen in den eersten tijd der sociaal-democratie, — omdat zij niet álles bevatten, — over de aanvaarding óók van gebrekkige verbeteringen heen, naar de rechtstreeksche medewerking aan hervormingen, die geven, wat onder de oogenblikkelijke politieke verhoudingen bereikbaar is, loopt de lijn van ontwikkeling ongebroken dóór.

* * *

Het zal, na het bovenstaande, duidelijk zijn, dat wij voor ons, samenwerking met de burgerlijke democratie óók in zijn verdere strekking van deelname aan de regering, zouden billijken, al behoeft de aanvaarding van den voorslag: samenwerking op den grondslag van 't algemeen kiesrecht, niet uiteraard tot deelname aan de regeering te leiden.

Niet, dat wij de bezwaren van zulk een houding zouden ontkennen. Zeker zal het moeite kosten de arbeidende klasse op te voeden tot het besef van de noodzakelijkheid dezer samenwerking. Er is een groote mate van 'onbevangenheid en politieke rijpheid noodig om zulk een houding te kunnen dragen.

Maar ten slotte zal de sociaal-democratie de arbeidende klasse leiden, niet door haar gebrekkig inzicht en haar politieke oppervlakkigheid, die aan den schijn der dingen kleven blijft, geleid worden. De gansche arbeid der sociaal-democratie gaat uit naar verheldering en verheffing; zij zal ook den moed vinden om verkeerd inzicht, door haar zelve gekweekt, uit te roeien. Zij zal in zeker opzicht zich zelve moeten overwinnen.

Een arbeidende klasse, die niet tot voldoende ontwikkeling

---

en organisatie gekomen is, zou zulk een samenwerking niet kunnen dragen. Wij meenen, dat in 't bijzonder de hollandsche arbeider nuchter genoeg is, in den grond, om de noodzakelijkheid van samenwerking te begrijpen.

Tegen stug dogmatisme zal de strijd in de sociaal-democratie niet gemakkelijk zijn. Wij zouden niet willen zeggen, dat op dezen weg alles in de partij in effenen vrede verlopen zal. Maar wil zij hare taak vervullen in vollen omvang, wil zij de politiek beheerschen naar hare macht, wil zij, — en dat is voor ons beslissend, — de voorwaarde voor hare verdere ontwikkeling verkrijgen en sturen naar de dadelijke sociale verheffing der nederlandsche arbeidende klasse, — zoo zal zij voor zulk een conflict niet vreezen. Dóór den innerlijken strijd zal zij gaan naar een nieuw tijdperk in hare ontwikkeling, naar meerdere zelfbeheersching, naar meerdere werkelijke macht.

Enschede, Augustus 1909.

BOEKEN, MENSCHEN EN STROOMINGEN

FREDERIK VAN EEDEN: *GEDENKSCHRIFTEN*
VAN VICO MURALTO

In den doorschijnenden vorm van Gedenkschriften en onder den pakkenden titel *De Nachtbruid* geeft Van Eeden gedachten over verschillende onderwerpen.

De jonge Vico de Muralto, door zijn vader, een italyaanschen graaf, die een hevigen afkeer heeft van priesters, filisters en vrouwen, mee op reis genomen, opdat hij hem aan den invloed van zijn kerkelijk-geloovige vrouw — een blonde noorsche — onttrekken zou, keert na den dood van dien vader tot de moeder terug, laat zich door haar uithuwelijken aan Lucia, een rijke pleegdochter, maar verkeert, tijdens dat huwelijk, in zijn droomen met de door hem in zijn jeugd beminde Emmy, totdat in één zulken droom hem eene verschijnt die op Emmy wel lijkt, maar haar niet is. Hij noemt haar Elsie en steekt met zijn zeiljacht uit Amsterdam naar Enkhuizen over, waar hij haar in levenden lijve staan vindt op het havenhoofd. Zij begroet hem want zij herkende hem. Niet dat zij, ook in een droom, hem zou gezien hebben, en nog minder had zij hem gezien in de werkelijkheid, maar zij was wel in haar gevoel verwittigd van een aanstaande belangrijke gebeurtenis. Zij was een vondeling, door den herbergier Jan Baars opgevoed. Na een tijdperk van aarzeling, verlaat de Muralto zijn vrouw Lucia en haar vier kinderen, en begeeft zich met Elsie naar Amerika. Doel was het stichten van een nieuwe gemeenschap. Niet langer een rijk en aanzienlijk diplomaat zooals vroeger, integendeel zeer arm en zonder invloed, slaagde hij daarin niet. Het kind dat hem geboren werd, bleef maar één dag in leven. Elsie stierf, omdat ze in het vreemde

land niet aarden kon. Toen, kort daarop, zijn moeder haar vermogen aan de kinderen van Lucia naliet was daarbij ééne die haar deel niet aanvaardden wou, maar het aan den vader schonk. Deze leefde daarvan tot zijn dood in Enkhuizen. Hij was er penningmeester van het weeshuis, gaf les in 't italiaansch en bezat een kleine kwekerij buiten de stad, en een zeiljachtje. Hij verdrong den 12en Juni 1908 nadat op dit vaartuig brand ontstond.

Dit verhaal is de aanleiding tot een bespreking van denkbelden. De Vader erkent alleen kracht, de zoon verlangt naar rechtvaardigheid. Waar de mensch een leven van moeite en pijn lijdt, is het rechtvaardig dat hij ook een geluk bereikt, en de zoon wilde zich dat geluk niet laten ontnemen. Hij dacht het te vinden bij een engelsch-schotsche koopmans-dochter Emmy Tenders, die twintig jaar oud was, en hijzelf zeventien. Maar het eerste gevolg van de ontmoeting met haar was een splitsing in zijn innerlijk. Hij voelde voor haar liefde, maar tegelijkertijd niet voor haar, maar voor alle vrouwen die het op hem toeleiden, lust. Zijn vader wilde hem de gelijkheid van liefde en lust doen aannemen, maar dit was een overeenkomst die hij nooit aanvaardden kon. Een liefde voor Emmy Tenders was — wat hem betrof — niet te vereenigen met lust voor anderen.

Hij heeft het meisje drie jaar het hof gemaakt. Toen huwde zij een flinken jongen officier die bij de verloving zijn vrouwelijk gezelschap aan een clubgenoot overdeed.

Hij had raad aan zijn moeder gevraagd, en zij had hem, schriftelijk, van de Natuur die zijn vader hem voorhield, trachten aftewenden en tot het geloof aan Jezus Christus te bekeeren. Emmy die dagelijks bad, had hem toch in haar koel en aangeleerd protestantisme dien Christus niet onweersstaanbaar kunnen doen uitschijnen. De moeder ried hem tot het gebed. Dit hielp dan ook, maar alleen voor een tijd. De schijnbare overwinning maakte hem enkel weerlooser. Toch las hij verdere brieven van zijn moeder aandachtig, en ook een Nieuw-Testament dat Emmy hem eens gegeven had. Toen hij meerderjarig was kwam zijn moeder naar Holland. Hij zag haar daar en met haar de schoone Lucia. De vader merkte dat hij zijn macht over den zoon verliezen ging. Op

een zeiltocht vloekte hij hem en liet zichzelf door een verkeerde beweging met de schuit over boord vallen en omkomen.

Dit ongeval waarbij Muralto voor zijn leven gevochten, en terwille van zijn geestesvrijheid den vloek van zijn vader getrotseerd en middelijk diens dood bewerkt heeft, — verwekte sterker dan tevoren in hem de overtuiging dat een leven, met zooveel moeite en pijn in stand gehouden, iets waard moest zijn. Zijn rechtvaardigheidsgevoel zocht hiervan de bevestiging. Gesprekken met zijn moeder; het voornemen in den geestelijken stand te gaan; eindelijk van Lucia de verklaring dat zij Jezus kende: „Ik ken hem veel beter, Vico, dan jij je moeder kent. Want die heb je nog niet lang bij je, en ook niet altijd door. Maar mijn Jezus verlaat mij nooit, ik heb hem altijd bij me gehad, zoolang me heugt, dag en nacht.” De Muralto kreeg de overtuiging dat de Christus van Lucia en zijn moeder geen suggestie-waan was, maar een levende werkelijkheid. „Maar” — zoo vroeg hij zich af — „maar *wat* was hij? Van den Bijbel wisten de beide vrouwen weinig. Mijn moeder had, ondanks haar noordelijke afkomst, evengoed een italyaansch-katholieke opvoeding gehad als Lucia. Daarin is de Bijbel, op deugdelijken grond, verboden. Over het leven van Jezus als historisch persoon spraken zij niet veel, noch over zijn avonturen, noch over zijn lessen. Zijn lijden, zijn marteling en zijn dood was hetgeen hen vooral waard scheen ter gestadige overdenking. En als ik 't niet geweten had, en als de Nazarener waarvan 't Nieuwe Testament verhaalt, een anderen naam had gedragen, dan zou 't misschien niet in mij opgekomen zijn hem te vereenzelvigen met de door mijn moeder aanbeden Godheid. Maar nu ik wel moest aannemen dat in dat oude geschrift, welks engelsche vertaling ik, tegen den zin mijner moeder, trouw bewaarde, alle inlichting te vinden was omtrent het mij persoonlijk geheel onbekende wezen dat zoozeer het leven dier vrouwen, en van millioenen menschen bovendien vervulde, — toen ging ik het nog met gansch andere aandacht lezen. — Maar ik vond niets wat mij licht gaf. Ik vond een zeer schoon en treffend verhaal, vol dramatische kracht, met meesterhand geschreven, maar viermalen, niet zonder schade, opsmuk en klaarblijkelijke vervalsching, over-verteld. En de held van dat verhaal was een zeer menschelijk mensch, teerder en fijner

en ons naderstaand dan Hiob, even stout in gedachtenvlucht, even fanatiek en zelfs ongematigd in betuigingen, en stellig minderforsch, minder wankelloos, minder ongeschokt in eigen karakter door 't hem bedreigende lot, dan die geweldige held van het oudere drama. Ik voelde een warme ontroering bij 't lezen der heerlijke schepping, om de echt menschelijke waarheid van zijn strijd, zijn teleurstellingen, zijn weifelingen en zwakheden, zijn moed en zelfverloochening, zijn beurtelings hooghartige en moedeloze houding, zijn zoo verklaarbare verblindingsonder invloed zijner kinderlijke volgers en vereerders, zijn noodlottig, zuiver tragisch einde, niet gewenscht, maar voorgevoeld en manhaftig niet ontweken, — onwrikbaar noodwendig gevolg van menschelijke zwakheid in menschelijke heldenkracht. Maar wat had dat alles te maken met die wondere werkelijkheid, waarin mijn moeder en millioenen met haar alle geluk en vastheid vonden, waarmee, waardoor, waarvoor, waarin ze leefden, als visschen in 't water? Ik vond niets als eenige uiterlijke overeenkomst. De naam, de wijze van terdoodbrenging. Maar voor 't overige scheen het mij alsof zij mij evengoed een anderen tragischen held, Prometheus bij voorbeeld, hadden kunnen noemen als het machtige en liefderijke wezen dat nog thans al hun schreden leidde en hunnen weg verlichtte. En, door vele, zorgvuldige en aandachtige gesprekken met de schoone Lucia, in 't bijzijn mijner moeder, die voor haar de lavende bron was waaruit ze dankbaar schepte als haar eigen wijsheid haar dreigde te begeven, — kreeg ik de overtuiging dat als men Lucia had geleerd dat de goddelijke werkelijkheid die ze in zich voelde, Spinoza heette, omdat Spinoza een mensch geworden God was die in Rijsenburg als mensch had geleefd, veel woorden van liefdevolle wijsheid had verkondigd, daarom smaad en verachting had geleden, en eindelijk na een sober en kuisch leven ter onzer verlossing in armoede en eenzaamheid was gestorven — dat het vrome meisje dat even gereedelijk had aangenomen en er zich volmaakt even sterk, even gelukkig, even bevredigd door zou hebben gevoeld."

Een tegenhanger tot deze beschouwing is het volgende gesprek met Elsje:

„Wat denk je van Christus, Elsje?" — „Van Jezus lees ik

het liefst, dat vind ik heerlijk om te lezen. Vooral tegen kersttijd, hoe hij als kindje op aarde kwam, en van de ster en de herders. Als ik aan Jezus denk, denk ik altijd aan hem als aan een kindje, met Maria zijn moeder. Ik zou wel een plaat of een beeld daarvan willen hebben, maar dat noemen ze roomsch. Weet jij meer van Jezus en kun je mij er meer van vertellen?"

„Ik vroeg naar Christus, Elsje”. — „Is dat niet hetzelfde?” — „’t Zijn alle maar namen, waaruit we kunnen kiezen. Ik zeg liever Christus, omdat ik niet geloof dat er een mensch geleefd heeft die Jezus heette en Christus was. Maar ik weet wel zeker dat er iets is dat alle menschen Christus noemen, en dat leeft en ons kent en liefheeft. En die Christus kenden ze al lang voor dat Jezus zou geleefd hebben. Ik heb beeldjes gezien van de moeder met het kindje, precies zooals jij er een zou willen hebben, en dat was duizend jaren ouder dan Jezus en door Egyptenaars gemaakt, en inplaats van Maria en ’t Christuskindje spraken ze van Isis en ’t Horuskindje, en ook de Chineezen maakten zulke beeldjes.” — „En wat bedoelden ze daarmee dan?” — „De gewone menschen bedoelden een heilige moeder met een heilig kindje, een heilandje. Maar de enkele wijzen bedoelden misschien de aarde-moeder en het menschheid-kind, dat vermoed ik tenminste, en als de menschen nu van Christus spreken dan geloof ik, Elsje, dat de meesten en de besten, zij die werkelijk iets meenen bij dat woord, iets echts, dat ze gevoeld hebben, — dat zij iets bedoelen wat overeenkomt met de Menschheid.” — „De Menschheid? — dat zegt me niets. Jezus is een levend, dierbaar, liefhebbend wezen voor me, dat me helpt en steunt, een verheven, heilig wezen. De Menschheid, dat is niets voor me, een leeg woord.” — „Goed, Elsje, dat geloof ik graag. Maar leege woorden kunnen door kennis worden gevuld. Er zijn geleerde professoren voor wie het woord Jezus, of Christus, totaal hol en leeg is. Maar het woord menschheid beteekent voor hen een werkelijk, welbekend ding: de geheele menschenstam die ze in ontwikkeling en groei, in levensuitingen en vormen precies hebben bestudeerd. Zulke professoren zouden het woord Christus weer kunnen vullen door de verheven en teedere gevoelens die Elsje erbij heeft, zoodra ze hadden leeren gevoelen als Elsje. En nu is het mijn persoonlijke

meening, waarmee ik heelemaal alleen sta in de wereld, zover ik weet, dat Elsje en de professoren, als ze elkaars waarnemingen gingen vergelijken, zouden gaan begrijpen dat het precies hetzelfde werkelijke wezen is, dat het woord Christus en het woord Menschheid vult. Het godsdienstige woord Christus, en het biologische, wetenschappelijke woord Menschheid." Zoo is dus Muralto, de zoon van een vader die de Natuur vergoedde en van een moeder die ondoordacht maar onwankelbaar geloovig was, ertoe gekomen de goddelijke werkelijkheid die hij in zijn vrouwelijke omgeving erkende, te vereenzelvigen met wat hij een biologisch, een wetenschappelijk beginsel vond. Uitgaande van de gedachte dat de menschen tezamen de Menschheid zijn, maar dat hun gezamenheid meer is dan een optelling, namelijk een van elken afzonderlijken mensch te onderscheiden wezen, op dezelfde wijs als de boom van de bladeren onderscheiden is, die toch deel van den boom zijn, — van deze gedachte uitgaande zag hij in dat menschheid-wezen, in dat soortwezen waartoe alle menschen behooren en dat allen in zich beleven, de goddelijke werkelijkheid die zijn moeder Christus noemde, en die door de geleerden wordt onderzocht. „Het wezen dat ons gemaakt heeft, wiens geest, vernuft, willen en gevoelen ons bijeenhoudt, zooals ons lichaam zijn cellen, tot een groote eenheid, uiterlijk onwaarneembaar, maar onmiskienbaar in ons innerlijk gevoel, dat is de Menschgeest, het Oerverstand, de Stamziel der menschheid, Christus”.

Evenals de theosoof-ekonoom Saint-Yves d'Alveydre niet rusten kon, voor hij Christus erkend had als wet van de samenleving, zoo vond de theosoof-bioloog de Muralto geen vrede voor hij Christus zag als stamziel van de mensche-soort.

Er zijn personen voor wie een voorstelling, een begrip, een naam zoozeer het midden van hun gevoels- en geestesleven innemen, dat zij, onder welke omstandigheden ook, hen *als zoodanig* niet willen prijsgeven. Zij wenschen dat die naam, dat begrip, die voorstelling, — hoe ook, naar dat hun gedachten groeien en zich wijzigen, verstaan of vertolkt, — als middenpunt van hun gevoel en geest behouden blijven. Zoo ook de Muralto. Hij mag zeggen dat een naam niets is, maar den Christus-naam kan hij niet ontberen. De veronderstelling

dat Christus als persoon niet bestaan heeft, maar de verbeelding is van een onbekenden schrijver, — die slotsom van sommige tekst-onderzoekers mag hij als gewisheid overnemen, de Christus-voorstelling van de Evangeliën verliest daarmee voor hem in geene deele haar rang temidden van zijn denkbelden. En al zou hij van die voorstelling een deel op rekening stellen van menschelijke onvolkomenheid en haar anderdeels verdorven achten door de vier elkander tegenprekende Evangelisten, hij erkent nochtans het hoogste en zuiverste begrip erin waartoe een mensch machtig was en machtig is.

Dit midden van zijn wezen bleef midden. Alleen deed hij het saamvloeien met een anderen kern die leven en onderzoek in hem gelegd en grijpt hadden: het begrip van een soort-ziel in het menscheras.

Iedere soort — zegt hij — is een eigen wezen. De ziel van iedere soort is een eigen wezen. Men zou kunnen zeggen dat iedere dier- en plantensoort haar Stanziel, haar Oerverstand, haar Christus heeft.

En deze theosofisch-biologische beschouwing verbindt hij aan een theosofisch-sociologische. Christus als soort-ziel werkt in kleinere groepen dan de heele menschheid een groepsgevoel. „De heilige gave van Christus” noemt hij dit. Het is het instinkt waardoor iedere groep, iedere kudde haar gezamenheid tracht te handhaven.

Ik zei dat in de gedenkschriften van Muralto gedachten over verschillende onderwerpen voorkomen. Ik zei niet dat die gedachten in een duidelijke orde verbonden zijn. Er komt een heele theorie over den droom in voor: de grondgedachte daarvan is deze dat de mensch het volkomenst in den droom de onpersoonlijke, de soortmensch is, dat hij in den droom behoort tot de onzinnelijke wereld die het rijk van Christus uitmaakt. Evenzoo is de tegenstelling van de kudde die het groepsgevoel handhaaft en den oorspronkelijke die eruit losbreekt, gegrond in dien Christus, die de groep haar gevoel gegeven heeft, maar zoodra dat gevoel teveel van het onmiddelijke menschgevoel afwijkt, zichzelf in een enkelen mensch openbaart en hem drijft tot stichting van een nieuwe groep.

De wrijvingen tusschen de kudde van de hedendaagsche samenleving en den oorspronkelijken Muralto die een nieuwe groep wil vestigen, maken een groot deel van dit verhaal uit.

De rol die aan Muralto wordt toevertrouwd is ten slotte niet die van zulk een vestiger. Hij geeft, naar zijn eigen woord, niet een georganiseerd *handelen*, maar het georganiseerde *denken* dat misschien aan zulk handelen vooraf moet gaan.

Misschien — zeg ik. Want is het niet de geheime wensch van iederen denker, dat de dader opstaat die zijn gedachten verwerkelijkt? Maar het denken heeft in zichzelf een zoo volkomen heerlijkheid en bevrediging dat wij het somtijds als *hoogste* daad verstaan.

ALBERT VERWEY.

BOEKBEOORDEELINGEN

De jongste vergadering der Vereeniging
voor de Staathuishoudkunde en de
Statistiek over de Werkloosheid.

De drie rapporteurs, die naar de goede gewoonte der Vereeniging voor de staathuishoudkunde en de statistiek het debat op hare vergadering met uitvoerige gedrukte praeadviezen hadden voorbereid, waren alle van meening dat „op de bestaande maatschappelijke grondslagen” er maatregelen te nemen zijn „ter beteugeling der werkloosheid en tot afwering harer gevolgen,” waarbij de overheid een belangrijke, ja zelfs de leidende rol heeft te vervullen. Daar de soort der aangegeven middelen niet uiteenliep, wekte dit den schijn als of er vrijwel eensgezindheid bestond, en 't verschil zich slechts openbaarde over de detaillering, de uitwerking, der aanvaarde middelen.

Terecht wees de rapporteur Albarda erop dat dit niets anders was dan schijn. De soortnaam der voorgestelde maatregelen mocht dezelfde zijn; in aard en karakter, was het verschil van meening niet gering. Waar de werkloosheid in onze tegenwoordige maatschappij voortdurend een vrij belangrijk aantal arbeiders tegen hun wil en buiten hun schuld omvat, — en in sommige jaren zelfs een groot aantal, — zal er wel niemand worden aangetroffen, die deze kwaal niet zou willen verminderen. Instelling van arbeidsbeurzen, die vraag en aanbod op de arbeidsmarkt te samen brengen, alsmede een regelmatige voorziening in den dringende nood der gezinnen van de werkloozen, kan redelijkerwijze niet afgewezen worden.

Evenmin ging dit met maatregelen, die in de donkere tijden voor ontbrekende werkgelegenheid zouden zorgen.

Worden de middelen ter bestrijding van de maatschappelijke kwaal zoo algemeen omschreven dan is eensgezindheid gemakkelijk genoeg verkregen. Doch dat is onvruchtbaar werk. 't Zijn woorden inplaats van daden. Voor de werkelijke bestrijding van de werkloosheid is het nuttiger dat blijkt welk verschil van meening daarover nog bestaat. En voor een scherp waarnemer was dat verschil duidelijk aanwezig. Zooals in deze vereeniging terecht verwacht mag worden werd algemeen de werkloosheid als een economisch verschijnsel opgevat. Het „recht op arbeid” als een ethische eisch kwam niet in ernstige bespreking. Niet in de eerste plaats het rechtsgevoel, doch het wetenschappelijk en practisch inzicht was aan 't woord. Wetenschappelijk vooral wilde de rapporteur Wolterbeek Muller zijn. Wanneer wij slechts weten hoe het verschijnsel der werkloosheid samenhangt met de talrijke factoren die het maatschappelijk leven beheerschen, zal het mogelijk worden regelend in te grijpen. Die kennis te bevorderen en te vermeerderen is dus een primaire taak. Want bekennen wij het eerlijk — aldus zijn oordeel — we kunnen de werkloosheid nog niet verklaren. En daarom is het aanwenden van bestrijdingsmiddelen slechts een tasten in den blinde, dat we niet bij voorkeur doen, doch om practische redenen niet laten kunnen.

Geheel anders de rapporteur Levy. De practijk is voor hem van overwegend belang. Vatten wij de kennis die we bezitten te samen, om tot handelend optreden overtegaan, mits dat slechts geschiedde stelselmatig naar een breed maar vast plan.

Zoo'n plan is ontworpen en op heldere wijze uiteengezet door de minderheid der Engelsche staatscommissie over de verbetering van de Armenwet. Nog nimmer werd de zware taak zoo frisch bekeken, zoo breed opgevat, en zoo energiek aangegrepen. Kunnen we beter doen dan dit voorbeeld te volgen van onze bij uitstek practische overburen. Met de hooggestemde verwachting, die daarbij behoort, wil Mr. Levy nuttelooze theoretische geschillen terzijde laten om op eens flink en over de geheele lijn der maatschappelijke oorzaken van de werkloosheid den strijd aan te vangen. Zoowel wetenschap-

pelijk als practisch trachte Albarda zijn oordeel op te stellen. Geleerd door Marx dat de werkloosheid een verschijnsel is noodzakelijk samenhangend met het kapitalistisch productie-stelsel, dat onder de loonarbeiders een reserve-armee vindt en behoeft om in stand te blijven, ziet hij van alle bestrijdingsmiddelen de betrekkelijkheid.

De oorzaak der werkloosheid behoeft hij niet als zijn mederapporteur Wolterbeek Muller meer op te sporen. Het kapitalisme zelf maakt het verschijnsel onvermijdelijk. Slechts door het socialisme zal de werkloosheid kunnen verdwijnen en niet anders. Alle aangewende of voorgestelde maatregelen tot beugeling van den omvang en tot afwering van de gevolgen, zijn of uiterst zwak in hunne werking, dan wel nutteloos. Doch deze — in de tegenwoordige samenleving — pessimistische wetenschap, weerhoudt hem niet van practisch handelen. Want er bestaat voor hem een arbeidersbeweging, die ook in die tegenwoordige samenleving een taak te vervullen heeft. Alle middelen die aangewend worden in hun belang — vooral wanneer zij van den staat uitgaan — eischen hunne belangstelling. Zij moeten daarover zich een voordeel vormen: de beweging ondersteunen of tegenwerken dan wel trachten in voor hen nuttige richting te leiden.

Het practisch oordeel van Alberda berust hierop dat de arbeidersbeweging overal in 't maatschappelijk en staatkundig leven een houvast zoekt om de verheffing der arbeidersklasse te bevorderen, en dat zij zoo'n houvast ook zal kunnen vinden in velerlei van de voorgestelde bestrijdingsmiddelen der werkloosheid. Uitvoerig gaat hij de lijst ervan na en doorzoekt ze om op te sporen of de arbeidersbeweging er een voor- of nadeel in zal vinden.

Op de debatvergadering werden deze drie zienswijzen nog met andere schakeeringen aangevuld. Allereerst door prof. Verrijn Stuart, die de wetenschappelijke ekonomie niet zoo onmachtig meent als de heer Wolterbeek Muller, doch de positieve leering ervan rechtstreeks stelt tegenover die van den heer Albarda. Opheffing van de werkloosheid acht hij wel degelijk in 't kapitalistisch productie-stelsel mogelijk, onder voorwaarde dat de loonen, als de prijzen voor de „waar” arbeid, slechts even gemakkelijk konden dalen of rijzen als die van andere

„waren” op de wereldmarkt. De middelen om het onaangename van deze „up-and-downs” voor de arbeiders te temperen, zullen tegelijkertijd de strekking hebben om de soepelheid der prijsbeweging te vergemakkelijken. Ze zijn: verbetering van 't ontmoeten van vraag en aanbod op de arbeidsmarkt en „verzekering” tegen werkloosheid waardoor een deel van 't hoogere loon kan dienen om 't lagere loon aan te vullen.

Daarnaast stond weer meer practisch de heer Enschede, die de noodzakelijkheid van de reserve-armee en dus van de werkloosheid als een soort natuurdwang beschouwde, zonder met den heer Albarda de socialistische uitkomst te kunnen accepteren. Grootere omvang ervan beteekent slapte van de productie, en deze moest het meest worden vermeden. Onthouding van middelen, die de industrie konden verzwakken was zijn zoo regelrecht tegenover 't inzicht van den heer Albarda gerichte practijk.

Ten slotte kwam er nog een bijzonder pessimistische stem van den heer Meijers, die betoogde dat er tegenwoordig geen „grootte” middelen bestonden. Werkverschaffing en finantieele ondersteuning zijn de eenige toevlucht, die zoo bedroevend is dat ze na elke practische toepassing wordt opgegeven, om zoodra de nood voor de deur staat weer te worden aangegrepen. Aanvaard ze dus maar tegen wetenschappelijk inzicht en tegenzin in, en tracht het beste ervan te maken, door de minst stuitende, en de gladste toepassing ervan in de details te bestudeeren.

Aldus de bonte verscheidenheid achter de schijnbare eensgezindheid.

Wanneer het er omgaat te beslissen wat daarin achtergrond bleef, en wat daaruit scherper omljnd naar voren kwam als van directe beteekenis voor het politieke leven, en dan ook in de vergadering de uitwerking niet miste, zoo moet ongetwijfeld genoemd worden het practisch inzicht van den rapporteur Albarda in de eerste plaats, en daarnaast op kleiner schaal dat van den heer Meijers.

Deze laatste bracht in woord wat de burgerij niet laten kan als plotseling de werkloosheid zich dreigend uitbreidt en als een donkere wolk het gevoel van volkswelzijn bedreigt.

De eerste echter vertolkte wat gedaan zal worden onder

den invloed der arbeidersbeweging en naar de mate van haar kracht in politieke en economische zin. Dat dit misschien niet door de arbeidersbeweging geschieden zal, en de organiseerende talenten van anderen zal behoeven, maakt het wel belangrijk naar organisatieplannen als van de Engelsche commissie te luisteren, doch als middel niet als werking.

Betekenis en omvang van de arbeidswetgeving. Inaugurale rede van professor W. H. Nolens te Amsterdam.

Het „recht op arbeid” dat op de Rotterdamsche vergadering van ekonomen en rechtsgeleerden niet in ernstige bespreking kwam, vond enkele dagen daarna in Amsterdam een verkondiger in den nieuwen buitengewonen hoogleeraar in de rechtsgeleerde faculteit prof. Nolens.

De verblijdende instelling van een afzonderlijk professoraat over de economische en juridische beteekenis van de arbeidswetgeving werd natuurlijk geopend door een principieele uiteenzetting daarvan.

Deze nog te doen gaan over de vraag of de Staat zich wettelijk met arbeidsverhoudingen moet bemoeien, lag ondanks de herleving van 't conservatisme in dezen tijd toch inderdaad buiten den tijd.

De arbeidswetgeving is niet alleen een feit maar zelfs meer dan dat n.l. de ontwikkeling van een nieuw arbeidsrecht, zooals herhaaldelijk door mij in dit tijdschrift is betoogd. Ofschoon niet uitdrukkelijk, heeft prof. Nolens het toch als zoodanig opgevat. Want deze zienswijze ligt ten grondslag aan zijn geheele betoog. Practisch staatsman als de nieuwe professor is en blijft, had hij zich in zijn inaugurale rede duidelijk tweeërlei taak gesteld. Allereerst wilde hij aangeven *hoevèr* de arbeidswetgeving zal kunnen gaan, en daarnaast welke wettelijke regelingen inderdaad tot haar gebied behooren.

Het was bij het uiteenzetten van het eerste dat het „recht op arbeid” werd verkondigd. Daarmede is tegelijkertijd duidelijk wat voor den nieuwen professor de arbeidswetgeving

moet zijn. Na een uitvoerig betoog over de jongste maatschappelijke ontwikkeling verdedigt hij het goed recht van het economisch leven op een eerste plaats, overal waar de noodzakelijkheid dat gebiedt, of m. a. w. het goed recht der arbeiders op lotsverbetering als een recht dat niet door verwijzing naar hoogere goederen achteruit gedrongen mag worden.

En waar hij nauwgezet aantoont hoe de arbeider zoowel door de economische als de juridische overmacht, waar hij zich tegenover geplaatst gevoelt, niet in staat is dat recht zelfstandig te verwerkelijken, bewijst hij dat de Staat hem moet te hulp komen.

Uit zijn aard is dat recht — hoezeer op economische positie gericht — zuiver ethisch, en het is dus de zedelijkheid die te beslissen heeft wat het zal omvatten.

In dezen gedachtengang komt prof. Nolens zonder terug te schrikken voor de logica van zijn beginsel tot de volgende drie eischen:

1e. dat er voor wie werken kan en wil gelegenheid daartoe zij, en dat, waar die gelegenheid niet bestaat — zoolang er overvloed van goederen is, voorzien worde in de behoeften van hen, die geen arbeid kunnen vinden:

2e. dat uit dien arbeid, als algemeene regel, levensonderhoud verkregen kunne worden;

3e. dat die arbeid verricht worde onder voorwaarden, — wat leeftijd, sekse, duur, tijd, omgeving, gevaar voor leven en gezondheid betreft, — niet in strijd met de persoonlijke waardigheid van den mensch, ook van den arbeider in dienst van anderen.

Dit is duidelijk een breed program, zoo breed dat het reikt naar 't socialisme, en zelfs de ontwikkeling van wat practisch socialisme mag heeten niet in den weg staat.

De tweede taak die de nieuwe professor zich stelde heeft hij zeer kort maar niet minder beslist afgedaan, door eenvoudig op te sommen welke regelingen hij onder arbeidswetgeving rekent te behooren en wel aldus:

1e. *de arbeidsgelegenheid*; en wel eenerzijds tot het verschaffen en distribueeren dezer arbeidsgelegenheid zoowel direct b.v. door emigratie, werkverschaffing, arbeidsbeurzen, als indi-

rect door eene op vermeerdering en behoud van den nationalen arbeid gerichte handels- en bedrijfspolitiek;

anderzijds maatregelen tot het voorzien in de geldelijke gevolgen van het ontbreken van arbeidsgelegenheid;

2e. de regeling van *de arbeidsovereenkomst*;

3e. maatregelen betreffende *de arbeidsvoorwaarden*, zoo b.v. algeheel of gedeeltelijk verbod van het gebruik van schadelijke ingrediënten; maatregelen voor de veiligheid; maatregelen betreffende den arbeid van kinderen, jeugdige personen, vrouwen, volwassen mannen, enz.;

4e. maatregelen betreffende *het arbeidsinkomen*, en wel vooral wat het verkrijgen ervan aangaat, betrekking hebbende op het loon, en op het verzekeren tegen het uitblijven van loon bij ziekte, ongevallen, invaliditeit en ouderdom;

5e. de *organisatie* die met deze bemoeiing in verband staat, zoowel de organen van regeeringswege: de administratieve personen en lichamen die met het beheer, de statistiek en de enquête belast zijn, het toezicht en de rechtspraak; als de organen van de belanghebbende groepen voorzoover ze als zoodanig een door de wet erkend karakter en een door de wet opgedragen taak kunnen hebben.

In overeenstemming met het principieele, getuigt dit practische program niet van een enge opvatting. Integendeel komt duidelijk uit dat niet uitsluitend bestaande regelingen, en namen daarvan, den redenaar geleid hebben, of verleid, tot het maken van splitsingen van tijdelijk karakter, zooals b.v. tusschen arbeidswetgeving voor arbeidsduur en veiligheid, arbeidscontract of sociale verzekering.

Hij heeft het recht van den arbeider op een behoorlijke economische positie steeds voor oogen gehouden en aan de arbeidswetgeving de verwerkelijking van dat recht onvoorwaardelijk toegeedeeld.

Al moge in de rede aan den katholiek-filosofischen grondslag voor de sociale ethiek een voorrang gegeven zijn boven de historisch-economische invloeden, die op haar inwerkten; al moge verder de arbeidersbeweging verborgen zijn gebleven achter de algemeene beschrijving der maatschappelijke ontwikkeling; en al is eindelijk in den nieuwen professor geen geestdriftig apostel te ontdekken, wiens overtuigingsgloed in

zijne leerlingen een heiligen ijver voor het nieuwe arbeidsrecht kan ontvonken, toch getuigen principieel en praktisch program van een wel kalme maar sterke overtuiging; meer nog van een breed en systematisch inzicht, dat bij den blijvenden invloed die de katholieken op de ontwikkeling der Nederlandsche arbeidswetgeving kunnen uitoefenen, van de nieuw te geven college's gunstige verwachtingen doet koesteren.

J. MOLENMAKER.

Het Evangelie. Eene „vernieuwde” poging tot aanwijzing van den oorsprong des Christendoms, door G. J. P. J. Bolland, Hoogleraar der Wijsbegeerte te Leiden. A. H. Adriani. 1909.

Professor Bolland schrijft niet voor geleerden. Ware dat zoo, dan zou hij den toon handhaven die uit medewerking aan een gezamenlijken arbeid voortkomt. Verre van dien spreekt hij aanvallend, kastijdend, liefst van al tegen de overtuiging van wetenschappelijken in. Zijn geschriften zijn voor leeken bestemd, die hij niet te overreden heeft, maar die hij de elementen waaruit zijn eigen overtuiging ontstond, aaneengeschakeld voorlegt, zeker dat, wanneer zij wijs zijn, hun besluit gelijk aan het zijne is.

Toch passen Bolland's geschriften niet voor *alle* leeken. De zware dracht van zijn volzinnen, die onmiddelijk voelbaar maakt dat hier gedacht moet worden door wie volgen wil; — de scherpe en inderdaad schoolsche nauwgezetheid van begripsonderscheiding in een taal die haar kracht zoekt in het afgetrokkene; — de rusteloos voortgaande en alleen door aanhalingsteekens even aangeduide afwisseling van aanhalingen en beweringen tesamen met een waarlijke talloosheid van verwijzingen; — ziedaar drie kenmerken die den schrijver ook door den hartelijkst gezinden en leergierigsten leek het aanzien van een, hoezeer welmeenenden, toch vrees-wekkenden en geharnasten reus geven, tot wien een voorzichtig opzien

meer in de rede ligt dan een vredig, aan zijn voeten zittend, luisteren.

Eén element is er in Bolland, dat den leek wint. Een dat hij niet enkel als spreker heeft, niet enkel in de stenografische opname van zijn Collegium Logicum, (waarvan het een bijzondere verdienste uitmaakt), maar dat in al zijn geschriften trekt: wat hij spreekt is *taal*, wat hij schrijft heeft *stem*.

In de beteekenis waarin ik dat hier bedoel wil het veel zeggen. *Taal* bedoel ik niet als iets uitgedachts, en *stem* bedoel ik niet als iets willekeurigs. In taal doet zich een heel menschelijk wezen kond: voelen en denken. Stem is niet enkel een orgaan van den geest, maar van het heele levende menschenlijf, dat zich erin ontdaait.

Bolland, hoezeer een denker en een geest in den aard en de aaneenschakeling van zijn gedachten, is tevens door iets dat, onuitgesproken, van zijn spraak de ziel is, een verschijning die het oog en de verbeelding treft, en die de leek verstaat.

Leeken van goeden wille raad ik daarom aan, niet te spoedig optezien tegen de lezing van dit „Het Evangelie”. Zij zullen, wanneer zij niet behalve het Nieuwe, en ook het Oude Testament, een heele bibliotheek van kerkvaders en joodsche en heidensche schrijvers die aan deze voorafgingen, rijk zijn, de aanwijzingen bezwaarlijk kunnen volgen. Zij zullen bij menige ongezouten geleerdheid den prikkelenden smaak misschien gewaar worden als pijnlijk. Zij zullen, vermoeid door den val van den eenen krachtig-zwaaienden volzin na den anderen, behoefte krijgen aan de Gratiën die hier, als al te zielig, zoo ze niet vloten, niet werden toegelaten. Maar dan zullen toch tevens de denkbeelden hen aangrijpen, en zoo ze ermee worstelen hen sterken, en als uit oorspronkelijke bronnen geschept zal menige golf die dreigde hen te overrompen, lavende slok en verfrisschende droppel blijken.

Bolland heeft ook vroeger meermalen gevorscht naar den oorsprong van het Evangelie. Zoo duidelijk als hier maakte hij hem zich, als ik het wel heb, nooit. Voelde hij zich tot het onderzoek ernaar weer aangetrokken omdat katholieke geestelijken het in onzen tijd opnamen, omdat men nu ook,

en nadrukkelijk, van een katholiek modernisme spreken kan, zooals men het vroeger van een protestantsch deed? Of lag in den voortgang en de ontwikkeling van Bolland's eigen denkbeelden de zekerheid opgesloten dat hij ook tot het peilen van dien oorsprong weer komen en — hem dan zoo vinden moest als hij hem vond?

Het is altijd een vraag van beteekenis: vindt éénig geschiedschrijver een voor allen geldende waarheid in een vroeger gebeuren? of vindt hij *altijd* de voor hem noodzakelijke, de zichtbaarheid van wat in zijn geest als kiem aanwezig was?

Bolland, de uit het Katholicisme gekomene, ging terug, moest terug, naar de bronnen van het Katholicisme. Bolland, de belijder van den Geest die in de zielige zichtbaarheid zich verzinnebeeldt, moest — misschien — zulk een zinnebeeld vinden in den Jezus, die allen „zieligen” tot op onzen tijd voor „werkelijk” gold.

Niet bij de Joden van Palestina, wraakzuchtige verdrukten die op den nationalen Messias hoopten, maar bij de wereldburgerlijke Hellenisten van Alexandrië en elders heeft men, in het begin van onze jaartelling, den Jezus te zoeken die de menschheid verlossen zal.

In Numeri 13 : 17 1) konden die lezen dat Auses de zoon van Naue [Hozea de zoon van Nun heeft onze Staten-vertaling] door Mozes *Iëssous* of *Jezus* [Jozua] was genoemd.

„Het is Schriftverduistering” — zegt Bolland — „wanneer onze synodale vertalers van 1866 in Hand. 7 : 45 en Hebr. 4 : 8 'Jozua' te lezen geven, alsof de Jozua van het Oude Verbond in de Alexandrijnsche overzetting en de Jezus van het Nieuwe Verbond in den Hellenistischen grondtext verschillende namen droegen.”

Mozes, die als een Middelaar tusschen God en zijn Volk gedacht werd, koos zich tot zijn opvolger een Jezus, opdat die het volk in het beloofde land leidde.

Het is er Bolland vooral om te doen aan te toonen hoe deze Jezus (of Jozua), gedacht als zoon van een God, die naar grieksche en ón-joodsche voorstelling, Vader heet, saamviel met een algemeen-menschelijk ideaal van edelheid en mensch-

---

1) 16 staat bij Bolland.

lievendheid dat in het woord „chrestos” wordt uitgedrukt.

„*Christus was en is de Rede die in alle menschen woont*”, zegt onverholen en kennelijk Alexandrijnsch Justinus Martyr.”

Ik vergis me wel niet als ik meen in deze, door Bolland cursief gedrukte aanhaling, den kern van zijn eigen denken te treffen.

De Philonische gedachte van het in een menschen middelbaar verzinnelijkt Redelijke heeft overeenkomst met de Stoïcijnsche idee van een volkomen Wijze die voor de wereld onontbeerlijk is. De oude opmerking wordt door Bolland herhaald, om er de verderstreckende aan vastteknopen, dat het Christendom onder invloed van de Stoa gevormd moet zijn.

Niet enkel dus: „De wijze van de latere Stoa en de heilige van het Evangelie zijn een als Christus”; maar ook: „De heilige zoon Gods, die men volgens Hd. 5 : 30 heeft omgebracht, doordat men hem heeft opgehangen aan een hout, is het veredelde en veredelende toonbeeld eener geestesrichting, die men in het Romeinsche rijk gekend heeft, aleer als Christus een evangelische Jozua in verhaal was gebracht.”

Bolland tracht door een groot aantal opmerkingen en vooral door aantetoonen hoe de Zaaier-gelijkenis uit het Evangelie samenhangt niet grieksche en romeinsche gedachten, nog duidelijker dien grieksch-romeinschen invloed te teekenen, die eerst op een Jodendom van Alexandrijnen heeft ingewerkt, om daarna, „stichtelijker geworden, van Alexandrië weer uittegaan”.

Door apostelen? Neen; ook deze twaalven, de getuigen, zijn „getuigen voor de verbeelding”. „Dat de Petrus van het Evangelie de Hellenistische Synagoge allereerst te Rome inderdaad „gejozuaniseerd” heeft, is niet onwaarschijnlijk. Doch de twaalf zegslieden uit het Joodsche land, zoogoed als hun voorman, zijn een bedenksel van Hellenistische Hebreëen der eerste eeuw, die daarmede rondom de Middellandsche Zee bij de Joden en Jodengenooten van de daar toen tal- en volkrijke grieksche synagogen, aan het Evangelie van den Naçoreeschen Jezus, Jezua of Jozua ingang hebben verschaft.”

Het Nieuwe Testament niets anders dan een joodsch-alexandrijnsche, zich als geschiedverhaal voordoende, verklaring

van het Oude. Wie deze bewering vasthoudt ziet de veronderstelling van een stoïcijnschen invloed tot haar betrekkelijkheid teruggebracht. De gekruiste Jezus van het Evangelie geen andere dan de Jozua, bij wiens verkiezing en naamsverandering Mozes zelf voorspeld zou hebben dat er over Gods volk veel leeds komen (zou) en zelfs *kruisiging*. Maar tegelijkertijd, buiten den engeren kring van het joodsche volksleven, vrijmaking van de Wet, van het Nationale, van een God die verwacht werd als de Rechtvaardige. Onder een God den Vader een Jezus als Zijn Zoon en een Verlossing die moest beleefd worden. Een persoonlijke en gevoelsverhouding als het ware, waarin ieder als mensch tot deze „eeuwige” voorstellingen treden kon. Voor hen die *begrepen* een ware kennis, een *gnosis*, maar voor de menigte een zichtbaarheid.

„In overeenstemming met Indische opvattingen hebben in de tweede eeuw ‘gnostieke’ Christenen gezegd dat voor den inwendigen mensch de Gnosis (of ware kennis) de Verlossing was; wij voor ons hebben hier te bedenken, dat zulk eene opmerking voor de ‘velen’ eene onbegrepene afgetrokkenheid blijft en de menigte zich bij het woord ‘verlossing’ iets moet kunnen voorstellen. Zal echter bevrijding en verlossing, verzoening en vereeniging in de voorstelling gevoelvol beleefd worden, dan moet er eerst aan geloofd worden als aan een lichamenlijk gebrachte en volbrachte ‘realiteit’; zal de idealiteit van verwerkelijkte gemeenschap voor de menigte een ware religie zijn, dan is het geloof aan een historischen Verzoener en Heiland niet te ontberen.”

De „zuivere” of godmenschelijk „heilige” rede is in Jezus tot een roerende gestalte veruitwendigd en verpersoonlijkt. De eeuwige onafscheidelijkheid van het tegenovergestelde is in de leer van het eeuwige samenzijn des Vaders en des Zoons verbeeld. De geest, de Heilige Geest, de profetische geest, waaruit deze voorstellingen voortkwamen, is evenwel juist die geest van de alexandrijnsche uitlegging, die wel uit het Jodendom voortkomt, maar een verklaring eraan geeft waarin het zich verliest en algemeen-menschelijk wordt.

Een allegorische verklaring van het Oude Testament dus, waarvan de ware zin alleen den ingewijden helder bleef.

In dezen waren zin, in een theosophische gnosis, lag de oorsprong van het Evangelie.

„Verzonnene feiten” — zegt Bolland — „zijn ook feiten, feiten des Geestes, die alleen het ware is.”

Over de geschiedenis van het Evangelie, over zijn verbasering en over de Paulusbrieven handelen de twee laatste hoofdstukken. Die brieven blijken dan „uitleggingen van een mysterie, dat niet bijgeval achterna met woordelijkheden en beeldsprakigheden is vermengd, zoodat achter het legendaire latere een „vroeger leven van Jezus” schuilt, maar van huis uit aaneenrijging is geweest van zinnebeeldige voorstellingen, symbolische voordracht van Hebreëen of Joodsche zegslieden, „overeenkomstig de schriften”, zooals men die te Alexandrië in de eerste eeuw onzer jaartelling las en verstond.”

„Achter ons eerste, tweede en derde evangelie, zelve vermoedelijk allen van Romeinsch maaksel, achter ‘Petrus’, ‘Paulus’, en ‘Clemens’, achter ‘Barnabas’, Justinus en ‘Ignatius’ schuilt een antecedent, qualificeerbaar als Aegyptische theosophie, Alexandrijnsche gnosis, Hellenistisch Josuanisme . . .”

Wie van meening mocht zijn dat in den natuurlijken gang van het menschelijk denken de verbeelding aan het begin staat en de zin aan het einde, wie de verbeelding als schepping erkent en de uitleg als ontleding, wie in de verbeelding een wereldveroverende macht en in de allegorie een pover en persoonlijk spel meende te gevoelen, ervaart in de voorstelling die ik hier kort trachtte na te schetsen een bedroevende teleurstelling. Hier heeft de zin vooraangestaan en de verbeelding kwam na als hulpmiddel, hier blijkt de uitleg de schepping en de verbeelding een toevoegsel, hier heeft de allegorie een wereld veroverd en van verbeelding is geen spraak geweest.

Wie zal zeggen of zij die dit opmerken, ook wanneer zij zich laten beleeren omtrent het alexandrijnsch ontstaan van een verbeelden Jezus, aan de verbeelding niet de werkzaamheid zullen toeschrijven, die in dit geschrift voor Allegorie en Gnosis wordt opgeëischt. Indien toch de geschiedkundige vraag omtrent het Christendom belangrijk is, niet minder is het de zielkundige omtrent scheppende verbeelding en wijs-

---

geerig begrip. De twee vragen zijn in het onderzoek van prof. Bolland niet te scheiden; hoe konden zij het, daar tenminste een van hen, de laatste, voor hem geen vraag meer is, nooit een vraag voor hem is geweest. De opmerking waarmee ik mijn overzicht van zijn werk begon: of niet altijd een geschiedschrijver in vroeger gebeuren de voor hem noodzakelijke waarheid vindt, en geen andere, moge daarom, ook bij volkomen goedleersheid tegenover zijn geschiedkundige gegevens, aan het einde van dit schrijven worden herhaald.

ALBERT VERWEY.

KUNST EN MAATSCHAPPIJ

VOORDRACHT GEHOUDEN VOOR HET STUDENTENLEESGEZELSCAP VOOR
SOCIALE LEZINGEN.

DOOR

H. P. BERLAGE NZ.

(Vervolg en Slot van Dl. IV blz. 166).

Onze godsdienst is een aardsche godsdienst.
Schoenmaeckers: Het Geloof van den Nieuwen Mensch.

Met de Renaissance werd dus het derde groote cultuurtijdperk ingeleid, hetgeen voor zoover we het nu reeds kunnen beoordeelen het burgerlijke kan genoemd worden.

Allerlei onderstromingen, tijdelijke afdwalingen ten gevolge van verschillende omstandigheden gedurende de ontwikkeling en groei van dat tijdperk, bleven natuurlijk niet uit; ook voltooit de verburgerlijking zich eerst met de Fransche revolutie, zoodat ongeveer drie eeuwen van groei noodig zijn om het doel te bereiken, een bewijs alweer van de langzaamheid waarmee groote geestelijke revoluties tot stand komen.

Er werd reeds op gewezen, dat niettegenstaande de geestelijke eenheidsband verslaptte, en dus de groote architecturale stijl aan kracht verloor, er toch nu, dank zij de geheel nieuwe levensbeschouwing en de nationale verbijzondering, voor de kunsten een tijdperk van ongekenden bloei intrad. En dat vooral voor die kunsten welke minder dan de bouwkunst zijn een kunst der gemeenschap, voor de litteratuur en de muziek, voor de beeldhouw- en schilderkunst.

Het is onnoodig hier een opsomming te geven van de groote dichters, welke nu in alle landen, wel verbizonderd, maar toch ook krachtens de algemeene geestesinrichting, hun werken maakten, terwijl zelfs door geleerden in hun geschriften ijverig voor de nieuwe kunst propaganda werd gemaakt. Zoo kan ook o. a. hier te lande Erasmus als de groote voorlooper der Renaissance worden beschouwd die bijv. in zijn Lof der zotheid een optocht schildert, die een voorbeeld zou kunnen zijn voor een picturale of sculpturale versiering, geheel in den geest der nieuwe kunstopvattingen.

„Geen duidelijker beeld van de revolutie in de gedachtenwereld” werd, in een onlangs geschreven opstel over de „Blijde inkomst der Renaissance in de Nederlanden” geschreven „dan door de twee meest gelezen Nederlandsche boeken, n.l. De *Stultitiae Laus*” van Erasmus en de „*Imitatio Christi*” van Thomas à Kempis.”

Genoeg zij het even een figuur naar voren te brengen, in welke als 't ware het geheele geestelijk leven der Renaissance culmineert zooals in de klassieke wereld in een Homerus, in de middeleeuwen in een Dante, n.l. Shakespeare. Bovendien was Shakespeare dramaticus, en daar het drama is de hoogste uiting der dichtkunst, vereenigt het in zijn uitbeelding alle kunsten. En nu openbaart zich in Shakespeare duidelijk en voorgoed het diepgaand onderscheid tusschen het klassieke en het moderne drama, hetgeen Scheltema aldus uitdrukt. „Bij de klassieken bestond de oplossing van den tragischen ondergang in de noodlottige vervulling van een moeten; bij het burgerlijke drama in de wanhopige mislukking van een willen”.

Het ligt ook in de natuur der dingen, dat in het groeitijdperk eener cultuur de grootste kunstwerken ontstaan, omdat wanneer het doel is bereikt, er evenals in het maatschappelijk leven reeds een zekere zelfgenoegzaamheid intreedt, welke dadelijk op de kunst een noodlottigen invloed uitoefent. Het is trouwens een eigenschap van het genie, dat het een komende cultuur voorvoelt, zoodat hij reeds vooruit datgene in zijn werk zal leggen, wat eerst later als kunst van eigen tijd zal worden erkend. En het zijn de allergrootsten welke gedurende de evolutie, gedurende den strijd, het vermogen bezitten in

hun werk de bezielende gevoelens der komende tijden te vertolken.

Zoo was het met Homerus, die eenige honderde jaren leefde vòòr de regeering van Pericles, zoo was het met Dante, die lang leefde vòòrdat de Gothische cathedralen werden gebouwd, zoo was het met Shakespeare, die twee eeuwen vòòr de Fransche revolutie het levenslicht zag.

Ik kom terug op de twee geestesstromingen, welke elkaar de oorzaak betwisten, van alle maatschappelijk gebeuren, — de bovennatuurlijke en de materialistische, omdat wel langzamerhand kunnen worden uitgeschakeld de tusschenstromingen, welke die van den twijfel kunnen worden genoemd, omdat zij noch het eene noch het andere inzicht huldigen.

Politiek uiten zich deze geestesrichtingen in de clericale en de sociaal-demokratische, terwijl de tusschenstromingen worden vertegenwoordigd door de liberale, de radicale en de vrijzinnig-democratische partijen.

Het historisch materialisme, de filosofie der sociaal-demokraten leidt, zooals reeds werd gezegd, alle maatschappelijk gebeuren af uit de productieverhoudingen, zoodat heel het geestesleven; de gewoonten, zeden en gebruiken; de sociale, politieke en rechtsverhoudingen; de religie, filosofie en kunst daarvan een gevolg zijn. De oeconomie vormt den onderbouw, terwijl de vormen van het menschelijk doen en de vormen van het menschelijk denken daarvan de bovenbouw vormen.

„Die erhabene Grösze der griechischen Kunst hatte darin ihre Grundlage, dasz Handel und Production, Kunst und Wissenschaft der griechischen Staaten aus der reinen Oeconomie entsprossen waren.

Die blosse Naturbegabung macht allein den Künstler nicht; sondern sie musz immer mit einem gewissen Zustande der Production, mit einer Gunst der Zeiten zusammen fallen um den groszen Künstler zu schaffen,” zegt Feuerherd, in zijn reeds eens aangehaald opstel „Der Stil nach der politischen Oeconomie.”

En daar er eerst dan een cultuur is, wanneer materieele en geestelijke behoefte overeenstemmen, volgt uit bovengenoemde beschouwing, dat wanneer aan de materieele behoeften is

voldaan, m. a. w. wanneer de productieverhoudingen zoodanig zijn, dat zij allen bevredigen d. i. vrede d. i. rust geven, ook van zelf de geestelijke behoeften dus de bovenbouw zal verrijzen, en dus wetenschap, wijsbegeerte en kunst zullen bloeien.

Het groote verschil tusschen deze beschouwing met de vroegere is dus nu, dat niet meer de religie, maar het productieproces de waardemeter der cultuur is geworden.

Nu leert de nieuwere oeconomie dat, tengevolge van het kapitalistische stelsel, het productieproces in zoodanigen toestand verkeert dat slechts aan enkelen de winst toevalt en de geheele arbeiderswereld van die winst niets krijgt niet alleen, maar slechts een minimum laag loon ontvangt, eigenlijk te weinig om te leven. Dit stelsel bevredigt dus slechts een klein gedeelte der menschheid en wel verreweg het kleinste deel, zoodat de onrust in de geheele maatschappij daarvan het gevolg is. Nu zij men bij principieele beschouwingen altijd uiterst voorzichtig gevolgtrekkingen te maken, omdat het verleidelijk is alles daaraan te willen aanpassen en alles te willen wringen in het ijzeren keurslijf eener dogmatiek; maar zeker is het eigenaardig in dit verband op te merken, dat de moderne levensgeschiedenis van het kapitaal gerekend wordt te beginnen met de 16e eeuw dus ongeveer gelijk met de Renaissance. Zou hieruit nu niet de gevolgtrekking mogen worden gemaakt, dat deze beschouwing inderdaad een groote mate van waarschijnlijkheid heeft; juist omdat die kunst, waarin zich het maatschappelijk leven het zuiverst reflecteert, de architectuur, de eigenlijke culturale kunst tot een veel lager peil daalde dan de andere kunsten.

De geschiedenis leert ons bovendien, dat met de groei der industrie, ook het kapitalisme zich ontwikkelt en dat in Engeland het industrieele land bij uitnemendheid, juist tegen het einde der 18e eeuw de groot-industrie begint, waarmee dus de feitelijke overwinning der burgerij op de laatste overblijfselen van het feodale tijdperk was voltooid.

Immers hiermee valt samen de Fransche revolutie welke o.a. door de definitieve opheffing der gilden voorgoed brak met alle middeleeuwsche traditie, alhoewel de Renaissance voor diezelfde gilden reeds het begin van het einde beteekende.

Het doel der nieuwe geestesbeweging, de verburgerlijking

der Maatschappij en daarmee dus de vestiging der moderne levensbeschouwing was bereikt en het einde der bouwkunst d. w. z. van een architecturalen stijl viel hiermee samen.

Het begin der 19e eeuw zag er dus uit een oogpunt van cultuur droevig uit, omdat het kapitalisme zich nu krachtig kon ontwikkelen en dus volgens de sociaal-democratische levensbeschouwing het productieproces geheel ontwrichtten. Dit moest dus ook geestelijk leiden tot een geheel onvruchtbaar tijdperk; en inderdaad, wanneer worden uitgezonderd de enorme onderzoekingen en resultaten op het gebied der exacte wetenschappen die zich trouwens voornamelijk ten bate der industrie ontwikkelden, dan zal men moeten toegeven, dat de voorgaande eeuw ons weinig opbeurends heeft doen zien.

Religie en kunst, meer in 't bijzonder bouwkunst scheppen een cultuur. Welnu wat was van deze beide overgebleven?

Het is een teer punt over godsdienstige gevoelens te spreken, maar toch geloof ik, dat moeilijk kan worden ontkend, dat van dat oude godsgeloof, hetgeen voor de ouden in den vorm hunner Goden den diepste vorm hunner kunst vormde, en voor de middeleeuwen in den vorm van een mystieken God, weinig meer is overgebleven.

Het is een nog teerder pnnt, om over de resultaten van het Protestantisme te oordeelen, omdat in verband met bovengenoemde beschouwingen toch even de vraag rijst, of het niet beter is, omdat toch ook religie op conventies berust, ten dien opzichte geen al te vrije, geen al te anarchistische denkbeelden toe te laten, al schijnt ons daarom de hervormingsbeweging niet minder verklaarbaar toe.

In elk geval zien we, wat de religieuze gevoelens betreft, na de Renaissance een belangrijke daling van den invloed der kerk, welke invloed feitelijk eveneens met de Fransche revolutie niet in schijn, maar wel in wezen een einde neemt.

Nu had men misschien verwacht, en de bedoeling van het Protestantisme was daarom zoo schoon, omdat bij een vrijere opvatting der religie de gevoelens ook ernstiger en dieper zouden gaan, dat het ware Christendom komende was en dat de ware liefde tot den naaste werkelijkheid zou worden. En ongetwijfeld bedoelde ook Kuyper dit toen hij op een hooger vorm van religie wees. Maar hoe bedroog men zich. Want

het niet meer toepassen van brandstapel of pijnbank is slechts een verzachting in den vorm van verdraagzaamheid, dus een gevolg van beschaving, maar heeft met cultuur niets te maken.

En ten slotte blijkt de zin voor liefdadigheid ook niet zoo groot te zijn, als men gaarne geneigd is als een eigenschap van dezen tijd te noemen, afgescheiden van het feit, dat deze, als meer een persoonlijke deugd, altijd heeft bestaan; terwijl de leer van de liefde tot den naaste niet een oorspronkelijk Christelijke is, maar reeds de quintessens van veel oudere religien en filosofien uitmaakte.

„Das Christentum ist tot,” zegt ook Scheffler, en wie den moed heeft dat te erkennen zal eerlijker zijn, dan hij die elke Zondag ter kerke gaat om het tegendeel te bewijzen.

Het Protestantisme met dezelfde idealen bezielde als alle overige vertakkingen der Rensissance en daarom ook reflecterende in een bijzondere architectuur, dus in dien zin ook vormend een aparte cultuur, welke vooral in ons land met zijn strenge Calvinistische conventie tot een bewonderenswaardige verbijzondering steeg, dat Protestantisme kwam in de 19e eeuw op het doode punt; terwijl de oorspronkelijke Christelijke godsdienst haar oude traditie dus ook die harer architectuur getrouw bleef, maar ook tengevolge der zelfde oorzaken een crisis doormaakt.

Is het wel mogelijk heden ten dage een geloovige te zijn zooals vroeger en moet in zulk een geval, wanneer de verouderde conventie dezelfde moet blijven, het geloof niet verbleken en de eeredienst niet tot een zuiver ritueele dalen?

„Die Naturwissenschaften, haben mit unerbitterlicher negativer und positiver Logik, mehr revolutionierend gewirkt, als eine dreitausendjährige Philosophie, als alle Systeme spekulativer Erkenntnisdranges es gekonnt haben.

„Der hohe Glauben von der himmlischen Heimat aller Seelen, der das Dasein so leicht machte und ihr ewige Dauer verhiesz, ist den Lebenden genommen, er ist nur noch kraft einer müden Tradition geblieben, und weil ein Aequivalent nicht vorhanden ist ergiebt sich die Notwendigkeit den entgötterten Himmeln neue Offenbarungen abzugewinnen, neue sittliche Ideale zu verkünden, und aus dem Weltwissen ein groszes ethisches Ueberzeugtsein von der Göttlichkeit zu gewinnen.”

Volgens de eene leer is dus de groote ethische kracht de oorzaak aller dingen, volgens de andere is het de materialistische, omdat het kapitalisme de normale productieverhoudingen heeft ontwricht. En het gevolg aller cultuur blijkt inderdaad afwezig, een groote kunst!

De derde groote periode in de wereldgeschiedenis, de burgerlijke, heeft dus tot eindresultaat gehad, een volstrekte cultuurloosheid, omdat zij het groote gemeenschappelijk ideaal miste, voor welks verdwijning zij, die aan een bovennatuurlijke oorzaak van al het maatschappelijk gebeuren gelooven, geen verklaring weten te geven, terwijl zij, die de materialistische wereldbeschouwing zijn toegedaan, daarvoor in het historisch materialisme wél een verklaring vinden.

„Viele Fragen,” zegt Feuerherd, „würden unbeantwortet bleiben sobald nur die Ideale berücksichtigt würden.”

En rechtvaardigt de uitkomst niet de beschouwing? Immers welk een beeld geeft ons ten slotte de kunst en in laatste instantie de culturele waardemeter de architectuur te zien?

Er werd reeds gezegd dat in alle tijdperken kunst kan bloeien, doch dat het karakter van zulke kunsten des te verschillender is, naarmate de band lossen is, welke hen te samen bindt.

Nu zijn het de litteratuur, de muziek en de schilderkunst, welke zich voor zulk een aparte ontwikkeling het best leenen, omdat zij zijn de minst materiele, terwijl de beeldhouwkunst tusschen bouw- en schilderkunst instaat, doch de bouwkunst voor haar ontwikkeling het meest noodig heeft.

Er is dan ook in de 19e eeuw een bloeiende letterkunde en een dienovereenkomstige schilderkunst, met meesters van zeer bijzondere talenten.

Viel in de 18e eeuw nog een bloeiend tijdperk der Renaissance te constateeren, de laatste verheffing tot eenheidsgedachte, dank zij de geestelijke verbijzondering, welke van Frankrijk uitging, met een zeer bijzondere architectuur en muziek en later een buitengewone opleving vooral der Duitsche letteren met een Goethe als „führende Kraft”, zoo waren het vooral de muziek en de schilderkunst welke in de 19e eeuw tot aparte ontwikkeling kwamen.

Maar deze kunsten missen reeds den grooten stijl d. w. z.

zijn niet algemeen gestijleerd; zij hebben wel stijl als zoodanig, maar zij zijn niet gebouwd volgens eenzelfde conventioneel beginsel. Een muziekwerk uit dien tijd vindt geen dienovereenkomstig gebouw, waarin het kan worden uitgevoerd, een schilderwerk uit dien tijd kan heelemaal niet als wandversiering dienst doen, omdat er geen architectuur is, en de werken op zich zelf een te persoonlijk karakter dragen.

Immers alle kunst moet zijn scheppen, in dien zin dat zelfs de zoogenaamde imitatieve kunsten, d. w. z. dezulke waarbij de natuur als voorbeeld dient, de natuur niet als doel maar als middel moet worden gebruikt. Evenals de schilder moet ook de dichter te werk gaan, terwijl de musicus dit van zelf doet, voor wien toch alle oertonen door de natuur worden aangegeven.

De impressionisten of naturalisten, dus zij, wier kunst juist in de 19e eeuw het zoo hooge bereikte, missen het scheppende.

„Der blick des Künstlers” zegt von Senger „bleibt nicht an der Welt der Erscheinungen haften; diese ist für ihn bloss Anregung zu seiner Dichtung, und diese Dichtung entspringt wiederum einer eigenen Art, die Welt zu schauen, aus einer Personphilosophie. Entspricht nicht die Grundstimmung eines echten Kunstwerkes dem Sehnen nach einem verlorenen Paradiese?”

„Und nun die Impressionisten. Schon das Wort sagt es: sie sind Empfänger, bestimmend für ihre Werke wird eine Philosophie die keine ist, der Naturalismus. Nicht im Atelier, sondern im Freien malt der Impressionist seine Bilder. Er studirt nicht die Natur wie ein Böcklin, um darin Ausdrucksmittel für seine Dichtung zu finden, sondern um die Reize, die er von ihr empfängt, durch die Brille seines Temperamentes auf die Leinwand zu bringen. Seine Malerei ist fast eine reflectorische Tätigkeit. Die Passivität ist die Eigenart des Impressionismus und offenbart dessen unkünstlerisches Wesen. (Man soll vom Künstler der gibt, nicht verlangen dasz er Weib wird, dasz er empfängt, meint Nietzsche).

„Der Neoimpressionismus geht in dieser Richtung noch weiter und ist in seiner letzten Konsequenz direkt antikünstlerisch; er wirkt nicht nur rein unschöpferisch, sondern geradezu auflösend.”

Wat beteekent deze uiteenzetting anders, alhoewel een som van persoonlijk talent huldigend, dan een ontkenning harer hooge waarde, enkel en alleen omdat deze niet wordt gedragen door een grooten stijl, door algemeene architecturale beginselen.

Zoo is het met de litteratuur en daar, waar deze zich buiten de architectuur ontwikkelt, ook met de beeldhouwkunst het geval.

Alleen de muziek, als de onstoffelijkste der kunsten en daardoor van zelf reeds gemakkelijker buiten het stijlkundig eenheidsverband tredend, kon tot belangrijker hoogte worden opgevoerd.

Ja, het wil dikwijls schijnen, dat het persoonlijk talent juist buiten een algemeene conventie om, veel hooger stijgen kan; want heeft niet Beethoven naar het allerhoogste in de kunst gegrepen?

In de 19e eeuw ging nu eenmaal van de architectuur niet alleen geen kracht uit, maar op een plan van principieele beschouwing, dus op het eenige plan wat de moeite waard is te worden bestegen, bestond er eigenlijk geen architectuur.

De poëzie kan niet van halfheid leven, zoomin als van eklekticisme, zegt Gorter; welnu ik voeg er aan toe, geen enkele kunst en zeker niet de architectuur; juist omdat zij is de meest materieele en daardoor nog meer gebonden aan eigen tijd, zeden en gewoonten, juist omdat zij meer dan elke andere kunst staat midden in de maatschappij. Alleen het nuchtere feit dat de industrie tallooze nieuwe materialen in den handel brengt, die gebruikt moeten worden, omdat ze beter zijn dan de vroegere, geeft reeds duidelijk aan dat het gebruik van vroegere vormen bezwaarlijk is overeen te brengen met den tegenwoordigen tijd. En vooral wanneer men nog iets voelt voor harmonie d. i. voor stijlverband, tusschen moderne kleeding en de stijl der ruimten waarin men zich beweegt, moet het aesthetisch conflict al heel scherp worden gevoeld. Want de architectuur is gedurende de geheele 19e eeuw een eklektische geweest.

Met den Napoleontischen tijd was reeds de oud Romeinsche stijl, de Empire in zwang, welke lang nawerkte en ten gevolge had een herleving van den Griekschen stijl, het Neo-Grec. En toen het bleek dat met dezen stijl per slot van

rekening niet veel was aan te vangen, omdat deze tot de zotste conflicten leidde, wierp men zich op de vaderlandsche Renaissance, naast een Neo-Gothische richting, welke laatste in zoo ver van meer daadwerkelijken invloed bleek te zijn, omdat zoo als we boven hebben ontwikkeld de Gothische kunst een architectuur was van zuiverder beginselen dan de Renaissance; en daar deze beginselen natuurlijk bij vernieuwde toepassing in de 19e eeuw er niet zuiverder op geworden waren, had de moderne Gothiek althans deze verdienste, opnieuw de aandacht te vestigen op een zuiverder wijze van bouwen. Doch daar ook deze kunst aan het formale bleef hangen bleek ook zij van geen blijvende waarde.

Men zag dus gebouwen optrekken in Griekschen en Romeinschen stijl, in Romaanschen en Gothischen stijl, in Renaissance stijl, zoowel in Hollandschen als buitenlandschen, en daar dit verschijnsel in beginsel internationaal was, vice versa, alnaar keuze van den lastgever of naar inzicht of smaak van den bouwmeester; en wilde men eens zeer bijzonder, 't zij knap of bizar doen, dan kwam zelfs de Indische stijl aan de beurt, waarbij ik bijv. in Amsterdam aan den Parkschouwburg denk.

En deze wijze van bouwen sprak zóó van zelf, dat er ook van niets anders sprake kon zijn of een gebouw moest in een te klassificeeren stijl worden gebouwd.

Maar het ergste van alles was het gevolg van een dergelijken toestand; want daardoor ging juist het begrip van bouwkunst verloren, omdat men meende dat het begrip alleen door de uiterlijke vormen werd bepaald; dat het wezen der bouwkunst van dien uiterlijken vorm afhing en dat dus de kennis van dat begrip werd vastgesteld door de meerdere of mindere kennis, welke men van stijlvormen had.

Men vond het niets vreemd al die vormen te zien gebruiken, vormen honderden jaren geleden door geheel andere menschen gemaakt. Men dacht er niet aan te vragen hoe het toch kwam, dat we zelf niet onze eigen vormen maakten, dat een doode inplaats van een levende taal werd gesproken. En de bouwmeesters zelf wisten niet beter of de kunst van bouwen was alleen denkbaar met die bepaalde stijlvormen. Er kwam zelfs een bouwkunst zonder en een bouwkunst met een kunst,

terwijl al die bouwmeesters van vroeger hun gebouwen optrrokken in de traditioneele vormen van hun tijd en daarbij waarschijnlijk niet aan kunst, maar zeker niet aan stijl dachten. Voegt men hierbij dat de wijze van bouwen, d. w. z. de productie van menschenwoningen langzamerhand den vorm van massaproductie aannam, ten gevolge van den enormen groei der steden, dat het bouwen een zaak werd, omdat het in handen kwam van allerlei menschen behalve in die van bevoegden, en dat deze helaas voor hun fatsoen ook nog iets van driedubbel overgehaalde stijlvormen moesten toepassen, dan krijgt men een begrip van den toestand der bouwkunst der 19e eeuw.

Nu zou het alweer onbillijk zijn, de groote verdiensten niet te erkennen van de meesters die de architectuur in dien tijd „hinüber gerettet haben”, van de velen die worstelden tegen den stroom des tijds eenerzijds, maar ook met hun inzichten anderzijds, inzichten die nog geen vasten vorm hadden kunnen aannemen, en daarom de verwarring slechts verhoogden. Van de velen eindelijk wier werk, dank zij de wancultuur der voorbijgaande tijden, in beteekenis slechts van voorbijgaanden aard kon zijn.

Maar mag men zich bij dergelijke beschouwingen wel door sentimenteele overwegingen laten leiden?

Het is dus eigenaardig op te merken hoe juist met den groei der industrie, en dientengevolge van kapitalisme, het juist de architectuur was, welke tot zulke verwarrende, onbevredigende d. i. onrustige resultaten leidde. Hoe dat karakter onze steden tot ongenietbare ophooping van gebouwen maakte. Ja, hoe er zelfs meer onrust is te zien in de eentonige aaneenrijging der nieuwe straten, dan in het levendige architecturale beweeg eener oude stad. Hoe dat karakter zelfs onze landschappen bedierf door in te dringen in dorp en bosch. Hoe dat karakter onze huizen binnendrong en ook daar de intimiteit verstoorde. Maar bleek zij dus nu niet ook weer de zuivere reflectie van de cultuur te zijn?

In de beide groote tijdperken was het geestesideaal, dat gemeenschappelijk moet zijn, wil het ook inderdaad een leidende kracht beteekenen, de religie, maar reeds met de Renaissance begon dat ideaal te verbleeken. De Protestantsche godsdienst, het burgerlijk zelfbewustzijn groeide met de moderne

kapitalistische warenproductie op, en Henriëtte Roland Holst zegt, in haar studies in socialistische aesthetiek, „De oude godsdienstige in geloof gewortelde levensbeschouwing taant en verbleekt, de nieuwe, natuurlijke, op wetenschap, dat is op systematische ordening der feiten gegrondveste, groeit en wint veld. Zij is het resultaat van de werkelijke, praktische, menselijke ontwikkeling, van de toenemende macht der menschen over de natuur, zij is niet anders dan de spiegeling dier toenemende macht in het bewustzijn.”

De maatschappelijke ontwikkeling ging van de veralgemeening naar de verindividualiseering, van het algemeen naar het persoonlijk belang en eindelijk naar het subjectivisme met een noodzakelijk dienovereenkomstige afspiegeling in de kunst. In de 19e eeuw was dit proces voltooid, welke eeuw dan ook wordt gerekend te zijn, het bloeitijdperk der burgerlijke cultuur. Is er nu niet, om de vraag in den aanvang gesteld nog eens te herhalen, reden tot groote ontevredenheid over wat dat bloeitijdperk ons geeft te zien?

Mij dunkt van wèl, omdat, welke, beschouwing men ook over de geschiedenis moge hebben, men zal moeten erkennen, dat het resultaat van de ontwikkeling van het kapitalisme, waarlijk niet zeer bevredigend is geweest, wanneer men althans het oordeel daarover, niet alleen van de belanghebbende zijde hoort verkondigen. Want in schijn niet, maar in werkelijkheid wèl, wordt álles aan het geld opgeofferd, worden alle overwegingen door den geldelijken ondergrond beheerscht, worden alle idealen door geldelijke nevenbedoelingen verstikt; en de schijn van het tegendeel alleen heeft men des te beter weten te bewaren, naarmate de werkelijkheid frappanter werd. En dat er nog wel eens belanglooze dingen gebeuren, is alleen een gevolg daarvan, dat, evenals er altijd kunstenaars en geleerden er ook altijd edele menschen worden geboren. En die schijn werd het allerbest bewaard, dáár, waar men op straffe van met het heilige te spotten, genoodzaakt was coûte qui coûte de werkelijkheid te bemantelen, in de kerk.

„Sie (die Kirche),” zegt Kutter, de Zwitsersche predikant, in zijn geschrift ‘Sie Müssen’ „glaubt ihm (Gottes Geist) nicht mehr. Sie glaubt dem Satan. Sie handelt mit der Hölle und market um die Sünde. Sie ist eine Räuberhöhle und ein

Kaufhaus geworden. Sie anerkannt das Böse. Das hat Sie zum Fluch der Völker gemacht."

En Gorter maakt in het reeds genoemde opstel, de volgende rake opmerking; dat juist door het niet gebeuren van het goede op aarde, men denkt dat het in den hemel gebeurt. „In de groote burgerlijke poëzie gebeurt het goede in den hemel."

Dit wat de religieuze gevoelens betreft, vroeger de oorzaak eener cultuur, en het gevolg van deze ideaalooze maatschappij is natuurlijk een dienovereenkomstige kunst.

Ik zelf heb in een vroeger gehouden voordracht de 19e eeuw die der leelijkheid genoemd en ik meen reden te hebben bij deze uitspraak te moeten blijven.

Nu zal men allicht en met reden daartegen aanvoeren, dat toch de muziek zich tot groote hoogte kon ontwikkelen, en dat er zelfs een Wagner kon geboren worden, wiens kunst ons de grootste ontroering bracht en die zelfs het ideaal wilde benaderen, het antieke drama in eere te herstellen. Dat er schilderscholen kwamen, die ons werken hebben doen zien van de hoogst gaande schoonheid. Dat er een dienovereenkomstige litteratuur met prozaschrijvers en dichters was van zeker niet veel minder talent, dan die van vroegere tijden.

Dat alles toegegeven, want het wil mij voorkomen dat er één bedenkelijke inconsequentie valt op te merken in het overigens zoo belangrijke, reeds aangehaalde boek van Scheltema.

Scheltema komt namelijk tot het inzicht, dat de zedelijke wereldorde van thans, ten slotte niet is een mislukte verwerkelijking van wat zijn moest, maar een natuurlijke orde van wat nu zijn kan. Dat is ten slotte ook het inzicht waartoe de Soc. Dem. geschiedbeschouwing komt. En nu begaat hij evenals de meeste Soc. Democraten de algemeen bekende inconsequentie, de menschen, wier handelingen dus maar gevolg en geen oorzaak zijn dier wereldorde, die menschen zelf neer te halen. En dat niettegenstaande het persoonlijk verantwoordelijk stellen voor alle handelingen immers juist een eigenschap is der *burgerlijke* moraal. Men prijze dus de Sociaal-democratie, omdat zij de oorzaak van de kapitalistische maatschappij wil wegnemen, maar men prijze niet den sociaal-democraat als zóódanig, want och! — het waarlijk menschzijn wordt door geen enkel stelsel beïnvloed. Men beschimpe dus

het kapitalisme, maar niet de kapitalisten en dienovereenkomstig om op Scheltema's terrein te blijven, dus wèl het naturalisme en realisme in de kunst als gevolg dier wereldorde en zelf weer oorzaak dier kunst; maar men beschimpe niet als zoodanig de kunstenaars van 80, want immers ook zij hebben werk gedaan, dat zij niet anders konden doen.

En dàt hebben zij gedaan op onovertrefbare wijze, zij hebben als alle revolutionnaire bewegingen den strijd gevoerd tegen den schijn, en weer het wezen der kunst laten zien. Maar dat niet alleen; zij hebben ook zelf groote kunst gemaakt, die evenals vroeger Multatuli's werken, plotseling een ongekend licht te voorschijn riep. Daarbij in aanmerking nemende, dat alle bewegingen moeten groeien en toch waarlijk een groote kunst niet ineens er is, dan lijkt het mij niet zonder eenige zelfverheffing, alle tachtigers voor luiards en diletanten uit te maken. En Scheltema beschimpt ook de poezie zijner partijgenooten, die, afgescheiden natuurlijk van het talent als zoodanig, immers ook niet anders konden dan zij deden, d. i. nog geen z. g. proletarische kunst maken, een benaming waarop ik straks terug kom.

Dat alles toegegeven! maar dan stel ik tegenover dien verbijzonderden kunstbloei, van slechts enkele kunsten, een veralgemeening met een bloei van allen. Ik stel inplaats van een afzonderlijke muziek, die zeker in staat bleek de hoogste genieting te geven, maar waarvan het karakter te veel is verbijzonderd en waarvan de uitvoering toch een andere zou kunnen en moeten zijn, zooals Hutschenruyter dat in zijn geschrift *Het Beethoven Huis* heeft uiteen gezet. Ik bedoel eene welke waarlijk verband houdt met, gevolg is van het geestelijk leven, d. i. van de hoogste ethische gevoelens van een volk, en uitgevoerd in zalen, waarvan de architectuur die volstrekte rust geeft, welke noodig is om in ware heerlijkheid, de uitvoering te kunnen genieten.

Ik stel inplaats van een litteratuur, die ook tot het hoogste vermocht te stijgen, waar het gold de gevoelens te vertolken, welke natuur en liefde vermochten te wekken, en om de werkelijkheid van dezen tijd te doen zien, er eene die het ethische gevoelsleven van het geheele volk beheerscht en dit in machtige tragiek verbeeldt.

„Denn die Democratie, die alle Leidenschaften der Menschen entfesselt” zegt Feuerherd, „und ihnen die höchsten und niedrigsten unmittelbar und tief ergreifend vor die Seele führt, die daher auch das Drama entwickelt und es in Zeiten wo democratische Ideale herrschen, immer wieder aufleben lässt, züchtet den Geist der Künstler unwiderstehlich.”

Ik stel inplaats van een schilderkunst die in staat was ons de natuur te doen zien, *à travers un tempérament*, maar welke beperkt bleef tot de omlijste schilderij, en slechts te zien in zalen, welke met die kunst in geen enkel opzicht verband houden, er eene welke de groote maatschappelijke daden en gebeurtenissen in alle oorzaken en gevolgen in beeld zal brengen, en dat weer als van ouds op de architecturale wand.

„Denn der Künstler kommt in solchen democratischen Zeiten nicht auf den Gedanken, oder kann es nicht glauben, dasz die Darstellung einer alltäglichen, bedeutungslosen Handlung, oder einer Landschaft, einiger Blumen, Früchte, Gefässe, Waffen u. s. w. ein Bild sein könnte, denn alle diese Dinge sind ihm so unbedeutend, dasz sie nur Zuthaten zu einem Bilde sind.”

Ik stel tegenover een beeldhouwkunst die in staat bleek ons het afzonderlijke menschbeeld te doen bewonderen, zooals dat in zijn meest verschillende emoties zich voordoet, en gevormd al naar het temperament van den kunstenaar, maar die eveneens beperkt bleef tot de afgesloten ruimte, er eene die verzinnebeeldt in abstracten vorm de bizondere denkbeelden van heel een volk, maar deze voorstellingen als van ouds als versiering van en omljnd dòòr de architectuur.

Want ik stel ten slotte tegenover een bouwkunst, die wel is waar in staat bleek ons al naar het talent van den bouwmeester, min of meer te bevredigen, maar die door haar eclectische richting zich geheel van het maatschappelijk leven heeft vervreemd, de door niemand meer begrepene, er eene van geheel andere bezieling; want zij is ten slotte de gemeenschapskunst in hoogste potentie, het opperste kunnen van heel een volk, de culturale kunst bij uitnemendheid, de kunst waarvan niets meer overbleef, omdat daaraan alle richting vreemd bleef, en die richting was er vreemd aan, omdat er geen cultuur was, en er was geen cultuur omdat de gemeene

ondergrond eener ideale maatschappelijke levensbeschouwing ontbrak.

In het tegenovergestelde geval zou het immers niet mogelijk zijn geweest, dat er in steden wordt gewoond, waarvan de leelijkheid vanzelfsprekend is geworden en dat er in ruimten wordt vergaderd en in vertrekken wordt geleefd, met een zelfgenoegzaamheid, die evenredig is aan de prulligheid der daarin aanwezige meubelen. Zelfgenoegzaamheid, dààr hebben wij het woord, dat zoo volkomen uitdrukt den geestestoestand na het bereiken in 't algemeen, maar dat voor de burgerlijke maatschappij tot zulk een griezelig praedicaat werd, juist omdat alleen het hebben van geld, het einddoel en daarmee den maatstaf van dat bereiken beteekende.

Want wààr blijft het gebouw van dezen tijd, waartegen wij, als tegen een cathedraal of tempel opzien, met die eerbiedige bewondering waarvan wij den terugslag nòg voelen, maar die ons toch niet meer in het harte grijpt? Zou het vredespaleis dat niet hebben moeten worden? Ach! wanneer er bij hen, die daarover moesten oordeelen nog een greintje van ideale gevoelens hadde bestaan, dan zou voor dit gebouw een kunstvorm zijn gekozen van zeer bizonderen aard en een plaats zijn gezocht van een zeer bijzondere omgeving, zoodat het gebouw, evenals de tempels van het Oude Oosten niet dan door een heiligen tuin kon worden benaderd. Wààr komt het nu te liggen? en hoe zal het er nu uitzien? dank zij grondspeculatie en benepen inzicht.

En waar blijft de ontzagwekkende ruimte van vroeger, waarvan die bewonderde gevelvlakken het omhulsel vormen, die ons bij het binnentreden als van zelf het hoofd doen ontblooten, omdat er wijding heerscht in de mystieke atmosfeer? Die zijn in [dezen tijd niet te vinden, omdat de oorzaak, het groote ethische beginsel ontbreekt. En zoo hoog werd reeds in de oudheid een ethisch beginsel gesteld, dat Plato in zijn ideaalstaat zelfs geen kunstenaar wilde toestaan een bouwwerk, schilderij of beeld te maken, wanneer hij niet in staat was, de hoogheid eener zedelijke idee uit te drukken.

Waar blijft dan de artistieke machtspreuk „l'art pour l'art” der moderne kunstenaars? Verbleekt deze dan niet, omdat zij niet anders blijkt te zijn dan een gezochte verdediging eener-

zijds voor het onbelangrijke en onbeteekenende, en anderzijds voor een zich afzonderen van de kunst en de kunstenaars van de gemeenschap, een wegvluchten uit de menschenwereld, zooals dat juist in tijden van verval gebeurt?

Het is dus een andere architectuur welke moet worden gesteld tegenover de karakterlooze van dezen tijd, een architectuur, die de beide zusterkunsten, de schilder- en beeldhouwkunst, weer tot een hoogere eenheid opvoert, ten einde gezamenlijk weer het geheele maatschappelijk leven te styleeren. En wanneer de architectuur het zoover zal hebben gebracht, dan zullen als van zelf ook de andere kunsten in dat stijlverband worden opgenomen, omdat dan ook deze door dezelfde oorzaak zullen zijn beziel.

En nu vraag ik òf, wanneer zoiets werkelijkheid zou kunnen worden, niet van de leelijkheid van dezen tijd mag worden gesproken?

Ten slotte zij dus nu de vraag of inderdaad zoo iets weer kan worden bereikt.

Muthesius, de fijnvoelende Duitsche architect zegt „Von historischen Zeiten ragen in unserer westlichen Cultur zwei Glanzperioden der Menschheit als vorwiegend künstlerisch heraus; das griechische Altertum und das nordische Mittelalter, das erstere eine Höhenmarke in künstlerischer Beziehung andeutend, die die Welt wohl kaum je wieder zu erreichen hoffen kann, das zweite wenigstens jene vollkommene künstlerische Selbständigkeit und jene unbedingte Volkstümlichkeit der Kunst verkörpernd, die man als Grundbedingungen einer künstlerischen Zeit voraussetzen muss.”

Muthesius ziet dus wèl de beide cultuurperioden boven allen uitsteken, maar zegt, niet zeer bemoedigend, dat op een bereiken, althans van de eerste als de hoogste van de twee, zelfs niet eens valt te hopen. Ja, mag men dan niet eens meer hoop koesteren een ideaal te bereiken? Nu zou ik daar tegenover wel de verzekering willen geven, dat een dergelijke cultuurperiode niet alleen weer bereikt zal worden maar dat die zelfs de Grieksche zal kunnen en moeten overtreffen!

Daartoe kom ik weer terug op de bewering dat religie en bouwkunst te samen een cultuur vormen, maar dat het er slechts opaan komt, vast te stellen, wàt onder religie wordt verstaan.

We hebben gezien dat op dit oogenblik twee geestesrichtingen elkaar betreffende de oorzaak van het maatschappelijk gebeuren de meening betwisten n.l. de bovennatuurlijke en de materialistische, welke meening tot de voor christelijke ooren profane machtspreuk „Marx of Christus” heeft geleid.

Nu zou het te ver voeren in dit verband een uiteenzetting van het Marxisme in te lasschen en daaraan de belangrijkste historische ontwikkelingsperioden te toetsen, een taak trouwens waaraan door de geschiedkundigen nog wordt gewerkt; maar wèl kan, zooals trouwens uit deze beschouwingen reeds is gebleken, worden erkend, dat, te oordeelen naar de gevolgen, dus op ervaring berustende, de materialistische levensbeschouwing zeker de waarheid het meest nabij komt.

Toch houdt deze erkenning niet in dat daarom het Marxisme in al zijn consequenties behoeft te worden aanvaard, hetgeen trouwens juist waar het geldt het ontstaan van kunst te verklaren, zeker op groote bezwaren zal stuiten.

Want hoe ontstaat dan de scheppingsdrang van den kunstenaar?

En waar blijft dan ten slotte de werking van den menscheijken geest?

Maar dit doet daarom reeds aan de waarde van het Marxisme niets te kort, omdat zooals bekend is, Marx zelf reeds tot de paradoxale bekentenis kwam, dat hij zelf geen Marxist was.

„In elk geval,” zegt Treslong in zijn methaphysica der gemeenschap, „is het de ware, blijvende verdienste van het Marxisme, dat het licht verschafte omtrent het donkere, verborgen wezen van vele schijn gestalten van het idealisme der fraze, dat de verlepte idolen hult in uiterlijke fraaiigheid van klank en kleur.”

Zou men niet het verst kunnen komen, wanneer men bleef bij vergelijking van onderbouw en bovenbouw, en dat dus evenals bij elke cultuur er een goede bodem moet zijn voor goede ontwikkeling, in welk geval die ontwikkeling van zelf gaat, er ook voor de maatschappelijke en dientengevolge kunstontwikkeling er een goede bodem moet zijn?

En nu is het Marx geweest welke de richting daartoe heeft aangewezen, en dat is op zich zelf reeds zoo'n geweldige geestesdaad, dat hij daarom reeds met Christus wordt vergeleken.

„Die entscheidenden Revolutionen der Weltgeschichte sind:

das Profetentum Israels, die Erscheinung Jesu, die Reformation, die französische Revolution und die Socialdemocratie" zegt Kutter.

Maar het wil mij bedunken dat evenals de latere kerkvaders in de christelijke leer verder wilden gaan dan Christus zelf, de tegenwoordige Marxisten bezig zijn nog Marxistischer dan Marx te willen wezen.

Is ook dat niet weer een afdaling van het algemeene naar het bijzondere, van het natuurlijke naar het onnatuurlijke?

De ervaring heeft dus geleerd, dat we door de ontwikkeling van het kapitalisme in een cultuurloos tijdperk zijn beland; dat de wijze waarop de productieverhoudingen zijn geregeld of liever niet zijn geregeld, daarvan de oorzaak is, en dat daardoor de algemeene ontevredenheid is ontstaan, die als een vloek rust op dezen tijd, alle ideale bedoelingen verlamt maar vooral de ontwikkeling eener groote kunst in den weg staat.

En dan zou ik willen vragen; wanneer dit wordt ingezien en wanneer dan de arbeidersbeweging werkelijk ten doel heeft de oorzaak van dezen toestand weg te nemen, welke reden ter wereld er dan kan zijn voor de belijders der christelijke wereldbeschouwing, die juist vòòr alles strijdt tegen mammonistische tendenzen, deze beweging te bestrijden.

De reeds door mij geciteerde Kutter zegt: „In der That, es gibt nichts was die christliche Gottlosigkeit so grell beleuchtet als der Vorwurf den die Christen gegen die Sozial-Demokratie erheben”.

Bovendien blijkt uit het verwijt, van louter materieele belangen na te jagen, van christelijke zijde tegen de sociaal-democratie gedaan, niet het flauwste besef van wat het einddoel, hetgeen deze beweging beoogt, beteekent. Dat beteekent juist een veel hooger geestelijk leven, ter bereiking waarvan de beweging zelf slechts het middel is; daar hebben we het: middel en geen doel.

„Het proletariaat zal zich wel wachten een eeuwige absolute waarheid te verkondigen,” zegt Gorter, „waar het zelf erkent, dat zijn eigen denken een fase is in de ontwikkeling van den menschegeest.” En is het dan goddeloos om er naar te streven de, als een alp drukkende last op het geheele maatschappelijk

leven, weg te nemen? Is het niet veeleer juist geheel in den geest van de christelijke bedoeling, den mammon te dooden, ja is het niet in den geest van alle verheven godsdiensten datzelfde te doen?

„In den vorm schijnbaar een strijd enkel voor eigen belangen, met eigen bevrijding tot doel,” zegt Roland Holst, „is haar klassenstrijd feitelijk een strijd voor het algemeen belang, de bevrijding der menschheid.”

Met deze principiële verandering in de maatschappelijke verhoudingen, feitelijk de laatste in het productiestelsel, omdat dan de geheele aarde met àl haar voortbrengselen aan al haar bewoners gezamenlijk, inplaats van aan enkelen zal toebehooren, zien we dus de mogelijkheid eener vierde of liever derde groote cultuurperiode geboren worden; ik zeg derde omdat aan deze, weer één groot gemeenschappelijk ideaal als levensbeschouwing zal ten grondslag liggen. Maar die grondslag is dan niet religieus, zal men zeggen.

Ja, juist. Blijft men onder religie alleen verstaan het geloof aan een wereldorde zooals thans, waarbij „tout est pour le mieux, dans le meilleur des mondes”, met de zelfgenoegzame wetenschap, dat er toch niets aan te veranderen valt, ja dan heeft men gelijk. Verstaat men echter onder religie dat, wát ook voor ons allen de onbekende oorzaak en het doel van het heelal moge zijn, wij allen menschen zijn en bij ons leven op deze aarde zijn aangewezen, dan kan er zeker geen verhevener denkbeeld zijn, dan te streven naar een gelijkheid voor alle menschen, juist op deze aarde.

Deze religie, en ik zelf heb het reeds in een vroeger gehouden lezing gezegd, zal niet hebben haar ideaal hiernamaals, dus niet in die richting godsdienstig zijn; maar komt het ideaal dat deze religie beoogt niet overeen met datzelfde „Vrede op aarde” dat door datzelfde Christendom wordt gepredikt?

Daarom zijn wel, zooals Scheltema zegt, het Christendom en de sociaal-democratie op geheel verschillenden bodem, uit twee elkander scherp tegenovergestelde wereld- en levensbeschouwingen opgegroeid, en zijn hun eigenlijk wezen en zelfs hun eindbedoelingen van huis uit verschillend; maar toch zou krachtens deze beschouwingen kunnen worden gevraagd,

òf, wanneer inderdaad dat einddoel wordt bereikt, er toch geen groote verwantschap tusschen beide geestesrichtingen bestaat? En zijn dat niet ook „die neuen Weltideeen” waar Scheffler van spreekt „wonach Viele noch heute ringen die längst der Allgemeinheit noch nicht reif sind?”

Bij de aanvaarding van deze beschouwingen opent zich inderdaad een verschiet van zoo groote heerlijkheid, dat juist deze tijd daartegen als bijzonder schrill naar voren komt. Niet dat die vroegere tijdperken nu maatschappelijk zoo benijdenswaardig waren, och neen, want het mag wèl even tot opbeuring worden gezegd, dat wat ons ook moge ontbreke, de beschaving toch den ruwen vorm van het gemeenschapsleven heeft verzacht en dat ons daarom ook Kutters uitspraak troosten kan „dasz die Leidensgeschichte der Menschheit, die Leidensgeschichte menschlicher Leiber ist”; maar wel hebben wij reden die vroegere tijden te benijden, omdat de groote algemeene schoonheid, de groote conventie, een stijl d. i. dus een cultuur wordt gemist. Er opent zich dus een verschiet naar een nieuwe cultuur, dus naar een nieuwe religie, een religie van deze aarde naar „een geloof van den nieuwen mensch.”

En deze religie zàl komen, trots alle principieel verzet.

Vraagt men nu wanneer, dan zal in zoover niemand op deze vraag een antwoord kunnen geven, omdat dan zou moeten worden bepaald wanneer de sociaal-democratie haar doel zal hebben bereikt; wèl weten we, dat deze nieuwe denkbeelden reeds lang bezig zijn zich te ontwikkelen, dat deze nieuwe religie, deze nieuwe levensbeschouwing reeds lang bezig is zijn aanhangers te werven, en ook te vinden en dat ten slotte de gevolgen reeds lang bezig zijn te gebeuren. Want tegelijk met de ontwikkeling eener geestesbeweging gaat de vormelijke afspiegeling daarvan, de kunst hand in hand. En het is ten slotte op dit laatste dat de aandacht moet worden gevestigd.

Ik zeide boven te zullen terugkomen op het woord proletarische kunst, omdat te dien opzichte mijns inziens allerlei verwarrende denkbeelden bestaan, maar waarmee toch wel iets heel bijzonders wordt bedoeld. De Marxistische geschiedbeschouwing leert, dat aangezien religie en dientengevolge

ook kunst een gevolg is der productie-verhoudingen, dat het geestesleven door het maatschappelijk zijn wordt bepaald, er dan ook geen kunst zal zijn alvorens deze in sociaal-democratischen d. i. proletarischen geest zullen zijn geregeld m. a. w. dat er eerst dan een kunst zal kunnen groeien, wanneer de socialistische maatschappij er zàl zijn. En daarmee hangt samen de overtuiging van velen, dat aangezien een zoodanige maatschappij een geheel andere zal zijn dan eene welke ooit was, ook deze kunst een geheel andere zal zijn d. w. z. geen samenhang zal vertoonen met eenige kunst van vroeger.

Deze theorie wordt als ik mij niet vergis, gebaseerd op de belangrijke onderzoekingen van Hugo de Vries betreffende de zoogen. sprongmutaties. Volgens deze onderzoekingen wordt n.l. aangenomen dat soorten na duizende jaren in zoogen. mutatieperioden verkeeren, tijdens welke door sprongmutaties nieuwe soorten uit hen ontstaan, die weer constant blijven. Uit deze theorie wordt o.a. ook het ontstaan der verschillende menschenrassen verklaard.

Deze theorie is dus in strijd met de bewering van Leibniz, die er nadrukkelijk op wees „dasz die Natur keinen Sprung mache” omdat de overgangen van planten tot dieren en menschen oneindig klein zijn; nu schijnt het mij toe, dat overeenkomstig de leer van de Vries een te verwachten sprongmutatie in de maatschappij en daarmee ook eene in de kunst te willen verklaren, al weer iets zeer verleidelijks heeft, en ook wel dààrom, omdat zulk een gevolgtrekking niet kan worden tegengesproken.

Maar wel zou men kunnen zeggen, dat de op dit oogenblik waarneembare feiten met deze conclusie toch wel in strijd blijken te zijn; wat alweer niets tegen de theorie van de Vries bewijst. Er werd immers reeds gezegd dat de versocialiseering der maatschappij reeds lang bezig is te gebeuren: d. w. z. dat al die sociale stichtingen, wetten en bepalingen der laatste jaren niets anders zijn, dan de voorbereiding tot algeheele wijziging dierzelfde productieverhoudingen. Dat dan de verandering in een geheel andere maatschappij niet met een sprong, maar geleidelijk zal gebeuren is trouwens een verschijnsel, dat voor zoover wij de geschiedenis kunnen beoordeelen altijd heeft plaats gehad; want de plotselinge overgan-

gen bij een revolutie bleken ten gevolge der onmiddellijk daarop gevolgde reactie, niet zoo plotseling te zijn.

In elk geval blijkt in de ontwikkeling der kunst, dat geen plotselinge overgangen plaats vinden, waarop reeds bij het ontstaan der Renaissance werd gewezen; en mochten deze ook al schijnbaar zijn vast te stellen; bij nader onderzoek bleek dat evenals in de maatschappelijke revolutie, die overgangen wel degelijk met vroegere vormen verband houden. Maar in elk geval ontstaan er geen nieuwe vormen zonder eenigen samenhang met vroegere.

De Duitsche architect Godfried Semper, groot denker en volgeling van Hegel zegt: „Die Natur, die grosze Urbildnerin musz ihren eignen Gezetsen gehorchen, denn sie kann nichts anders als sich selbst wiedergeben; ihre Urtypen bleiben dieselben, durch alles was ihr Schosz in den Aeonen hervorbracht.”

En daar kunstscheppen volgens Scheltema is saamstellen d.i. bouwen d.i. ruimte en tijd besluiting d.i. styleeren — ik stipuleer — is elke schoonheid, dus a fortiori kunst, een gestyleerd deel van het Universum.

Is hieruit nu niet de gevolgtrekking te maken, dat aangezien de natuur d.i. het Universum steeds hetzelfde stelt, ook een gestyleerd deel daarvan steeds hetzelfde zal blijven? Maar waar het op aan komt is dit, dat wel het motief hetzelfde blijft, maar dat de stijl, de vorm verandert.

„So wie die Natur, zegt Semper, bei ihrer unendlichen Fülle doch in ihren Motiven sehr sparsam ist, wie sich eine stetige Wiederholung in ihren Grundformen zeigt, wie aber diese nach den Bildungsstufen der Geschöpfe und nach ihren verschiedenen Daseinsbedingungen tausendfach modifizirt, in Teilen verkürzt ausgebildet, in anderen nur angedeutet erscheinen; wie die Natur ihre Entwicklungsgeschichte hat, innerhalb welcher die alten Motive bei jeder Neugestaltung wieder durchblicken, ebenso liegen auch der Kunst nur wenige Normalformen und Typen unter, die aus uralter Tradition stammend, in stetem hervortreten, dennoch eine unendliche Mannigfaltigkeit darbieten, und gleich jenen Naturtypen ihre Geschichte haben, Nichts ist dabei reine Willkür, sondern alles durch Umstände und Verhältnisse bedingt.”

Niettegenstaande alle mogelijke evoluties blijven de oorspronkelijke motiven dus altijd zichtbaar. Zooals de natuur, het al, omdat er altijd analogie is, gelijkvormigheid van rede, altijd hetzelfde stelt... maar op andere wijze, zoo heeft ook de kunst altijd dezelfde vraagstukken op te lossen, maar eveneens op andere wijze.

En het is juist op die andere wijze dat de nadruk moet vallen, omdat reeds daarom een andere kunstvorm voor de komende tijden kan en moet worden verwacht, omdat de oorzaak een andere zal zijn.

Het lijkt dus zooals gezegd waarschijnlijk en het maatschappelijk gebeuren wijst er op, dat de komende maatschappij een geheel andere zal zijn dan de tegenwoordige, en dat de gevolgen der zich steeds ontwikkelende denkbeelden betreffende één groote gemeenschap, reeds duidelijk zichtbaar zijn.

Met die gevolgen bedoel ik natuurlijk de kunst; en juist omdat de geheele geestelijke beweging van dezen tijd kan worden vergeleken met die der Renaissance d. w. z. te zijn een revolutionnaire, zoo zullen uit den aard der zaak de kunstuitingen eenige overeenkomst met elkaar vertoonen. In een overgangstijd naar het nieuwe doel, zal het geestelijk kenmerk van zulk een kunst zijn: eenerzijds te bedoelen de tendenz te laten zien, anderzijds een caricatuur der verdwijnende maatschappij; en materieel een te voorschijn treden van nieuwe d. i. vernieuwde vormen, maar met gebruikmaking van de nog bruikbare van de bestaande kunst.

„In den bovenbouw weeft het nieuwe zich dóór het oude heen, zoo als het nieuwe loof door het oude, tot eindelijk de gansche groei is vernieuwd,” zegt Scheltema, zoodat ook hij zich tot het inzicht bekennt, dat de overgangen langzaam gebeuren.

In de litteraire kunsten dus een sterk naar voren treden der propaganda voor de nieuwe denkbeelden; in de schilderkunst wat de voorstelling betreft een daarmee overeenkomende bedoeling en omdat deze tevens beeldend is, met nog een gebruik van vormen der bestaande kunst. De beeldhouwkunst vertoont een gelijksoortige opvatting, terwijl de architectuur worstelt om zich langzamerhand los te maken uit de oude traditie, en dus nog vormen der bestaande architectuur zal gebruiken, naast nieuwe, welke den toekomstigen stijl verkondigen.

Toetsen we dus deze feiten aan de waarneembare van den tegenwoordigen tijd dan zien we inderdaad een dergelijke ontwikkeling.

Er is een litteratuur, zelfs reeds een dramatische met meer of minder sterke tendenz; en daarnaast een litteratuur welke de decadentie der verdwijnende burgerklasse schildert.

Is nu tendentieuze kunst geen kunst, zooals door velen wordt beweerd? Immers wèl; zij heeft alleen een onaangename bij-smaak, mist dus de zuiverheid van gevoel. Bekend is dat zelfs een zoo bij uitstek lyrisch dichter als Shelley tendenz niet onvereinigbaar achtte met poezie.

Er is schilderkunst met een zeer sterke tendenz; en daarnaast eene van het naturalisme tot het realisme afgedaalde, welke alle verbeelding mist, omdat de teruggang der verbeelding juist het gevolg is of liever de begeleiding daarvan; en er is een architectuur eveneens tendentieuze, met een sterken wil alle eklektische vorm af te schudden, en daarnaast eene decadente welke nog vasthoudt aan oude vormen.

En wat de algemeene ontwikkeling betreft, is het zeer merkwaardig op te merken hoe de schilderkunst langzamerhand reeds aan beteekenis gaat verliezen, en de decoratieve kunst aan het groeien is; hoe ook de beeldhouwkunst zich weer meer naar de architecturale versiering ontwikkelt, terwijl de architectuur zelve weer haar oude plaats als leidende kunst gaat zoeken.

Is dat nu reeds zoogen. proletarische kunst? Volgens de Marxistische leerstelling zeker niet, omdat dan zulk eene eerst kan beginnen te groeien, wanneer de proletarische maatschappij er zal zijn. Maar zelfs wanneer men aanneemt een evolutie, een ontwikkeling van de eene kunst uit de andere, zooals de feiten zich voordoen, dan nog kan daarvan nagenoeg geen sprake zijn, juist omdat de tendentie noodzakelijker wijs te veel naar voren komt.

En wringt men ten slotte ook hier oorzaak en gevolg in het Marxistisch dogma, dan zou ook daarom, reeds de tegenwoordige kunst geen kunst kunnen zijn, omdat altijd de intellectueelen eener bepaalde klasse de kunst hebben voortgebracht, en de intellectueelen welke nu de zoogen. proletarische kunst maken, niet uit de klasse der proletariërs zelf zijn voortgekomen.

Ik zeg wringen in dit dogma, omdat er ernstig verschil van meening bestaat over een dergelijke uiterste consequentie en wat dan toch eigenlijk proletarische kunst moet worden genoemd.

„Waarlijk geen valscher en giftiger bedenkfel” roept Scheltema uit, „geen geniepiger phrase dan de kleinmoedige leugen, dat nu toch geen groote kunst mogelijk zou zijn! Nu niet? nu overal om ons heen de diepst ontroerende dingen gebeuren?” Men ziet het, de waarheid schijnt hier dus wel degelijk in het midden te liggen; dat er dus eenerzijds wèl een kunst mogelijk is, dat die groeiende is, en zich zelfs in korten tijd zeer sterk heeft ontwikkeld; maar dat anderzijds haar volle ontplooiing nog tèn zeer wordt belemmerd door de ongunstige productieverhoudingen, m. a. w. er kan eerst dan een groote kunst worden verwacht, kort van te voren of wanneer het einddoel der arbeidersbeweging zal zijn bereikt.

Ik kom ten slotte op de architectuur terug. Van alle kunsten en ik reken daar de zoogen. gebruikskunst bij, schijnt zij reeds de grootste veranderingen te hebben ondergaan, hetgeen begrijpelijk is juist voor die kunst, die het meest met de industriele ontwikkeling, dus met het kapitalisme samenhangt. Zij ondervindt daardoor, zooals reeds gezegd, eenerzijds de grootste nadeelen, maar anderzijds is deze voor haar weer van groot voordeel geweest. Want evenals de arbeidersbeweging, dus het verzet tegen het kapitalisme, een gevolg is geweest van het kapitalisme, zoo is ook het verzet der architectuur tegen hare verindustriëering, dus tegen den rommel waarmee gebouw en meubel werden omhangen, een gevolg daarvan.

Evenals de heerschappij van het kapitaal noodig was om de kiem tot ontwikkeling te brengen, welke den oeconomischen strijd veroorzaakte, zoo bleek ook de heerschappij van de schijnkunst noodig om de kiem eener kunstreactie te voorschijn te roepen, zei ik zelf reeds eenige jaren geleden in een voordracht. Met die schijnkunst was bedoeld de kunst der 19e eeuw, de architectuur in haar navolging der oude stijlen. Die meening blijkt nòg van kracht, maar nu *a fortiori*, omdat blijkt, dat beide oorzaken één zijn. Welnu, het is duidelijk zichtbaar, welke verandering als van zelf in

de architectuur moest volgen en ook dat er in zekeren zin reeds een vast type van gebouw voor dezen tijd is gegroeid n.l. het kantoor- en winkelgebouw, het Geschäftshaus, hetgeen op zich zelf reeds een mijlpaal beteekent, naar het groote magazijn der toekomst en op nieuw een bewijs geeft, hoe zeer juist de architectuur met de maatschappij verband houdt, hoe zij is direct een reflectie der cultuur.

„Wenn die Vergangenheit die architectonischen Kunstformen stets Idealbauwerken abgewonnen hat, so versucht die Gegenwart neue Formen aus Profanbauwerken, aus wirthschaftlichen Zweckbauten zu entwickeln;” ontleen ik weer aan Scheffler. „Selbst diese Erscheinung aber bestätigt das Entwicklungs Princip. Denn das wirthschaftlich organisierte Geschäftsleben ist heute das einzige Gebiet, wo man im Begriff ist, Konventionen über notwendige Lebensformen zu schliessen. Ueberall sonst befinden sich die sozialen Zustände noch in Stadien der Anarchie, des kurzen Compromisses oder der toten Tradition. Im Geschäftsleben allein ist ein selbständiger, von allen früheren unterschiedener Geist zu spüren. Also auch hier ist es wieder die beschränkende, kräftigende Konvention, die der Kunst Entwicklungsmöglichkeiten giebt.”

En daarmee gaat natuurlijk gepaard een verandering in de filosofie der architectuur. Zag men vroeger in den klassieken tijd, de verzinnebeelding van steun en last, zooals deze in zuil en architraaf tot uitdrukking kwam, zag men in de middeleeuwen een zekere vergeestelijking van ditzelfde begrip: juist een opheffing van last; voor de moderne bouwkunst zal het begrip van ruimteomsluiting tot uitdrukking moeten komen.

„Man sollte meinen das Wirken der Schwere, die formale Vorstellung davon, wie ein lastendes getragen, ein strebendes gehalten wird, könne von allen Menschen, allerseits nur in derselben Weise begriffen werden. Die Geschichte beweist es anders; n.l. dasz diese Vorstellungen vom Temperament der Völker oder Rassen und van religiösen Stimmungen determiniert werden. Das verbürgt eine ewig verschiedenartige Lösung der selben künstlerischen Probleme für alle Zeiten. Auch hier giebt es nichts absolutes, sondern nur relatives.

Maar het is ook reeds een zichtbaar, en daarom verblijdend teeken, dat de architectuur, zooals gezegd, wederom als

beeldende kunst de leiding gaat nemen, de beide zusterkunsten wederom binnen haar sfeer betreft, wederom hare hulp inroept en haar in volksgebouw en warenhuis, weer bewust den weg wijst naar de toekomst.

„Met het zoeken naar het schoonheidsverlangen in de gemeenschap” zegt Roland Holst in hare studien in socialistische aethetica, „is de neiging van het proletariaat in overeenstemming, en ook in dit opzicht treft de analogie met klassieke oudheid en middeleeuwen (ik stipuleer) aestetisch genot en bevrediging te zoeken, minder in armelijke opsiering der individueele woning dan in gemeenschappelijk bezit en gebruik van schoone gebouwen en voorwerpen!”

Mij dunkt dat uit deze beschouwingen wel langzamerhand een beeld gaat rijzen van de maatschappelijke toekomst en haar reflectie: de kunst, een beeld dat m.i. geen *verbeelding* behoeft te zijn, omdat wie niet blind is voor de maatschappelijke gebeurtenissen van dezen tijd, tot datzelfde beeld zal *moeten* komen.

Die nieuwe maatschappij zal hebben een nieuwe religie, d.w.z. welke hare denkbeelden ook mogen zijn over verhouding van den mensch tot een bovenzinnelijke wereld, zij toch het leven, de waarde van het aardse bestaan zal opheffen tot zulk een hoog plan, dat de samentrekking aller menschelijke gedachten betreffende een ethisch ideaal, zich zal bepalen niet tot een mogelijk bestaan hiernamaals, maar tot een werkelijk bestaan hier op aarde. Reeds leert in de Grieksche oudheid Protagoras, dat de mensch de maatstaf aller dingen is.

Die religie zal zich hebben ontwikkeld uit de nu groeiende denkbeelden betreffende een materialistische levensbeschouwing, een woord, dat den waren Christenen, voor zoover deze er nog zijn, met afschuw vervult, maar dat inderdaad zal blijken te zijn van een veel h00gere bedoeling dan men er nu aan toekent of aan wil toekennen.

Men denkt bij het woord materie aan het lage, ordinaire, onmenschwaardige, terwijl moet worden ingezien, dat diezelfde materie de grootste liefde en vereering verdient.

„Sie (die Kirche)” zegt Kutter, „musste Geist sein; das ist ihr Fluch geblieben bis zum heutigen Tag. Die Materie ist nicht teuflisch, die Liebe zu ihr — tr0stet euch — nicht verwerf-

lich. Ihr Genuss nicht stündig, sogar ihre Orgien sind nur die Reaction des Menschen gegen die falsche Usurpation die sich der gottvergessene Geist angemaszt hat. Die Materie ist nur der Sitz der Sünde, weil der Mensch sie verachtet. Die Materie verachten, eben das heisst die Sünde rufen."

Die religie van den nieuwen mensch, zal ook een nieuwe kunst, de hare kunnen noemen, want zooals de nieuwe oeconomische grondslag zich uit de tegenwoordige productieverhoudingen ontwikkelt, zoo zal ook haar kunst zich uit de tegenwoordige kunst ontwikkelen.

De verleidelijkheid tot voorspellen is altijd evenredig aan de moeilijkheid daarvan, maar toch schijnt het zich scheppen van een algemeene voorstelling van dit toekomstbeeld niet onmogelijk.

Wanneer ook te dien opzichte aan een analoge ontwikkeling mag worden gedacht „denn an Stelle der Religion setzt die Social-demokratie Weltweisheit" zegt Dietzgen, dan treft zeker een merkwaardige overeenstemming in het streven tusschen de regeling der maatschappelijke toestanden en men zou kunnen zeggen, ook die der kunst.

Want in de groote verwarring van denkbeelden en inzichten van dezen tijd, komt toch wel deze ééne groote bedoeling naar voren, die van organiseren, een trachten om regeling te brengen in de zoo ingewikkelde verhoudingen, deze te vereenvoudigen en daaraan een zooveel mogelijk practischen vorm te geven. Immers het doel der sociaal-democratie is, in laatste instantie, den arbeid, de stoffelijke voortbrenging te regelen.

Tegenover de volkomen willekeurige arbeidsverdeeling, door een klein gedeelte der menschheid ingesteld, slechts ten bate van datzelfde kleine gedeelte, met de gevolgen, het klinkt als een parodie, zelfs van overproductie, die toch niet aan de overigen ten goede komt, en speculaties van allerlei aard, door enkelen die een oeconomische crisis te voorschijn roepen, waaronder allen lijden, zal worden voorgesteld een arbeidsverdeeling dòòr allen, vòòr allen, met geen ander doel dus, dan tegenover dezen willekeur, dat is zuiver subjectief inzicht, te stellen een bezonnen regeling.

Tegenover sterk individualistische neigingen, een streven

naar absolute veralgemeening, tegenover een ongeordende, een geordende; tegenover een stijllooze een gestyleerde maatschappelijke regeling.

Nu zien wij een volkomen gelijksoortige ontwikkeling in de kunst gebeuren, die van te gaan van een naturalistische en zelfs van een realistische, dat is dus ook van een zuiver persoonlijke, van een willekeurige, naar een meer geordende, naar een gestyleerde kunst.

Er wordt dus gestreefd naar vereenvoudiging in beiden, want styleeren is vereenvoudigen, om te komen tot orde, tot rust, zooals styleeren beteekent het scheppen van rust.

„Kunst” zegt Scheltema „is geen passie, de machtspreuk der individualisten; kunst is bezonken en gestyleerde ontroering, — nooit de ontroering zelve — de schepping is de herschepping der onrust tot rust.

In alle groote stijlvolle kunsten vinden wij die rust „(en hier komt dus weer de analogie naar voren)” daarentegen is het juist een kenmerk van het naturalisme in zijn meest wijde beteekenis, dat het steeds even rusteloos als stijlloos is geweest. In waarheid is er meer waarachtige beweging in de heerlijke rust van de Egyptische en Grieksche beeldhouwkunst, dan in de meest geniale voortbrengselen der moderne tijdperken van af de Renaissance — meer beweging in de stil oprijzende witte golf van schoonheid eener Venus van Milo, ja meer beweging in de eeuwige stilte eener Egyptische sphinx, dan in de wildste en meest hartstochtelijke ontwerpen van Rodin. De eerste openbaren de rust, saamgesteld uit eeuwige beweging van het leven, dat is dus de gestyleerde veralgemeening van de beweging tot rust — de laatste vormen de ontleding van een tijdelijke, uiterlijke beweging, d. i. de verbijzondering van het toevallige leven tot onrust.”

In literatuur heeft de psychologische roman met de ontleding van zuiver persoonlijke gevoelens zijn tijd gehad en kan het realisme reeds als voorbijgegaan worden beschouwd. En zelfs in de taal zien we een verdwijnen van het bijzondere naar het algemeene; de litteraire gebruikskunst zooals Scheltema die noemt is eveneens bezig zich te herzien, met een zelfde strekking van vereenvoudiging d. i. eveneens naar een rustiger vorm.

De muziek die zich reeds lang van te voren van den dans en de poezie had verwijderd, zichzelf had ontwikkeld en zich ten laatste los van alle band en bodem, in haar tegendeel, een wilde stijllooze harmonie, oploste, zij zit nog het meest vast aan het persoonlijke en daarmee aan de decadentie. Dit vindt zijn verklaring daarin dat zij is de onstoffelijkste en daardoor ook stemmingsvolste aller kunsten, zoodat zij zich wel het langst moest blijven bewegen in de subjectivistische gevoelssfeer.

En de beeldende kunsten? Zij zoeken zich opnieuw met elkaar te hereenigen, zoowel geestelijk als in den vorm. De schilderkunst met het doel het scheppen van een kunstwerk als „Ding an sich” beheerscht niet alleen meer de versiering der wand. Niet alleen dat het kunstgehalte der schilderij — in het algemeen gesproken — sterk dalende is, na de schitterende opleving der bizondere, naturalistische en realistische scholen met al de subjectivistische eigenaardigheden in den vorm die op zichzelf eigenlijk niets met de kunst te maken heeft, maar die toch onwillekeurig, met het geestelijk beginsel der idee samenhangen, hetgeen Scheffler tot den paradoxalen uitroep bracht, dat bijv. een pointillist nooit aan de christelijke onsterfelijkheid der ziel kan gelooven; — maar vooral de wijze waarop de schilderijen worden verhandeld, een wijze die soms aan de tulpenhandel doet denken, zonder twijfel ook een gevolg van het kapitalisme, dat in een schilderij bovendien een goede geldbelegging ziet; — doet langzamerhand het inzicht rijpen, dat een schilderij niet alleen een kunstvoorwerp kan worden genoemd.

De drang naar de decoratieve schilderkunst is stijgende, terwijl de sculpteur zich eveneens ten dienste der architectuur gaat stellen.

En de architectuur zelve? Zij de grootmeesteres aller kunsten is bezig zich uit het moeras van geheel verlepte conventie enerzijds, en subjectivisme anderzijds op te heffen, maar vooral zich te ontworstelen aan den industrielen rommel, gevolgen van commercialisme en kapitalisme, waarvan zij van alle kunsten het meest heeft te lijden gehad. En hoe? Het is een heerlijk verschijnsel op te merken hoe vooral zij streeft naar vereenvoudiging, zonder twijfel de noodzakelijke reactie

tegen de heerschende overlading, maar principieel naar een beginselvaste richting.

„Ich hege die Hoffnung” zegt William Morris, „daz gerade von den notwendigen und anspruchslosen Bauten die neue und echte Architectur ausgehen wird, viel eher jedenfalls, als aus dem Experimentieren mit den Methoden weniger anspruchsvollen Architecturstilen.”

Nu gaat een dergelijke kunstevolutie evenmin als een maatschappelijke zonder verzet, vandaar ook jegens haar een scherpe kritiek, maar ook een die, omdat de waarheid sterk staat, slechts vermag te schimpen en niet te argumenteeren. Want die eenvoudige vorm is slechts de stoffelijke verwerkelijking van het beginsel, waarop de nieuwe bouwkunst zich zal manifesteeren: dat van klaarheid in de geheele opvatting van plan en opbouw d.i. opnieuw van orde, d.i. van stijl.

Maar zeker het meest onbillijk verwijt, dat aan dit streven kan worden gedaan, is de eisch van oogenblikkelijke gelijkwaardigheid met vroegere architectuur. Ja, lieve hemel, hoe lang heeft, afgescheiden van de genoemde belemmerende invloeden, een kunst noodig om zich te ontwikkelen? Als een voorbeeld van bijzonder vluggen historischen groei wordt de Mohammedaansche aangehaald en deze heeft toch nog anderhalve eeuw van ontwikkeling noodig gehad. Verlangt men dan van een kind reeds de ontwikkeling van een volwassene?

Neen juist het tegenovergestelde zou onnatuurlijk zijn; en juist het langzame der ontwikkeling is het bewijs van de doelbewustheid van dit streven en voor de zekerheid van het bereiken.

Ik zeg, dat de architectuur opnieuw gaat in een richting van orde, d.i. van stijl, hetgeen we nu weten dat waarlijk niets bizonders is. Juist de subjectieve uitingen waren de verbijzonderingen d.i. het persoonlijke, d.i. het stijllooze, terwijl de richting waarin de architectuur zich nu beweegt, is die naar het algemeene d.i. het gemeenschappelijke, d.i. naar het gestyleerde.

„Want later,” zegt Scheltema, „zal over hen wier kunst terug dreef naar de gemeenschap, uit wier arbeid, uit wier ziel een nieuwe menschenliefde heeft geklonken, zal eenmaal de groote lijn worden getrokken, die weer gaat van het bijzondere naar de veralgemeening.”

En een dergelijke ontwikkeling zal daarom de eenige ware zijn omdat zij gaat in overeenstemming met het groeiende wereldbegrip, maar een begrip volgens een nieuw inzicht.

Was de voornaamste categorie van het wereldbegrip der Grieken die van „het middel en het doel” — en heerschte in de middeleeuwen „het teeken en het gevolg” — voor ons zal als verklarend wereldbegrip gelden die van „oorzaak en gevolg”. Een nieuwe religie is komende, een religie van deze aarde welke zal zijn het levengevend beginsel der komende kunst.

„De menschheid, niet God, zal de zon zijn, waarom de socialistische kunst zich zal bewegen en de menselijke gevoelens zullen allen gezien worden uit haar te ontspringen,” zegt Gorter.

Maar is, ofschoon verschillend in den vorm, dit niet in zijn wezen hetzelfde?

Men zegt wel eens dat de geschiedenis zich herhaalt en de meening dat er niets nieuws onder de zon is, berust zonder twijfel op ervaring.

Wanneer men ten minste deze ontwikkeling nagaat en daaruit zich een beeld van de toekomst ontwerpt, dan blijkt daarin een merkwaardige overeenstemming met de klassieke wereld te bestaan.

Immers de geestelijke basis, de onderbouw, heeft opnieuw zijn ideaal op deze aarde; het geheele geestelijk leven concentreert zich nu wel niet in aardsche goden, maar in den mensch.

Maar was de mensch in de oudheid niet met zijn godheid één?

Bovendien, er is ook nu weer groeiende een cultuur van het menschelijk lichaam, dat lichaam door het Christendom veracht, maar dat door de komende tijden weer om zijn groote schoonheid zal worden geëerd.

Want hoe ook de denkbeelden mogen zijn over de verhouding tusschen lichaam en geest, voor ons aardsche bestaan zijn deze beiden niet te scheiden. Die cultuur is dus niet anders dan een poging het verloren evenwicht tusschen geest en lichaam te herstellen.

„Ich beschwöre Euch, meine Brüder”, roept Zarathustra uit

„bleibt der Erde treu und glaubt denen nicht, welche Euch von überirdischen Hoffnungen reden! Giftmischer sind es, ob sie es wissen oder nicht.“

Er is een wereldidee groeiende, als gevolg der materialistische levensbeschouwing, waarbij de arbeidersbeweging en de klassenstrijd slechts middel zijn, maar ook moeten blijven om te geraken tot een einddoel, als wanneer er weer een geestelijke onderbouw, voor de dan zijnde cultuur zal zijn.

Ik zeg moeten blijven. „Want de algemeene humanistische drijfveer van het socialisme” ik citeer hier uit van Treslong's „Inleiding tot de filosofie der gemeenschap” „lijdt schade door het dogma van den klassenstrijd, dat met verwaarloozing van het bestaan der talloze groepen, alle met verschillende gezindheden, de maatschappij verdeelt in twee legerkampen: de vijanden van het menscheidsideaal echter (ik stipuleer) worden gevonden in alle groepen, bij kapitalisten zoowel als bij proletariërs.

En op dien geestelijken onderbouw, de nieuwe religie met haar nieuwe conventie, de systematische wereldwijsheid — maar met een ideologie van de gelijkheid aller menschen; op dien geestelijken onderbouw zal zich verheffen een kunst, maar dan in vollen wasdom, ontwikkeld uit een kunst welke reeds nu bezig is te groeien.

Zal dat dan eindelijk zijn de proletarische kunst?

Wanneer men aan een naam hecht, ja, voor zoover dan die kunst kan worden geacht samen te hangen met de proletarische beweging.

Neen, wanneer men denkt haar als een verbizonderde veralgemeening te moeten beschouwen, dus staande buiten den algemeenen ontwikkelingsgang. Want die kunst zal principieel géén hoogere zijn dan die der beide groote tijdperken, het klassieke en het feodale, omdat de aard van het ideaal relatief is, het absoluut heilzame, d. i. het absoluut moreele een frase; maar in wezen zal zij die beiden moeten overtreffen, omdat de cultuur zelf geestelijk zooveel hooger zal staan.

Dan zal het drama als vroeger weer de synthese van alle kunsten zijn geworden en de oplossing nu niet in de noodlottige vervulling van een moeten, noch in de wanhopige mislukking van een willen, maar in de hoopvolle bewustwording van een zullen bestaan!

En het volk zal opnieuw opgaan naar het religieuze gemeenschapsgebouw, waarvan de architecturale majesteit tot eerbied dwingt, en dat slechts te benaderen zal zijn langs een triomfalen toegangsweg.

En de groote ruimte daarbinnen zal opnieuw doen ontroeren, niet door een wijding van heilige mystiek welke naar een bovenzinnelijke wereld doet verlangen, maar door eene van herboren Dionysische vreugde.

Toch zal deze in wezen verschillen met de kleine klassieke tempelruimte, welke ruimte alleen voor de figuur der Godheid was bestemd. Want deze ruimte zal de duizenden moeten bevatten, die nu op geheel andere wijze de aardsche godheid zullen benaderen; want deze zal wel weer in die ruimte aanwezig zijn, maar slechts in geestelijken vorm.

Op de wanden dier groote zaal zullen zijn voorgesteld de groote daden, die tot het doel hebben geleid, en in nissen en op postamenten zullen de deugden der gemeenschap zijn verbeeld.

En van uit de groote koornis ruischt orchestrale muziek, niet ter begeleiding van lithurgischen zang, noch ter begeleiding van zang en dans, maar ter begeleiding van het groote koor, dat in stijlvolle melodiën de vredeshymne uitjubelt.

Zal dit beeld een illusie blijken? en zal, al heft ook het internationale cosmopolitische streven der sociaal-democratie in zijn eenheidsgedachte een ideaal omhoog dat ons deswege toespreekt, deze actie — zooals Kuyper meent — een grijpen naar het onbereikbare blijken, doordien men dit hooge en heilige ideaal nu reeds in deze zondige wereld verwezenlijken wil?

Neen, wij mogen er niet alleen op hopen, maar wij kunnen het zelfs verwachten. Want er moet weer komen een maatschappelijke orde en een gestyleerde kunst; maar beiden grooter dan die welke ooit waren, omdat de komende tijden maatschappelijk zoowel als artistiek, krachtens een volmaakter inzicht en hooger kunnen, zullen zijn opgebouwd. En die beide factoren zullen zich opnieuw afspiegelen in een cultuur, welke dan de eerste zal zijn van een nieuw tijdperk der beschavingsgeschiedenis, omdat de conventie der nieuwe religie, de gelijkheid van alle menschen zal hebben vastgesteld.

De Godsdienst zal dan zijn een aardsche, maar zijn leer zal bevredigen, zal vrede geven, zal opnieuw rust brengen, zooals er vroeger rust was in grooten stijl, niettegenstaande het felle beweeg der tijden. Maar die rust zal dan zijn een verheven rust, niet de rust des doods, maar die van het ware leven.

DE SMIDSE

DOOR

JAN PRINS.

De blinden waren dicht, maar in de smidse blonk nog licht, en langzaam, van den lagen zolder, zonk het dreunende geluid van de gevallen slagen. De meester smeedde nog. De plotselinge vlagen van hooger helderheid, die sloegen uit den haard, verlichtten zijn gezicht. De meester stond bedaard en krachtig voor het aanbeeld, en de vonken vlogen onder den hamer uit. De meester stond gebogen in aandacht voor zich neer te zien, en aan het touw dat afhing van den balg, een ranke jonge vrouw, bijkans een meisje nog, zijn dochter. Want zijne uren zijn kostbaar, en het kost te veel, een knecht te huren voor overwerk des nachts. En boven is het brood toch altijd noodig, en zeer dikwijls is de nood er nijpend. Dus hij vecht, en vecht, met alle krachten, neerhamerend zijn haat en donkere gedachten. En in de smidse staat zijn dochter.

Zal wel ooit
dien gij beminnen zult, mijn kind, zoo lief getooid
u in dien eenvoud zien? Hij mag wel zeer bescheiden
voor zijn geluk staan, want voor altijd te benijden

is wie die liefde wint. Hoe somber slaat het vuur
in de verlatenheid van dit verborgen uur
zijn roode golven uit en vlamt op de gezichten.
Eens zal een ander licht, den nacht door, u verlichten:
de schemerige lamp, die in de kamer brandt
van twee geliefden, als het schijnsel van den wand
op hun gestalten komt gevallen en het lange
verrukte ontwaken uit hun wederzijdsch verlangen.
Maar zult gij dan zóó schoon zijn? Zie, hoe gij uw haar
nu hebt gewrongen, ongekunsteld, in elkaar,
zooals Diana deed. Ik zie de vonken dansen
en langs uw slapen het wegvloeien van de glansen
en vluchten van het licht. En als Diana jong
en krachtig, als zij weer gereed is tot een sprong
achter het schielijk wild, zie ik uw slanke leden
nu in den opslag van het lage vuur getreden
en heel de schoonheid van uw sterk en lenig lijf.

En in de smidse dreunt het aanbeeld.

Het bedrijf

eischt al uw krachten, maar hoe moedig en besloten
stort ge u den arbeid in: de handen hoog, de ontbloote
benedenarmen langs het koord. De roode mond,
half open, hijgt den adem in en, zinkend rond
het matte vochtige en toch donzige der wangen,
zie ik de streeling van twee losse lokken hangen
en trillen voor het oor. De vaste boezem gaat
onrustig en, den gloed op uw gestalte, staat
gij licht en hoog in 't ruime duister. De oogen gloeien
in uw verhit gelaat. Eens zal een bos daar bloeien
ontroerender wellicht, doch schooner nooit dan nu.
De geesten van den nacht zien en begeeren u.

Zij dwalen, stijgen, dalen om uw voet en zoeken hun toevlucht, sluipend, in de schaduwige hoeken der smidse, en naar het vuur opvlamt of doffer gloeit ziet men den valen stoet omlaag, die wijkt of groeit en aanvalt of zich weer terugtrekt, — en daartegen u, rustig van gebaar, witschitterend bewegen.

En in de smidse klinkt het ijzer op het staal.

Zie mij nog eenmaal aan. — Het gloeiende metaal weertintelt in uwe oogen. Hoog over de wangen ligt altijd nog de laaie gloed. Maar een verlangen van rust doortrekt u reeds. — Vaarwel, en goeden nacht. Dat in uwe eenzaamheid de koele stilte zacht om u gelegen zij; dat vriendelijke droomen den klaren hemel uwer sluimering doorstroomen. En zij eenmaal uw droom met een, dien gij bemint, althans een schoone droom. —

U zij geluk, mijn kind. —

En in de smidse, diep van schaduwen doorzonken, vallen de slagen neer en vonkelen de vonken. —

IDEALISTEN

MONOLOGENSPEL IN EÉN BEDRIJF

DOOR

MATHIEU SCHOENMAEKERS.

PERSONEN:

JOHAN, violist.
ALBERT, schilder, Johan's vriend.
EEN KRUIDENIER, Johan's kostbaas.
EEN SCHACHERAAR.
DE WAARD.
JOHAN'S OOM.
EEN DOKTER.

*Speelt in den tegenwoordigen tijd, op de kamer van Johan.
Alle personen, behalve Johan, kunnen door één karakterspeler
worden weergegeven.*

EERSTE TOONEEL.

JOHAN, DOKTER.

JOHAN. Dus, dokter, u is stellig overtuigd, dat ze gezond is?

DOKTER. Volkomen. Ik heb haar heel conscientieus onderzocht, en . . . d'r is niets te vinden, niets.

J. (*zucht*).

D. Nog niet gerust?

J. Jawel, maar . . . die zwaarmoedigheid van d'r hé . . . die moet toch een oorzaak hebben.

D. Och ja, haha . . . jonge meisjes . . . (*vertrouwelijk*) als ze

uw vrouwtje is, zal dat wel overgaan. Zoo knusjes samen in 'n eigen huishowetje hé... da's je ware voor 'n vrouw... en... als 't niet indiscreet is... duurt 't nog lang?

J. Trouwen kost geld, dokter. Maar ik geloof, dat 'k u begrijp. Dààr tobt ze over... ze verlangt 'n eigen thuis... dat vervloekte geld!... Zoo'n klein plekje van de wereld, waar je heelemaal je zelf kunt zijn en je zelf kunt geven, waar je man je begrijpt aan één blik van je oogen... en dan 'n wit wiegje met wille lakenjes en witte gordijntjes en een blanke kindje d'r in...

D. Hahaha... zoo zijn de artiesten nu allemaal! Fantaseeren tot in 't oneindige! Dat is artiestengeluk, dat moeten wij doktoren missen. Als wij eens aan 't fantaseeren gingen... (*klopt F. vertrouwelijk op de schouder*) Maar u begrijpt me, da's 't voornaamste. (*reikt F. de hand.*)

J. Ik vind 't heel vriendelijk van u, dat u even kwam aanloopen. Nu weet ik ten minste, waar ik me aan te houden heb.

D. U houdt veel van Ine!

J. Ik heb vroeger nooit vermoed, dat ik zoo liefhebben kon.

D. Een heerlijke artiest ben je! Dag!

J. Mag ik u alleen laten gaan? Ik heb dringende bezigheden, ik...

D. Wel zeker! Ik vind 't wel.

J. Dag Dokter!

TWEEDE TOONEEL.

JOHAN.

Artiestengeluk zegt-ie... Hij moest weten, wat ik van plan ben... Je zult niet meer tobben Ine, je zult 'n eigen thuis hebben, je eigen man, je eigen kindje... je eigen inkomen. (*tot Ine's portret aan de wand.*) Dat inkomen ja, dat was 't. Dat heb je nooit kunnen begrijpen, Neen, dat hoeft ook niet. (*als tot zichzelf.*) Hahaha, ik begin de vrouwtjes wel te doorzien. Werk voor ze, den heelen dag, ze waardeeren het niet. Zet 'n kapitaal voor d'r vast, ze waardeeren 't niet. Maar zeg, dat ze mooie tandjes hebben of mooie haren, of

mooie oogen, of geef ze 'n bloozend roosje en... ze waardeeren het wèl... Dat neem ik je niet kwalijk Ine, dat vind ik juist heel leuk van je... wat gaan jou die verdomde centen aan... jij moet maar lachen en zingen en zoenen, hoor, daar ben je mooi voor en lief. (*Er wordt geklopt. J. roept: Binnen.*)

DERDE TOONEEL.

JOHAN, KRUIDENIER.

KRUIDENIER. Neem me niet kwalijk meneer... m'n vrouw stuurt me weer 'ns naar boven.

JOHAN. Zoo!... Maar 't komt nu gauw in orde, hoor.

K. Ja kijk 's meneer... we verhuuren die kamer niet voor plezier... we moeten d'r van leven.

J. Ik verzeker u, dat ik de huur binnen acht dagen betaal.

K. Dat hebt u al meer gezegd.

J. Ja, maar nu kan u er vast op aan. (*met moed.*) Ik heb 'n plan!

K. Nou, om u de waarheid te zeggen, ik geef niet veel meer om uw plannen. Ik geloof heel graag dat u mooi viool kan spelen, maar... (*maakt gebaar van geld tellen*) brengt 't wat òp? Dàt is de kwestie.

J. Neen, ik heb nu 'n heel ander plan. Kent u meneer Diederiks, de rijke Diederiks, die meelhandelaar?

K. Ja zeker, een van m'n beste klanten.

J. Nou, da's 'n oom van me. Hij heeft me 'n baantje aangeboden als... als boekhouder of zoo iets. Ik wou eerst niet, maar... nu doe ik 't wèl.

K. Oho...

J. Da's andere thee als koffie hè?

K. En wanneer zult u...

J. Nou, niet direct. Binnen 'n paar maanden heeft-ie pas werk voor me. Maar in dien tusschentijd red ik me nu wel, zeker.

K. O... uw oom zal u voorschot geven.

J. Neen, dat niet!... Kijk maar niet zoo ongeloovig, 't geld kòmt er... Moet u 't dan precies weten?... M'n viool

is 'n heel mooi instrument. Maar nu ik 'r m'n vak niet meer van maak... kan ik 't wel met 'n goedkoopere doen... en voorloopig zal 'k dan maar niet meer spelen... Ik... ga m'n viool verkoopen... Ik heb advertenties geplaatst, ik verwacht vandaag al koopers.

K. Oho!...

J. Ja. Gisteravond had ik 'r weer spijt van. Maar nu gaat 't door.

K. (*schudt f. de hand.*) Dat doet me nou toch plezier, dat u zoo verstandig geworden bent... Ik heb 't altijd wel gezegd tegen m'n vrouw... die meneer is zoo kwaad niet... 't Is toch niks gedaan hoor, dat spelen voor je brood. 't Is beter zoo... veel beter. (*gaat weg, maar keert halverwege terug.*) Hahaha, u moet 'r niet kwaad om worden, maar ik geloof toch, dat ik 'r 'n goeie kijk op gehad heb... Ik heb al gezegd tegen m'n vrouw... maar u moet niet kwaad worden ik zeg 't maar omdat ik 't zoo aardig vin...

J. Nou?

K. Ik zeg altijd tegen m'n vrouw: die meneer is 'n heel goeie meneer, daar gaat niks van af. En goed spelen kan-ie ook. Maar hij zal toch nooit veel verdienen met z'n viool. Hij is... ja, 't oog van 't publiek wil ook wat hebben, dat is eenmaal niet anders. Hij is... zoo klein van stuk... Ja, wat ga-je d'r an doen... maar nu wordt u 'n flinke boekhouder, en dan gaat u geld verdienen, dat is toch maar hoofdzaak. Groot gelijk heb-u, groot gelijk. (*af.*)

VIERDE TOONEEL.

JOHAN.

Publiek, publiek! Bah!... Maar Ine vindt me toch niet zoo klein van stuk... Jullie zijn klein van stuk, allemaal, peuterkereltjes, schacheraartjes, centekloppertjes, haha... God, als ik m'n Ine niet had, ik... (*gooit 't raam open.*) Ik moet ruimte hebben, breedheid, julie zijn allemaal zoo eng... Ine is toch... neen, ruim van blik is ze toch eigenlijk oòk niet, dat mag ik me niet wijsmaken, niet fantaseeren, niet fanta-

seeren... (*als plotseling begrijpend*) maar ze is innig, ja, dat is 't echte woord, innig is ze. En dat is voor 'n vrouw toch eigenlijk alles, innigheid... (*haalt brieven uit zijn binnenzak, spreidt ze uit op de tafel.*) Dan moet je die brieven van d'r lezen, innig, innig...

VIJFDE TOONEEL.

JOHAN, ALBERT.

ALBERT. Dag, Jo.

JOHAN. Jij daar, Albert?

A. Dat had je niet verwacht!

J. Neen. Ik dacht, dat je aan 't schilderen was.

A. Ik moest je spreken, en... dat wou 'k niet uitstellen.

J. Zoo gewichtig?

A. Nou, 't is goed dat je 't zoo gauw mogelijk weet.

J. Een Jobstijding natuurlijk. Vooruit maar!

A. Ik ben gisteren bij de familie van je meisje geweest.

J. En?

A. Ze wouen 't je liever niet zelf zeggen, ze droegen 't mij op. Kijk 's Jo... je weet, die Reinards zijn heel praktische menschen. Ze vinden je 'n heel aardige vent, maar... je verdient niet veel hè... gewone artiestenkwaal. Nu tobben ze over jullie.

J. O zoo!

A. Om je de waarheid te zeggen, Jo... je kunt 't ze zoo heel kwalijk niet nemen. Mij zul je toch niet voor 'n geldpatser aanzien, maar... idealen, idealen, alles goed en wel, maar eten moet je toch oòk.

J. Hahaha... dat vind ik nu toch zoo grappig, zoo verschrikkelijk grappig. Wil ik je 'ns wat vertellen?... Ik heb 'n baantje!

A. Hè?

J. Waarachtig! Te beginnen met honderd gulden per maand, bij m'n oom.

A. Wàt zeg je?

J. Ja, boekhouder of zooiets. Wat 't precies is weet ik nog niet. Maar wat kan 't mij bommen!

A. En... krijg je dat dadelijk?

J. Neen, dadelijk niet. Maar toch binnen 'n paar maanden zeker.

A. God allemachtig... ik weet niet of ik lachen of huilen moet.

J. Lachen, kerel, lachen! Een baantje, een vast baantje, dat rijmt!

A. Ik kan 'r maar niet... is 't heusch waar?

J. Ja, ja, ja, ja, ja. En nou ga ik trouwer met Ine! 'n Eigen thuis en 'n eigen vrouwtje en 'n eigen kindje...

A. Jezus Christus, ben jij Johan, m'n vriend Johan!

J. Wat bedoel je?

A. Die burgerideaalties van je, een eigen thuis, en eigen... wat zegt je viool daarvan?

J. Haha, als je liefhebt, werkelijk liefhebt... Liefde is nooit burgerlijk Ab, nooit... al leeft ze ook in 't hart van 'n boekhoudertje.

A. Ik ben heelemaal van streek.

J. Nog iets... Ik zit erg in de penarie, zie je. Nu 'k toch niet meer m'n vak maak van vioolspelen... nu ga ik 'n goedkoopere viool aanschaffen. Die daar... die... verkoop ik.

A. Wàt zeg je? (*eenigszins boos.*) En het je daar heelemaal geen verdriet van?

J. Je hoeft me waarachtig niet te zeggen, kerel, dat je geen geldpatser bent... òf! 'r verdriet van heb... Maar dat màg niet, ik... ik moet sterk zijn... Mijn vrouw is toch meer waard dan m'n viool... Haar zal ik alles geven, m'n heele ziel, m'n heele zijn... Ik hou van haar toch meer dan van m'n viool.

A. Je hebt er meer verdriet van dan je weten wil.

J. Stil, dat moèt je me niet zeggen. Ik màg toch niet, ik... ben toch 'n man.

A. Maar niet te bescheiden, Jo! Je bent 'n ridder, je bent mooi, maar...

J. Ab, Ab, 't doet me zoo'n pijn, zoo'n pijn. Maar toch ben 'k blij, dat 't me zoo'n verdriet doet. Als je eenmaal van 'n vrouw houdt... ik vind 't zoo heerlijk, dat ik verdriet kan hebben voor haar. Wat zal ze dat mooi vinden!

A. (*zucht*).

J. Waarom zucht je zoo? . . . God, wat ben je bedroefd! . . . Is d'r wat gebeurd, heb je me wat verzwegen? . . . Toe zeg 't me, is d'r wat met Ine gebeurd?

A. Och Jo, dat is 't niet . . .

J. Waarom ben je dan zoo bedroefd?

A. Je hebt zoo heerlijk lief, beste kerel, maar . . . och waarom zou ik je lastig vallen met mijn ideeën!

J. Ik wil, dat je me zegt, wat je op 't hart hebt, ik wil 't!

A. Als de vrouwen zijn Jo, zooals ik ze schat, dan zijn ze zooveel liefde niet waard.

J. Wat heb je dan tegen ze?

A. Och . . . Heb ik niet voor d'r gewerkt, heb ik niet gezwoegd tot ik 'r bij neerviel. Nooit heeft ze 't begrepen, nooit.

J. (*naief-vaderlijk*) O ja, dåt begrijpen vrouwen niet . . . Maar dat hoeft Ine ook niet. Wat heeft zij te maken met de ellendige duiten die ik verdien . . . Ik zal 'r zeggen, dat ze mooie tandjes heeft en mooie haren, 'k zal haar bloemetjes geven, dåt begrijpt ze.

A. Wat heb ik me afgebeeld om haar weg te rukken uit die enge begrippen van fatsoen, van dit-mag-niet en dat-mag-niet. En nog!

J. O ja, een ruimen blik hebben de vrouwen niet . . . maar ze zijn innig zie je, innig. En dat is juist wat wij mannen noodig hebben: innigheid.

A. Ik kan het niet meer aanhooren . . . kijk me aan . . . ben jij zoo zeker van Ine!

J. Jij bent erg ongelukkig geweest . . . maar Ine.

A. Ik ben je vriend Jo, en daarom zeg ik wat ik denk. Vrouwen heb ik gekend zooveel als ik haren op m'n hoofd heb. Maar ze zijn allemaal hetzelfde, allemaal. Doe met de vrouwen wat je met je viool wil doen. Schaf de dure af en neem 'n goedkoopere. Dan hou je die daar . . . die plaagt je niet.

J. Albert!

A. En dan geven je de vrouwen wat je van ze verwachten kunt. Niet meer en niet minder. Koopwaar zijn ze, allemaal.

J. Dat wil ik niet meer van je hooren.

A. (*na 'n stilte.*) Ben je kwaad op me?

J. Neen. Maar je doet me pijn met je cynisme. Als je nou de eerste de beste was... maar wat jij zegt dringt in me door. (*kwaad.*) Ik hou van Ine, versta je, ik hou van d'r!

A. Je hebt gelijk. Ik wou dat ik... zoo ben ik ook eens geweest.

J. Ga je nu weg?

A. Ja. 't Model wacht op me. (*reikt J. de hand.*) Niet kwaad zijn, hoor.

J. Albert, wil ik nog 'ns spelen voor je op die viool... wil je ze nog eens hooren... tot afscheid?

A. Neen, neen, neen, in Godsnaam niet! (*af.*)

ZESDE TOONEEL.

JOHAN.

(Opent de kist der viool, wil ze eruit nemen maar kan van ontroering niet. Sluit het raam. Gaat aan tafel zitten en leest een der brieven van Ine. Onder het lezen verheldert zijn gelaat. Er wordt geklopt. Joh. roept: Binnen!)

ZEVENDE TOONEEL.

JOHAN, SCHACHERAAR.

SCHACHERAAR. O, ik geloof, dat ik terecht ben. Hebt u de advertentie geplaatst over die viool die te koop is?

JOHAN. Ja, meneer.

S. O, ik dacht wel, dat ik terecht was. 't Ziet er hier echt artistiek uit... Hm, 'n mooie ets daar... echt mooi.

J. Is u handelaar in instrumenten als ik vragen mag?

S. Neen, haha, dat dacht ik wel. Artisten zijn altijd 'n beetje bang voor kunsthandelaars. Groot gelijk, hoor! Die lui zijn lang niet altijd te vertrouwen.

J. U wil mijn viool koopen?

S. Dat is te zeggen... ik ben geen kunsthandelaar, ik koop niet alleen violen en zoo, ik koop zoowat van alles. Alles waar

wat aan te verdienen valt... Natuurlijk moet 'r wat aan te verdienen zijn, dat begrijpt u; van de wind leven kunnen we geen van allen... (*bemerkt het portret van Ine*) 'n aardig meisje is dat, jongen jongen, wat 'n aardig snoetje!... Ziet u, als ik uw viool kan plaatsens, maakt u er 'n aardig prijsje voor, omdat ik niet in één artikel doe... ik kom zoowat overal, ik kom bij de eerste families, ik weet zoowat de lui te vinden, die goed dokken, ziet u.

J. (*maakt de vioolkist open en neemt de viool eruit.*)

S. Hm... 'n mooi viooltje. Lang bespeeld?

J. Tien jaar heb ik ze bespeeld.

S. Ja, ja, dat weten we wel. Hoe langer je 'n viool bespeelt, des te beter wordt ze... als je goèd speelt natuurlijk... Maar dat is hier wel in orde... Ja, ik kèn u, ik heb u wel 'ns gehoord... 't is u toevertrouwd.

J. Ik heb ze indertijd overgenomen van 'n zieken vriend. Toen betaalde ik er 300 gulden voor.

S. Hu... u doet me schrikken... Drie honderd gulden... neen, dat durf ik er niet op wagen.

J. Dus dat vindt u te veel?

S. (*kijkt uit 't raam.*) Hè, daar begint 't waarachtig weer te regenen. Dat moet nu zomer heeten! Ik geloof, dat ze daarboven heelemaal in de war zijn. (*J. legt de viool weer in de kist.*)

J. Meneer, hoeveel is u 't instrument waard?

S. Kijk 'ns meneer, als ik die viool zóó zou moeten koopen... nou, ik weet 't zoo precies nog niet... maar ik heb 'n ander idee... weet u wat?... Ik zal 'ns voor u uitkijken... Ik vind wel menschen, die 'n mooie viool willen overnemen. En dan geeft u mij percenten.

J. Percenten.

S. Ja... ik twijfel of u ze anders wel kwijt zult raken... maar als ik u 'n kooper bezorg... ik kom zoowat overal... dan is u ze kwijt... Nou, en dan geeft u mij dertig procent... Da's niet te veel, meneer, u raakt ze zóó niet kwijt.

J. Dertig procent?

S. Ja.

S. Ik zal 'r over nadenken.

S. Best meneer. Mag ik nog 'ns terugkomen?

J. Ja.

S. Maar heusch, ik raad u in uw eigen belang: verkoop ze zelf niet... zóó krijgt u er geen honderd gulden voor.

J. Wablief?

S. Neen hoor, geen honderd gulden. U hebt indertijd veel te veel betaald... Maar enfin, u is geen koopman... nou, ik kom nog wel 'ns hooren... ik zal m'n best doen... Mijn hemel, wat 'n weer! En 'k heb geen paraplu bij me!... Dus meneer, tot ziens... blijf u maar boven, déranger u niet. (af).

ACHTSTE TOONEEL.

JOHAN.

Da's de eerste... ik kan er nog niet goed in komen (*strijkt hars op den strijkstok*) Albert had gelijk, ik moest niet voor hem spelen. Alléén wil ik ze nog 'ns hooren.

NEGENSE TOONEEL.

JOHAN, SCHACHERAAR.

S. (*tusschen de deur*) Ik wou u nog even waarschuwen meneer, verkoop u ze niet zelf... Heusch, u loopt 'r in... laat mij maar begaan, ik vind 'r wel iemand voor... dag, meneer!

TIENDE TOONEEL.

JOHAN.

(*legt strijkstok weer weg*) Neen, 't gaat tòch niet... 't Laatst heb ik erop gespeeld voor Ine... dat zal ik nooit vergeten... ze was zoo heelemaal onder den indruk... 't was net, of ik mijn viool bespeelde en haar ziel tegelijk... de „Traümerei,” van Schumann was 't... God, wat waren haar oogen toen mooi, haar groote, opene droomoogen... zij zal er ook verdriet van hebben... heerlijk, zoo'n smart zou ik niet willen

missen... samen lijden, 't is geen lijden meer, 't is hoogmooi geluk. (*geklop. J. roept: Binnen*).

ELFDE TOONEEL.

JOHAN, DE WAARD.

DE WAARD. Dag meneer! Mag ik me even aan u voorstellen? Mijn naam is De Waard.

JOHAN. Aangenaam. Ik heet Dalen. Johan Dalen.

D. O, zeer aangenaam. Mag ik u maar even het doel van mijn komst mededeelen?

J. Graag, meneer.

D. Ik heb 'n advertentie gelezen in de courant, dat 'n viool over te nemen is. Men heeft me naar u verwezen.

J. U is terecht, meneer.

D. Mag ik maar heel familiaar gaan zitten?... Hè, wat hebt u 'n gezellige kamer!... Ik voel me altijd echt thuis bij artiesten... ik ben zelf ook 'n beetje muzikaal... ik ga geregeld naar de opera, ik ken heele aria's van buiten... dat ding uit Mignon is mooi, hè? (*neuriet.*) Connais-tu le pays... Viool is 'n mooi instrument, vindt-u niet?

J. Ja zeker, meneer.

D. Ik vind viool veel mooier als piano... En dan, piano speelt tegenwoordig iedereen. Een kruideniertje heeft tegenwoordig een piano in huis... parvenus allemaal, parvenus!... Maar dan moet je die lui hooren spelen! God beware me!... Wat vindt u 't mooiste instrument?

J. Dat zou ik u heusch niet kunnen zeggen.

D. L'embarras du choix zeker, l'embarras du choix!... Maar ik zeg altijd: viool is 't mooiste, wat je hebben kunt. Je kunt er gevoel in leggen, je ziel kun je 'r in leggen.

J. Zou u mijn viool willen overnemen?

D. Ik zal u zeggen meneer... ik heb 'n dochttertje, die speelt heel aardig... maar haar viool bevalt haar niet meer... Nu wou ik haar verrassen op d'r verjaardag... Als uw viool nu mooi is, och, dan zou ik liever 'n oude viool overnemen

dan 'n nieuwe koopen... mijn dochtertje houdt meer van oude violen, ziet-u.

J. Mijn viool is heel oud. Ze was allang bespeeld toen ik ze kreeg. Ik zelf bespeel ze tien jaar.

D. En mag ik vragen: welke prijs?

J. (*na eenig aarzelen, plotseling.*) Vier honderd gulden.

D. Hm... daar kan ik toch zeker iets heel moois voor hebben.

J. De klank van mijn instrument wordt algemeen geroemd.

D. Mag ik ze eens zien?

J. Zeker meneer. (*toont de viool in de kist.*)

D. Ze ziet er goed uit. Maar zóó ziet men er eigenlijk niet veel van. Neem u ze 'r eens uit.

J. (*zuchtend.*) Asjeblief.

D. Ik heb ook wel 'n beetje viool geleerd van m'n dochtertje... niet veel natuurlijk, 't is ons vak niet... mag ik ze 'ns probeeren? (*steekt de hand uit naar 't instrument.*)

J. (*plotseling opstuiwend.*) Neen!

D. Wel, wel, wat 'n brutaliteit!... Houdt uw viool maar hoor... Ik zou óók haast onbeleefd worden... ik heb alle moeite om me in te houden... als ik geen gentleman was... wat 'n brutaliteit, wat 'n ongehoorde brutaliteit... parvenus allemaal... allemaal parvenus! (*af.*)

T W A A L F D E T O O N E E L .

JOHAN.

(*Balt de vuisten.*) Ploerten, ploerten, ploerten!... Neen ik doe 't niet, ik doe 't niet, ik doe 't niet... (*een snaar springt.*) Ai, maak je 'r me al een verwijt van?... Ploerten, jullie allemaal!... Ach, jawel, Ine, ik zal 't wèl doen hoor, voor jou doe ik 't... Ploerten, ploerten! (*begint 'n nieuwe snaar te spannen.*)

DE RTIENDE TOONEEL.

JOHAN, OOM.

OOM. Dag Jo.

JOHAN. Dag oom.

O. Wat hoor ik jongen, ga jij je viool verkoopen?

J. Wie heeft u dat verteld?

O. De kruidenier hier beneden. Ik kwam toevallig langs en hij riep me binnen... die man is in de wolken... maar zeg 'ns jongen, waarom doe je dat?

J. Ik heb geld noodig.

O. Maar kerel, waarom zeg je mij dat niet? Ik wil je toch met alle plezier wat voorschieten.

J. Neen oom, dat niet.

O. Ik begrijp je. Maar 't is toch dom... als ik je nou help... je ziet mij zeker aan voor de eerste de beste geldwolf... Da's niet mooi van je.

J. Och, als ik 'r toch niet meer m'n vak van maak...

O. Ik wil niet verder aandringen, kerel. Ik begrijp dat je trotsch bent, dat vind ik zelfs mooi... Maar zeg me nu 'ns eerlijk: je geloof toch wel, dat ik je niet zal bestelen?

J. Bestelen? Daar denk ik niet eens aan.

O. Nou, dan heb ik je 'n voorstel te doen... Je mag je viool verkoopen... maar wees nu verstandig en geef ze mij mee... als een koper komt, stuur 'm dan naar mij, dan wor-je ten minste niet afgezet... Vin-je dat goed?

J. Daar kan ik inkomen.

O. Pak ze dan in en geef ze me mee. (*J. voltooit 't spannen der snaar.*) 't Doet me toch geen plezier, Jo, dat je geen voorshot aanneemt.... 't Is geen aalmoes, je werkt d'r toch voor... Jij denk natuurlijk dat ik voor niets anders voel dan voor m'n geldbuidel... als je 'ns wist... Ben je klaar?

J. Ja, oom.

O. Luister dan 'ns. (*J. legt de viool in de kist.*)Geloof je, dat ik veel gehouden heb van m'n eenige dochter, die verleden jaar gestorven is? (*Jo knikt ja.*) Ik moest 'r chic uit zien, den dag van de begrafenis... In 't zwart

was ik, 'n groote, gesteven witte borst, 'n wit dasje... Denk je nou, dat 'r geen hart klopte onder die gekleede jas!... Denk je dat ik die prullen niet verwenscht heb toen ik ze aandeed?... Maar 't moest nu eenmaal, 't moèst... er moet zooveel in de wereld... Ik heb me goed gehouden op de begrafenis, ik heb bedankt voor de groote belangstelling, heel officieel in deftige woorden... Denk je niet, dat m'n stem stakte in m'n keel?... Liefst had ik gezegd: gaan jullie nou allemaal weg en laat me alleen, ik hou 't niet uit bij jullie... maar zoiets zèg je niet op 'n begrafenis, dat gààt niet... och, daar gaat zooveel niet in de wereld, leer dat van mij... Ik heb òòk m'n droomen gehad en ik heb ze nog... maar de wereld is net zoo sterk als onze droomen, m'n lieve jongen... in je hàrt je idealen, jongen, da's goed, vertroetel ze daar zooveel je wil... maar daarbuiten... laat je geluk daar niet zien, anders worden de menschen 'r jaloersch op en ze slaan 't kapot.

J. *(luistert niet meer, staart op Ine's portret.)*

O. O, je bent er niet bij.

J. Neen, ik dacht....

O. Aan Ine, natuurlijk.

J. Ja... ik was 'n beetje ongerust over d'r... ze tobde over iets in den laatsten tijd... Maar ik heb den huisdokter gesproken... 't is gelukkig in orde, hoor... *(glimlachend.)*
't Zal wel overgaan.

O. *(schudt het hoofd, neemt de kist met viool, reikt J. de hand.)*
Dag Jo, ik zal zorgen dat ze je niet afzetten, hoor.

J. Gaat ze nu heusch?

O. St!... Zoo gauw je d'r spijt van hebt, kom je 't maar zeggen. Dan gaat ze niet. *(af.)*

J. *(staart eerst bewegingloos naar de deur, valt dan op een stoel, snikt hevig.)*

VEERTIENDE TOONEEL.

JOHAN, ALBERT.

A. Is ze... al weg?

J. Ja... neen... m'n oom heeft ze meegenomen. Die zal zorgen, dat ze me niet afzetten.

A. Gelukkig. Verkoop ze niet, Jo.

J. 't Moèt toch.

A. Neen, 't moet niet... laat je dat 'n troost zijn.

J. Een troost?... Ik heb geen troost noodig... ik wil alles doen voor Ine. (*A. zwijgt onheilspellend.*) Wat is er toch? Daar straks was je ook al zoo raar, je verbergt me iets... God, martel me toch niet zoo, zeg 't me dan, wat is er?

A. Ik wilde 't je zoeven al zeggen, maar ik had 'r den moed niet toe. Ik was laf. Wees jij moedig.

J. Jezus, wat is d'r gebeurd? Is ze ziek? Is ze dood?

A. Neen.

J. Wat dan?

A. Ik heb je 'r toch 'n beetje op voorbereid... Je moet niet te kwaad op 'r worden... ik schold daar straks op de vrouwen, maar dat kwam omdat ik laf was... in zwakke oogenblikken schelden we wel 'ns, allemaal.

J. Albert!

A. Vrouwen zijn meer noodlot dan wij. Ze weten beter wat kan en wat niet kan... En waar is 't: 't kàn niet tusschen jullie.

J. Wie zegt dat?

A. Wees nu moedig... Ine heeft 't me gezegd... ze heeft me gevraagd, je voor te bereiden... ze is niet sterk, ze kan niet veel werken... en jij bent onpractisch, dat kun je niet helpen... arme jongen, arme jongen.

J. Ah... (*na eenige stilte een waanzinnig lachen.*) Hahahaha, 't is toch heerlijk als je rijk bent hè, wie had nou kunnen denken, dat ik zoo ineens millionair zou worden!... Heerlijk hè — als je geld hebt kan alles... Nou ga ik trouwen, een eigen vrouwtje, een eigen kindje, een eigen thuis...

A. O God, hij wordt krankzinnig!

J. Ik zal van middag mijn equipage laten voorkomen, Ab, dan gaan we 'ns lekker rijden hè?... Je hebt 'r toch trek in? hè?... hè?

A. (*zich vermannend.*) Ja, Jo, maar dan moet je nu ook kalm zijn hoor, heel kalm.

J. Wil je 'n sigaar?... ik heb heerlijke sigaren hier... 'n dubbeltje per stuk.

A. Neen Jo, ik rook nu heusch niet.

J. Zoals je wil hoor, ik wel (*steekt een sigaar op.*) Die heb ik van Ine gekregen... 'n heerlijke sigaar, hoor... (*wandelt grootdoenerig over 't tooneel.*) Zeg, Ab!

A. Wat blief je, Jo?

J. Wil je van middag even aanloopen bij Ine... (*als gewend te bevelen.*) Zeg haar, dat ze niet moet komen van middag... ik wil vandaag geen vrouwen om me heen hebben.

A. Ik zal 't doen.

J. Hahaha, 't leven is toch prettig... als je maar geld hebt, zie je... als je geld hebt kan alles.

A. (*smartelijk.*) Idealisten!

EINDE.

LIEDEREN

DOOR

JACOB ISRAËL DE HAAN.

TERUGKEER

Weet Gij nog, moeder, hoe ik jong
Schatten-verlangend u verliet?
Wereld en weelde lokten, mij bedwong
Uw smeeken niet.

Ik ging en wierf mij menig schat
Van goed metaal en gaven steen,
Rijker dan ik in wereldstad
Was er niet een.

Maar schat verwervende verloor
Ik morgenvrede en avondrust
En wist dat niet. Leefde fel door
Op schat belust.

Zóó leed ik pijn, doofde pijn fel
Met wijn en wierook. Nimmer vond
Ik van het leed de gulle wel:
Mijn hartewond.

Dan: eenen avond, dat de lucht
 Zoetmild was met een matte schijn
 En mist van maan, de stad ontvlucht
 Zag ik mijn pijn.

Het was mijn hart open, het bloedde,
 Want niemand heeft mijn hart getroost
 Toen voelde ik rijke, schattenmoede,
 Leed eindeloost.

Lang bleef ik stil... die milde lucht
 Verfijnd van geur... het maanlicht diep,
 Hoorde ik een stem en zachte zucht?
 Uw stem, die riep?

En ik bezon mij, moeder, en ik liet
 Mijn schatten liggen, voor wie weelde wil.
 Wereld en weelde wil ik niet
 Maar vrede stil.

Die schatten zocht en schatten vond
 In 't rustloos werven buiten huis,
 Keert bedel-arm en hartgewond
 Moeder, weer thuis.

En vraagt, dat in het oud gezin,
 Hem weder worde een plaats bereid.
 Ik wil uw vrede en stille min
 Nu en altijd.

ZOMER EN DAGERAAD

En nacht en hemel en oneindge zee
En sterren rijk rondom de klare maan:
Wat zijt Gij schoon en laat mijn ziel verstaan
Stem uwer stilte en uwen zaalgen vree.

Ik wacht het waken van den Dageraad,
Vóór dag ontwaakt uit eenen kalmen nacht
Van droomen schoon en van verlangen zacht
En zie hoe nanacht-schemering vergaat.

Hemelen breed en zeeën diep daaronder
Eindeloos schoon in raggen schemernacht,
En eindloos schoon in matten morgenpracht.

Maar mijne ziel is een nog schooner wonder,
Omdat zij hemel, nacht en zee besluit,
Zich zelve kent en zingt haar schoonheid uit.

DE ZOMERMORGEN

Zomernachthemel wijd en onbewogen,
Ik leef verwonderd en ik juich, ik tril,
Wat zijn uw hoogten diep, uw sterren stil
In 't zilverzachte manelicht ontloken.

En ver, en verder, eindeloos de zee
Dalend en deinend tot de kalme kim
De lucht ontroert in 't Oosten en een glim
Van vaag licht vaart over de grijze ree.

Het water beeft diep. 't Wonder is gebeurd.
De schoone schemer wijkt en hemelwijd
Verheldert morgen wat nachtduister was.

En waar de zon het havenwater kleurt
Zeilt wijde zeilen op den wind gespreid
Een schip land uit en wint de ruimte ras.

DE JONGE VOGEL

Ik sliep niet meer: een jonge vogel float,
Mijn hart doordringend, en ontwakend zag
Ik 't kalme kleuren van den klaren dag
En vagen van het verre morgenrood.

Wijl sterren bleekten zilverzacht en bleeker,
Blies warme wind de morgennevels over,
Luid juichend zong en hoog en klaar en zeker
De jonge vogel in het wiegend loover.

Die float en zweeg en float dan weder blij
Uit hart en keel. Toen antwoordde verheugd
Mijn ziel met zang en zachte mijmerij.

Ik dacht aan u. Ik denk aan u altijd.
Daar ik u liefheb, doet mij 't leven vreugd
En aan u heb ik zang en ziel gewijd.

HET KLEINE DORP

Laat ik u schrijven vriend, hoe zalig stil
Het dorpjen is waar ik nu woon, gevluht

Voor schrille stad en havenend gerucht,
Heelend mijn ziel en mijn verwoeste wil.

't Heeft weinig huizen rond een ouden toren
Om ieder huis een mildbloeiende heg
Geen luide straat, maar smallen zachten weg
Van zand waarin geen stappen zijn te hooren.

De school is kleiner dan ons steedsche huis,
Van alle kindren ken ik stem en oogen,
In alle woningen voel ik mij thuis.

En van het duin gezien, het zonnig-hooge
Ligt het klein dorp zoo zonnekleurig dat
Ik met één blik van liefde het omvat.

TWEE WERELDBEWEGINGEN

DOOR

DAAN VAN DER ZEE.

„Leest men ook een druif van doornen of vijgen van distelen?”

Christus in de Bergrede.

„Als we over het moderne socialisme spreken, dan moeten we ons vooral bewust ervan blijven, dat in elk van zijn systemen niet alleen maar een economisch of sociaal-politiek program, maar bijna een heele wereldbeschouwing opgesloten ligt.... Alleen in deze samensmelting van politiek en economisch streven met de geloofsstellingen van een metafysisch verankerde wereld- en levensbeschouwing vindt men de verklaring voor het dogmatisch fanatisme, voor de onoverwinnelijke geloofskracht, waarmede we zoo dikwijls de socialistische leerstellingen verdedigd zien.”

Prof. Dr. WERNER SOMBART.

Elke mensch wordt in denken en doen gedreven door geestelijke krachten, die zijn leven stuwen op de banen, door zijn denk-geest gespeurd, of die hem in pretentie-loozen eenvoud doen gaan langs wegen, voor hem-zelf onbegrepen. En deze groote geestelijke krachten, die zijn leven *maken*, werken bij den bewust-zijnde tot een levens- en wereldbeschouwing, die zijn levensvisie beheerscht en bepaalt. Niet omdat hij zelf, in wondere wijsheid, inzicht kreeg in de dingen van het eigen levensgebeuren of in den gang der wereldhistorie, maar omdat de hem drijvende Geest hem deze zóó openbaarde. Zoo is al het zelf-formuleeren, niet het napraten, van leven-

beheerschende gedachten oorspronkelijk niet anders dan een geestelijk-aanvoelen, het onbewust-als-waarheid-weten van iets, dat eerst later gestaltenis krijgt in gedachte en woord.

Deze grond-stelling wordt veelal verwaarloosd door hen, die niet in den materialistischen weg de geestelijke wereld hebben inférier gemaakt aan de stoffelijke, maar die uitgaande van een geestelijke waarheid, deze wel doortrekken in hunne redeneeringen, maar er niet voldoende aandacht aan schenken, dat deze geestelijke waarheid een *levende* waarheid moet zijn voor hem, die haar met den mond belijdt. Het is dan ook de negatie van deze grondstelling, die praktisch aanleiding geeft tot herhaaldelijk botsen van leer en leven, niet waar het geldt kleine afwijkingen tusschen beide, maar daar, waar het betreft de practische verloochening van de theoretisch beleden beginselen.

Hij, die het eerst een idee wist te verklanken in woorden, heeft de waarheid dier idee *gevoeld*, zij *leefde* in hem, niet geboren uit zijn gedachten maar uit zijn geestelijk-zijn, hij heeft die idee *geestelijk gezien*. Anderen, die haar tegelijk geestelijk-zagen, terwijl ze nog onbewust leefde in de diepten hunner eigen menscheijkheid, en die de gave van 't verwoorden misten, hebben de formuleering dier idee *gehoord*, en 't was hun, alsof *hun* stem die woorden had geuit, of *hun* gedachten deze formuleering hadden gevonden. En zij hebben toen gezocht en gepeild in de schachten van hun eigen mensch-wezen, om die idee in allerlei nieuwe woord-combinaties te propageeren. Zoo, omdat ze niet geboren was uit parende gedachten, maar omdat achter haar menschen-levens stonden, die haar voeden konden met het beste van hun-zelf, zóó kon die idee groot worden, kon ze worden de hechte basis voor een beweging, om, naar haar aard, te revolutioneeren, waar ze haar intocht hield.

Zoodra ze ophield, slechts eigendom te zijn van enkele diep-voelenden, die haar bewust-maakten voor anderen, zoodra ze werd een massa-idee, werd ze niet sterker aan innerlijke levenskracht, bleef ze deze slechts putten uit de som der krachten van allen, die haar waarlijk nog, in meerdere of mindere mate *voelden* en *beleefden*. Maar ze werd overgebracht tevens naar het terrein van het verstandelijk denken, en daar

louter als idee beoordeeld en beschouwd, verworpen en bestreden door hen, wier leven weer door andere geestelijke krachten werd gedreven.

Zoovele ideeën hebben haar aanhangers en belijders bij duizenden, maar bij velen zijn ze niet meer de uitdrukking van de geestelijke waarheid, die diep in 't eigen mensch-zijn, in eigen geaardheid leeft, maar de door opvoeding of logica aangenomen beginselen, waarnaar ze belijden, te willen leven, maar die practisch slag op slag worden verloochend. In waarheid leven dezulken naar andere ideeën, waarvoor ze geen woorden hebben, waarvan ze niet eens de bewustheid hebben, maar die hen desondanks drijven als onbekende geestelijke krachten, tegen de verstandelijk-aangenomen denkbeelden in.

't Valt daarom moeilijk te zeggen, hoe zekere menschen, die belijders heeten te zijn van een idee, zich tot een andere idee hebben te verhouden. Want er zullen belijders dier eerste idee zijn, die met volle overtuiging ook de andere idee als de hunne voorstellen, er zullen er ook zijn, die met hetzelfde vuur het antagonisme tusschen die beide ideeën willen aantoonen. Waren ze waarlijk één in hun eensgezinde belijdenis, dat wil zeggen, waren ze tot die belijdenis gekomen door de hen drijvende geestelijke krachten, was die belijdenis één der verwoordingen van den hen-beheerschenden geest, dan zouden die beiden ongetwijfeld ook de innerlijke waarheid der tweede idee moeten *gevoelen*. Maar dan toch nog zouden ze beiden een andere *meening* kunnen hebben ten opzichte dier tweede idee, wanneer ze beiden niet zijn sterke bewuste persoonlijkheden, die slechts belijden, wat in hen *leeft*, zonder *aan te nemen* wat anderen als belijdenis maakten tot gemeengoed.

Een treffend voorbeeld ter demonstratie van wat ik bedoel, geeft de Bijbel mij in de twee Christus-belijders Paulus en Jakobus, die uit de in hen levende christelijke idee met elkaar strijdige conclusies trokken, afgeleide ideeën beleden. Zoo zegt Paulus in vers 28 van hoofdstuk 3 uit den Romeinen-brief: „Wij besluiten dan, dat de mensch door het geloof gerechtvaardigd wordt, *sonder de werken der wet*”, terwijl Jakobus in vers 24 van het 2e hoofdstuk van zijn zendbrief betuigt: „Ziet gij dan nu, dat een mensch *uit de werken* gerechtvaardigd wordt, en niet *alleenlijk* uit het geloof?” Wan-

neer nu aangenomen wordt, dat beide getuigenissen uitdrukking zijn niet van een verstandelijk-gevonden waarheid, maar van een geestelijk-gevoelde waarheid, dan kan het niet anders, of zij beiden moeten de gemeenschappelijke christelijke idee ieder anders hebben *gevoeld*, de hen drijvende geestelijke krachten moeten ter dege worden onderscheiden. Toch neemt dit niet weg, dat zij beiden idee-belevende Christus-belijders waren, die alleen door hun bizondere geestelijke geaardheid konden komen tot verschillend-geformuleerde afgeleide ideeën. De dwaas, die in de hier strijdige conclusies de Bijbel-eenheid meent te mogen aantasten, geeft zelf daardoor weer blijk, zich niet te kunnen losmaken uit de denk-wereld om te kunnen afdalen in de levens-diepten, waar de geestelijke krachten heerschen en vanwaar uit zij de menschen drijven tot doen.

Hij, die hiertoe weet te komen, die weet „af te steken naar de diepte”, oordeelt niet meer hooghartig over de ideeën, door anderen beleden, maar tracht ze te zien in verband met het *leven*, waaraan ze ontsproten. En ziet hij dat *leven* botsen, of beter, *voelt* hij dat leven botsen met wat geestelijk in hem werkt, dan zal hij met wonderlijk-geestelijke sterkte zich tegenover dat *leven* plaatsen, en de uit dat leven voortspruitende ideeën bestrijden niet in verstandelijke toernooien, maar in heeten kamp, waarin de onmeetbare liefde wordt tot onmeetbaren haat. Dan wordt hij apostel van zijn eigen geloof, zijn eigen ideeën, zijn eigen *leven*, apostel van den hem drijvenden Geest, dan is zijn strijd een brandende passie van zijn leven, dan overwint hij in de kracht van den hem drijvenden Geest, of wordt die Geest in hem vernietigd. In zijn overwinning kunnen hem de verzenen worden vermorzeld, hij-zelf zal den tegenstander den kop vermorzelen, of omgekeerd.

Capitulatie is niet mogelijk, wèl martelaarschap.

Die zóó strijden, dat zijn de enkelen uit de millioenen. Het meerendeel der menschen trekt achter dezulken aan, dicht opgesloten of op verren afstand. En tusschen de breede rijen dier volgers dwalen de agnostici, die, met hoeveel onstoffelijk bezit ook, niet komen tot de bewustwording van eigen levensdiepten. Zij staan even schouderophalend voor een graf als voor een wieg, en hun beste levensmomenten kunnen niet anders brengen dan onvoldaanheid over 't eigen bestaan.

Zoo werken de geestelijke krachten achter het doen en denken der individuen, of ze dit zichzelf bewust zijn of niet, en uit het bestaan dier geestelijke krachten (ik laat ze in haar veelheid onbepaald) kan slechts worden verklaard het leven van den mensch en van de menschheid, het doen en laten van den eenling, zoowel als de gang van het maatschappij-leven, welk laatste de som is der geestelijke krachten, die werken in de samenstellende deelen dier maatschappij.

* * *

Er zijn millioenen, die zich christenen heeten en te zamen vormen de christenheid van het heden. Zij zijn door andere millioenen vóórgegaan in de verlopen negentien eeuwen, en al die millioenen te zamen hebben zich genoemd naar één: Christus. In het dragen van den éénen gemeenschappelijken christennaam hebben zij aanvaard één gemeenschappelijke levensidee: te willen zijn in handel en wandel de navolgers van dien Eén, Maar welk een millioenen onderscheidingen toch ook weer in de opvatting dier levensidee, onderscheidingen, éérst geestelijk gevoeld, daarna voor een deel onder woorden gebracht.

Wanneer in onze dagen gesproken wordt van een „positief christen”, dan bedoelt men daarmee hetzelfde als „rechtzinnig christen” of „orthodox christen”, namen, die, hoewel brengend een onderscheiding van weer andere christenen, toch niets meer kunnen aangeven dan een nog niet eens scherpe belijning van een verstandelijk geteekende waarheid, die slechts door weinigen in hun geestelijk-zijn juist zóó wordt *gevoeld* en *beleefd*.

Wie waarlijk positief christen *is*, dat wil zeggen, wie waarlijk *leeft* naar de belijdenis, zooals die in de orthodoxe theologie wordt *geleerd*, valt niet door derden uit te maken, Dit kan slechts worden beoordeeld door den bewust-levendenden positieven christen zelf, en dan nog slechts voor zoover dit hem zelf betreft. Het kan daarom nooit in een betoog worden uitgelijnd, hoe een positief christen zich *moet* stellen tegenover een andere, in het maatschappij-leven opgroeiende levensidee, omdat slechts zijn eigen geestelijke geaardheid zijn standpunt

tegenover die idee zal bepalen. Hoogstens kan de vraag beantwoord worden, hoe een bepaald positief christen *staat* tegenover een zekere idee, nooit hoe *alle* positieve christenen er tegenover *behooren* te staan. Wanneer ik bijvoorbeeld de stelling poneer, dat het socialisme de economische vorm is voor dezen tijd, waarin zich het christendom openbaart, dan spreek ik daarmee ganschelijk niet uit, dat ieder positief christen socialist is, dan zeg ik niet meer of minder, dan dat ik als positief christen deze verstandelijke waarheid geestelijk voel. Voor zoover dit dus mij betreft, en alle anderen, voor wie ik slechts uitspreek, wat *zij* geestelijk voelen, is die stelling onaantastbaar juist. En toch ook weer kan diezelfde stelling, in dezelfde of andere woorden geformuleerd, b. v.: een positief christen van dezen tijd *behoort* socialist te zijn, — heel goed worden verdedigd, mits slechts op het terrein van het verstandelijk denken. Want daar regeert de logica, die slechts rekening behoeft te houden met de uitgesproken ideeën: de christelijke en de socialistische, voor zoover die de uitdrukking zijn van de geestelijke waarheden, door zulk een groot aantal belijders gevoeld, dat ze een wereldbeweging konden verwekken.

Een logische verdediging van een verstandelijk-geformuleerde stelling, die op haar beurt weer uit geestelijke geaardheid werd geboren, en haar stutten tegenover anderen, die uit gelijken drang iets tegenovergestelds willen handhaven, kan toch ook weer voor velen de bewustheid brengen van 't eigen geestelijk-zijn, dat die verstandelijke waarheid zich nog niet tot eigendom wist te maken.

Wanneer ik dus nu spreken ga over de twee wereldbewegingen christendom en socialisme, en wanneer ik in beide weet te ontdekken dezelfde grondgedachten, geboren uit een gelijksoortig geestelijk-zijn, zoodat ik de identiciteit van beide kan aantonen, dan is het héél wel mogelijk, dat èn positieve christenen èn positieve socialisten zich daartegenover stellen, maar dan kan uit dit verschil weer niet méér worden geconcludeerd dan een verschil in geestelijke geaardheid, die tusschen bewust-levendenden botsing móét brengen, waar ze hun gedachten formuleeren in het woord. Zeer zeker mag er *niet* uit worden geconcludeerd, dat de een minder goed christen of minder goed socialist zou zijn dan de ander, ook al *ziet* men elkaar

als minder-goed, als dwalende christenen of als dwalende sociologen.

* * *

De christelijke idee, die tot wereldbeweging werd, is geformuleerd in de gemeenschappelijke belijdenis der positieve christenen. In die belijdenis vinden ze allen, voor zoover ze haar waarlijk ook geestelijk beleven, het centrale punt, waaruit hun leven opbloeit, ook al hebben die allen weer een variërende geestelijke geaardheid, die tot zooveel verschillende levensopenbaringen drijft. Het getuigt van kortzichtigheid, te wanen, dat de verschillende richtingen in de christenheid oorsprong zouden vinden in de onderscheidene appreciaties van Jezus' persoonlijkheid: ook die richtingen nemen oorsprong uit het diepste geestelijk-zijn harer aanhangers; ze zijn vrucht van geheel onderscheidene levensbeschouwingen, die vanzelf wel voeren moeten tot onderscheidene appreciaties der Christus-figuur. Het is alzo dwaas, te meenen, dat b. v. de aanhangers der orthodoxe en die der moderne theologie, zouden leven uit hetzelfde grond-princiep, dat in Jezus' uitspraken zijn vertolking vindt, en dat zij slechts verschillen zouden in de toekenning van onderscheidene waarden aan die uitspraken. Neen, waarlijk is hier wel het diepgaand verschil in levensgeest, dat eenerzijds zich in rationalistische tendenzen openbaart, anderzijds in puriteinsche verstarring of methodistische over-geestelijkheid, maar die als eenheid schijnen in de gemeenschappelijk-aangenomen zedewet van Christus. Een drang, die leiden kan tot de erkenning van de oppermacht van het gezond verstand kan niet geboren worden uit eenzelfde levens-bewogenheid, die 't gelooven leert aan de onbegrijpelijk-wonderbare wedergeboorte in Christus, den Godmensch.

Wanneer alzo gesproken wordt van het christendom als wereldbeweging, dan doe men wel, niet alle richtingen, die zich bij dat christendom aanpassen, te rekenen tot de stuwkracht van zijn *beweging*. Want de stuwkracht voor de wereldbeweging van het Christendom werd van oude tijden her opgevuurd uit de levensdiepten der belijders, die de wedergeboorte kenden uit water en geest, de niet-kloofbare gemeenschap met hun Heiland. De christenen, die in den zwarten

nacht van vorm-geloof en heidendom van uit Azië het nieuwe licht brachten, door Jezus Christus ontstoken, zij zijn het geweest, die uit de sterkte van hun brandend streven hebben voortgebracht de beweging van het christendom, zooals die de eeuwen door geweest is in het menschheidsbestaan. En zij, schoon op den duur niet in alle dingen gemeen, zij hadden het gemeenschappelijk bezit van het rotsen-brekend geloof in Christus. Een waar Christus-belijder, één, die getuigen kan, dat niet *hij* leeft, maar dat Christus leeft in hem, een waar christen is zelf een levend brok religie. En de levens dezer ware christenen, waarop alle tegenstand wel bot moèst loopen, hebben de wereldbeweging van het christendom gevormd.

Dat die beweging na zooveel eeuwen nòg leeft, niet geweken is voor andere voortstuwingen van het menschheidsbestaan, het is, omdat uit haar niet gebannen is de levende kern der waarlijke belijders, die haar nog wijder brengen in sterk gelooven. Dat die beweging na zooveel eeuwen niet nog mèèr heeft gewrocht, nog niet heeft overwonnen in den geestelijken strijd onder de menschen, die tot richtingen en stroomingen, tot filosofieën en religieën heeft geleid, het is omdat niet het overgroot deel der Christus-belijders ook Christus-belevers werden, het is doordat de drommen van christenen geen drommen van christenen zijn.

De wereldbeweging van het christendom heeft haar uitgang genomen van Christus zelf, zooals Die doelbewust de lijnen trok voor het leven in de nieuwe bedeeing. Hij revolutioneerde de Mozaïsche wet van 't „oog om oog en tand om tand” en bracht haar daarin tot vervulling, hij schiep het groote levens-princiep, dat tegelijk een nieuwe aera der beschaving inluidde, in het eenig gebod der liefde, dat het menschedom deed zien als één geslacht, allen als kinderen van één Vader. Hij legde het organische verband bloot, zooals dat wezen moest in de menschheid, wilde ze als levend organisme de aarde beheerschen in haren voortgang en opgang, Hij wees in Zijn eenvoudige Koninklijk gebod den weg, waarlangs Zijn volgers in de beweging van het christendom de wereld zouden voeren op hooger trap. En zoo werd Zijn verschijning van diep-sociologische beteekenis, nog onverzwakt voor onzen tijd, voor alle tijden van kracht. In 't gebod der naastenliefde toch, de

hoeksteen van Jezus' leer en leven, werd niet alleen een voorschrift gegeven voor het zuiver private leven van den mensch, maar werd tevens de lijn voor 't sociologisch leven scherp aangeduid, werd de juiste verhouding voor alle volken en geslachten, voor de onderdeelen van elken staat en elke maatschappij klaarlijk getoond. Dat desondanks het wereldleven van alle tijden practisch en massaal met Jezus liefde-leer botste, dat de „christelijke” samenleving slechts parodie eener christelijke samenleving is en was, het was de ego-zoekende mensch, ook de ego-zoekende christen, die, behalve met zijn mond, de sociologische eischen van Christus' liefde-gebod weerstreefde. En dit zuiver menschelijk wederstaan van het zuiver Goddelijk beoogen, heeft de wereld-groote macht van het christendom altijd nog te klein gehouden. De wereldbeweging van het christendom, uit het zuiverste altruïsme gesproten heeft door de klemmen van het zuiverste egoïsme niet kunnen worden de wereld-verwinnende beweging, waarvan ze de belofte droeg in den liefde-eisch van haar verwekker, Jezus Christus. En dat zij, ondanks het egoïsme, dat haar verkankerde, toch nog *wereld*-beweging werd, het is niet dank zij de millioenen, die zoogenaamd optrokken achter de Kruisbanier, het is dank zij de weinigen, die de Kruisbanier droegen en die daartoe de sterkte putten uit den wederbarenden Heiligen Geest. Dank zij die christenen werd de wereldbeweging van het christendom van onberekenbaren invloed in het leven der beschaafde volkeren, bracht ze wijziging in de wereld van denken en voelen, gaf ze zelfs voedsel aan richtingen en stroomingen, die op haar parasiteerden, bracht ze haar moraal tot in de kringen harer antipoden. Haar zedewet, in Christus wortelend, wees de moreele norma aan voor hen, die zich te verlicht voelden of te klein waren, om te passen in haar verband, haar altruïsme voerde de menschheid op tot hooger plan, h  r licht was de bron, waaraan ándere lichten op ándere kandelaren werden ontstoken. Het goede, door niet-christenen gepredikt en beleefd, het nam veelal zijn oorsprong uit de diepten van het geestelijk zijn, waaruit de wereldbeweging van het christendom is opgebloeid, de liefde tot den even-mensch, die martelaren maakte   k onder hen, die den christen-naam hadden prijsgegeven, zij was steeds

het Goddelijke, zooals het zich het volst in Jezus Christus heeft geopenbaard, het volkomen hemelsche voor het onvolkomen aardsche leven.

* * *

Niettemin werd de sociologische eisch van Jezus' liefde-leer niet verheven tot de grondwet voor het menschelijk samenleven. Wel was de zonde in beginsel door Christus vernietigd, maar de vervaarlijke kracht harer geweldige handen kon nog blijven drukken op de menschheid en wreedelijk verstoren wat het christelijk principie wilde brengen in de menschelijke verhoudingen. Maar telkens werd toch ook weer het zondewerk verstoord door het reageeren van Christus' wet, die rechtstreeks of zijdelings bleef doorwerken onder de menschen. Al scheen vaak de beweging van het christendom verslapt, telkens toch weer bleek zij genoeg te bezitten aan innerlijke kracht, om haar roep te doen klinken in de ruimte, om haar volgers of haar parasieten te drijven tot de daad. En zoo glorieeren in de geschiedenis de tijden, waarin plotseling het christelijk principie de leiding kwam eischen in den voortgang der historie wanneer die de donkere krochten der zonde dreigde in te gaan. Dan werd plotsling de kracht weer openbaar der wereldbeweging van het christendom, dan greep Gods hand in den gang van den tijd, dan herleefde bij de Christus-belijders de hoop, dat eenmaal Jezus' zedewet de aarde van vreugd zou vervullen, dan was er een réveil, dat de belofte van levensvernieuwing droeg, dan was er de daad, die voor het geloof des christens manifesteerde.

Werd onder régime van zondige machten een overheersching geprovoceerd van een zekere groep, een zekeren stand, een zekere klasse van menschen, zooals de geschiedenis ze zoo vaak deed zien, telkens kwam er tegenstand van diep-voelende karakters, die, schoon niet altijd in naam den Christus belijgend, deden naar Zijn geest, door de broederschap der menschen te prediken, die niet anders dan wortelen kan in het vaderschap Gods. En die weinige grooten wisten in de kracht der christelijke beginselen, geloochend of niet, waartoe hun eigen geestelijke geaardheid hen uitdreef, een beweging te stichten, die reageerde op een zondige overmacht. En zoo toont het

wereldleven een proces van geestelijke worstelingen, waarin telkens de beweging van het christendom met nieuw-geopenbaarde krachten uitbrak ten kamp. O, het is zoo klein en oppervlakkig gedacht, dat eenmaal het christendom zou wijken van de aarde, het is de volkomen negatie van de oppermacht der geestelijke werkingen, niet alleen in het individueele leven, maar ook in het leven van allen te zaam, dat is in het woelige leven der maatschappij.

* * *

Elke beweging op altruïstischen grondslag steunt op de sociologische wet van het christendom, heeft met het christendom den hoogen eisch der naastenliefde gemeen. Wel werd door leiders van dergelijke bewegingen meermalen het contact met het christendom ontkend, maar dit kwam veelmaals voort uit een verkeerd inzicht in de geestelijke geardeheid, die hen tot deze beweging dreef, dit kwam door het voor hen onbegrijpelijke, dat christelijk streven mogelijk is voor hen, die meenend met God en religie te hebben gebroken. Dezulken, meenen te steunen op eigen kracht, door hun rede bestuurd, verhieven meermalen hun eigen beweging tot religie en legden daarin vast het sentiment, dat de massa tot volgen dwong. En daardoor alleen wordt verklaarbaar hoe bewegingen met materialistische tendenzen tóch groot konden en kunnen zijn: de verloochende religie is ten spijt der leer de groote drijfkracht, die sentimenten wekt en daardoor daden. En bewegingen, bewust of niet-bewust gedreven door religieuze sentimenten hebben belofte van veel vermogen, zijn levenskrachtig en houden stand zoolang in haar verband de menschen werken, wier leven met dat der beweging innerlijk is vergroeid. Voert alzoo een altruïstische beweging niet de pretentie, christelijk te zijn, haar levensgrond is de liefde-wet, door Jezus Christus gegeven en die van eeuwigheid, die Goddelijk is. En daarom voor den verwekker van het christendom de eer opgeëischt, dat de doorwerking van Zijn Geest, niet alleen onder christenen, maar ook onder hen, die zich van Hem keerden met grootsch gebaar, stuwkracht gaf en geeft aan iedere beweging, die streeft naar een altruïstisch doel. Zijn Geest gaat onder de menschen rond, reageerend op massale

onderdrukking, Zijn Geest is de inspireerende, die tot daden wekt, Zijn Geest is de levensbron, niet alleen voor de wereldbeweging van het christendom, maar voor iedere beweging, die 't heil van den naaste beoogt, ook voor de wereldbeweging van het socialisme, zelfs waar die gesteund wordt en geleid door hen, die slechts woorden van minachting hebben voor het christendom.

* * *

Het socialisme laat zich niet terugdringen naar het terrein van het louter verstandelijk denken, is niet enkel een zuiver economisch stelsel, dat antithetisch tegenover het kapitalisme staat in de voltooiing van de evolutionaire lijn in het productieproces. Het is dat wèl ter beschouwing zijner wetenschappelijke waarde, maar ter waardeering van het socialisme als wereldbeweging, ter bepaling van de plaats, die het socialisme inneemt in het opstuwend leven der volkeren, moet dieper getast, moet gezocht worden naar den levensgrond, waaruit het verlangen naar het socialisme is opgebloeid. Want eerst nadat de mogelijkheid van het socialisme geestelijk is gevoeld, is men gekomen tot het verstandelijk zoeken der voorbereidende wegen, die men in belijdenis en theorie heeft vastgelegd. Ook het andere socialisme, dat wetenschappelijk als zuiver utopistisch werd geoordeeld, kwam op uit een levensvoeling, die naar liefderijker verhoudingen onder de menschen tastte, ook het embryonale socialisme, door communistische secten uit vroeger en later tijd gewild, heeft zijn eigen groote waardij, innerlijk gelijk aan die van het moderne socialisme, dat tot een wereldbeweging is uitgegroeid. De communistische grondtrekken van dat oudere socialisme werden getrokken uit de levens- en liefdedwet van Christus, werden bepaald door diep-voelende karakters, die de liefde als levenswet hadden gepeild. Zij waren het, die de verdrukking der zwakken zagen voortkomen uit het ongelijk stoffelijk bezit, zij wilden de opheffing van dat bezit ter wille van den naaste, zij stelden zich tegenover het eigendomsrecht, niet uit wel-overwogen berekeningen en theorieën, maar in den aanvang zelfs zonder berekening en zonder theorie uit louter altruïstischen drang. Het kenmerk eener beweging is pas in de tweede plaats een

wel-overdacht organisatie-plan, maar eerst en allermeeft de spontaniteit harer pionieren, maar eerst en allermeeft de intuïtieve drang, die zich niet verklaren laat, maar die naar voren gedreven wordt door de geestelijke krachten, die werken in het individu.

De liefde tot het zwakke en verdrukte volk drong tot de vraag, hoe de maatschappelijke verhoudingen anders en beter konden worden, deed het verstand speuren, dreef het verstandelijk denken heen naar het socialisme. En toen het wereldleven dermate was voortgestuwd, dat in het kapitalistisch productie-proces de wording van het socialisme kon worden gezien, toen de realisering mogelijk werd vanwat de liefde tot den naaste zoo vuriglijk wenschte, toen werd het socialisme de naam voor een internationale sociale beweging, toen werd het socialisme de wereldbeweging, die thans naar de overwinning schrijdt.

Werd de wereldbeweging van het socialisme al niet door christenen gewekt, sterker, stelden de pionieren voor het moderne socialisme zich al tegenover het christendom, het leven, de geestelijke geaardheid, die de voedingsbodem van dit socialisme werd, stond onder den invloed van Christus' geest, die de naastenliefde als levensgebod aan de menschen gaf. En dit leven, dat zich volkomener had kunnen uiten in de volheid van het christendom, stelde zijn religieus sentiment ten dienste der socialistische beweging, verhief het socialisme niet alleen van utopie tot wetenschap, maar vaak van utopie tot religie, waarvoor te strijden en te lijden een zaligheid was. Deze machtige levensdrang achter het socialisme moèst wel een beweging verwekken in een wereld, die in rationalistische leeringen en verstarde christelijke dogmen naar de gevoelsverdoffing scheen gevoerd. Het niet te onderschatten religieuze element in de opkomende wereldbeweging van het socialisme, verklaart, waarom met zooveel liefde en zooveel vuur haar apostelen de zaak van het socialisme verdedigden.

Het socialisme, geboren uit altruïstische broedermin, werd tot wereldbeweging, toen de wereldbeweging van het christendom scheen gestuit, toen het liberalisme, door rationalisme gedreven, beslag lê op het leven der beschaafde wereld. En de christenheid moest toezien, dat een andere beweging niet

in Jezus' naam de sociologische eischen van Jezus' leer kwam verkondigen, waartoe zij zelf geroepen was. Geroepen, — want het wereldleven was zoodanig in de klemmen van het kapitalisme vastgezet, het egoïsme was zóó tot geijkten levensregel geworden, dat de christenheid had moeten reageeren, had moeten volbrengen haar taak, het Evangelie te verkondigen, ook als grondslag der sociale verhoudingen. En omdat de christenheid haar plichten verzuimde, kon de wereld-beweging van het socialisme ontstaan buiten contact met het christendom. Dat er scheiding komen kon tusschen wat één had behooren te zijn, de wereldbeweging van het christendom en de wereldbeweging van het socialisme, het moet geweten worden aan de christenheid, die niet deed naar het gebod, die haar licht onder den kandelaar plaatste. Dit neemt evenwel niet weg, dat in het socialisme nóg de sociale roeping van het christendom ligt. Zelfs kan het christendom ten huidigen dage wederom als wereldbeweging naar voren treden, wanneer het aan de wereldbeweging van het socialisme deelhebbende wordt. De socialistische beweging is thans dermate uitgegroeid, dat ze door de beweging van het christendom niet gemakkelijk kan worden geabsorbeerd, maar waar beide de sociologische eischen der naastenliefde gemeen hebben kunnen ze elkaar tot steun en kracht zijn ter bereiking van het socialisme, dat in de lijn van het christendom ligt.

* *
*

Het christendom, steunend op de leer van Christus, waardeert niet wetenschappelijk, maar ethisch, zoodat de wetenschappelijke (in dit verband = economische) waarde van het socialisme buiten beschouwing blijft in het bepalen der verhouding tusschen christendom en socialisme. De *beweging*, door elk gewerkt, had één kunnen zijn, de ethische motieven voor het socialisme zijn inhaerent aan het christendom.

Waar Jezus' liefde-gebod gegeven werd als universeele wet voor het leven der enkelingen tegenover elkander, werd het als vanzelf het groote gebod voor een christelijk maatschappij-leven. Het christendom behoort dus een zoodanigen invloed te krijgen op de factoren, die het maatschappij-leven beheerschen,

dat die krachteloos worden gemaakt, voor zoover ze tegen het gebod der naastenliefde ageeren. Wilt de mensch als geestelijk wezen een geestelijk leven leidt, toch ook weer in zijn materieëlen verschijningsvorm stoffelijke behoeften heeft, is een der groote maatschappij-beheerschende factoren de wijze, waarop in de voortbrenging en in de verstreking dezer stoffelijke behoeften wordt voorzien. Deze factor, als van zoo groot gewicht voor het maatschappij-leven behoort niet in de laatste plaats te staan onder de contrôle van het christendom, behoort door het christendom volgens het liefde-gebod te worden beïnvloed. Had de christenheid dit altijd begrepen, het christendom zou ook altijd geweest zijn een groote maatschappelijke kracht. Maar dat de christenheid zelfs de kracht der reactie miste, toen deze factor der productie en distributie van de onderhoudsmiddelen voor alle menschen, door het égoïsme op tyranniseerende wijze werd beheerscht, dat is tot dubbele schande dier christenheid, der christenheid òók van nu.

Het stelsel van voortbrenging uit den lateren tijd rust op de pijlers van het privaat bezit der arbeidsmiddelen en de vrije mededinging op de arbeidsmarkt. Bij de beoordeeling der deugdelijkheid van deze pijlers op de ethische gronden van het christendom, behoort dus de vraag gesteld of privaat bezit der arbeidsmiddelen en vrije concurrentie maatschappelijke wetten zijn, die de naastenliefde onder de menschen bevorderen. En de praktijk van van het kapitalisme geeft daarop een klaar en verpletterend antwoord. Want het kapitalistisch productie- en distributie-stelsel is slechts op winstmakerij berekend, doet enkelen overmatig rijk worden ten koste van het levensbenoodigde voor millioenen, het kapitalisme drijft de menschheid naar het mammonisme op en doet het geld als god regeeren, het kapitalisme maakt den arbeider tot loonstaaf en object van uitbuiting, den niet-arbeider tot concurrent, die moet worden tegengestaan. Niet alleen dus dat het kapitalisme geen rekening houdt met de sociologische eischen van het christendom, het staat vierkant aan die eischen tegenover. En dit is het oordeel voor het vrije concurrentie-stelsel en het privaat bezit der arbeidsmiddelen.

Men dwaalt veelal bij de beoordeeling dezer kapitalistische grondpijlers op christelijk-ethische motieven, door wenschelijk-

heid of deugdelijkheid of nuttigheid van het *privaat bezit* in het geding te brengen. Zeer zeker heeft het *privaat bezit* bestaansrecht, is het zelfs inhaerent aan de menselijke natuur, is het aldus naar den Goddelijken wil. Maar geenszins is daarmee *alle* *privaatbezit* verdedigd, of beter: het *privaatbezit* is niet oirbaar te achten, wanneer daardoor aan anderen de vrije levensgelegenheid benomen wordt. Het *privaatbezit* der arbeidsmiddelen kan niet anders dan den een stellen onder de vrije willekeur, het toemeloos heerscherschap van den ander, niet omdat die andere in psychische meerwaarde tot heerschen geroepen is, maar door het enkele feit, dat hij het stoffelijk bestaan van den eerste in zijn macht heeft.

De Mozaische wetgeving, die rechtstreeks van God aan Israël gegeven werd, waakte er ter dege voor dat de grond, *het* arbeidsmiddel voor het agrarisch volk der Hebreëen in *privaat bezit* van enkelen kwam. Dit *privaat bezit* kon voorkomen worden door de regeling van het stammen-bezit onder *contrôle* van het jubeljaar. En zoo kan deze preventieve regeling, getroffen nog vóór de vestiging in Kanaän, worden aangevoerd ter verdediging van het gemeenschappelijk bezit, of beter gemeenschappelijk gebruik der arbeidsmiddelen (grond, fabrieken, kapitaal, enz.) door het huidig socialisme gewild.

Waar het *privaatbezit* der arbeidsmiddelen niet is naar den eisch van Jezus' liefde-gebod, staat het kapitalisme vijandig tegenover het christendom. Het christendom dan ook, gedreven in pro-kapitalistische banen, gaat naar de wezensverkrachting, naar de levensverarming heen. En de opwekking van het christendom, ja tot nieuw-krachtige wereldbeweging met belofte voor beter tijden, kan eerst recht komen, wanneer het uit de vangarmen van het kapitalisme is weggerukt.

Het gemeenschappelijk gebruik der arbeidsmiddelen volgens het socialistisch productie-systeem, biedt iederen mensch gelijke levenskansen met eerbiediging der geestelijke ongelijkheid, die God in de menschen heeft gelegd. Het breekt de sociale ongelijkheid, door den mensch opgeroepen met verkrachting van het liefde-gebod, het voorkomt, dat de opgang van den een insluit den ondergang van den ander. Het gemeenschappelijk gebruik der arbeidsmiddelen, ethisch gewaardeerd, blijkt in overeenstemming met de sociologische wet,

---

die in het gebod der naastenliefde door Jezus Christus gegeven werd, en in dit collectief bezit ligt de sociale eisch van het christendom. En wanneer eenmaal dit christendom weer wordt de vernieuwende kracht in het maatschappij-leven, dan zal het zijn in den socialistischen weg. Dan wordt de beweging van het christendom doordeesemd met de sociale rechtvaardigheid van het socialisme, dan wordt de beweging van het socialisme rijk aan Goddelijken wasdom.

Nogmaals: er zullen positieve christenen zijn, die deze uitspraak houden voor een hallucinatie, er zullen positieve socialisten zijn, die spotten met deze achteraanhinking van het christendom, zij beiden leerden niet afsteken naar de diepten van de geestelijke geaardheden der menschen, waaruit alle geestes- en wereldwoelingen haar oorsprong nemen.

In de saâmvloeiing van de wereldbeweging van het christendom met de wereldbeweging van het socialisme ligt de groote kracht der ontwikkeling voor beide, tot zegen der maatschappij.

HEILIG EN SCHIJNHEILIG

DOOR

ALEX. GUTTELING.

I

HET LIEVEHEERSHAANTJE

Gij woont des zomers in de omsterde harten
Van bloemen guld, bij 't blondbedonsde zaad,
Uw ronde oranje pantser, fijn met zwarte
Puntjes besterd, een sluier sleepen laat,
Soms, als een zilvergazen maagdenwijle
Uit gouden kroon waar 't duister haar door gluurt
Als donkre blik door blinkend gulden spijlen
Wen 't nachtelijk zwart van lichtende oogen vuurt.
Maar eensklaps wijken, als gekleurde zwaarden
Van 't schip, de platen van uw bont kuras,
Dan, lichte zeilen, rijzen fijn-dooraërde
Vlerkjes doorschijnend gelijk elfenglas,
En als een zonnestofje, een zaadpluis, drijft ge
Door 't brandend blauw van de zoet-geurge lucht,
Gij stijgt — ik tuur u na — maar o waar blijft ge,
Zijt ge in den hemel en naar God gevlucht?
Kruipt ge nu kleurig op zijn zilvren handen,
Of schittert ge op Maria's blauw gewaad,
Om met Hun zegen weer op de aardsche landen
Te dalen, voor wie blijde u gadeslaat?
Voor blonde kindren, die u nimmer deren,

Schoon zij de fraaiste kevers vliegen doen
Aan scherpe draden die hun 't lijf bezeeren,
Bestoven bruin of zwart of gulden groen.
Voor stille droomers: wen geen bloemen blinken
Schuilt ge in 't verwarmde huis in donkre spleet
En komt soms eensklaps op den vinger zinken
Van wie in 't wintersch grauw geen troost meer weet.
Dan ziet hij plotsling zondoortrilde verten
En 't stralend blauw dat rond de wereld staat
En u, bewoner van de omsterde harten
Der bloemen guld, bij 't blondbedonsde zaad.

II

DE SPIN

Gij bouwer van de zilvrige paleizen
Die trillen bij den zachtsten najaarswind,
Dra scheuren, en die ge altijd weer begint,
Zoolang de luwe Octoberdampen grijzen;
Gij schoone moordnaar in uw schoon kasteel,
Steeds draagt ge op uw nauwsluitende gewaden
Den flonkertooi van toovrige sieraden:
't Schijnheilig kruis op 't sombere fluweel.
't Is als de pracht van 't was-beschilderd linnen,
Zooals Javaansche vrouwen 't uur na uur
En kleur na kleur in zorgzaam-scherp getuur
Versieren, wijl ze op vreemdste vormen zinnen.
Maar schooner is uw woning, als een net
Van diamanten, wen van dauw of regen
Langs iedren draad de ronde dropplen zegen,
Gij middenin, een donkere amulet.

SOCIALE HYGIËNE

EEN SOCIALE TAAK VOOR DEN GENEESKUNDIGE.

De sociale beteekenis der Beroepsziekten en Bedrijfshygiëne, door L. Heijermans. Uitgave W. L. en J. Brusse te Rotterdam.

Die Aufgaben und Ziele der sozialen Medizin von Ludwig Teleky. Wiener klinischen Wochenschrift. no. 37. 1909.

De medewerking der Geneeskundigen aan het Staatstoezicht op den arbeid, door Prof. H. Burger, in het Ned. Tijdschrift voor Geneeskunde. Oct. 1909.

De heer L. Heijermans, bekend door een druk bezochte cursus over Beroepsziekten aan de Technische Hoogeschool te Delft en door zijn Handboek over dit onderwerp, beide vroeger in deze rubriek besproken, is aan de Amsterdamsche Universiteit toegelaten als privaatsdocent in de leer der beroepsziekten en bedrijfshygiëne. Ook deze derde poging om belangstelling te wekken voor een verwaarloosd maar belangrijk onderwerp, verdient waardeering en aandacht.

Ditmaal wende de heer Heijermans zich tot de aanstaande geneeskundigen om hen te wijzen op een sociale taak, en te trachten hen de kennis te geven, die zij voor een goede vervulling noodig zullen hebben. Met die sociale taak is niet bedoeld dat de arts maatschappelijk werk verricht. Dat hij dit doet, spreekt eigenlijk van zelf. De geneeskundige is niet uitsluitend geleerde maar naast dienaar der wetenschap vooral dienaar der samenleving. En breed opgevat, zal hij niet alleen hulp verleen aan zieken doch ook bijstand geven om ziekten te voorkomen en de gezondheid te bevorderen. Hij is naar de

bedoeling van zijn beroep stellig ook hygiënist. Het woord sociaal wijst echter op een andere beteekenis dan de letterlijke vertaling leert. Er is in onzen tijd een sociale beweging gaande, een strooming in de samenleving, die zich duidelijk ten doel gesteld ziet om een verdrukt deel der maatschappij, de klasse der loonarbeiders, op te heffen tot een hooger peil van welstand. Daartoe behoort ook het bereiken van een betere gezondheid, van meer kracht en weerstand.

Al wat aan deze beweging deel neemt, haar ondersteunt en voortstuwt, verdient de naam sociaal niet alleen door het tegenwoordig gebruik van deze terminologie, doch ook omdat er thans voor onze maatschappij geen grooter belang is dan die beweging zoo goed mogelijk te doen slagen. Daarmee is een vooruitgang te bereiken, die voor elk ander maatschappelijk streven een vasten en betrouwbaren ondergrond tot stand zal brengen.

De sociale taak van den geneeskundige is nu, dat hij door den aard van zijn opleiding en kennis aan deze strooming moet deelnemen en zijn invloed er zich ten goede zal kunnen doen gelden. Daarin te kort te schieten legt hem een zware verantwoordelijkheid op. Maar daarin de wetenschap te ontwikkelen en toetepassen als een heilzaam licht bij de moeilijke en donkere tochten, die de arbeidersklasse genoodzaakt is te ondernemen, herinnert aan de tijden dat de dragers der geneeskundige wetenschappen wegbereiders waren van geestelijke ontwikkeling en humaniteit.

* * *

De nieuwe privaat-docent in Amsterdam is een voorganger op dien socialen weg der geneeskundigen. Dat bewijst reeds de titel van zijn „eerste openbare voordracht” waardoor hij onmiddellijk de aandacht vraagt voor de „sociale beteekenis” van het onderdeel der wetenschap, dat hij voor de medische studenten zal gaan behandelen. Hij wijst er op hoe de aanstaande arts vooral zijn aandacht wijdt aan de ziekelijke stoornissen in het menschelijk organisme, doch hoe de opsporing der ziekteoorzaken hem noodzakelijk moet leeren dat de omstandigheden waaronder elk individu leeft daarop van invloed

zijn. Dit was de oorsprong der algemeene of publieke hygiëne, die zich vooral ontwikkelde door de pogingen om epidemische en besmettelijke ziekten te weren.

Een verder gaande stap is die naar de sociale hygiëne. Het is verwonderlijk dat de heer Heijermans dit niet met meer helderheid in 't licht stelt. De sociale hygiëne ziet de maatschappij niet zoozeer als een geheel van individuen, die een gezamenlijk gezondheidsbelang hebben. Zij let bijzonder op het onderscheid tusschen groote groepen in de samenleving, wier levensomstandigheden zoo aanzienlijk verschillen, dat dit zich in hun gezondheidstoestand afspiegelt. En begrijpelijkerwijze interesseert zij zich vooral voor de groep wier levensomstandigheden het ongunstigst zijn, te meer daar in die groep een zoo krachtig verlangen naar verbetering zich ontwikkelt. Dat de sociale geneeskundige zich hiervan ten volle bewust wordt is voor een krachtige vervulling van zijn taak buitengewoon belangrijk.

De heer Heijermans heeft het terrein der algemeene of publieke hygiëne in zijn voordracht niet opgegeven voor dit nieuwe gebied. Onder de velerlei levensomstandigheden, als woning, kleeding, voeding, enz., heeft ook de soort van den verrichten arbeid op de gezondheid grooten invloed. Van deze grondstelling der algemeene hygiëne gaat hij uit, om aan te toonen hoe belangrijk de leer der beroepsziekten is. Hij wijst erop dat inderdaad de sterftecijfers bewijzen welke groote verschillen er zijn in de gezondheidstoestanen bij verschillende beroepen. Dat er dus in het werk ziekteoorzaken schuilen, en dat de opsporing ervan ook voor de gewone geneeskunde van belang is, behoeft geen betoog, en is reeds lang algemeen erkend. Toch heeft het al te veel aan belangstelling voor dit onderzoek in ons land ontbroken. Begrijpelijkerwijze verdiepte de eerste privatdocent op dit gebied zich niet in de oorzaken van deze verwaarloozing, doch vond hij het meer geraden nieuwe belangstelling te wekken. En hierdoor blijkt hij voorganger te willen zijn in de sociale geneeskunde, dat hij het tracht te doen door op de sociale beteekenis en niet zoozeer door op de wetenschappelijke beteekenis van de beroepsziekten te wijzen. Wat verstaat de heer Heijermans echter onder de „sociale” beteekenis? Allereerst dat er in de maatschappij

minder invaliden zullen komen, indien beroepsziekten meer bekend zullen worden, en praeventieve maatregelen den omvang ervan beperken. Er is een belang „voor de gemeenschap, voor den Staat, voor den fabrikant en natuurlijk voor den arbeider” te behartigen. Dit alles wordt uitvoerig uiteengezet, en duidelijk blijkt eruit dat de arts die niet alleen van beroepsziekten op de hoogte is, maar bovendien ook aangeeft hoe die te voorkomen zijn, een buitengewoon nuttig werk zal verrichten. Is hij daarmee ook genaderd tot de sociale taak, zooals die in 't algemeen werd omschreven? Inderdaad is dat het geval, al maakt de nieuwe privaat-docent het niet zóo duidelijk als wel gewenscht is. Het loont de moeite dit nader uiteen te zetten, vooral omdat hierdoor de oorzaak der geringe belangstelling der Nederlandsche geneeskundigen voor de bedrijfshygiëne in 't licht gesteld kan worden.

* * *

De geneeskundige, die in zijn practijk ziekteverschijnselen ontmoet, waarvan hij de oorzaak meent te vinden in 't beroep van den zieke, zal dezen waarschuwen, hetzij om een ander beroep te kiezen of zich op een bepaalde wijze voor de gevaren in acht te nemen.

Dat vinden van die oorzaak is echter dikwijls even moeilijk als 't veranderen van beroep of 't opvolgen van den gegeven raad. Het zal zich uitteraard beperken tot sprekende verschijnselen en de leer der beroepsziekten die op deze wijze ontstaat, is beperkt in omvang en inhoud. Een ontwikkeling ervan is alleen mogelijk wanneer de schadelijke invloed òf door toevallige opéénhooping van dezelfde ziekteverschijnselen in de practijk van een enkelen arts, zich toont als van meer algemeene strekking; dan wel wanneer de geneeskundige een bijzonder onderzoek naar ziekteverschijnselen in een of ander beroep gaat instellen.

In beide gevallen krijgt de belangstelling van den arts een sociaal karakter; hij ziet niet meer individuen doch een sociale groep die onder bepaalde omstandigheden leeft. Want het zal niet uitsluitend het beroep zijn, ook de toestanden in de werklokalen, de arbeidstijd, de arbeidskleding, voeding, huis-

vesting, standsgewoonten zijn in die sociale groep van een bijzondere soort en oefenen mede hun invloed uit op de gezondheid en ziekte.

Die sociale groep te helpen aan verbeteringen zal de krachtigste drijfveer zijn om het verschijnsel der beroepsziekten te bestudeeren en zoo mogelijk te cureeren. Dit is de ware bron voor de kennis der beroepsziekten, en het is niet toevallig dat de kennis omtrent de phosphornekrose bij luciferfabriekarbeiders afkomstig is uit Weenen, waar die industrie het eerst op eenige schaal voorkwam; dat de kennis omtrent loodvergiftiging in de aardewerkindustrie stamt uit het Engelsche pottery-district. En zoo verder die van loodvergiftiging bij schilders uit Parijs, van kwikvergiftiging bij spiegelmakers uit Fürth, van beroepsziekten der zinkgieterijen uit Silezië. In al die plaatsen was een groote sociale groep van arbeiders in eenzelfde bedrijf en onder gelijke omstandigheden, die tot een sociale, inplaats van tot een individueele waarneming dwongen.

Terecht legt dan ook de heer Heijermans tusschen de leer der beroepsziekten en de bedrijfs-hygiëne een nauw verband. Het moet echter niet gezien worden als een noodzakelijk voorafgaan van 't eerste aan het laatste, doch als een gelijktijdige ontwikkeling van beide onder den invloed der omstandigheden.

En hiermede naderen wij de oorzaak voor de geringe belangstelling der Nederlandsche geneeskundigen voor de beroepsziekten. De wetenschap voor zoover die gesymboliseerd is in handboeken en litteratuur was er niet de mindere van elders in Europa, waar toch de Europeesche geleerdheid zonder oponthoud toegang in ons land vond. Doch niet uit vakboeken is het dat de ware belangstelling voor beroepsziekten ontstaat, maar uit het sociale leven. En ons land miste die sterkere sociale klasse- en beroepssplittingsen en bijeenvoegingen, zooals andere meer industriële landen die kenden. Ons land miste ook lang wat een sociale beweging genoemd kan worden.

Toch was er ook in ons land plaats voor den socialen geneeskundige en wij hebben dien gehad b. v. in Dr. Coronel, die daarvan reeds in de *Ekonomist* van 1855 en in de *Gids*

van 1863 blijk gaf. Maar navolging heeft zijn voorbeeld en weerklink zijn stem niet gevonden.

Merkwaardig is het echter hoe van af 1870 en in sterk klimmende mate tot 1887 ongeveer, een sociale beweging in ons land ontstond. En merkwaardig is hoe van de parlementaire enquête van 1887 dateert het begin der belangstelling zoowel voor het voorkomen als het voorkòmen van beroepsziekten. Dat er geneeskundige hygiënisten van dat tijdstip zich even onkundig als weinig belangstellend voor de sociale hygiëne hadden getoond, opgegaan als zij waren in de algemeen maatschappelijke of publieke hygiëne, was de eenige doch ook de absoluut dwingende oorzaak om anderen dan hen met de zorg voor de beroepshygiëne te belasten. Dit mag nog wel eens duidelijk in de herinnering teruggeroepen worden, nu van uit medische kringen herhaaldelijk betoogd wordt dat eigenlijk aan den geneeskundigen hygiënist de voorrang boven den technicus toekomt, waar het geldt het belang van de gezondheid der arbeiders te behartigen. Niet de geneeskundige of de technische, maar de sociale hygiënist heeft die taak te vervullen. Dit is een vroegere eisch dan die over de wetenschappelijke opleiding welke aan de sociale taak voorafgaat. Medici en technici gelijkelijk hebben in de verschillende landen pioniersarbeid gedaan, mits zij slechts sociaal-hygiënist wilden worden en bleken te kunnen zijn.

Het sociale ambt van arbeidsinspecteur, maakt de toepassing eener sociale hygiëne noodzakelijk. Voor het arbeidstoezicht bestond er geen algemeene, doch een arbeidersgezondheid waarop te letten was. Van daar dat b.v. in ons land phosphornekrose, loodvergiftiging in de aardewerkindustrie, steenhouwerslonglijden, om enkele te noemen, door de arbeidsinspectie werden onderzocht. Van dit alles was geen wetenschappelijk nieuws te vinden. Als beroepsziekten waren zij bekend in theorie, in de boeken, doch onbekend in de werkelijkheid van 't Nederlandsche arbeidsleven. En het was de bedrijfshygiëne die in 't verband met de leer der beroepsziekten in deze, alsook in vele buitenlandsche, gevallen de eerste was.

De wetenschappelijke studie der beroepsziekten, die steeds voortkwam en moet voortkomen uit een sociale belangstel-

ling — is niet de heer Heijermans daarvan het levend voorbeeld? — wordt niet bevorderd als een zuivere wetenschap, kasplant in de cultuur-gunstige serre der universiteit, — maar zij wordt allereerst gedragen door de sociale beweging, om in directe terugwerking aan die strooming zelve een verheldering, en voor haar deel, inzichtsvolle leiding te geven. En om deze reden reeds is het doel der leer van de beroepsziekten, dat is de bedrijfshygiëne, dikwijls eerst onder praktische, en later onder verbeterde en meer bezonnen wetenschappelijke leiding, voorafgegaan aan de in verschillende boeken gekristaliseerde kennis der beroepsziekten.

* * *

Het was van belang de uiteenzetting van dezen samenhang eenigszins uitvoerig te geven. Allereerst om aantetoonen dat de heer Heijermans met zijn ijverige bevordering van de leer der beroepsziekten inderdaad den weg wijst naar een sociale taak voor den geneeskundige. Daarnaast echter om, scherper dan de heer Heijermans dit deed, te doen uitkomen dat juist het inzicht van het sociale der taak van den bedrijfshygiënist, hem stelt naast de algemeene, geneeskundig gebaseerde, hygiëne, en niet daarin, als beoefenaar van een — zij 't ook belangrijk-onderdeel. Doet men dit niet, dan wordt voet gegeven aan 't geschil of de geneeskundige dan wel de ingenieur aangewezen is, om uit te maken waar en hoe de gezondheid der arbeiders moet worden bevorderd. Want beide zullen het kunnen, doch meer dan de geneeskundige of technische opleiding, zal de sociale waarneming en ervaring beslissend zijn voor de waarde van den socialen hygiënist. Deze hoofdzaak dreigt bij 't onbeteekenend geschil te worden vergeten. Tot misverstand, dat daaruit ontstaan kan, geeft tot mijn spijt ook de heer Heijermans aanleiding. Wanneer hij b. v. schrijft „Ware wetenschappelijk bekend, wat 't gevolg is van den nachtarbeid, *allicht* zou het verbod van nachtarbeid spoediger tot stand komen, dan thans, nu in hoofdzaak ethische en sociale motieven te berde worden gebracht,” dan wordt een tegenstelling gemaakt tusschen pure wetenschap en ethisch-sociaal motief, die niet bestaat en niet bestaan mag. Want

zoo ooit die kennis geheel wordt verkregen, dan zal het zijn door de kracht van dat ethisch-sociale opdat die kennis zal dienen als een, doch lang niet de sterkste, van hare middelen, tot het behalen eener overwinning op een economisch-technische belangenmacht.

Sterker is nog dat hij kan zeggen: „De geheele arbeidswetgeving rust *in hoofdzaak* op medische en hygiënische gegevens.”

Dit schrijvende moet toch de heer Heijermans in den gang van zijn betoog zijn medegesleept tot voorbij het al te bekende feit, dat de arbeidswetgeving naar aard en karakter sociaal-economisch is. Zelfs het hygiënische onderdeel der arbeidswetgeving is van een duidelijk technisch-economische structuur, en hoezeer het zich in den vorm ook richt naar de hygiënische *practijk*, komt het tot stand en dankt het den meer of minder waardevollen inhoud aan de meer of mindere kracht der stuwende sociale beweging.

Ook voor den heer Heijermans is dit bekende waarheid. Nu hij die echter buiten zijn betoog stelt, en gevolgen trekt uit eenzijdige vooropstelling van de medische kennis werkt hij mede tot verwarring.

Zoo kan — om een bij uitstek feitelijk en practisch onderwerp te kiezen — de heer Heijermans concludeeren, dat voorschriften tegen het groote gevaar der inademing van slakkenmeel slechts dan met zaakkennis gegeven kunnen worden, wanneer de medische wetenschap heeft aangetoond in welke mate en onder welke omstandigheden die slakkenmeelinhalatie gevaren oplevert. Weliswaar schrijft hij daarbij dat de wetgever toch moet ingrijpen, al verkeert de medicus nog in onzekerheid, doch terecht zal een industriëel eischen dat de hem opgelegde voorschriften met zaakkennis gegeven worden of anders achterwege dienen te blijven. Hij zal niet bereid zijn tot onkosten tenzij het voor de gezondheid der arbeiders dienstig zal zijn. Doch de practicus en met hem de arbeider zou het zeer betreuren indien op de geneeskundige studie gewacht werd. En inderdaad is dat ook onnoodig. Het zaakkundige van het voorschrift hangt niet van die studie af, doch uitsluitend van de technische ervaring met toestellen, die de stof van het slakkenmeel uit de ademhalingsatmosfeer houden. Is dit laatste bereikt dan is het gevaar afdoende bestreden.

Dit voorbeeld staat niet op zichzelf.

Over oorsprong en beteekenis van talrijke schadelijke invloeden, zoo b.v. van de witte phosphor, van lood, kwik, zink, chromaten, werd en wordt nog gestreden door de theoretici, terwijl de sociale hygiënist het gevaar geheel of grootendeels reeds heeft afgewend.

Een ander privaat-docent, over wien straks meer geschreven zal worden, zegt dan ook terecht: „Das praktische Leben hat häufig nicht Zeit zu warten, bis der Theoretiker mit seiner Untersuchung zu Ende gekommen; der Praktiker greift dort zu, wo er ein Feld für seine Tätigkeit gefunden zu haben glaubt. Häufig trifft er das Richtige, manchmal irrt er. Mag der Versuch zur Abhilfe aber nun der Intuition des Praktikers oder den Erwägungen des Theoretikers entsprungen sein, immer ist es Aufgabe der sozialen Medizin, Kritik zu üben an den Leistungen und der Leistungsfähigkeit der angewandten Mittel.

„Immer aber musz diese Kritik geübt werden vom Standpunkt der *sozialen* Medizin, immer musz untersucht werden, wie diese Mittel einwirken auf die unsere Betrachtungsobject-bildenden *Massenerscheinungen*, nicht wie sie auf den Einzelnen einwirken.”

Het betoog van den heer Heijermans dat deze beschouwing buiten den logischen gang der gevolgtrekkingen sloot, geeft dan ook aanleiding tot — stellig zoo niet bedoelde — overschatting van de leer der beroepsziekten.

Het is zeer de vraag of de arbeidende klasse het met hem eens zal zijn wanneer hij haar de modelfabriek doet zien „als vrucht van de studie der beroepsziekten” en of zij afwacht tot „de medische en physiologische gronden bekend zijn, die tot de vaststelling van den normalen arbeidsdag *voeren*.”

Waarschijnlijk zullen de wenschen en eischen daaromtrent wel op andere gronden berusten, al zullen medische uitspraken daarover gaarne als strijd- en agitatiemiddelen uitgelokt en gebruikt worden. Overschatting vooral schuilt in het slot van de eerste openbare voordracht. Daarin wordt zeer te recht gezegd dat de artsen, voor zeer bepaalde beroepen werkzaam, de schaduwzijden ervan nauwkeurig moet kennen. „En verder bestudeeren,” zou ik er alleen gaarne bijvoegen. Doch wanneer

daarop de conclusie volgt dat de toekomst daardoor zal doen zien: de hygienisch beste arbeidsverhoudingen, onder toezicht van deskundige medici; en de redenaar het niet optimistisch vindt aan te nemen dat „al de nadeelige gevolgen verbonden aan het industriele leven, den vroegtijdigen dood, de voortijdige invaliditeit, de beroepsziekten, de verhoogde tuberculose-morbiditeit en mortaliteit enz.” voorkomen zullen kunnen worden, dan geeft hij een toekomstideaal, dat daarom in de lucht hangt, daar de weg erheen slechts aangewezen wordt door een college over beroepsziekten. De weg daarheen is dezelfde als die van de sociale beweging, vol strijd voor de klasse wier belang het geldt; vol worsteling, onderzoek, mistasten en weer vinden, voor hen die door wetenschappelijk en sociaal inzicht den weg zullen hebben te belichten en te effenen.

* * *

In dit zelfde jaar — 28 Mei 1909 — werd aan de Weenske universiteit een ander kenner van beroepsziekten als privaatsdocent toegelaten. Het is Dr. Ludwig Teleky, specialist voor beroepsziekten bij de vereenigde Oostenrijksche Krankenkassen, die vooral door zijn belangrijk onderzoek over de phosphor-nekrose in Oostenrijk en zijn hardnekkigen met succes bebloonden strijd tegen witten phosphor en loodwit ook buiten zijn land de aandacht heeft getrokken. Zijn intree-rede opgenomen in de „Wiener klinischen Wochenschrift” en getiteld „Die Aufgaben und Ziele der sozialen Medizin” is als een program te beschouwen voor de sociale taak van den geneeskundige. Want hij vat die ruimer en breeder op dan de enkele studie der beroepsziekten en wijst er met nadruk op dat zijn opvatting van de „soziale Medizin”, hoewel door de faculteit der Weenske universiteit aanvaard, belangrijk afwijkt van wat er gewoonlijk onder verstaan wordt. Het geldt n.l. dezelfde verwarring die 't woord sociaal overal te weeg brengt wanneer het enkel als maatschappelijk wordt vertaald en niet gezien als het kenmerkende woord voor alles wat samenhangt met de verheffing van den vierden stand, van de arbeidersklasse tot hooger peil van welstand, ontwikkeling en beschaving. Juist dit maakt het belangrijk de beschouwingen van Teleky

in deze rubriek eenigszins uitvoerig over te nemen, omdat de overgang van de geneeskunde tot publieke en sociale hygiëne erin zoo nauwkeurig is geteekend, en de gronden voor dien overgang scherpzinnig zijn aangeduid. Hij schrijft aldus:

„Die Heilkunde als Wissenschaft sieht in dem erkrankten Individuum vor allem den Kranken; indem sie von seinen sonstigen Eigentümlichkeiten, seinen sonstigen Verhältnissen absieht, indem sie nur das Krankhafte an ihm in Betracht zieht, hebt sie aus der Fülle der Einzelbeobachtungen das vom physiologischen Abweichende hervor, und gelangt so zur Aufstellung bestimmter Krankheitsbilder. Diese letzteren nach allen Richtungen hin zu durchforschen, die Ursachen ihres Entstehens und Verschwindens am Einzelindividuum zu erkennen, Mittel zu finden zur Beeinflussung krankhafter Zustände am Einzelindividuum, dies ist die Aufgabe der Heilkunde, der klinischen Medizin im weitesten Sinne dieses Wortes, mit all ihren Hilfswissenschaften. Mittel und Wege anzugeben, wie der Einzelne sich vor Schädigungen bewahren, seinen Körper kräftig entwickeln könne, dies ist Aufgabe der individuellen Hygiëne.

„Frühzeitig aber sah man in dem Individuum nicht nur das Einzelindividuum, sondern das Glied einer Gesamtheit, den Bürger eines Staates, oder einer Stadt. Man erkannte von welcher Bedeutung Gesundheit und Krankheit des Einzelnen für die Gesamtheit seien, und man erkannte dasz vor vielen Gesundheitsschädigungen der Einzelne *nur* durch Eingreifen der Gesamtheit bewahrt werden könnte. Dieser Zweig der medizinischen Wissenschaft, die *öffentliche Gesundheitspflege*, die im Individuum vor allem das Glied einer territorialen oder politischen Einheit des Staates oder der Stadt sieht, entwickelte sich — und zwar zunächst ganz unabhängig von der Heilkunde — dort zuerst, wo das Individuum vor allem und fast ausschliesslich als Glied der Gesamtheit Geltung hatte, im alten Hellas und im Rom der Könige und der Republik.

„Mit dieser öffentlichen Gesundheitspflege hat die *soziale* Medizin gemein, dasz sie in dem Individuum nicht das Einzelindividuum sieht, sondern das Glied einer Gesamtheit, aber nicht wie die öffentliche Gesundheitspflege das Glied einer politischen oder territorialen Einheit, den Bürger des Staates

oder der Stadt, *sondern das Glied der Gesellschaft*, das Glied einer bestimmten wirtschaftlichen Gruppe, vor allem den Angehörigen einer bestimmten Klasse, der eben als *solcher* einer Reihe von seinen Gesundheitszustand beeinflussenden äusseren Wirkungen, vor allem Gesundheitsschädigungen ausgesetzt ist, *die ausschliesslich, vorwiegend, in besonderer Stärke oder in eigenartiger Gestalt sich gerade in seiner sozialen Schichte geltend machen*, mit der wirtschaftlichen Lage dieser Schichte in engem Zusammenhange stehen."

De aldus geteekende ontwikkelingsgang stelt in staat om de taak eener sociale geneeskundige wetenschap onmiddellijk te zien als een breed veld dat velerlei streven omvat. Teleky omschrijft die taak dan ook als het onderzoek naar den samenhang tusschen den socialen toestand met de daardoor bepaalde levensomstandigheden en het gezondheidspeil; tusschen de schade die zich in deze sociale laag of klasse der bevolking in bijzonderen vorm of sterkte doet gelden, en de daarin heerschende gezondheidsverhoudingen. Belangrijk is echter vooral dat hij aantoonst hoe de aangeduide ontwikkeling der geneeskunde niet een opzichzelfstaande groei is, doch in engen samenhang geschiedde met de maatschappelijke verhoudingen.

„Sowie für die Entstehung und practische Betätigung der öffentlichen Gesundheitspflege Voraussetzung ist das Vorhandensein umgrenzter staatlicher Gebilde, so ist auch Voraussetzung für Entstehen und Tätigkeit der sozialen Medizin das Vorhandensein verschiedener Klassen, die nicht nur durch ihre gesellschaftliche Funktion, sondern auch durch die Verschiedenheit der gesammten Lebenshaltung ihrer Angehörigen sich von einander scheiden.“

De sociale geneeskundige wetenschap had slechts een beperkt gebied in den tijd van het kleine boerenbedrijf en het ambacht, toen bedrijfshoofden en ondergeschikten uiterlijk ongeveer op dezelfde wijze leefden. Daar waar duidelijk een lagere klasse zich van een hoogere onderscheidde, is blijkens de oudere medische litteratuur, ook de invloed van de sociale verhoudingen op de gezondheidstoestanden bekend geweest.

Als wetenschap echter kon de sociale geneeskunde pas ontstaan „nachdem sowohl die Medizin selbst, als auch die Volkswirtschaftslehre und die Statistik eine gewisse Höhe der

Entwicklung erreicht hatte, vor allem erst dann als die gegebenen wirtschaftlichen und kulturellen Verhältnisse die Möglichkeit geschaffen hatten, aus den theoretischen Erkenntnissen der sozialen Medizin auch *praktische Folgerungen* zu ziehen."

Dit nu is eerst het geval geworden in de jongste ontwikkeling der maatschappij, waarin het verschil in levenswijze tusschen de verschillende klassen der maatschappij grooter werd, en die klassen zich meer homogeen, meer massaal en scherper afteekenden. Bovendien doordat de arbeidersklasse tengevolge van haar geleidelijke verheffing een onderwerp van wetenschappelijk geneeskundige zorg werd en niet langer aan kwakzalvers en beunhazen bleef overgeleverd. „Vor allem aber" zegt Teleky „hat die wachsende Bedeutung der Arbeiterklasse, so wohl an Zahl als auch an Einflusz die Aufmerksamkeit der Oeffentlichkeit und der Staatsverwaltung auf den Gesundheitszustand dieser Klasse gelenkt und hat bewirkt dasz Vorschläge zur Verbesserung dieses Gesundheitszustandes Gehör fanden."

Met een historisch overzicht van de hygiënische zorg voor de arbeiders, eerst in Engeland, later in Duitschland en Frankrijk verduidelijkt hij hoe de sociale taak van den geneeskundige zich moest ontwikkelen uit de omstandigheden en thans daarin een vasten basis heeft gekregen.

* * *

De hiervoor geschetste beschouwing over den grondslag der „sociale geneeskunde" geeft vertrouwen dat Dr. Teleky het gebied dier nieuwe wetenschap op breede wijze zal beschrijven. Allereerst wijst hij erop hoe de enkelvoudige waarneming weliswaar gegevens kan verschaffen om den invloed van de sociale toestanden op de gezondheid vaststellen, doch dat de aldus verworven kennis slechts elementair en vaag is. Bovendien is die kennis eenerzijds zoo weinig zeggend dat zij bijna als vanzelfsprekend kan worden aangenomen, terwijl zij anderzijds sterk onder den invloed van subjectieve voor-ingenomenheid staat. Alleen de wetenschappelijk bedreven statistiek verschaft de middelen tot de objectieve waarneming van het verschijnsel in de menigten. De ontwikkeling van de cijferkunst tot een wezenlijk

medische statistiek is daarom noodig. Daarnaast kan ook het stelselmatig onderzoek van een menigte personen belangrijke gegevens verschaffen, doch dan dient naast nauwkeurige kennis van ziekteverschijnselen ook een niet minder preciese kennis van de sociale verhoudingen aanwezig te zijn. Terloops wijst hij erop van hoe groot nut een dergelijk onderzoek ook voor de meer eigenlijke geneeskunde kan zijn, maar vooral is kennis van den samenhang tusschen sociale omstandigheden en den gezondheidstoestand nuttig om te leeren zien, dat elke verbetering van de eerste, de laatste mee omhoog trekt; en dus staat en volk in groote mate ten goede komt.

De aldus te verkrijgen kennis heeft echter haar voornaamste beteekenis om op te sporen wat er te doen is ter opheffing van velerlei misstanden, opdat getracht worde zulke voorwaarden te scheppen dat de regelen der persoonlijke gezondheidsleer gevolgd kunnen worden. De bestrijding van volksziekten en kwalen kan verdiept en versterkt worden door na te gaan welke de oorzaken voor de verspreiding ervan in 't bijzonder onder de lagere bevolgingsklassen zijn.

Als onderdeel daarvan komt dan de studie en bestrijding der beroepsziekten naarvoren die weliswaar reeds van ouden datum is en haar voorgangers in vroegere eeuwen kan vinden, doch die pas beteekenis kreeg door nieuwere statistische gegevens. Om daaruit goede gevolgtrekkingen te maken zegt Teleky, is alleen medische kennis niet voldoende; „es bedarf genauer Kenntnisse der Arbeitsverhältnisse und Arbeitsbedingungen in den einzelnen Berufen.” Vooral omdat het er op aan komt te leeren zien niet alleen waar het gevaar schuilt, doch ook hoe groot dat gevaar is voor de groep arbeiders in een beroep, door aan te duiden welke de ziektekans is, waaraan zij zijn blootgesteld. En wanneer dient te worden aangegeven wat ter bestrijding moet geschieden, zal naast de verworven geneeskundige kennis beschikt moeten worden over „genaue Kenntniz der beruflichen Verhältnisse, Kenntnisse auf dem Gebiete der Gewerbehigiëne, Kenntniz der Arbeiterschutzgesetzgebung der verschiedenen Länder.” Door de leer der beroepsziekten op deze bijzondere, sociale wijze aan te vatten, zal de meer zuivere medische wetenschap niet geschaad, doch belangrijk gebaat worden, doordat nieuwe problemen om

oplossing gaan roepen. Innig kan dan ook het verband blijven met allerlei andere takken der geneeskunde.

Doch breeder is nog het gebied. Waar zoo vaak het onderzoek leert hoe de sociale omstandigheden de opvolging van gezondheidsvoorschriften belemmeren of beletten, zullen de organisaties, die in 't bijzonder de sociale omstandigheden trachten te verbeteren, de aandacht van den socialen geneeskundige verdienen, temeer wanneer zijn hulp daarbij wordt gevraagd. De sociale verzekering is de verzamelnaam voor zulke organisaties. Deze zoo goed mogelijk te maken, door te trachten het wezenlijke doel — de verheffing der arbeidersklasse — te bevorderen, afgezien van de vakbelangen van den artsenstand, die het streven naar dat doel doorkruisen, eischt niet alleen goede wil maar ook studie en arbeid. Er kan bijna van een sociale verzekeringsgeneeskunde gesproken worden die nog zoo goed als geheel te ontwikkelen en voor alle artsen van een dringende beteekenis is.

Daarnaast noemt Teleky ook hoe de geneeskundige in het staatstoezicht op den arbeid, uitteraard een sociale taak zal moeten vinden.

Samenvattende geeft hij ten slotte dit overzicht van de sociale geneeskunde :

„Zij is het grensgebied tusschen de geneeskundige en de „sociaal-ekonomische wetenschap. Zij heeft de inwerking der „bestaande sociale en bedrijfsverhoudingen op de gezondheidstoestanden vast te stellen en aan te geven door welke „maatregelen van hygiënischen en socialen aard de schadelijke „invloeden verhinderd of in hunne werking beperkt kunnen „worden. Haar taak is het ook aangeven hoe de „Errungens„schaften” der individueele hygiëne en der klinische geneeskunde toegankelijk gemaakt kunnen worden voor hen die „deze zich alleen en uit eigen middelen niet ten nutte kunnen „maken. Zij heeft aan de artsen het wapentuig te leveren „dat zij bij hun werkzaamheid op het gebied der sociale „verzekering en sociale voorzorg behoeven. Ook de veranderingen die dit alles in den stand der artsen teweeg brengt „en de ontwikkelingstendenzen, die zich daarbij vertoonen „heeft zij te bestudeeren.”

Tot het vervullen van deze taak roept terecht Teleky veler hulp in, „denn die Lebens-, Arbeits-, und Gesundheits-verhältnisse der groszen Masse des Volkes — sie bilden das *Hauptstudium* der sozialen Medizin, an der Verbesserung dieser Verhältnisse mit zu arbeiten ist ihre *Hauptaufgabe*.

* * *

Het uitvoerig beeld van de sociale taak voor den arts door Teleky geschetst, is vooral ook voor ons land van beteekenis. Want onder de geneeskundigen wordt meer en meer begrepen dat zij het nieuwe gebied hunner werkzaamheid niet braak kunnen laten liggen. Dit blijkt ook uit de artikelen door prof. H. Burger in het Nederl. Tijdschrift voor Geneeskunde in de jongste nummers geschreven. Hij dringt daarin aan op meerdere plaats voor den arts in het staatstoezicht op den arbeid. Daar dit uitteraard sociaal is zal een meerdere medewerking der geneeskundigen bevorderlijk zijn aan het nieuwe inzicht en de nieuwe medische wetenschap, mits goed begrepen worde dat het hier niet gaat om een vakbelang of om strijd tusschen den medischen en den technischen hygiënist. Beide zijn noodig, doch noodiger is dat zij beide, en door hun samenwerking, zich richten naar het sociaal inzicht, dat voor de vervulling hunner taak en voor het groote doel dat te bereiken valt, onmisbaar is.

IS. P. DE VOOYS.

BOEKBEOORDEELINGEN

Henri de Régnier, *La Sandale Ailée*.
1903—1905. Paris, Société du Mercure
de France.

Meer dan de volmaakter schoonheid van den ontzettenden Baudelaire, meer dan de muzikaler zangen van den teederen Verlaine, heb ik altijd de zinrijke beeldenpracht van den aristocratischen De Régnier bemind. Hoe heb ik gedwaald door de landschappen en tooneelen van zijn aandoenlijke, eenvoudige, eerste reeksen: „*Les Lendemain*” en „*Apaisement*”. Zoo deze poëzie niet groot was, innig en zuiver was ze zeker. En iets groots was er ongetwijfeld in de naar het symbolische neigende, maar toch nog van werkelijke ervaring vervulde „*Sites*”; onvergelykelyk in zijn soort was van de geheel-symbolische „*Episodes*” het gedicht „*Le Verger*”: de „*Drie Bruiden*” der dichtkunst, zooals Toorop ze in de schilderkunst schiep. En in de volgende bundels: hoe trof mij daar het beeld van „*La Gardienne*”: strijd tusschen liefde en roemdorst, weerkeer van den ontgoochelden ridder naar het kasteel waar hij zijn liefste verliet voor hoefgetrappel en zwaardgestraal; het nog schoonere van „*L’Homme et la Sirène*”: naakte natuurlykheid die valsch wordt door het opgedrongen wijsheidskleed; de triomf der Schoonheid in „*Hélène de Sparte*”, waar de schoone verderflijke in den Hades door haar slachtoffers verheerlijkt wordt; eindelijk „*Le Sang de Marsyas*”: zegepraal van den natuurdichter over Apollo-zelf, door den jaloerschen god gewroken. In al deze gedichten was geest met ontroering vereend in het klare beeld van meer dan enkel-persoonlijke schoonheid. Ongetwijfeld waren er verscheidene onder de kleinere verzen, die meer van een geestrijk naar alle zijden wenden der idee dan van nieuwe aandoe-ning getuigden, en een groote belofte was daarom „*Les Médailles d’Argile*”, waar vooral in de kleine gedichten een

nieuw voelen der werkelijkheid viel aan te toonen. „La Cité des Eaux” bracht mij dáarom een gedeeltelijke teleurstelling, wijl de werkelijkheid-zelve, van Versailles’ tuinen, hier dreigde verstrakt te worden tot schoone zinrijkheid inplaats van zinrijke schoonheid. „Schoone” zinrijkheid, want nergens breekt bij De Régnier de zuiverheid van geluid en ritme, maar met den nadruk op „zinrijkheid” omdat het gevoel er soms nauwelijks meer doorheen gloeide. Daarom juist is „La Sandale Ailée” zoo’n heerlijke verrassing voor mij geweest, omdat het van de eerste tot de laatste bladzijde een boek is van innige ontroering. Sedert de „Sites” domineerde de geest, hier domineert het gevoel. Zonder twijfel is zonder machtige ontplooiing des geestes geen groote kunst mogelijk, en de hoogste toppen van het bergland waarop De Régnier’s poëzie gelijk ligt in het midden-gebied en zijn monumentaler dan de arkadische heuvelen in herfstkleuren, waarheen deze laatste zangen ons leiden; maar is er geen bekoring in het liefelijk-weemoedige, die het grootsch-gebeeldhouwde der rotskruinen mist? Zou men om de grootsche werken der kunst de innemende kleine willen missen, die ons wel niet doen sidderen en verbleeken, maar een traan lokken uit het droomende oog? En vooral, waar de naïeve aandoenlijkheid der jeugd verrijkt en verdiept is in de omzwervingen en strijden van het leven, waar de traan er niet meer een is van onbewust hopen en vreezen, maar van herinnering en verwachting van den dood, daar is de schoonheid der poëzie als die van den herfst, die lieflijker is dan de lente, met weker misten en gloeiender kleur.

Psyche trad naar den dichter, met hooggeheven lamp. „Wat komt gij doen” vraagt hij haar „nu het te laat is? Vroeger gingen wij de velden langs in het genot der jeugd — waarom verliet gij mij, en komt gij nu met uw lamp de grijze haren van mijn slapen verlichten?”

„Toen was ik enkel een kind” zei ze „„maar nu weet ik de geheimen der bloemen, waarvan ik toen nog den naam moest vragen. — Ik breng u den kus der liefde en den geur van het leven, maar zoek niet meer in mij de Psyche van voorheen . . .”

Et soudain, souveraine, éblouissante et nue,
D’un geste, elle haussa sa lampe devenue

Tout à coup éclatante et semblable au soleil.
 Et moi, je regardais son visage vermeil
 Qui s'empourprait encor du reflet orgueilleux
 De s'être, un soir, penché sur le sommeil d'un Dieu.

Psyche, de ziel, die de Liefde aanschouwd heeft, is na lange afwezigheid weergekeerd tot hem met wien zij zwierf in haar jeugd. Zoo is de liefdevolle aandoening van de „Lendemens” en „Apsament” na jaren van geestes-ontwikkeling: het speuren naar de geheimen des levens, rijker weergekeerd in „La Sandale Ailée.”

De dichter is grijs, en beurtelings wil hij den weemoed van zijn ouderdom verloothenen of eraan toegeven. „Wat gaat het mij aan,” roept hij uit, „of uur na uur mij ontvoerd wordt en de asch mijner dagen rust in den bekransen urn, als ik mijn lijf toch altijd nog nieuw gevoel,”

Et si je puis toujours forcer l'Heure nouvelle
 A se montrer à moi,
 Enivrée, amoureuse et douce ainsi que Celle
 Qui venait autrefois,
 Soumise et repoussant le cuir de sa sandale
 Du bout de son orteil,
 Sur la terre docile à son ombre inégale
 Danser nue au soleil.

Maar ziedaar dan, hoe op een schoonen avond de weemoed hem zacht en teeder omarmt:

Ce beau jour n'est plus rien que son ombre odorante,
 La lumière est éteinte et le vent disparu;
 Le parfum ténébreux de l'arbre et de la plante
 A remplacé pour nous la forme qu'ils n'ont plus.

— — — — —
 Il semble que le temps et l'ombre et le silence
 Ordonnent de mourir et de fermer les yeux,
 Car si le jour renaît, revient et recommence,
 Aura-t-il la beauté de ce jour radieux?

Krachtig verzet hij zich in „L'Eté”. Dronken van een nieuw bloed, waardoor zijn kracht en zijn lichaam gaan herboren worden, staat hij met lachend gelaat recht op naar de zon, zingt hij het lied van den zomer, droomerig-wellustig en scha-

terend-uitgelaten. Maar den overmoed voelt men in deze uitdaging:

Et, si j'ai mal chanté ta gloire, qu'on me lie
 Au tronc, bien attaché,
 Comme on lia jadis à l'arbre de Phrygie
 Marsyas écorché;

Et toi-même, cher Dieu qu'a salué ma bouche,
 Sois le rouge bourreau
 Qui par les flèches d'or de ton soleil farouche
 Déchirera ma peau!

Daarna verwint de weemoed hem ten volle en voorgoed. Heerlijke verzen zijn het, waarin hij die altijd eendere en altijd nieuw-gevoelde stemming uitzingt. „De ware wijze is hij die op het zand bouwt, wetend dat alles ijdel is in den eeuwigen tijd — — zoo maakt hij zichzelf voor mensch en dingen dat rustige, onverschillige en schoone gelaat — — maar *ik* wil liever dat de angst mijn klagend hart vult:

Car ni le pur parfum des roses sur le sable,
 Ni la douceur du vent, ni la beauté du ciel,
 N'apaise mon désir avide et misérable
 Que tout ne soit pas vain dans le temps éternel.

Of van die smart die hem de eenzaamheid wenschen doet, die van verder komt dan hemzelf, die ieder mensch eenmaal zacht hoort spreken, zeggende *dat de bloem des levens asch is in zijn vrucht*.

Deze en andere, maar ik kan niet alles noemen, tot de dichter berust in de wetenschap, dat zijn jeugd voorbij is: „Je ne veux plus de toi, Jeunesse.”

Laisse-moi, je n'ai plus ta force et ton visage,
 Ni l'élan furieux où je suivais tes pas;
 Laisse-moi, laisse-moi, Jeunesse, je suis las
 Du grondement lointain de ta rumeur d'orage.

Maar zal dit mijn vergoeding zijn, denkt hij, dat ik tegen den purperen avondhemel van mijn leven het Teeken van mijn Roem zal zien, zwart, omdat de Roem gekocht wordt met den Dood:

Verrai-je, à l'horizon mystérieux et vide,
Se tordre un noir laurier sur la pourpre du ciel?

* * *

Is het wonder dat de gedichten van Seizoenen, die nu volgen, voor het grootste deel een verheerlijking van den Herfst inhouden? Voelt hij in het eerste niet, dat van de geborduurde beeltenissen der Jaargetijden die den muur van het huis versieren, die van den Herfst hem het meest verwant is? De loome zomermiddag moge hem een wijl bekoren, aan den Herfst zingt hij zijn Oden het liefst:

Je ne veux plus chanter que toi, ô bel Automne — —

want Zomer en Lente leven voort, verbleekt en ingeslui-
merd, onder den sluier van het weemoedige getij.

Dit boek is een boek van innigheid, en de Liefde verschijnt er in vele gedaanten. Ook de Liefde in engeren zin, die van man en vrouw, beslaat er geen geringe plaats in. De vierde afdeeling is geheel gevuld door beelden van háar. Zij is de onweerhoudbare, de zacht-schijnende die sterker blijkt dan de sterkste, die het best met wijd-open deuren en gedekten tafel simpel verbeid wordt. Haar handen omklemmen de polsen, haar adem zengt het gelaat van den tot hatens toe verbijs-
terde, bij wien zij binnentrad. — En daarentegen, hoe vol teedere mildheid is het volgende: „La Colombe”, van dien schoonen tuin waar het water altijd frisch ruischt —

Et, n'est-ce point ainsi, Amour, que tu demeures
A jamais où ton ombre est entrée une fois,
Et que tu laisses, en souvenir de tes heures
Heureuses, un parfum, un murmure, une voix

Qui, pareils au parfum et pareils au murmure
Que la rose répand et que chuchote l'eau,
Font, mêlés à la voix de la colombe pure,
Plus divin le silence et le jardin plus beau?

Het zou mij te ver voeren, al deze beelden van eigen en
anderer liefdeleven, altijd uit de werkelijkheid gegrepen, en
altijd anders: van de ééne-eeuwige, van de vergankelijke, van
de hartstochtelijke, van de nog niet gevoelde Liefde, te ge-

denken. O die teederheid van het laatste: het meisje dat nog niet bemind heeft:

Vos mains sont belles, mon enfant, vos mains sont belles,
 Mais leur geste pensif ne s'est jamais penché
 Pour saisir doucement par le bout de ses ailes
 Le papillon qui vole à ta lampe, ô Psyché!

Zoo kan ik ook niet al te uitvoerig zijn over de volgende reeks, die hoofdzakelijk beelden van de poëzie-zelve geeft. In het begin en het einde ervan overheerscht weer de weemoed van den ouderdom. De dichter vond de fluit van zijn jeugd terug, maar wat hem voorheen bezielde is er niet meer. Hij die zijn tuin aanlegde, zijn fruit kweekte en de bron in kunstigen fontein veranderde — zinrijke symbolen van wat de dichter doet — reist heen, en niemand zal zich hem herinneren. De Satyr zoekt in den dronkenmakenden wijn het jeugd-gevoel dat hij anders, stram geworden, missen moet.

Rustiger is tegen het einde „La Forêt”: zoo het woud hem niet meer den schoonen leugen van voorheen biedt — men denke aan gedichten als „Le Songe de la Forêt” uit de „Poèmes” — de purper en gouden herfst, de kalme pijnboom en de machtige eik

Et les arbres légers qui chantent dans le vent

zijn een bekoring waarvoor hij de volte der fabelwezens missen wil.

Wat zou hij met een jeugdiger vriend gaan zwerven, zegt hij in „Le Refus”, hij die de nimf niet zou kunnen inhalen, als zijn strompelen over de steenen haar verjoeg? Zoo schertst hij, en moedigt den ander aan; maar bitter is „Le Sacrifice”, waar Agamemnon die Iphigenia offert het beeld is van den Dichter die zijn roem koopt tegen den prijs van zijn jeugd:

Il livre, comme toi, en offrande à la gloire

— — — — —
 Sa jeunesse éperdue et qui tout bas l'implore...

Tusschen de hier genoemde verzen, met nog enkele andere, in, staat een aantal grootere van onderling gelijksoortig gegeven; hier blijkt het dat De Régnier's voorliefde voor fabelwezens toch nog niet geheel verdwenen is: Pegasus en Cen-

tauren zijn er de telkens wederkeerende gestalten. Maar nergens zoozeer als hier voelt men dat deze een tastbare werkelijkheid verbeelden. „Pégase au Satyre”; voelt men in dezen aanspraak van het edele dichterpaard tot den boerschen, onreinen en bokspootigen Sater, die evenwel in dezen verbasterden tijd de eenige is die de natuur niet miskent en misschien nog zingen kan, niet een toespeling op sommige vagebonden die tot de beste dichters hooren der moderne Fransche poëzie... is het toeval, dat het vlak voorafgaande gedichtje in den regel „Le ciel au-dessus du toit” een klaarblijkelijke herinnering aan Verlaine bevat? — „Phrixus” is de najver van den in alle mannelijke heldendaden uitmuntenden Centaur, als hij het dichterpaard aanschouwt; „Le Piège” de valstrik waarin de ziellooze menschheid van heden de poëzie lokt; „Alphareus” de weemoed van den oudgeworden Centaur die bij den fluitspelenden herder komt luisteren en droomen van de Zee, waar de Sirenen zingen — de eene voorstelling is doorzichtiger dan de andere, maar in alle moet of een persoonlijk leven, of een reële beschouwing van tijdsomstandigheden de aanleiding geweest zijn.

* * *

Niet het minste genot van dezen bundel is het, te zien hoe De Régnier's natuurliefde haar vaderlandsche en mythologische landschappen een tijdlang voor geheel nieuwe, voor Oostersehe, verwisselde. Natuurliefde, landschappen — de woorden zijn te beperkt voor een genegenheid die een geheele cultuur omvat, een cultuur waarin hij zijn elegische gevoel: van het vergankelijke der schoonheid en den schoonen weemoed van wat bezig is te vergaan — evengoed spiegelen kan als in die van Versailles' parken. Men leze „Ville d'Orient”:

Toi, dont j'ai vu monter de la terre d'Asie
 Les cyprès toujours verts et les blancs minarets,
 Entre toutes, mon coeur, ô Ville, t'a choisie
 Pour l'un de ses désirs et l'un de ses regrets.

Ma mémoire s'émeut à tes beautés lointaines
 Dont l'aspect un seul jour charma mes yeux nouveaux,
 Et j'écoute, depuis, la voix de tes fontaines
 Qui rend plus grave encor la paix de tes tombeaux.

Entre leurs murs verdis de faïences persanes
Où luisent dans l'émail les versets du Coran,
Ils gardent à l'écart, parmi les vieux platanes,
Les cercueils inégaux que surmonte un turban.

De Perzische spiegel doet droomen van Scheherazade, die met haar schoone verhalen den Khalif bewoog haar te sparen, maar niet den onverbiddelijken Tijd. „Oosten! gij slaapt in de diepte mijner gedachten” zoo mijmert de dichter, die uit de „Duizend-en-één-nacht” er een fantastisch beeld van verkregen had, beurtelings droomerig en ontzettend. „Had ik mogen verkiezen wáár te leven, misschien ware ik het liefst „vielli sous le turban””, want hoe schoon zou het bestaan geweest zijn in de frissche moskee, bij den zuiveren bron die voor de wasschingen bestemd is, op den Gouden Horen, in het dichte huis; hoe schoon eindelijk de dood in dat liefelijkste der kerkhoven!”

En zie hier, als een voorbeeld van simpele en ontroerende uitbeelding der werkelijkheid, en als een bewijs hoe de natuurliefde toch een zeer machtige factor in deze stemmingen is; het ontwaken uit den droom van de loomheid en den bloeddorst van het Oosten :

La double vision à mes yeux évoquée
Tourmente tour à tour mon esprit incertain,
Tandis qu'au minaret de la blanche mosquée,
Guttural et criard, chante le muezzin.

Il fait sombre déjà sous les larges platanes
De la petite place ombragée où je suis,
Et j'écarte parfois d'un geste de ma canne
Un chien jaune qui rôde et dont le croc blanc luit;

Dans le ciel clair encore à travers le feuillage
Les martinets aigus croisent leurs cris ailés,
Et dans la tasse étroite où glisse leur image
Mon café refroidit auprès du narghilé.

La rue en pente va vers l'échelle prochaine
Et, de la Corne d'Or où mon caïque attend,
Je verrai se lever, courbe et visible à peine,
La Lune, sur Stamboul où règne le Croissant!

Naar andere gebieden ook zwerft de dichter. Naar Arcadië, waar de herder zonder schoonheid hem toch als een broeder voorkomt van de Herders der Eclogen, waar de beelden vergruisd zijn en het door de vingers vlietende marmarstof het overblijfsel is van een God. Naar de Villa d'Este, waar de hellende tuin ruikt naar water, bladeren en bloemen „et la mort vivante”. Naar het Klooster, waar de hemel somber is van blauwte en de klokken van zwaar goud geleidelijk zwijgen. Naar Venetië — ik zou wel willen blijven aanhalen, want alles is hier verrukkelijk — de gewezen Meesteres der zeeën, nu een weemoedige vervallen stad. En zelfs droomt hij van verre overzeesche gewesten, in dat schoone gedicht aan de Maan —

Et sur la molle terre où pousse la liane
 Aux arbres limoneux de l'humide forêt,
 Je me souviens de toi, aux nuits de Louisiane
 Où tu mirais ta face au miroir des marais.

Doch het allerontroerendst is dan de weerkeer tot het meest alledaagsch-eenvoudige, en toch meest dierbare, de „Ville de France”:

Le matin, je me lève, et je sors de la ville,
 Le trottoir de la rue est sonore à mon pas,
 Et le jeune soleil chauffe les vieilles tuiles,
 Et les jardins étroits sont fleuris de lilas.

— — — — —
 Elle est sans souvenirs de sa vie immobile,
 Elle n'a ni grandeur, ni gloire, ni beauté;
 Elle n'est à jamais qu'une petite ville;
 Elle sera pareille à ce qu'elle a été.

× En als hij thuiskeert in den avond, en dra het eerste lichte raam zal zien, schijnt het hem toe, of hij naast zich in de schaduw, vol teederheid, gevoelt

La patrie aux doux yeux qui me prend par la main.

Het vaderland heeft De Régnier echter 't meest lief in beelden van het verleden. Hij is een bewonderaar van den 18e eeuwseur Watteau, en vooral van Versailles. Een aangrijpend gedicht wijdde hij aan een meisje uit dien vervlogen tijd,

wier pastelportret zijn kamer siert. Het is jong en onschuldig, maar hij weet dat zij stierf als publieke vrouw. Haar reine naïeve jeugd echter leeft voort, overleeft hemzelf, in die beeltenis:

Et maintenant qu'en moi, si doux à ma tristesse,
Est né le goût amer des choses sans retour,
J'aime votre muette et lointaine jeunesse
Qui survit à la mienne et qui dure toujours. —

„L'Accueil” is de ontvangst, door den ouden, eenzamen dichter, van een bewonderend tweetal dat hem bezoeken komt. Zij zijn verbaasd hem in baai en met blooten schedel te zien, in plaats van gekleed in purper en gelauwerd met goud. Wederom beheerscht den dichter hier de gedachte, dat de roem met den dood wordt gekocht. „Als gij eens weerkomt” zegt de oude „en gij menschen met palmen ziet opgaan naar mijn woning, weet dan, dat als gij medegaat, gij mij zult vinden, *niet*

Comme aujourd'hui debout en ma robe de laine
Qui se troue à l'épaule et se déchire au bras,
Mais drapé de pourpre hautaine
Peut-être — et mort
Et lauré d'or!”

De laatste reeks is een Idylle. Aan de zee, bij pijnbosschen, heeft de zanger de stad ontvlucht om er niet meer heen te gaan. Zoete verzen van naald-geruisch en hars-geur, met de eeuwige zee in de nabijheid, en vervuld van een liefde, niet zonder weemoed maar vol innigheid.

J'aime ce bois de pins dont vous avez chanté
La verdure marine,
Qui sent bon la chaleur, le soleil et l'été,
L'écorce et la résine.

La coquille en craquant s'y mêle sous les pas
A la pomme écailleuse,
Entre les troncs on voit la mer border, là-bas,
La plage sablonneuse.

Des nachts, in het huis, is alles zoet, alles schoon. Hij is er met haar die hij liefheeft, en zij zwijgen. Zij rust op den divan en hij beschouwt haar, de „sage indolente” — —

Et ton visage seul suffirait à mes yeux,
 Qu'enchantent ton repos, ta grâce et ta beauté,
 Si je ne voyais pas, vif et mystérieux,
 Ton pied charmant et qui est nu dans la clarté...

Even wordt de vrede hier gestoord door een flikkering van zinnelijkheid, die — al zegt hij het er niet bij — van het verleden is. *Zij* is jong, en vindt er behagen in zich toe te lachen in den spiegel. Maar *hij* gaat alleen het strand langs wandelen — om zijn ouderdom te vergeten? Helaas! Hij weet het wel, dat hij altijd verder raakt van zijn jeugd, om niet stil te houden dan voor een graf; terwijl haar jonge gelaat zich verlustigt in zijn voorjaarschen weerschijn.

Doch de gezamentlijke indruk van al deze verzen is vrede:

Je vous aime en ces lieux dont vous êtes la gloire,
 La grâce et la beauté,

— — — — —

Et l'oeillet odorant au sable qu'il embaume,
 Avec simplicité,
 Est l'insigne fleuri de votre doux royaume
 De grâce et de beauté.

In deze omgeving van pijnboomen en deze stemming van elegische of idyllische liefde, leest de dichter Ronsard, die ook den pijnboom bezong en de elegische en idyllische zanger bij uitnemendheid is. Een schoon, krachtig en welluidend gedicht is deze hulde, die eindigt met den wensch:

Muse! Si je ne suis pareil au Vendômois
 Dont le luth fit entendre
 La louange sans fin et qui dure en sa voix
 D'Hélène et de Cassandre,

Je n'en ressens pas moins le glorieux désir
 Qu'un peu de moi demeure
 Et l'espoir de ne pas tout entier me mourir
 Avec ma dernière heure,

Lorsque le vent d'oubli disperse au ciel d'hiver
 La forêt qui frissonne,
 Fais que je sois semblable à ce feuillage vert
 Qui ne craint pas l'automne,

Et si, sur mon front nu, le laurier souverain
 A tes doigts ne se plie,
 O Muse, accorde-moi cette branche de pin:
 C'est l'arbre de Marie!

Zou het nageslacht een dichter, die zóó zijn stemmingen uitzong, zijn hulde kunnen onthouden? Het komt mij voor, dat De Régnier door „La Sandale Ailée” een voorname plaats heeft veroverd in de reeks zuiver-lyrische dichters die sinds Ronsard in elegisch-idyllische poëzie uitmunten. En leent zich voor deze zachte, weeke kunst de Fransche taal niet het best, die voor het groote zoo weinig geschikt is, maar die voor het kleine zulk een zoetvloeiende en teergolvende elegantie bezit?

Wat nu is de beteekenis van den titel: „La Sandale Ailée”? Verzinnebeeldt hij den vliedenden Tijd, doelt hij misschien op het doorzwerven van zoo velerlei gebied van schoonheid? Of is het niet waarschijnlijk, daar dergelijke woorden voor De Régnier vaste symbolen zijn, dat hij er hetzelfde mee bedoelt als in het gedicht „Via” uit de „Médailles d'Argile”, waar de gevleugelde sandaal het symbool van de Liefde is? Liefde, in ruime beteekenis genomen, is zeker de eenheid van dit boek: liefde voor het leven, die blijkt uit liefde voor jeugd en schoonheid en poëzie, voor vele tijden en oorden, — maar geen duurzame, eeuwige liefde, doch immer-vliedende, van plaats tot plaats, en van zoo korten duur, dat zij doorgaans verschijnt in den sluier van den weemoed. En het eenige wat den zanger in die vlottende stroomen toestraalt als een baken, is de Roem, waardoor *iets* ten minste blijft van den vergankelijken mensch.

ALEX. GUTTELING.

Shakespeare in deutscher Sprache II. Herausgegeben, zum Teil neu übersetzt von FRIEDRICH GUNDOLF. Berlin, Georg Bondi.

Het tweede deel van Gundolf's Shakespeare-vertaling — *Romeo und Julia; Othello; Der Kaufmann von Venedig* — is verschenen.

Met de eerbied voor een groot voorganger die slechts den waarlijk grote eigen is, heeft Gundolf in de voorrede tot het

eerste deel, 1) van Schlegel's arbeid gesproken als van een die zich wel zuiveren en verbeteren, doch niet overtreffen laat. Want, zegt hij — en dit voelen wij meê — „Seine verdeutschung kam aus dem Erlebnis und hat den unerreichbaren Vorzug der Frische, der leidenschaftlichen Erweckerfreude.”

Wanneer men de vertaling van Gundolf naast die van Schlegel legt en de afwijkende gedeelten nauwkeurig met de engelse tekst vergelijkt, zal men van plaats tot plaats verbeteringen aangebracht zien.

De taak door Gundolf zichzelf gesteld, heeft hij volbracht, de verbeteringen die hij in de gewijzigde gedeelten heeft willen aanbrengen en die hij in zijn voorrede in 't kort noemt, heeft hij inderdaad verwekelikt.

Phantaseren over Shakespeare's tekst, dien tekst idealiseren en vermooien, Schlegel heeft het niet gedaan en Gundolf heeft zich er evenzeer van onthouden „selbst wo auch nach [seinem] Gefühl durch einen kleinen Drücker vielleicht noch eine höhere sprachliche oder dichterische Wirkung zu erzielen oder durch Weglassung eine augenblickliche Disharmonie aufzuheben gewesen wäre”. Hiermee nam hij het standpunt in dat ook naar onze mening de vertaler van een klassiek werk innemen moet.

Met enkele aanhalingen willen wij hier de aard der aangebrachte wijzigingen aangeven.

Niet het minst door het bijbehouden en nauwkeurig volledig vertalen van Shakespeare's woordspelingen heeft de stijl der dramatische voordracht het 'pakkende' gehouden wat zij in de gedeelten, die niet door de tragiek boeiend en overweldigend zijn, voor de blijvende spanning des geestes behoeft. Reeds dadelijk bij de opening van *Romeo und Julia* vinden wij tussen Schlegel's en Gundolf's vertalingen een groot verschil:

SHAKESPEARE: Gregory, on my word, we'll not carry coals.

SCHLEGEL: Auf mein Wort, Gregorio, wir wollen nichts in die
[Tasche stecken.

GUNDOLF: Auf mein Wort wir lassen uns keine Kohlen aufladen.

Dit is niet een meerder gelijkblijven van 'zin' alleen, ook, wat meer betekent, van 'klank' en 'toon'; wat nog duidelijker

1) Men zie de bespreking dezer uitgave in de Maart-afl levering van deze jaargang door Albert Verwey.

uit de kreten van Verona's burgers, als zij op de vechtende Capulets en Montagues loskomen, blijkt:

He! Spiess' und Stangen her! Schlagt auf sie los!
Weg mit den Capulets! Weg mit den Montagues!

heeft Schlegel, terwijl Gundolf:

He! Knüttel, Stangen, Spiesse! Schlagt sie nieder!
Nieder die Capulets! Nieder die Montagues!

vertaalt, meer gelijkblijvend aan Shakespeare's:

Clubs, bills, and partisans! strike! beat them down!
Down with the Capulets! down with the Montagues!

Van hetzelfde belang is het meer 'woordelik' vertalen dat Gundolf gedaan heeft. Gundolf volgt, waar hij wijzigde, de engelse tekst getrouwer.

Uit de toespraak van Verona's vorst tot de vechtende burgers, teken ik als voorbeeld het volgende aan:

SHAKESPEARE: Three civil brawls, bred of an airy word,
By thee, old Capulet, and Montague,
Have thrice disturb'd the quiet of our streets. —
GUNDOLF: Dreimal kam Bürgerzwist aus luftigem Wort,
Du alter Capulet und Montague,
Und hat dreimal der Strassen Ruh verstört.

terwijl Schlegel heeft:

Drei Bürgerzwiste haben dreimal nun,
Aus einem heft'gen Wort von euch erzeugt,
Du alter Capulet und Montague,
Den Frieden unsrer Strassen schon gebrochen.

Ieder voelt hoe weinig nauwkeurig Schlegel hier was; bovendien mist deze plaats het kernachtige dat door Gundolf hersteld werd; Schlegels vertaling wordt daardoor ook een vers langer.

Een ander, even treffend voorbeeld van onnauwkeurigheid bij Schlegel, geeft de volgende plaats, waar Romeo van de liefde spreekt als van

A choking gall and a preserving sweet.

terwijl Schlegel vertaalt:

Und süsse Gall', und ekle Spezerei.

Gundolf heeft juist(er) (en vermijdt het hinderlik herhaalde 'und')

Widrige Gall und süsse Spezerei.

Tekstverlengingen, door Schlegel herhaaldelijk nodig geacht, daar hij voor een dekkend vers omschrijvende geven moest, heeft Gundolf weggenomen. Bijvoorbeeld waar Shakespeare heeft:

BENVOLIO: What sadness lengthens Romeo's hours?
 ROMEO: Not having that which, having, makes them short.
 BENVOLIO: In love?
 ROMEO: Out —
 BENVOLIO: Of love?
 ROMEO: Out of her favour, where I am in love.

Hier heeft Gundolf:

BENVOLIO: Und welcher Gram dehnt Romeo's Stunden?
 ROMEO: Dass ich entbehren muss was sie verkürzt.
 BEN.:   In der Liebe?
 ROM.:   Aus —
 BEN.:   Der Liebe?
 ROM.:   Aus deren Gunst die mich in Liebe hält.

En Schlegel:

BENVOLIO: Und welcher Gram dehnt Euch die Stunden?
 ROMEO: Dass ich entbehren muss, was sie verkürzt.
 BEN.:   Entbehr't Ihr Liebe?
 ROM.:   Nein.
 BEN.:   So ward sie Euch zu Theil?
 ROM.:   Nein, Lieb' entbehr ich, wo ich lieben muss.

Het verschil is duidelijk en behoeft geen bespreking. Er blijkt uit deze plaats tevens hoe belangrijk, wat den zin en den toon van Shakespeare's verzen betreft, deze verbeteringen van Gundolf zijn. Sommige gedeelten, vooral uit het proza, zijn bovendien door Schlegel weggelaten of samengetrokken, die in Gundolfs vertaling in hun geheel gegeven worden.

Kernachtiger is Gundolf, zei ik reeds. Behalve het weglaten van overtollige voorvoegsels als 'mein' voor 'Herr' enz. weet hij tekenachtiger uitdrukkingen te vinden die, direkter en korter, het dadelik 'doen'. Ook in het proza. Bijvoorbeeld:

SHAKESPEARE: To move is to stir, and to be valiant is to stand.

SCHLEGEL: Einen aufbringen, heisst: ihn von der Stelle schaffen.
[Um tapfer zu sein, muss man Stand halten.

GUNDOLF: Aufbringen heisst verrücken, und tapfer sein heisst stehen.

Wat de verzen betreft, voorbeelden van meerdere toonkracht en meerdere kernachtigheid bij Gundolf vindt de lezer in het reeds aangehaalde. Zo heeft Schlegel zich ook genoodzaakt gezien op verscheidene plaatsen de vijfvoetige jambe voor de zesvoetige te verlaten. Gundolf heeft daar de verzen weer tot hun oorspronkelijke tekenachtiger lijn teruggebracht.

De onnauwkeurigheid van Schlegel deed hem soms ook de voorstelling, de verbeelding van Shakespeare onjuist weergeven. Staat in 't engels:

At my poor house look to behold this night
Earth-treading stars that make dark heaven light.

Dan vertaalt Schlegel foutief, en in storende maat:

In meinem armen Haus sollt Ihr des Himmels Glanz
Heut' Nacht verdunkelt sehn durch ird'scher Sterne Tanz.

Juist dus het omgekeerde geeft hij, van wat Shakespeare zag. Bij dezen wordt de hemel 'donker' genoemd, die door de „earth-treading stars” verlicht zal worden; Schlegel maakt ervan dat de hemel glanst en verduistert zal worden door het licht der aardse sterren. Bij hem werd zinloos wat bij Shakespeare een duidelijk en prachtig beeld is. Gundolf herstelt deze plaats aldus:

Beseht in meinem schlichten Haus heut Nacht
Manch irdischen Stern der Himmel heller macht.

Het schone van „earth-treading stars” bij „dark Heaven” bereikt ook hij niet, maar hij geeft toch, zij het ook met een wellicht noodzakelijke vermindering, de verbeelding die Shakespeare gaf.

Misschien werpen de hier aangehaalde plaatsen reeds voldoende licht op de verschillen tussen Schlegels en Gundolfs vertalingen en maken zij duidelijk waarom de laatste niet slechts recht van bestaan heeft, maar ook boven die van Schlegel aan te bevelen is.

In 't algemeen laat zich van Gundolf zeggen, dat zijn vers meer dan dat van Schlegel 'vers' is, vaster van ritme, evenwichtiger van toon. In de verbeterde plaatsen was bij Schlegel vaak een losheid en zwakte, waarvoor Gundolf al het onnoembare stelde, wat een goed vers van een zwak onderscheidt: meerdere harmonie van geluid, kracht in dit harmoniese en buigzaamheid in die kracht. Vaak is Schlegels vers meer een geskandeerd proza, het heeft van de maat den vorm (d.w.z. een behoorlijk aantal syllaben in ieder vers) maar niet het wezen, d.i. het schone evenwicht tussen de heffingen en dalingen onderling.

De wijzigingen in *Der Kaufmann von Venedig*, zijn van dezelfde soort als die in *Romeo und Julia*. Maar de veranderingen zijn weinige. In de „Aanhang” tot zijn vertaling zegt hij: „Der Kaufmann Schlegels [ist] eine Meisterleistung und selbst seine Fehler [sind] den Stückelungen der Revisoren meist überlegen. Grössere Eingriffe waren hier wieder nur an einige Reimstellen erfordert.

9 Nov. '09.

MAURITS UYLDERT.

NASCHRIFT

Toen het bovenstaande reeds afgedrukt was ontvingen wij ook het derde deel dat *König Johann, König Richard der II* en *König Heinrich der IV erster Teil* inhoudt. Ook dit deel bevat Schlegel's, door Gundolf nauwkeurig verbeterde, teksten.

Deze uitgave is waarlik een zeldzaam correcte en dichterlik voortreffelike en waarvan de studie zeker aan onze hollandse Shakespeare-vertalers — die òf philologies juist, maar dan zonder dichterlike aspiratie, òf dichterlik aangedaan maar dan steeds ontoereikend nauwkeurig in het philologiese, zijn — aan te bevelen is.

GETTY CENTER LIBRARY

3 3125 00695 7803

